

BODEMONDERZOEK EN BOUWHISTORIE IN LEIDEN 2

Archeologisch, bouwhistorisch en archiefonderzoek naar de bewoning aan het Steenschuur, ter plaatse van het voormalige Kamerlingh Onnes Laboratorium

BODEMONDERZOEK EN BOUWHISTORIE IN LEIDEN 2

Monumenten & Archeologie

C.R. Brandenburg (red.)

Bodemonderzoek en Bouwhistorie in Leiden 2

**Archeologisch, bouwhistorisch en archiefonderzoek naar de bewoning
aan het Steenschuur, ter plaatse van het voormalige Kamerlingh Onnes
Laboratorium**

C.R. Brandenburgh (red.)

Met bijdragen van: C.C. Bakels
C.R. Brandenburgh
E. Jacobs
R.M.R. van Oosten
E.D. Orsel
D.R. Stiller
E.T. van der Vlist

Inhoudsopgave

1. Inleiding	4
2. De onderzoekslocatie in relatie tot de vroegste ontwikkeling van de stad: feiten, hypothese en onderzoeksvragen	7
3. Methoden van onderzoek	15
4. Fasering van de opgraving Kamerlingh Onnes Laboratorium	17
5. Vondsten van de opgraving Kamerlingh Onnes Laboratorium	55
6. Verkennend archiefonderzoek naar de bewoning aan het Steenschuur	75
7. Plantenresten uit drie beerputten gelegen in panden aan het Steenschuur	83
8. Bouwhistorische analyse van de funderingsresten van de opgraving Kamerlingh Onnes Laboratorium	89
9. Het sluimerende einde van het 'beerputtentijdperk' in Leiden. Een privaat rioleringsstelsel avant la lettre: (secret)goten aan het Steenschuur uit de 16 ^e en het begin van de 17 ^e eeuw	97
10. Synthese: vijfhonderd jaar wonen en werken aan het Steenschuur	109
Literatuur	115
Bijlage 1 Sporen- en vondstencatalogus op cd-rom	

1 Inleiding

C.R. Brandenburgh & E. Jacobs

In de tweede helft van 2001 heeft de Gemeente Leiden in de voortuin van het Kamerlingh Onnes Gebouw aan het Steenschuur in Leiden een grootschalig archeologisch onderzoek uitgevoerd.

De voorgenomen aanleg van een fietsenkelder op deze locatie, waarbij de ondergrond verstoord zou worden, was aanleiding voor dit onderzoek. Op basis van de bekende historische gegevens kon men namelijk aannemen dat op deze plek archeologische sporen te vinden zouden zijn. Deze sporen kunnen een bijdrage leveren aan de reconstructie van de laat- en postmiddeleeuwse bewoningsgeschiedenis van Leiden.

De archeologische waarde van de locatie maakte dat de gemeente besloot om voorafgaand aan de start van de bouwwerkzaamheden archeologisch onderzoek uit te voeren tot de diepte waarop de fietsenkelder uitgegraven zou worden.

Dit rapport beschrijft de resultaten van dit onderzoek.

Opdrachtgever:	Gemeente Leiden
Uitvoerder:	<i>Veldwerk:</i> Gemeente Leiden <i>Rapportage:</i> Jacobs & Burnier, archeologisch projectbureau Veemarkt 186 1019 DG Amsterdam contactpersoon Drs. E. Jacobs Tel.: 020 – 4637300
Onderzoeksmeldingsnummer:	3579
Onderzoeksnummer	16697
Vondstmeldingsnummer	404673
Gemeente, plaats:	Leiden
Toponiem:	Steenschuur, Kamerlingh Onnes Gebouw
Kadaster:	Sectie G 2010
Kaartblad	30F
Coördinaten centrum:	93.580/463.479
Datum uitvoer:	Juli - december 2001
Projectcode:	01KOL
Documentatie & vondsten:	Gemeente Leiden, Monumenten en Archeologie Hooglandse Kerkgracht 17 2312 HS Leiden

Tabel 1.1 Administratieve gegevens van de opgraving Kamerlingh Onnes Laboratorium.

De onderzoekslocatie is om verschillende redenen belangrijk. Enerzijds vanwege de uitstekende conservering van de archeologische resten en anderzijds door de informatie-waarde voor de vroegste ontwikkeling binnen dit stadsdeel.

De conservering van de archeologische resten is zo goed vanwege het feit dat de locatie vanaf 1807 onbebouwd is gebleven. In dat jaar ontplofte een kruitschip dat aangemeerd lag aan het Steenschuur ter hoogte van de onderzoekslocatie. De statige herenhuizen die langs het water stonden, werden hierdoor in één klap verwoest. Herbouw op de plaats heeft vele jaren op zich laten wachten. Uiteindelijk verrees op het lege stadsdeel het Kamerlingh Onnes Laboratorium, waarbij een groot deel langs de straatzijde onbebouwd bleef.¹ Hiermee is de onderzoekslocatie uniek: de bodem is niet aangetast door moderne bouwactiviteiten en over een vrij groot oppervlak te onderzoeken.

De informatiewaarde van de onderzoekslocatie is zeer hoog. Het terrein ligt in de oudste bewoningskern van de stad en tijdens de opgraving bleek al snel dat de archeologische resten een opeenstapeling waren van bewonings- en bebouwinglagen. Deze gingen dermate ver terug in de tijd dat het beeld van de vroegste ontwikkeling in dit deel van de stad bijgesteld zou kunnen worden.

Afb. 1.1 Ligging van de gemeente Leiden binnen Nederland.

Het archeologisch onderzoek vond plaats ruim voor de inwerkingtreding van de Wet op de Archeologische Monumentenzorg. De financiering van de rapportage van het onderzoek was daarmee niet automatisch gegarandeerd. In de praktijk bleek het alleen mogelijk om

Afb. 1.2 Ligging van de opgravingslocatie Kamerlingh Onnes Laboratorium binnen het stadscentrum van Leiden.

¹ In 2007 - 200 jaar na de ramp - verscheen een uitgebreid overzichtswerk over de kruitramp van Leiden, waarin o.a. de toedracht van de ontploffing, de slachtoffers, de overledenen en de herbouw op de plaats van de ramp aan bod komen (Ponsen & Van der Vlist 2007).

de opgraving in 2001 te bekostigen. Hiermee waren de meeste archeologische resten ex situ behouden, maar nog allerm minst toegankelijk. Gezien het belang dat aan deze opgraving gehecht wordt, was een verdere analyse van de sporen en muurresten echter onontbeerlijk. In 2005 is uit aanvullende financiering de mogelijkheid ontstaan om de opgraving alsnog uit te werken. Dit heeft ertoe geleid dat uiteindelijk een multidisciplinair onderzoek kon worden uitgevoerd waarbij niet alleen archeologisch, maar ook archiefonderzoek en bouwhistorische analyses een plaats vonden. De archeologische verslaglegging van sporen en vondsten is verricht door Jacobs & Burnier, archeologisch projectbureau. Dit tezamen met de inzet van een aantal specialisten die belangeloos hun bijdrage leverden aan het project heeft het mogelijk gemaakt om dit rapport te schrijven.

Leeswijzer

In hoofdstuk 2 wordt ingegaan op het onderzoeksgebied in relatie tot de ontwikkeling van de stad. Ook de onderzoeksthema's, waaraan dit onderzoek een bijdrage kan leveren, worden in dit hoofdstuk beschreven. Vervolgens komt in hoofdstuk 3 de gevolgde werkwijze van de opgraving en rapportage aan de orde. In hoofdstuk 4 wordt de fasering van de sporen en structuren op de locatie beschreven en hoofdstuk 5 behandelt het vondstmateriaal. Hierna volgt een aantal specialistische rapporten. Hoofdstuk 6 geeft de resultaten van een verkennend archiefonderzoek naar de bewoningsgeschiedenis van het Steenschuur weer. In hoofdstuk 7 wordt de analyse van de plantenresten uit drie beerputten beschreven. Hoofdstuk 8 bevat de bouwhistorische analyse van de opgegraven huizen en hoofdstuk 9 behandelt een analyse van de afvalverwerking ter plaatse. Tenslotte zal in de synthese nader worden ingegaan op de fasering van bebouwing, de bewoners en de opgraving in relatie tot de stadsontwikkeling.

Bijlage 1 bevat in tabelvorm een overzicht van de sporen en vondsten per huis en per fase.

Dankwoord

De uitwerking van het onderzoek kon plaatsvinden dankzij de inspanningen van diverse personen en organisaties. Allereerst danken wij de medewerkers, studenten en vrijwilligers die aan de opgraving hebben deelgenomen. Daarnaast danken wij de medewerkers van Jacobs & Burnier, archeologisch projectbureau die de uitwerking van de sporen en vondsten voor hun rekening hebben genomen: E. Jacobs, R.M.R. van Oosten en D.R. Stiller. Dank is eveneens verschuldigd aan de depotbeheerder van de gemeente Leiden, A.H. Grimme. Haar inspanningen bij het ordenen en aanleveren van de benodigde gegevens en vondsten waren essentieel voor het welslagen van het project.

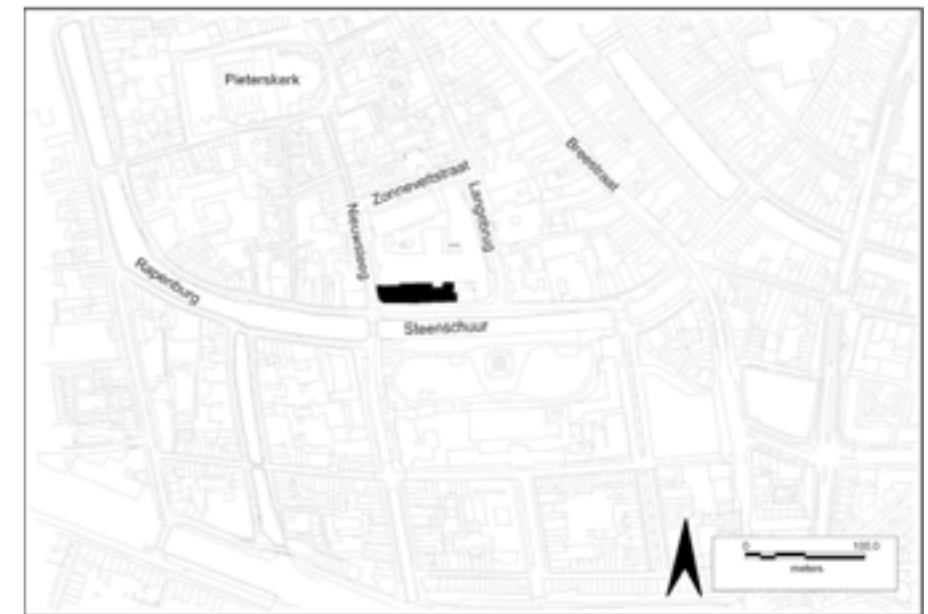
Als laatste bedanken we de diverse specialisten C.C. Bakels, R.M.R. van Oosten, E.D. Orsel en E.T. van der Vlist, die belangeloos hebben bijgedragen aan de analyse en wiens bijdrage te lezen is in dit rapport.

2 De onderzoekslocatie in relatie tot de vroegste ontwikkeling van de stad: feiten, hypotheses en onderzoeksvragen

C.R. Brandenburgh & E. Jacobs

2.1 Topografische ligging van de locatie

Het plangebied bevindt zich in het bouwblok tussen het Steenschuur, de Langebrug, de Zonneveltstraat en de Nieuwsteeg. Aan de noordzijde wordt de onderzoekslocatie begrensd door het Kamerlingh Onnes Gebouw, aan de zuidzijde door de straat het Steenschuur. Tussen de straat en het Kamerlingh Onnes Gebouw was een ruimte van 80 meter breed en 16 meter diep beschikbaar voor onderzoek. Aan de oostzijde, tegen de Langebrug aan kon geen onderzoek worden gedaan. Ook stond er op de locatie een elektriciteitshuisje, waardoor hier plaatselijk geen onderzoek mogelijk was. De omvang van het opgegraven gebied is hiermee iets meer dan 1.250 m².

Afb. 2.1 Ligging van het plan- en onderzoeksgebied Kamerlingh Onnes Laboratorium binnen het stadscentrum van Leiden.

Afb. 2.2 Het Kamerlingh Onnes Gebouw, gefotografeerd vanaf het Steenschuur.

2.2 Landschappelijke ligging van het plangebied

De ondergrond van het onderzoeksgebied bestaat uit pleistocene afzettingen, gelegen op een diepte van 12 tot 16 meter –NAP. Daar weer op zijn holocene afzettingen, bestaande uit veen- en mariene zand- en kleipakketten. In een strook aan weerszijden van de rivier de Oude Rijn komen tevens fluviatiele klei- en zandafzettingen voor. De genoemde rivier heeft vanaf het midden-Holoceen een grote rol gespeeld bij de vorming van de ondergrond op de locatie.

In West-Nederland werd de sedimentatie direct of indirect beïnvloed door de zeespiegelstijging.¹ In de loop van het Holoceen, vanaf circa 5000 jaar geleden, werd voor de kust van het huidige Noord- en Zuid-Holland een rij zandbanken, strandwallen genoemd, opgeworpen, waardoor het achterland grotendeels werd afgeschermd van de zee. In het zogenoemde ‘Hollandse getijdebekken’, achter de kustbarrière, vond in een lagunair en waddenmilieu afzetting van zand en klei plaats, die tot het Wormer Laagpakket van de Formatie van Naaldwijk worden gerekend. Verder landinwaarts kon als gevolg van de stijging van de grondwaterspiegel veenvorming optreden. Deze meestal compacte veenlaag ligt direct op het pleistocene zand. Dit veen wordt de Basisveen Laag (Nieuwkoop Formatie) genoemd. Alleen via zeegaten, openingen in de kustbarrière zoals aan de monding van de Oude Rijn, bleef de zee toegang tot het achterland houden. Naarmate de invloed van de zee in de lagunes afnam, als gevolg van het dichtslibben van de openingen in de kustbarrière, ontwikkelde zich in een brak milieu aanvankelijk alleen voedselrijk rietveen. Gaandeweg verzoette het milieu steeds meer en werden andere veensoorten gevormd. Dit resulteerde in het ontstaan van een dik pakket veen, het Hollandveen Laagpakket. In perioden van grotere zeeactiviteiten werden vanuit de zeegaten soms delen van het veen weggeslagen en vond er opnieuw afzetting van klei en zand plaats. Deze vormen het Walcheren Laagpakket van de Naaldwijk Formatie.²

Landinwaarts overheerste de rivierinvloed van de Oude Rijn, waarbij de waterstanden echter wel beïnvloed werden door eb en vloed. Het verhang van de rivier was klein en met geringe stroomsnelheden als gevolg. De stroomgordels waren betrekkelijk smal en de kommen relatief groot. De Oude Rijn ontstond circa 5500 jaar geleden en ontwikkelde zich tot een hoofdtaak van de Rijn, totdat de monding bij Katwijk verzandde. Bij overstromingen, die tot aan de afdamming van de Oude Rijn in 1122 na Chr. veelvuldig voorkwamen, werd zand en klei vanuit de bedding het omliggend land ingevoerd. De sedimenten behoren geologisch gezien tot de Echteld Formatie.³ Buiten de stroomgordel nam de stroomsnelheid en dus de transportkracht van het water snel af.⁴ Als gevolg hiervan sedimenteerde het meeste materiaal, waaronder de zwaarste deeltjes zoals zand, in een zone dichtbij de rivier. Het resultaat hiervan was het ontstaan van oeverwallen aan weerszijden van de bedding. Oeverwallen zijn zeer flauw hellende welvingen, die bij elke overstroming verder opgehoogd werden. Naarmate de ophoging voortduurde, werd steeds fijnkorreliger materiaal op de oeverwallen afgezet. Wanneer na het maximum van een overstroming het waterpeil daalde, werd het water in de overstromde vlakke door de droogvallende oeverwallen afgesneden van de rivier. Op de riviervlakte konden in het rustige water de fijnste sedimentdeeltjes, zoals kleideeltjes, bezinken. In West-Nederland werden de kommen gekenmerkt door uitgestrekte moerassen, waarin veenvorming plaatsvond. Na de afdamming en bedijking vond er buiten de rivierbedding geen riviersedimentatie meer plaats. Wel is bekend dat nog een aantal overstromingen in het gebied plaatsvond. Zo is onder andere bekend dat in de jaren 1472, 1509, 1532 en 1577 het water tot aan de dijk van de Oude Rijn stond, nadat de dijken langs het Y en de Zuiderzee ten oosten van Amsterdam waren doorgebroken.⁵ De ondergrond op de locatie bestaat grotendeels uit zeer fijnzandige en zavelige oeverwal-afzettingen van de Oude Rijn.

2.3 De ontwikkeling van Leiden

Het grondgebied van de huidige gemeente Leiden wordt al sinds de Prehistorie intensief door de mens benut. In de Romeinse tijd kreeg de omgeving van Leiden bovenlokale betekenis. Het castellum Roomburg (Matilo) gelegen aan de monding van een kanaal (kanaal van Corbulo) dat de Rijn met de Maas verbond, was een belangrijk steunpunt van de Romeinse grensverdediging. Het castellumterrein zelf ligt ten oosten van de stad en is een archeologisch rijksmonument. De limesweg die de forten langs de Rijn met elkaar verbond, liep langs de zuidelijke oever van de Rijn.⁶

De wortels van de stad Leiden reiken evenwel niet zo ver terug. Vermoedelijk moet de oorsprong daarvan ergens aan het eind van de 9^e of het begin van de 10^e eeuw na Chr. gezocht worden. In de goederenlijst van de St. Maartenskerk te Utrecht worden in 930 in ieder geval bezittingen te Leithon genoemd, de toenmalige aanduiding voor Leiden. De exacte aard en omvang, evenals de precieze locatie van deze bezittingen is onbekend. Gezien de betekenis van het woord Leithon, dat ‘aan de waterlopen’ betekent, zou gedacht kunnen worden aan een ligging nabij de samenvloeiing van de Oude en Nieuwe Rijn, de Mare en de Vliet.⁷ De stad Leiden is gegroeid uit een dijkdorp langs de zuidelijke oever van de Rijn, met aan de noordzijde de Burcht en aan de zuidzijde een grafelijk hof. De Burcht op het eiland tussen de twee Rijnarmen gaat vermoedelijk terug tot het midden van de 11^e eeuw. Munten, geslagen onder het bewind van graaf Floris I (1049-1061), vermelden de muntplaats leitheriburch. Archeologisch onderzoek heeft aangetoond dat in de 12^e eeuw langs de Breestraat een bescheiden dijkdorp ontstond, dat in de loop der tijd uitgroeide tot de stad Leiden. Tegelijkertijd bouwde de graaf van Holland ten zuiden van het dijkdorp een grafelijk hof met een huis, kapel en verdedigbare toren. Uit recent bouwhistorisch onderzoek is gebleken dat de eerste fase van het Gravensteen geheel is gebouwd in bakstenen.⁸ De datering van de bouw van de eerste fase is door zijn gelijke baksteenformaten met de abdij van Rijnsburg onlangs scherp gesteld tot 1183-1199.⁹ In 1266 werden de stadsrechten van Leiden bevestigd en uitgebreid. De oorspronkelijke stadsrechten gaan vermoedelijk terug tot het begin van de 13^e eeuw. In deze periode groeide de stad in een hoog tempo. De nederzetting langs de Breestraat werd vanaf het begin van de 13^e eeuw door middel van het aanplempen van de Rijnsoever uitgebreid naar het noorden en zal ook richting de Langebrug sterk verdicht zijn.

In het midden van de 13^e eeuw werd de eerste verdedigingsgracht gegraven rondom de stad. Dit water volgde het Rapenburg en het Steenschuur. Het is niet precies bekend wanneer deze gracht is gegraven. Het is evenmin bekend of aan de binnenzijde van deze vestgracht sprake was van een aarden wal of een houten palissade of beide. Een aarden wal is echter wel aannemelijk, aangezien deze met de vrijgekomen grond uit de gracht eenvoudig is op te werpen en zo een extra verdedigingswerk achter de gracht vormt. In de loop van de 14^e eeuw werd aan de stadszijde van de vestgracht een stadsmuur gebouwd. Archeologische vondsten van de stadsmuur langs het Rapenburg en het Steenschuur laten zien dat de oudste stadskern inderdaad ommuurd was. Bij werkzaamheden aan de kademuren en bij het leggen van rioleringen in de straat werden funderingen aangetroffen van de stadsmuur (ter hoogte van de Houtstraat) en een rondlopend fundament (ter hoogte van de Langebrug) dat mogelijk onderdeel is van een muurtoren.¹⁰ Ook uit historische bronnen blijkt duidelijk dat de stad al in de 14^e eeuw ommuurd was. Van Oerle gaf als oudste vermelding van de stadsmuur het jaar 1372 weer. Recentere literatuur, gepubliceerd in de jaren na de opgraving van het Kamerlingh Onnes Laboratorium, geeft aan dat al in 1354 melding wordt gemaakt van de stadsmuur. Duidelijk blijkt ook uit deze bronnen dat er tussen de muur en de huizen een straat lag. De bouw van de stadsmuur langs Rapenburg/ Steenschuur wordt inmiddels gesteld op het tweede kwart van de 14^e eeuw.¹¹ Aanvankelijk ging men er van uit dat de stadsmuur onder de voorgevels van de huidige huizen gezocht moest worden. Met bovenstaande vondsten en publicaties is het aannemelijker dat de stadsmuur onder de huidige straat ligt. De stad werd in de 13^e en 14^e eeuw meerdere malen uitgebreid. In 1250 betrof het een uitbreiding aan de Hogewoerd en in 1294 werd het Waardeiland tot aan de huidige Herengracht bij de stad getrokken. In de periode 1346-1355 werd Maredorp onderdeel van de stad. In 1386-1399 werd wederom toestemming verkregen om de stad te vergroten. Ditmaal werd aan de zuidzijde een nieuw stadsdeel toegevoegd. Hiermee kwam de onderzoekslocatie, die tot dan toe aan de rand van de stad had gelegen ver binnen de stadsgrenzen te liggen. Desalniettemin zal de oude stadsmuur nog enige tijd overeind gebleven zijn. Pas na het beleg van Leiden door Jan van Beieren in 1420 werd het nieuwe stadsdeel volgebouwd en zal de oude stadsmuur zijn functie definitief verloren hebben.

2.4 De ontwikkeling van het bouwblok

Het gebied tussen het grafelijk hof en het Steenschuur was in de eerste stadsfase kerkelijk gebied, in het bezit van de Commanderie van de Duitse Orde. Aan de westzijde van het gebied, op de plek van de huidige Nieuwsteeg, liep het verlengde van de Pieterskerkgracht. Deze mondde ter hoogte van de onderzoekslocatie in het Steenschuur uit. Een watergat

⁷ Van der Vlist 2002

⁸ Orsel 2007e, p.11.

⁹ Van der Vlist 2008, p.16.

¹⁰ Suurmond-Van Leeuwen 1987, p.15-16; De Boer 1989.

¹¹ Vlist 2002, p.56 noemt als bron hiervoor AHG inv. nr. 428, Cartularium B1, f, 12 (30 december 1354).

¹ Berendsen 2000.

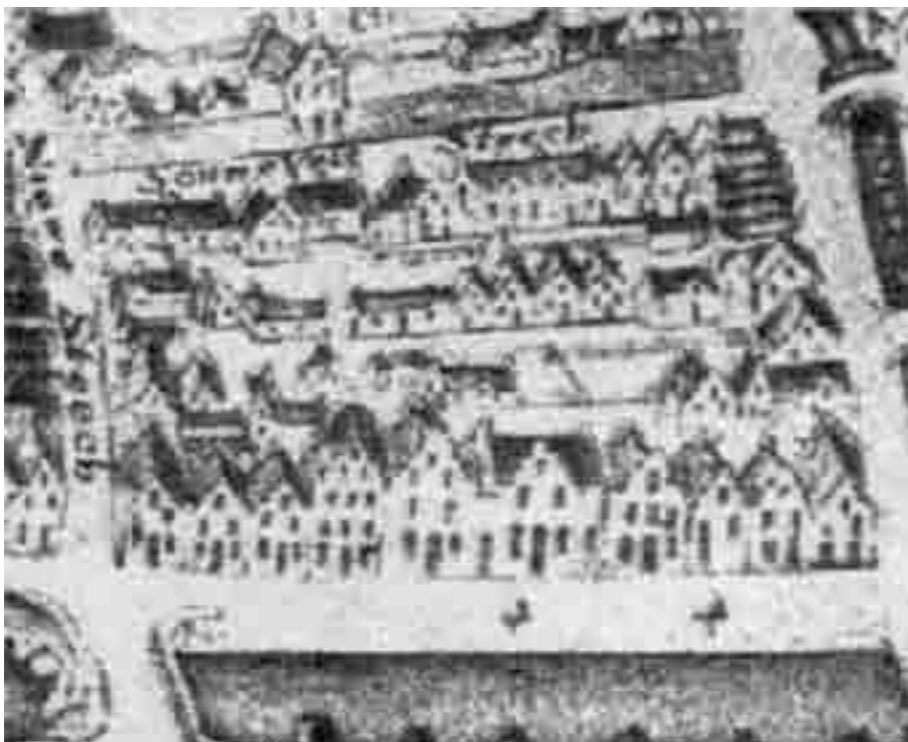
² Berendsen 2004.

³ De Mulder et al. 2003.

⁴ Berendsen 2004.

⁵ Van der Ven 2003.

⁶ Brandenburg & Hessing 2005.

Afb. 2.3 Uitsnede uit de stadsplattegrond van Leiden uit 1578, gemaakt door J. Lieftrinck.

in de muur kan aanleiding zijn geweest om een verdedigingspunt in de stadsmuur aan te brengen. Het is dan ook mogelijk dat op de hoek van de Nieuwsteeg (Pieterskerkgracht)/ Steenschuur een versterking of toren in de stadsmuur aanwezig was. Aan de oostzijde van het onderzoeksgebied liep de Langebrug, die toen nog Voldersgracht heette. Het gebied ten oosten van de Langebrug hoorde bij het dijkdorp langs de Breestraat.

Lange tijd is er van uitgegaan dat het gebied tussen de Langebrug en Pieterskerkgracht/ Nieuwsteeg tot ver in de 14^e eeuw onbebouwd bleef en alleen gebruikt werd als boomgaard en tuinderijen. De bebouwing langs het Steenschuur zou pas verrezen zijn in het laatste kwart van de 14^e eeuw. Deze aanname is onder andere gebaseerd op een akte uit 1388 waarin de uitgifte van bouw kavels ten westen van de op dat moment aangelegde Nieuwsteeg wordt geregeld. Van Oerle concludeert op basis van deze akte dat blijkbaar pas op dat moment ook de straat langs het Steenschuur wordt aangelegd. De aanleg van panden ten oosten van de Nieuwsteeg (de hier besproken onderzoekslocatie) zou in zijn optiek zelfs nog van iets later

Afb. 2.4 Uitsnede uit de stadsplattegrond van P. Bast uit 1600 (Collectie RAL, PV329).

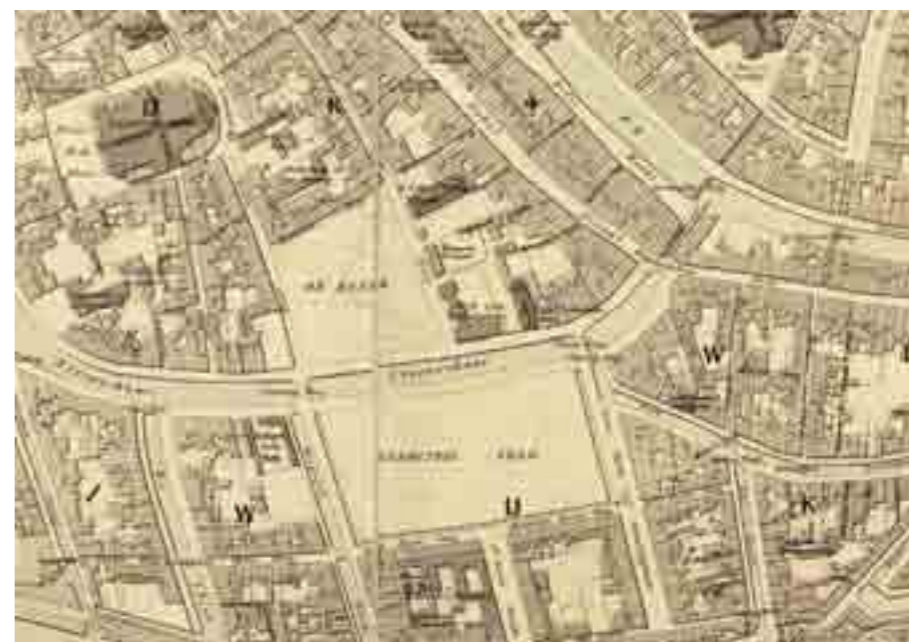

Afb. 2.5 Uitsnede uit de stadsplattegrond van J. Blaeu uit 1649 (Collectie RAL, PV351).

kunnen dateren.¹² Zoals hierboven al vermeld, is uit recentere publicaties bekend dat er in ieder geval in 1358 al sprake was van enige bebouwing op de onderzoekslocatie langs een straat achter de stadsmuur.¹³ In hoeverre de rest van de straat langs het Steenschuur op dat moment al bebouwd was, is echter onbekend.

Vanaf het einde van de 14^e eeuw werd het bouwblok snel volgebouwd. Huizen verrezen aan het Steenschuur, de Langebrug en de Nieuwsteeg. De erven van de huizen waren aanvankelijk nog langgerekt en vertoonden grote open plekken. In 1455 werd de Zonneveltsteeg (huidige Zonneveltstraat) aangelegd en ontstond er een doorlopende steeg richting de Breestraat. Vanaf dit moment werden er ook huizen gebouwd met de gevel aan de Zonneveltsteeg en ontstond een gesloten bouwblok waarbij de bebouwing steeds meer werd verdicht.¹⁴

De oudste kaart die een beeld geeft van de bebouwing op de locatie dateert uit 1578. Op deze kaart van Johannes Lieftrinck zijn op het terrein tussen de Nieuwsteeg en de

Afb. 2.6 Uitsnede uit de kadastrale kaart van J.W. van Campen uit 1850 (Collectie RAL, PV432.1). Aan de omvang van de lege bouwvlakken in de stad (de ruïne en het exercitieveld) is te zien hoe groot de kaalslag als gevolg van de kruitramp is geweest.

¹² Van Oerle 1975, p.109.

¹³ Vlist 2002.

¹⁴ Vlist 2002, p.51.

Afb.2.7 Uitsnede uit *Gezicht op het Steenschuur voor de kruitramp van 12 januari 1807*, door H. Berger (Collectie RAL, PV46057).

Voldersgracht tien huizen afgebeeld (afb. 2.3). Ook de kaarten van Pieter Bast uit 1600 en de kaart van Blaeu uit 1649 geven een vergelijkbaar beeld, alhoewel opgemerkt kan worden dat het aantal afgebeelde panden bij de diverse kaartmakers fluctueert (afb. 2.4 en 2.5).

Op 12 januari 1807 legde schipper Adam van Schie zijn schuit, geladen met 37.000 pond buskruit, aan langs het Steenschuur, nabij de Langebrug. Waarschijnlijk als gevolg van onachtzaamheid vatte het kruit vlam en een grootse ontploffing was het gevolg. Hierbij werd het hele gebied van de Boomgaardsteeg tot de Nieuwsteeg, langs het Steenschuur en de Garenmarkt, St. Jacobsgracht, Raamsteeg en voormalige Koepoortgracht zwaar beschadigd. Ook de bebouwing op de hier besproken onderzoekslocatie werd vrijwel volledig verwoest (afb. 2.6). Vanwege de enorme ravage en de indruk die de ontploffing maakte, zijn van de gevelrij langs het Steenschuur door diverse tekenaars prenten vervaardigd, die zowel de situatie na als ook van vóór de ontploffing afbeelden (afb. 2.7). De meest betrouwbare versie van de situatie vóór de ontploffing betreft die van Polet en Timmermans (afb. 2.8). Helemaal zonder fouten is deze echter niet. Zo is er onder andere sprake van de vermelding van een foutief jaartal en zijn de maatverhoudingen niet helemaal juist.¹⁵ De weergave van het aantal huizen klopt echter wel. In totaal zijn op de prent tussen de Nieuwsteeg en de Langebrug twaalf afzonderlijke panden afgebeeld. Hierbij moet echter wel opgemerkt worden dat het pand op de hoek van de Nieuwsteeg en de Steenschuur oorspronkelijk uit twee aparte panden bestond. Pas aan het begin van de 18e eeuw werden deze samengevoegd tot één enkel pand. Na de verwoesting van de bebouwing als gevolg van de kruitramp bleef het terrein geruime tijd braak liggen. Pas in 1857 werd begonnen met de aanleg van het huidige Kamerlingh Onnes Laboratorium.

2.5 De bewoners aan het Steenschuur

Historisch onderzoek heeft verschillende gegevens opgeleverd over de bewoners, die in de loop der eeuwen langs het Steenschuur gevestigd waren. Belastinggegevens geven bijvoorbeeld aan dat de stadswijk *Bon Zevenhuizen*, waartoe het Steenschuur behoorde, in 1498 als de op één na rijkste wijk van de stad betiteld werd.¹⁶ In de tweede helft van de 16e eeuw lijkt de welstand afgenomen te zijn en werd de wijk Zevenhuizen als een

¹⁵ Van Oosten 2003.

¹⁶ Noordam 2002.

gemiddelde wijk beschouwd. Niettemin waren in deze periode de belastingaanslagen aan het Steenschuur nog altijd fors hoger dan het gemiddelde in de stad. Van de zeven bewoners aan het Steenschuur waar in 1584 een belasting aan opgelegd werd, behoorden twee tot de rijksten van de stad en de overige vijf tot de zogenoemde 'middelbaar rijken'.¹⁷

Deze situatie zal waarschijnlijk niet veel verschild hebben met die in de voorafgaande periode, want in 1521 was Garbrant Meesen de Oude, één van de grootste textielhandelaren in Leiden, de bewoner van een van de opgegraven panden aan het Steenschuur. Naast bovengenoemde Garbrant waren in de 16e eeuw volgens de bronnen ook nog meer lakenhandelaren aan het Steenschuur gevestigd. Tevens worden andere beroepen genoemd, zoals olieslager, timmerman, leidekker, verver en drapier. Voor het merendeel beroepen, die gepaard gingen met een hoge sociale en economische status.

Een ander gegeven dat wijst op de relatief hoge sociale en economische status van de bewoners langs het Steenschuur is dat diverse bewoners deel uitmaakten van de zogenoemde 'veertigraad', een bestuurlijk college.¹⁸ Om in dit college benoemd te worden, moest men aan diverse criteria voldoen, waaronder het bezit van een zekere welstand en aanzien. In de 16^e eeuw maakten niet minder dan tien bewoners aan het Steenschuur deel uit van dit college.¹⁹

Ook de 17^e- en 18^e-eeuwse bewoners van de panden behoorden tot de betere klasse. Zo komt uit de schaderapporten en inventarissen naar aanleiding van de kruitramp naar voren dat ten tijde van de kruitramp in tenminste drie huishoudens langs het Steenschuur sprake was van de aanwezigheid van dienstboden.

2.6 Onderzoeksthema's

In bovenstaande paragrafen is een beeld geschetst van een aantal feiten, theorieën en onduidelijkheden omtrent de ontstaans- en bewoningsgeschiedenis van het bouwblok Steenschuur-Langebrug-Nieuwsteeg. Vooral ten aanzien van de vroegste periode zijn

¹⁷ Van Oosten 2003.

¹⁸ Marsilje 2002.

¹⁹ Van Oosten 2003.

Afb. 2.8 Afbeelding van de huizen aan het Steenschuur tussen de Langebrug en de Nieuwsteeg, zoals zij waren voor de ramp van 12 januari 1807, door J. Timmermans, A. Polet & D. Vrijdag (Collectie RAL PV46054.2).

er nog aanzienlijke kennislacunes. Het archeologisch onderzoek, in combinatie met het bouwhistorisch en archiefonderzoek blijkt een grote bijdrage te kunnen leveren aan ons beeld van de stadswording in de schaduw van de stadsmuur langs het Steenschuur. De volgende onderzoeksthema's en -vragen zijn in het kader van dit onderzoek van belang:

- 1 Pre- en vroegstedelijk gebruik van het terrein: zijn er aanwijzingen voor bewoning of gebruik van het terrein in de Romeinse tijd of eerder? Hoe en wanneer werd het terrein in de Middeleeuwen gebruikt voordat er bebouwing verrees?
- 2 Stadsverdediging: was er sprake van een aarden wal als eerste stadsverdediging? Zijn er aanwijzingen voor sloop van de stadsmuur en wanneer vond dit plaats?
- 3 Fasering van bouw van de huizen: wanneer werden de eerste huizen gebouwd langs het Steenschuur en in welk tempo werd de straat volgebouwd? Was er sprake van dichte bebouwing langs de stadsmuur of wachtte men met grootschalige bouwactiviteiten totdat de stadsmuur gesloopt was?
- 4 Hoe ontwikkelden de huizen zich en zijn er aanwijzingen voor specifieke ambachten die in de huizen werden uitgevoerd?
- 5 Is de welvaart van de bewoners af te lezen uit de archeologische resten?
- 6 Hoe was de afvalverwerking geregeld in de huizen en wat zijn hierin de ontwikkelingen door de tijd heen?

3 Methoden van onderzoek

E. Jacobs

3.1 Inventariserend veldonderzoek door middel van proefsleuven

Op de onderzoekslocatie is in maart 2001 een kleinschalig vooronderzoek uitgevoerd. De aanleiding voor dit vooronderzoek betrof de geplande aanleg van een fietsenkelder op de locatie, waarbij de ondergrond tot op grote diepte verstoord zou worden. Op basis van de bekende ontwikkelingsgeschiedenis van Leiden mocht aangenomen worden dat op de locatie sprake zou zijn van archeologische waarden.

Het doel van het vooronderzoek betrof dan ook het vaststellen van de aard en kwaliteit van de eventueel in de bodem aanwezige archeologische resten. Om deze vragen te beantwoorden, is een oost-west georiënteerde werkput (werkput 1) aangelegd met een lengte van circa 12,5 meter en een breedte van ongeveer 2,5 meter.

De in de sleuf aangetroffen sporen en vondsten, waaronder zijgevels van enkele middeleeuwse panden, gaven aan dat op de locatie sprake was van een goed geconserveerd archeologisch archief met sporen die uit de late Middeleeuwen en Nieuwe tijd dateerde. Op basis hiervan heeft de Gemeente Leiden vervolgens besloten de gehele locatie van de geplande fietsenkelder archeologisch te onderzoeken.

3.2 Methoden van onderzoek van de opgraving

In juli 2001 is gestart met een vlakdekkend onderzoek op de locatie. Tijdens dit onderzoek is de locatie in tien werkputten (wp 2 t/m 11) onderzocht (afb. 3.1). In elke werkput is telkens begonnen met het machinaal verwijderen van de bovengrond tot op een niveau waarop de eerste sporen zichtbaar werden. Na documentatie van aanwezige sporen door middel van schaaltekeningen, beschrijvingen en foto's zijn de sporen in meer of mindere mate afgewerkt. De vondsten zijn hierbij selectief verzameld. Vervolgens is machinaal een volgend vlak aangelegd dat op eenzelfde wijze werd afgewerkt. Uiteindelijk zijn op deze wijze in totaal maximaal vijf vlakken aangelegd tot een diepte van circa 1,5 meter -maaiveld. Vanwege de geringe diepte van de geplande fietsenkelder is niet de gehele locatie tot de natuurlijke ondergrond opgegraven. Slechts in enkele putten is de ongestoorde ondergrond bereikt.

3.3 Beperkingen van de opgravingsdocumentatie

Helaas is bij de uitwerking van de resultaten gebleken dat de documentatie van de basisgegevens niet volledig is. Zo maken de spoor- en vondstnummers van zowel het proefonderzoek (werkput 1) als dat van het vervolgonderzoek (werkput 2 t/m 11) deel uit van dezelfde reeks. Bij het vervolgonderzoek is in werkput 2 evenwel opnieuw bij 1 gestart, als gevolg waarvan sprake is van dubbele nummers in de reeks van 1 tot 40.

Afb. 3.1 Overzichtsfoto van de opgraving op het niveau van de steenbouwfases. De foto is genomen in de richting van het kruispunt Steenschuur - Nieuwsteeg.

Ook in de spoornummers boven de 40 blijkt verder veelvuldig sprake te zijn van dubbel uitgegeven nummers. In combinatie met het feit dat geen spoor- en vondstnummerlijsten zijn bijgehouden, maakt dit dat van diverse vondsten de exacte herkomst niet meer bepaald kan worden. Ook de veldtekeningen en de beschrijvingen van de sporen hierop zijn van een dusdanige aard dat veel sporen niet geduid of op een juiste wijze met elkaar in verband gebracht kunnen worden. Verder is gebleken dat een groot deel van de sporen niet of slechts gedeeltelijk is uitgegraven en leeggehaald. Vanwege het feit dat een duidelijke spoorbeschrijving ontbreekt, is in veel gevallen niet vast te stellen in welke mate een spoor wel of niet is afgewerkt. In hoeverre de aan een spoor gerelateerde vondsten dan ook daadwerkelijk representatief zijn voor de inhoud ervan, kan in veel gevallen niet vastgesteld worden. Tot slot is de onderzijde van de antropogene stratigrafie slechts op een deel van het terrein bereikt. Hierdoor is een niet-compleet beeld ontstaan van de oudste sporen op de locatie.

3.4 Organisatie

Het veldwerk is uitgevoerd door de Gemeente Leiden en stond onder supervisie van de gemeentelijk archeoloog (drs. M. Dolmans). De dagelijkse leiding was in handen van dhr. G. van Veen. Bouwhistorische documentatie werd uitgevoerd door drs. K.J. Steehouwer. Aan het onderzoek werkte een groot aantal studenten en vrijwilligers mee (afb. 3.2).

De tijdens het onderzoek verkregen gegevens bleken dusdanig omvangrijk en complex van aard te zijn dat de gemeente zelf geen kans zag deze met de haar ter beschikking staande personele voorzieningen uit te werken tot een onderzoeksrapport. Vanwege het belang van de gegevens bij het verwerven van inzicht in de bewoningsgeschiedenis van Leiden is daarom door de gemeente in 2005 het besluit genomen om de uitwerking van het project te gunnen aan Jacobs & Burnier, archeologisch projectbureau.

Botanisch onderzoek van drie beerputten is verricht door prof. dr. C.C. Bakels (Universiteit Leiden). Drs. E.T. van der Vlist verzorgde een verkennend archiefonderzoek naar de bewoningsgeschiedenis van de locatie en ir. ing. E.D. Orsel verrichtte een bouwhistorische analyse van de aangetroffen huizen. Drs. R.M.R. van Oosten ten slotte deed onderzoek naar de afvalverwerking op de locatie. Al deze bijdragen zijn opgenomen in dit rapport.

Afb. 3.2 De medewerkers van de opgraving.

4 De fasering van de opgraving Kamerlingh Onnes Laboratorium

E. Jacobs

4.1 Inleiding

Tijdens de uitwerking zijn op basis van bouwhistorische, historische en cartografische gegevens elf afzonderlijke huizen onderscheiden.

In dit hoofdstuk worden de huizen aangeduid als huis 1 t/m 11. Huis 1 ligt daarbij op de hoek van het Steenschuur en de Nieuwsteeg, waarna de reeks in oostelijke richting verder oploopt. De panden staan ook afgebeeld op de tekening van Polet en Timmermans uit 1807. Opgemerkt moet worden dat in de tijd dat zij de tekening maakten pand 1 en 2 inmiddels waren samengevoegd tot één breed pand.

De voorgevels van de huizen zijn tijdens het onderzoek niet aangetroffen. Deze vielen buiten het opgravingsterrein en moeten gezocht worden ter hoogte van de huidige stoep van het Steenschuur. Ook van de bijbehorende achtergevels zijn nauwelijks resten bewaard gebleven. Deze zijn bij de aanleg van een 20^e-eeuws riool verwijderd.

Binnen de sporen is op basis van stratigrafie, baksteenformaten, historische gegevens en bijbehorend vondstmateriaal de volgende fasering aangebracht:

Fase 0: vóór 1300

Fase 1: 1300-1325

Fase 2: omstreeks 1325

Fase 3: 1350-1425

Fase 4: 1425-1739

Fase 4a: 1425-1590

Fase 4a-1: 1425-1490

Fase 4a-2: 1490-1590

Fase 4b: 1590-1739

Fase 4b-1: omstreeks 1625

Fase 5: 1739-1807

Fase 6: 1807-heden

De fasering wordt per huis besproken. De enige uitzondering hierop vormt fase 0, een fase waarin nog geen sprake was van woonpanden op de locatie. De tot de fase 0 behorende sporen en vondsten worden voor de gehele opgravingslocatie tezamen besproken. Het spreekt evenwel voor zich dat de gehanteerde fasering niet meer is dan een kunstmatig hulpmiddel bij het beschrijven van de resultaten. In werkelijkheid is geen sprake geweest van duidelijk begrensde fasen, maar van een continue ontwikkeling.

Verder is tijdens de analyse duidelijk geworden dat met name van een groot aantal grondsporen tijdens het veldwerk weinig of geen gegevens zijn vastgelegd. Hierdoor is van veel ingraven onduidelijk wat hun aard en functie was. Ook het volgens de veldgegevens met deze sporen geassocieerde vondstmateriaal biedt hierbij weinig of geen houvast. In het navolgende blijven deze sporen dan ook verder buiten beschouwing.

Datering van het muurwerk

De toeschrijving van muurwerk aan een bepaalde fase is met name gebaseerd op de in het muurwerk toegepaste baksteenformaten. Dit vanwege het feit dat de documentatie van het muurwerk zelf, evenals de onderlinge verbanden, dusdanig summier is dat op basis hiervan nauwelijks een indeling gemaakt kan worden. Ook het begeleidende vondstmateriaal biedt hierbij vanwege zowel de kwaliteit als de kwantiteit slechts beperkt hulp.

Bakstenen werden in de loop der tijd geleidelijk steeds kleiner gemaakt. Hoewel het hier om een algemeen proces gaat, heeft bouwhistorisch onderzoek wel uitgewezen dat tussen regio's, maar ook tussen plaatsen sprake is van grote verschillen. Voor Leiden is op basis van bouwhistorisch onderzoek een voorlopig schema van de ontwikkeling van de baksteenformaten samengesteld.¹

¹ Orsel 2007d.

Tabel 4.1: Ontwikkeling baksteenformaten (naar Orsel 2007d). Het kleiner worden van de baksteenformaten is een proces dat rond 1700 stopt. Vanaf die tijd komen ook weer grotere baksteenformaten voor.

Datering	Lengte	Breedte	Dikte
eerste helft 13e eeuw	29-34	14-17	7,5-12
13e eeuw	28-31,5	14,5-15,5	7-7,5
tweede helft 14e eeuw	20-24,5	9,5-12,5	5-6
15e eeuw	18,5-20	8,5-10	4-5
16e eeuw en eerste helft 17e eeuw	18-19,5	8-9,5	4-5
na midden 17e eeuw	17-18,5	8,5-9	3,5-4
na eerste kwart 18e eeuw	20-22,5	10-10,5	4-4,5
19e eeuw	18-22,5	8,5-11	4

Een waarschuwing is hier op zijn plaats: baksteendateringen behoren altijd met een zekere mate van wantrouwen te worden benaderd. Dit heeft meerdere redenen: voor funderingen werd vaak gebruikgemaakt van hergebruikte bakstenen en meerdere baksteenformaten kunnen tegelijkertijd in gebruik zijn geweest. Hergebruik van oude en groter formaat bakstenen in funderingen is eveneens aangetroffen bij de opgraving aan de Aalmarkt in 2007.² De huizen kunnen hierdoor stelselmatig te oud worden gedateerd. De lezer moet zich daarnaast realiseren dat de bovengenoemde ontwikkelingsreeksen eigenlijk niet gebruikt kunnen worden om individuele muren te dateren. In principe zijn zij alleen geschikt om samenhangende muurcomplexen, waarbij sprake is van een doorlopende ontwikkeling, globaal te dateren. Door het ontbreken van of schaarsheid aan archeologische vondsten in relatie tot muurwerk is het echter onvermijdelijk om de bakstenen als primaire dateringsmogelijkheid te hanteren.

4.2 Fase 0: periode vóór 1300 (afb. 4.1a t/m c)

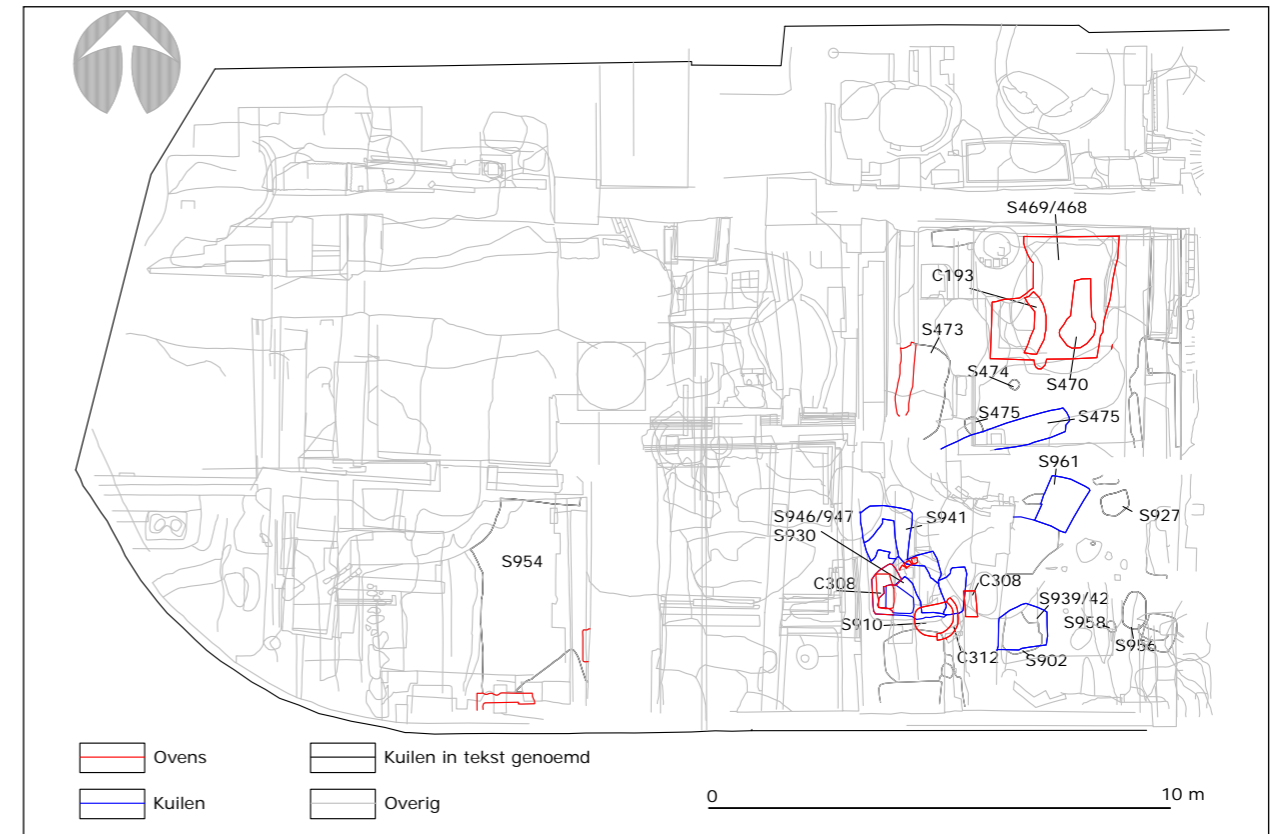
Tijdens het onderzoek is een groot aantal sporen aangetroffen, die op basis van hun stratigrafische positie of de er in aangetroffen vondsten van vóór de oudste steenbouwfase, fase 1, dateren. De meest opvallende en bijzondere sporen daarbij zijn als oven geïnterpreteerd. Het overgrote deel van de tot deze fase behorende sporen bestaat evenwel uit ophogingspakketten en kuilen. Bij deze sporen kan uiteindelijk op basis van de geregistreerde veldgegevens en/ of het erin aangetroffen vondstmateriaal niet altijd met zekerheid gesteld worden dat zij van vóór 1300 dateren. In het onderstaande worden de verschillende sporen behorend tot deze fase kort besproken. Daarbij komen als eerste de ovenstructuren aan bod, waarna vervolgens de ophogingen en daarmee geassocieerde sporen behandeld worden.

Ovenstructuren

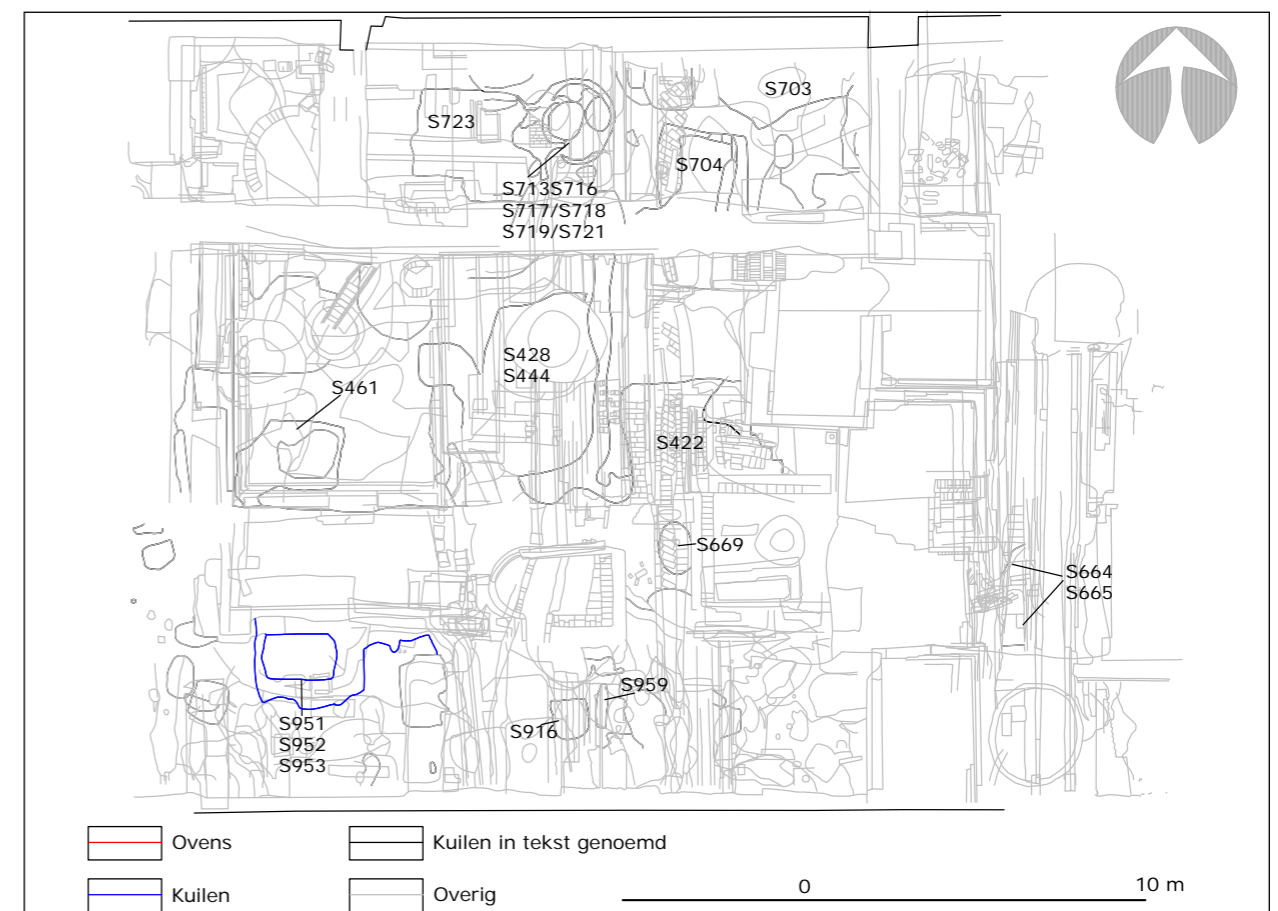
Op de locatie zijn drie, mogelijk vier, structuren aangetroffen, die als oven geïnterpreteerd kunnen worden (afb. 4.1a). Tabel 1 geeft een overzicht van de sporen die onderdeel uitmaken van deze structuren.

Tabel 4.2: Ovenstructuren.

Spoomnr	Omschrijving
C193	oven, rond, diameter 3,2 meter, baksteenformaat 27,2x11,6x5,7, onderzijde 0,82 meter -NAP, ingegraven in S496
S469	kuil onder oven C193, 2,8 meter lang en 2,6 meter breed, 0,8 meter diep
S468	doorsnede: rechthoekig, vulling: klei/venig/zand + hk, fab. steen, mortel
C194	rond, diam. 2,0 meter, baksteenformaat ?X13,3x2, bk: 0,19 meter -NAP
C312	oven, rond, diameter 1,4 meter, baksteenformaat ?x12x7,
S910	vette klei houtskool, vette klei gele as (S190 en S911), wordt oversneden door
S911	riool S309 (in C312 en in S470)
S470	sleutelgatvorm, 1,6 meter lang en 0,8 meter breed, doorsnede onbekend, lichtgrijs zand, vleilaag oven? Eveneens op/in kuil S469.
C308	twee muren behorend bij oven C312?, baksteenformaat 28x13x6, wordt oversneden door riool C309

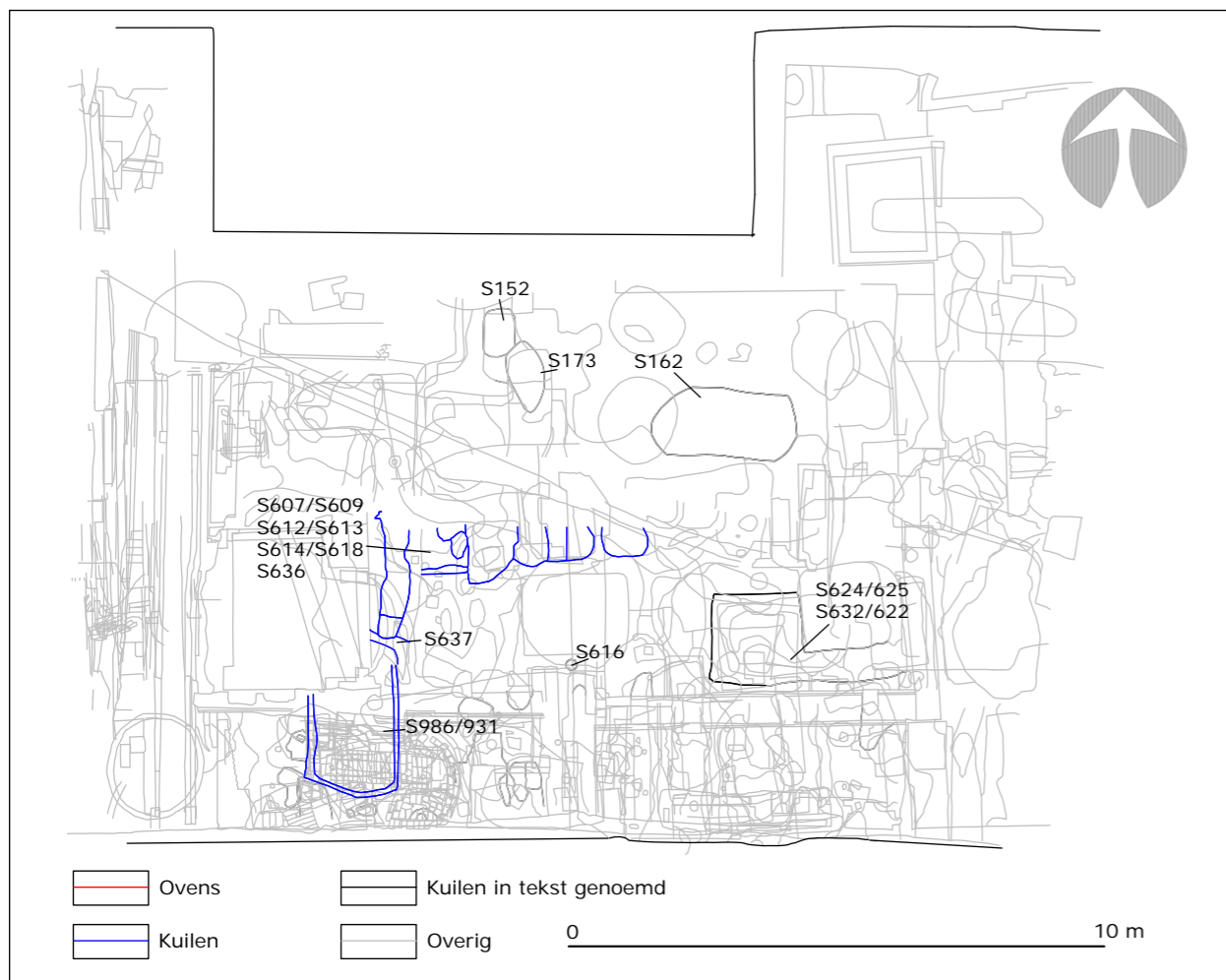

Afb. 4.1a Uitsnede van de alle sporenkaart van huizen 1 t/m 4. In rood en blauw ingetekend zijn de ovens en kuilen uit fase 0, ter plaatse van het latere huis 4.

Afb. 4.1b Uitsnede van de alle sporenkaart van huizen 5 en 6. In blauw ingetekend zijn de kuilen uit fase 0, ter plaatse van het latere huis 5.

² Dijkstra & Brandenburgh (red.) 2010.

Afb. 4.1c Uitsnede van de alle sporenkaart van huizen 7 t/m 9. In blauw ingetekend zijn de kuilen uit fase 0, ter plaatse van het latere huis 5.

De ovens lagen dicht bij elkaar aan de westzijde van het opgravingsterrein. Eén oven (C193) bevond zich aan de achterzijde van het latere pand 4. Alleen delen van de cirkelvormige wand en bodem zijn bewaard gebleven. Dat het hier om een stookconstructie gaat, blijkt uit het feit dat zowel de wand als de vloer verbrand zijn. Ook een onder de bakstenen vloer aanwezige 7 cm dikke vleilaag van klei was geel gekleurd door de hitte. De constructie is zelf ingegraven in een groot, rechthoekig spoor (S469), waarvan de noordoostzijde verstoord is door de insteek van een latere waterput (zie afb. 4.8b, C192). Het spoor, dat niet volledig onderzocht is, leverde vondsten op die uit de periode 1250-1280 dateren. De oven zelf, zou op basis van het baksteenformaat omstreeks 1300 geplaatst kunnen worden.

Direct ten oosten van bovengenoemde oven bevond zich een sleutelgatvormig spoor (S470), dat was ingegraven in dezelfde kuil (S469) als oven C193. De vulling van het sleutelgatvormige spoor bestond uit licht grijs zand. Mogelijk gaat het hier om de vleilaag voor een bakstenen constructie. De vorm van het spoor vertoonde daarbij sterke overeenkomsten met een oven, die in Utrecht is aangetroffen.³ In het spoor zijn geen vondsten aangetroffen.

Van een derde oven (C194) is een deel van de cirkelvormige wand en de bakstenen vloer aangetroffen (afb. 4.2, niet afgebeeld op afb. 4.1a). Helaas is de locatie van de oven niet nauwkeurig op vlaktekening vast gelegd. Voor zover achterhaald kan worden op basis van de geregistreerde gegevens moet hij zich in de nabijheid van bovengenoemde ovens hebben bevonden. Het spoor heeft helaas geen vondsten opgeleverd.

Van een vierde oven, C312 (afb. 4.3), is alleen een deel van de wandconstructie bewaard gebleven, een vloer ontbrak. Wel bevonden zich binnen de constructie lagen van vette klei

³ De Bruijn 1979.

met houtskool en gele vette as. Het met de oven geassocieerde vondstmateriaal dateert uit de periode 1250-1310.

Nabij C312 zijn verder twee muurfragmenten (beide C308) aangetroffen, die misschien bij de oven behoren. Op basis van het formaat van de in de muren verwerkte baksteen (28x13x6 cm) is een datering in de tweede helft van de 13^e eeuw mogelijk. Zowel de oven zelf als het muurwerk zijn ingegraven in oudere kuilen (S946, S938).

De vraag of de ovens allemaal gelijktijdig waren of elkaar in tijd opvolgden, kan op basis van de opgravingsgegevens niet beantwoord worden. Zowel het in de constructies verwerkte baksteenformaat als de bijbehorende vondsten lijken te wijzen op een datering omstreeks 1300.

Het is niet duidelijk waar de ovens exact voor gebruikt werden. Het formaat en de vorm van de ovens vertoont grote overeenkomsten met het type oven dat gebruikt werd in de aardewerkproductie, zoals bijvoorbeeld bij Utrecht.⁴ Materiaal dat geïnterpreteerd kan worden als pottenbakkersafval is echter niet aangetroffen.

Ophogingen en kuilen

Tijdens het onderzoek zijn diverse sporen geïnterpreteerd als (dagzoomende) ophogingspakketten. De geregistreerde veldgegevens geven in de meeste gevallen echter nauwelijks of geen informatie over de omvang van de verschillende pakketten en hun onderlinge relaties. Dit geldt eveneens voor de sporen, die ingegraven zijn vanuit de top van de pakketten of er door afgedekt worden. Veel kuilen lijken op basis van de geregistreerde gegevens niet gecoupeerd of leeggehaald te zijn en informatie over de vorm en omvang is dan ook beperkt.

Omdat sporen niet of slechts beperkt zijn afgewerkt, is voor diverse ophogingen en kuilen geen vondstmateriaal voorhanden dat een indicatie kan geven van de datering. Daar waar dit wel aanwezig is, is niet altijd duidelijk in hoeverre het materiaal ook daadwerkelijk representatief is voor de inhoud van het spoor.

Bijlage 1 geeft in tabel 1 t/m 4 een overzicht van de ophogingslagen en ingravingen, die op basis van stratigrafische gegevens en/ of vondstmateriaal tot fase 0 gerekend worden. Opgemerkt kan worden dat bij veel van de in het veld als ingraving of kuil geclassificeerde sporen na analyse twijfel bestaat over de interpretatie. In sommige gevallen lijkt het niet om ingravingen te gaan, maar om restanten van lagen of loopvlakken. Daar waar analyse geen overtuigende bewijzen voor een andere interpretatie heeft opgeleverd, worden de sporen in de tabellen onder hun veldinterpretatie beschreven. Afb. 4.1 geeft een overzicht van de sporen, voor zover zichtbaar op de aangelegde vlakken.

Afb. 4.2 Van oven C194 is een deel van de cirkelvormige wand en de bakstenen vloer aangetroffen.

⁴ De Bruijn 1979.

Afb. 4.3 Binnen de constructie van oven C312 bevonden zich lagen van vette klei met houtskool en gele vette as.

Van de kuilen, die wel met zekerheid als kuil geïnterpreteerd kunnen worden, verdienen slechts enkele een nadere toelichting. In alle gevallen zijn zij op basis van hun vulling geclassificeerd als 'afvalkuil' (afb. 4.1a t/m c).

Van de verschillende kuilen lagen er vijf op de locatie van het latere pand 4. Eén ervan was een grote rechthoekige kuil (S941), die 1,20 meter diep was en voorzien van een vlakke bodem (afb. 4.4). Onderin waren nog duidelijk de schopsteken van de aanleg van de kuil te zien. Aan de bovenzijde van de kuil bevond zich een witte aslaag. Deze behoort waarschijnlijk niet tot de vulling, maar betreft een 'nazak'. De eigenlijke vulling bestond uit houtskool en puin in het midden en onderin organisch materiaal, zoals houtsnippers en leer. Het in deze vulling aangetroffen vondstmateriaal bestond onder andere uit kogelpot-, roodbakend en grijsbakend aardewerk dat in de tweede helft van de 13e eeuw gedateerd kan worden. Eén bijzondere vondst betreft verder een nokpan, een dakpan (01KOLV091314) die op het puntje van het dak stond. Deze kan in de periode 1250-1325 gedateerd worden.

Afb. 4.4 Onderin kuil S941 waren nog duidelijk de schopsteken van de aanleg van de kuil te zien.

De tweede kuil (afb. 4.1a, S961) was eveneens rechthoekig van vorm, meer dan een meter diep en ook voorzien van een vlakke bodem. De vulling van deze kuil bestond hoofdzakelijk uit venige humeuze lagen. Op basis van het aangetroffen aardewerk, onder andere hoogversierd aardewerk, proto-steengoed, Maaslands wit en grijsbakend aardewerk kan de kuil in de periode 1250-1280 gedateerd worden.

De derde grote kuil (S946/947/930) was min of meer rechthoekig van vorm, 0,90 meter diep en voorzien van een vlakke bodem. In de kuil, die gesneden werd door ovenconstructie C312, zijn in de verschillende vullagen vooral fosfaat- en houtskoolbrokjes aangetroffen. De onderste laag was humeus/venig van samenstelling en bevatte veel houtskool. In de nabijheid van bovengenoemd spoor is nog een vierde grote kuil (S939/S42) aangetroffen. Deze was echter slechts 0,30 meter diep en bevatte geen vondstmateriaal. Waarschijnlijk kan de kuil op basis van vorm en vulling in dezelfde periode als de kuil S946 geplaatst worden.

De vijfde kuil (S475) was langgerekt en rechthoekig van vorm. De kuil was vanaf vlak 4 ongeveer 40 cm diep en de vulling bestond uit houtskool en fosfaatvlekken.

Een grote kuil (S951/S952/953) onder het latere pand 5 was vierkant van vorm, circa 1 meter diep en liep taps toe tot op een vlakke bodem. In de vulling konden vier lagen onderscheiden worden. De bovenste bevatte schelpen, die daaronder veel puin, die daaronder enkel klei en de onderste laag veel houtskool. Bijzonder is dat in de onderste laag minimaal vier gesmolten bakstenen van 32x11x11 cm zijn aangetroffen. Eén daarvan is gebogen en zou mogelijk een deel van een stookrooster kunnen betreffen. Behalve een enkel fragment Romeinse Terra Sigillata zijn in de vulling verder slechts enkele middeleeuwse scherven aangetroffen. Vooralsnog wordt voor het spoor een datering in de tweede helft van de 13e eeuw verondersteld.

Een serie van min of meer rechthoekige sporen (S607, 609, 612, 613, 636, 614 en 618) leek bij elkaar te horen en de onderzijde van een greppel te vormen, die gelijk valt met de latere achtergevel van pand 7 en 8. Opvallend bij de vroegste sporen onder het latere pand 7 is dat sprake lijkt te zijn van een fasering in de sporen. De oudste sporen zijn vanuit de top van de natuurlijke ondergrond ingegraven. Vervolgens is sprake geweest van een ophoging, van waaruit opnieuw kuilen zijn ingegraven.

Samenvattend kan gesteld worden dat de locatie vermoedelijk in de loop van de tweede helft van de 13^e eeuw in gebruik genomen is. Het grote aantal (afval)kuilen wijst daarbij op een relatief intensief gebruik, waarbij gezien de aanwezigheid van enkele ovens ambachtelijke activiteiten ontplooid werden.

4.3 Huis 1 en 2 (afb. 4.5a t/m 4.5d)

Huis 1 en 2 worden samen behandeld, omdat hun bouwgeschiedenis nauw met elkaar verweven is.

De oudste sporen van bebouwing zijn aangetroffen op de locatie van het latere huis 2. Het gaat daarbij om twee muren in Vlaams verband, een bakstenen afwateringsgoot, een aantal ingravingen en twee fragmenten muurwerk, die waarschijnlijk uit de periode 1300-1325 dateren. De exacte aard en omvang van deze bebouwing is niet duidelijk.

Omstreeks 1325, fase 2, werd bovengenoemd muurwerk afgebroken en verschenen op de hoek van de Nieuwsteeg en het Steenschuur twee panden, huis 1 en 2.

Zowel huis 1 als huis 2 had daarbij een breedte van ruim 6 meter en een lengte van circa 15 meter. Beide panden zijn gelijktijdig aangelegd. Tussen de huizen liep een brede osendrup of steeg die later overbouwd is.

De indeling van huis 1 bestond uit een voorhuis en een vast achterhuis. Het voorhuis bestond uit een onverwarmde voorruimte en een verwarmde achterraimte (binnenhaard met schouw tegen achterwand). Of de ruimte in het vaste achterhuis voorzien was van een haard is onbekend door het latere aanleggen van een kelder (in fase 4).

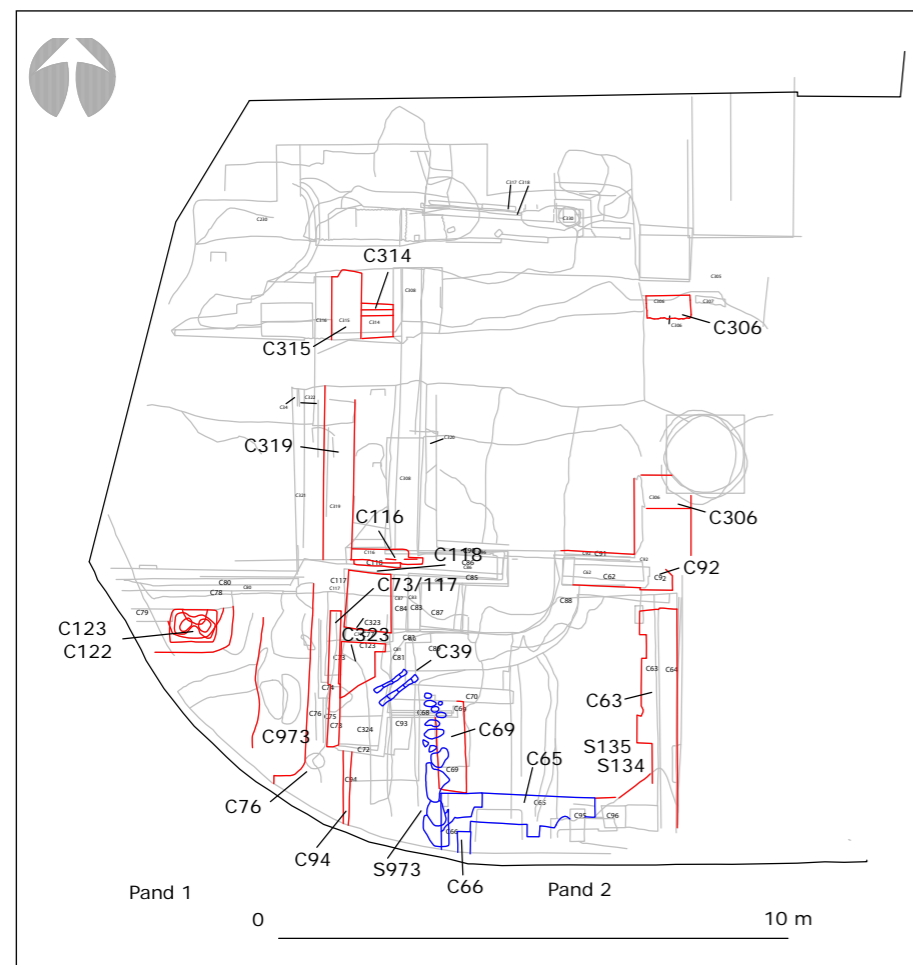
Huis 2 bestond in deze fase uit een voorhuis met een onverwarmde voorruimte en een verwarmde achterraimte (binnenhaard met schouw tegen de rechter zijgevel).

In de daaropvolgende eeuwen, de periode van 1350 tot 1739, vonden er bij beide panden weinig veranderingen plaats. In fase 4, omstreeks 1600, zal in het vaste achterhuis van huis 1 een kelder gerealiseerd zijn. In dezelfde fase werd aan het voorhuis van huis 2 een onderkelderd achterhuis toegevoegd. Deze kelder had een kruisgewelf en was aan de voorzijde met een gebogen toegang bereikbaar. Op deze trap was waarschijnlijk ook de hoofdtrap aanwezig. Gezien de kleine keldertjes is in deze fase het pand naar het westen toe verbreed met een gang. In 1739, fase 5, zijn beide panden vervolgens tot één pand samengevoegd, waarbij naast een nieuwe voorgevel, ook intern de nodige veranderingen werden aangebracht. Zo werden in pand 2 twee kelders buiten werking gesteld en is op de locatie ervan een gang aangelegd. Verder zijn enkele andere kelders in zowel pand 1 als 2 vernieuwd door middel van het aanbrengen van nieuwe wanden en vloeren. Het nieuwe pand kreeg een centrale gang en hal. Bij de kruitramp van 1807 is het pand zwaar beschadigd, maar stond volgens de bronnen nog wel overeind. Niettemin werd het pand op een gegeven moment afgebroken.

In het onderstaande wordt de aanleg en de daarop volgende uitbreiding en verbouwing van de huizen 1 en 2 in detail besproken. Bijlage 1, tabel 6 t/m 11, geeft een overzicht van de sporen van deze huizen.

Fase 1: 1300-1325 (afb. 4.5a)

Tijdens de opgraving zijn op de locatie van huis 2 enkele fragmenten muurwerk, een aantal ingravingen en twee in Vlaams verband gemetselde muren aangetroffen, die vermoedelijk uit de periode 1300-1325 dateren (C330 en C331). De fragmenten van muren waren opgemetseld met een zeer groot formaat baksteen (30x17x6). Dit muurwerk is evenwel alleen gedocumenteerd op een profieltekening en de exacte aard en omvang is niet duidelijk (niet afgebeeld op afb. 4.5a). Op basis van de aanwezige documentatie kan geconcludeerd worden dat het muurwerk (C331) deels afgedekt werd door een puinlaag (S954). Genoemde

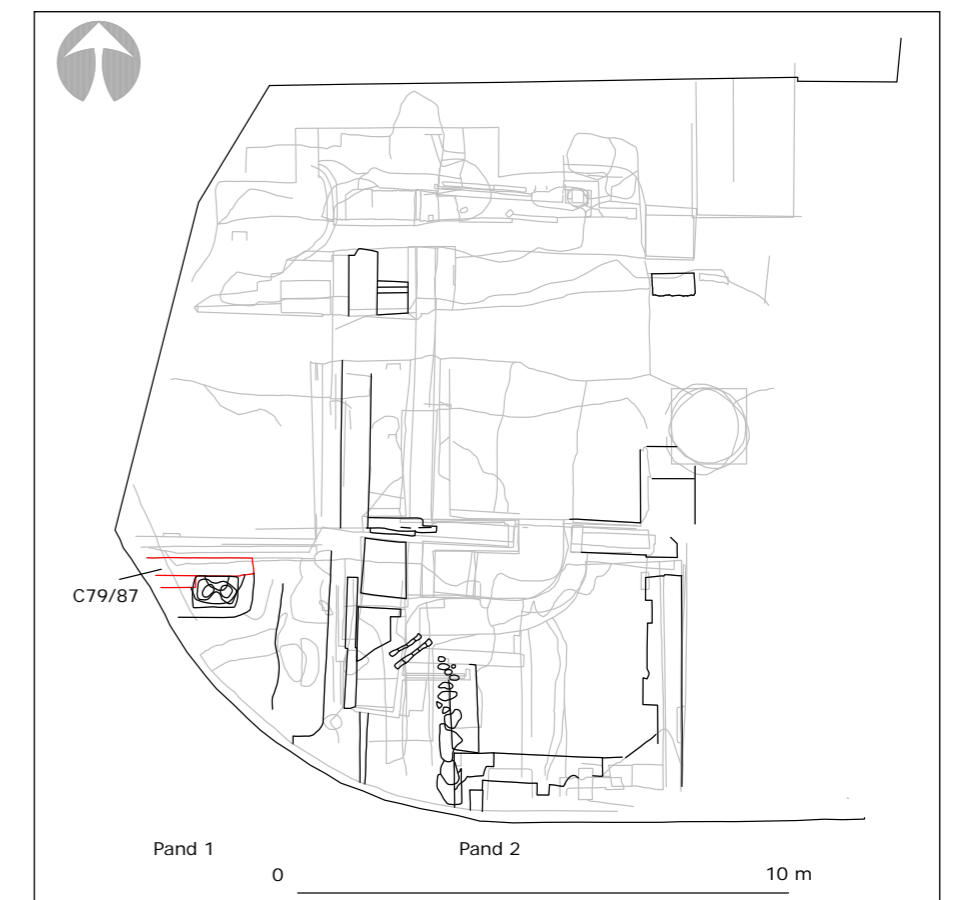

Afb. 4.5a Pand 1 en 2, fase 1 (blauw) en 2 (rood).

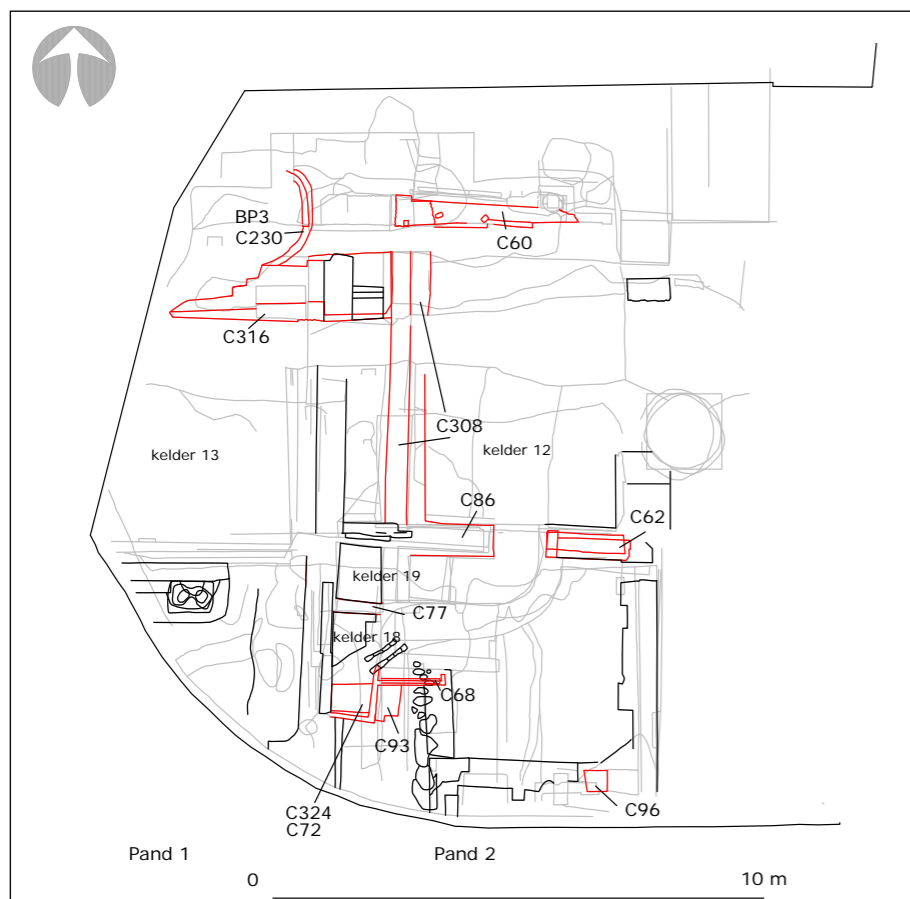
puinlaag bevatte onder andere fragmenten oranje-bruine baksteen, die deels versinterd zijn. Mogelijk gaat het hier om fragmenten slooppuin van de ovens, die in de tweede helft van de 13^e eeuw op de locatie aanwezig waren. Op basis hiervan zou verondersteld kunnen worden dat de constructie waar bovenstaand muurwerk deel van uitmaakte en de ovens gelijktijdig buiten gebruik zijn gesteld ten behoeve van een herinrichting van de locatie omstreeks 1300. Aard en omvang van de constructie kan op basis van de muurwerkfragmenten niet bepaald worden.

Waarschijnlijk zijn al vrij snel deels bovenop bovengenoemde fragmenten muurwerk, twee nieuwe muren gebouwd (C65, C66, afb. 4.6). Beide zijn opgemetseld in Vlaams verband en met een relatief groot formaat baksteen (27,5x12,5x6). Vlaams verband komt in Nederland voor tot 1325 en geeft dus een redelijk betrouwbare datering voor deze funderingen. Het muurwerk is opvallend breed, 2-steens, en lijkt als buitenmuren geïnterpreteerd te moeten worden. De zijgevel werd dan gevormd door C66 en de achtergevel door C65. Uitgaande van het idee dat de huidige rooilijn van het Steenshuur gelijk is aan die in de 14^e eeuw, zou de constructie een omvang kunnen hebben gehad van ongeveer 4x5 meter. Aan de noordzijde van de constructie is in het verlengde van muur C66 een noord-zuid georiënteerde rij van kuilen aangetroffen (S973). Mogelijk kunnen de kuilen geïnterpreteerd worden als paalkuilen, maar helaas bieden de geregistreerde veldgegevens geen basis om hier met zekerheid uitspraken over te doen. Indien het paalkuilen betreffen, zou verondersteld kunnen worden dat zij de zijgevel aangeven van een houten achterbouw. De vraag is of de constructie gezien moet worden als de oudste fase van pand 2 of dat het hier gaat om een constructie met een andere functie. Het brede muurwerk, in combinatie met de beperkte omvang ervan, lijkt niet te wijzen op een gebruik als woonhuis. Het is echter niet onwaarschijnlijk dat de funderingen vertrapt tot een één-steens dikte op maaiveld waarmee ze een vrij gangbare dikte hadden.

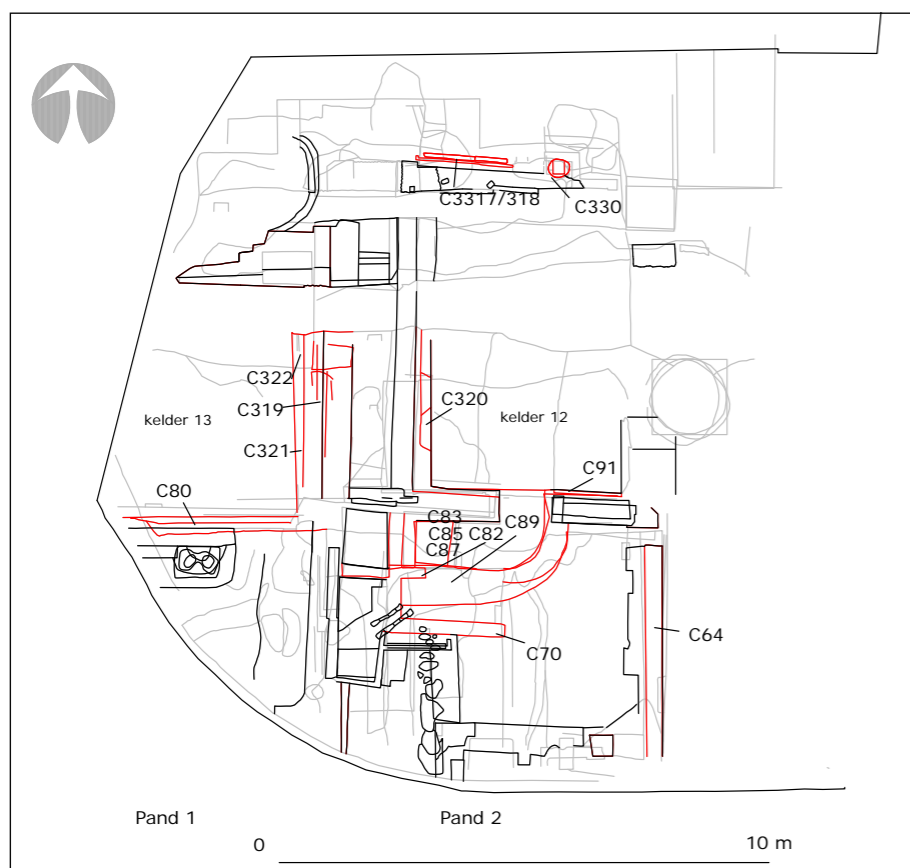
Aan de noordwestzijde van bovengenoemde structuur lag een bakstenen afwateringsgoot (C39). De goot was circa 0,30 meter breed en zuidwest-noordoost georiënteerd. Hij was opgebouwd uit twee half-steens muurtjes en is slechts over een afstand van 0,80 meter bewaard gebleven.

Afb. 4.5b Pand 1 en 2, fase 1 en 2 (zwart) en 3 (rood).

Afb. 4.5c Pand 1 en 2, fase 1 t/m 3 (zwart) en 4 (rood).

Afb. 4.5d Pand 1 en 2, fase 1 t/m 4 (zwart) en 5 (rood).

Fase 2: omstreeks 1325 (afb. 4.5a)

Omstreeks 1325 werd op de hoek van de huidige Nieuwsteeg een pand, huis 1, gebouwd. Ook de baksteenconstructie uit de voorafgaande fase werd vernieuwd en uitgebreid, huis 2. Deze bouwactiviteiten vormen geen op zich zelf staande aangelegenheid, maar markeren waarschijnlijk de aanvang van grootschaliger bouwactiviteiten aan het Steenschuur. Ook de oudste fase van huis 3 (zie paragraaf 4.4) dateert namelijk uit deze fase.

Van huis 1 is alleen de oostelijke zijgevel (C76/C315/C319) aangetroffen. Een uitstulping aan de zuidzijde ervan (C76) geeft mogelijk de locatie van een tussenmuur aan. De voorgevel en de westelijke zijgevel vielen buiten het opgravingsterrein. Een achtergevel is niet aangetroffen.

Op basis van het idee dat de rooilijnen min of meer gelijk vielen met het huidige stratenpatroon, zou het pand een lengte hebben gehad van ruim 15 meter en een breedte van ruim 6 meter.

In het huis bevond zich een haardplaats (C122). Hoewel in eerste instantie gedacht is aan een zogenoemde 'vrije haard', dat wil zeggen dat de haard in het midden van een kamer lag, wordt op basis van recent bouwhistorisch onderzoek er nu van uitgegaan dat de haard tegen de achterwand van de achterruimte van het voorhuis lag.⁵

De oostelijke zijgevel van huis 2 bestond uit meerdere delen. Aan de zuidzijde werd de gevel

Afb. 4.6 Muren gemetseld in Vlaams verband (C65 en C66)

⁵ Orsel 2007c.

Afb. 4.7 De osendrup tussen huis 1 en huis 2 bestond uit een natuurstenen goot op vloerniveau.

aangegeven door C63. In een later stadium is deze vernieuwd (C64, zie fase 5). Intern is het pand onderverdeeld in een voorhuis en een binnenhaard. In de binnenhaard van huis 2 bevond zich, tegen de binnenzijde van C63, een haardplaats (S134/S135) met daarin twee ingegraven aspoten. Aan de westzijde van het voorhuis en de binnenhaard was sprake van een osendrop of steeg (afb. 4.7).

Fase 3: 1350-1425 (afb. 4.5b)

In fase 3 veranderde er zowel bij huis 1 als 2 vrij weinig. Alleen bij pand 1 werd een tussenmuur (C87/79) aangelegd, die de haardplaats (S122) uit de voorafgaande fase oversnijdt.

Fase 4: 1425-1739 (afb. 4.5c)

Ook in deze periode veranderde er relatief weinig bij huis 1: de buitengevels bleven gehandhaafd en alleen door middel van de aanleg van een tussenmuur (C316) werd de indeling van het pand iets gewijzigd. Op basis van het baksteenformaat, 20-21 cm lengte, is een datering van de aanleg van dit muurwerk omstreeks 1425 mogelijk. Het deel ten zuiden van de muur werd, mogelijk rond 1600, ingericht als kelder (kelder 13).⁶ Tot deze verbouwing behoort een restant van een plavuizenvloer (C34).

Aan de uiterste westzijde van de werkput, deels onder de stoeprand, is in dit deel van het pand verder een beerput aangetroffen (beerput 3, C230). Om instorting van de stoep te voorkomen is de put slechts ten dele uitgegraven. Zowel de in de opbouw van de put gebruikte baksteen, 18 cm lengte, als het verzamelde vondstmateriaal wijzen op een gebruik in de 17^e eeuw.

Bij pand 2 werd rond 1600 een onderkelderd achterhuis aangebouwd (kelder 12, C60/C62/C86/C308). Het voorhuis is in deze fase naar het westen toe verbreed, waarbij de osendrup kwam te vervallen. Aan het eind van de 16e of het begin van de 17e eeuw zijn verder de kelders 18 en 19 aangelegd.

Fase 5: 1739-1807 (afb. 4.5d)

In 1739 zijn huis 1 en 2 tot één pand samengevoegd, waarbij volgens de historische bronnen een geheel nieuwe voorgevel werd gezet. Ook intern is het nodige verbouwd, zoals blijkt uit de opgravingsgegevens.

In huis 2 is de oostelijke zijgevel aan de voorzijde vernieuwd (C64) en zijn de kelders 18 en 19 buiten werking gesteld. De in het achterhuis van huis 2 gelegen kelder 12 werd verder vernieuwd door middel van het aanbrengen van een klampmuur (C91). De toegang tot de nieuwe kelder lag direct ten oosten van de voormalige kelders 18 en 19 (C83 e.v.). Ook

⁶ Steehouwer 2001.

kelder 13 in pand 1 is vernieuwd door middel van het aanbrengen van een nieuwe plavuizen vloer en een klampmuur.

Tegen de buitenzijde van kelder 12 is verder een half open vierkante constructie aangetroffen (C330), die afgedekt werd door een rode plavuis. Onder de plavuis bevond zich een circa 35 cm breed gat en een meer dan twee meter diepe waterput. Ten westen hiervan zijn twee rijen bakstenen aangetroffen, die mogelijk geïnterpreteerd moeten worden als het restant van een afwateringsgoot, die op de waterput losde.

Fase 6: 1807-heden

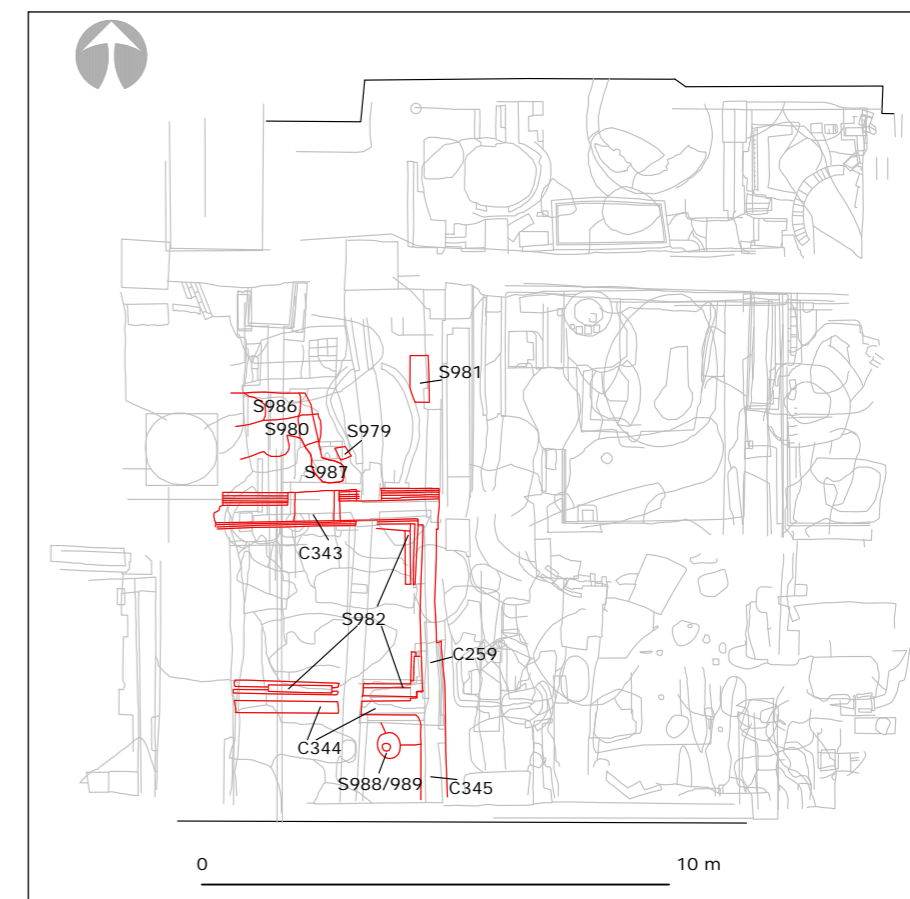
Bekend is dat het pand tijdens de kruitramp weliswaar beschadigd was, maar nog wel overeind stond. Niettemin is het huis, na waarschijnlijk gestript te zijn van bruikbare materialen, op een gegeven moment afgebroken.

4.4 Huis 3 (afb. 4.8a t/m 4.8d)

De oudste bouwphase van huis 3 dateert op basis van het toegepaste baksteenformaat van rond 1325 (fase 2) en is zeer waarschijnlijk gelijktijdig met de aanleg van huis 1 en 2.

In zijn eerste aanleg had het pand waarschijnlijk een breedte van circa 6 meter en een lengte van circa 10 meter. Aan weerszijden van het huis liep een osendrup. Intern was het pand onderverdeeld in een onverwarmde voorruimte en een verwarmde achterruimte met een binnenhaard met schouw tegen de achtergevel. Laatstgenoemde had een verdiept aangelegde vloer (70 cm) en betrof waarschijnlijk een 'sous-sol'. In de daaropvolgende fase 3 is het verdiepte achterhuis echter opgevuld tot aan het toenmalig maaiveld, waarschijnlijk vanwege opwellend grondwater.

Kort na 1425 (fase 4) werd pand 3 vervolgens naar achteren toe uitgebreid met een vast achterhuis, waardoor het een met pand 1 en 2 vergelijkbare lengte kreeg van circa 15 meter en uit drie, achter elkaar gelegen ruimten bestond. De achterkamer was verwarmd door een schouw (haardplaats C100) tegen de voorwand (rug aan rug met die van het voorhuis). In 1612 is de osendrup tussen huis 3 en 4 opgeheven en werd de bouwmuur van huis 3 gemene bouwmuur van huis 3 en 4.

Afb. 4.8a Pand 3 en 4, fase 2 (rood).

In de periode 1739-1807 (fase 5) vond geen verdere uitbreiding van het pand plaats. Wel werd in het achterhuis een kelder aangelegd, evenals enkele riolen.

Van de periode na de kruitramp (fase 6) resten alleen uit- en afbraaksporen.

In het onderstaande wordt de aanleg en de daarop volgende uitbreiding en verbouwing van huis 3 in detail besproken. Bijlage 1 (tabel 12 t/m 15) geeft een overzicht van de sporen van dit huis.

Fase 2: omstreeks 1325 (afb. 4.8a)

In deze fase bestond het huis uit een voorruimte en een verwarmde achterruimte. Van het voorhuis is alleen de oostelijke zijgevel (C345), een haardplaats (S988, S989) en de tussenmuur tussen beide ruimtes bewaard gebleven. De vondsten in de haard kunnen in de periode 1250-1350 gedateerd worden. Naast de haard is ook een aspot aangetroffen. Deze is echter niet bewaard gebleven.

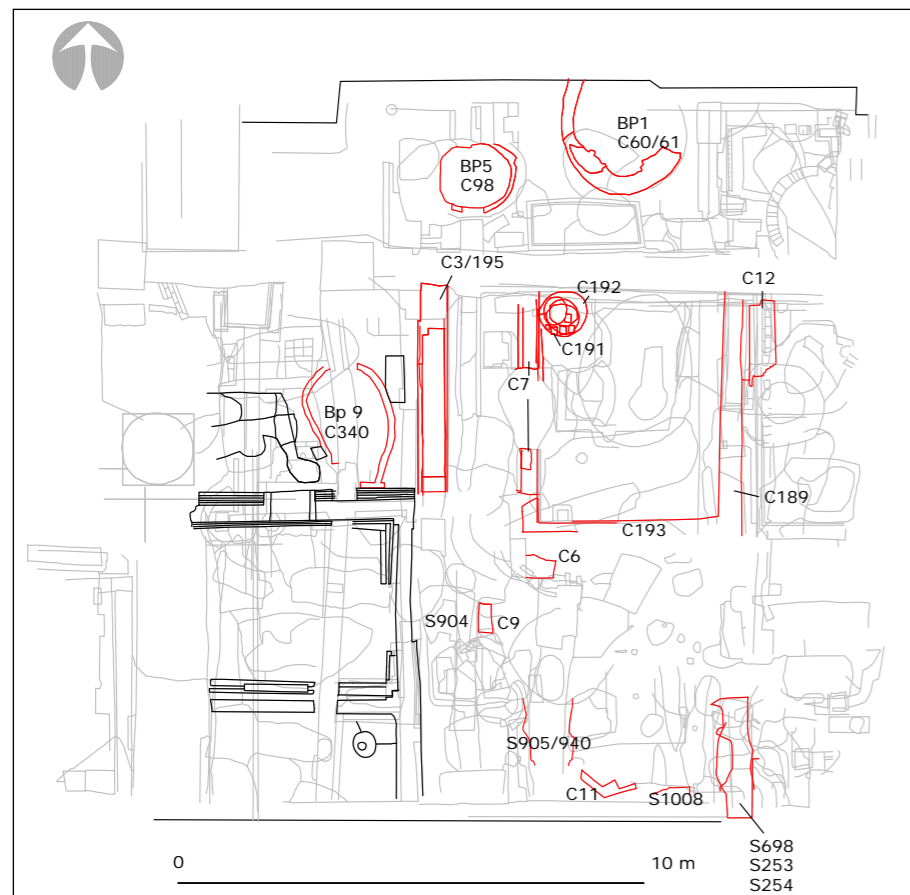
Opvallend bij het achterhuis is de zware uitvoering van het muurwerk (C259, C344 en C343). Zo kent de muur (C344), die de voor- en achterruimte van elkaar scheidt, vijf versnijdingen. Dit suggereert zwaar, opgaand muurwerk. Ook de boogconstructie in de achtermuur (C343) wijst hierop (afb. 4.9).

De vloer van de verwarmde achterruimte bestond uit bakstenen (S982, niet afgebeeld op afb. 4.9a) en aan de zijkant ervan was sprake van een afwateringsgoot.

Achter het pand bevond zich een beerkuil (S980, S986, S987). De kuil was circa 1,10 meter diep en had een vulling bestaande uit verspit veen en beer. Ook een vierkante kuil (S981) behoort op basis van de vondsten waarschijnlijk tot deze fase.

Fase 3: 1350-1425 (afb. 4.8b)

Al vrij spoedig na de aanleg is de verdiepte achterruimte gedeeltelijk opgevuld (S960, S975, S977, S985) met een 0,70 meter dik pakket grond. Mogelijk omdat er last was van opwellend grondwater en de onderste delen van de muren, die op zand geleid waren, hier niet goed tegen bestand waren. In het vulpakket zijn opvallend veel complete vondsten aangetroffen,

Afb. 4.8b Pand 3 en 4, fase 2 (zwart) en fase 3 (rood) en fase 4a-1 (rood, alleen bij pand 4), exclusief ophogingen.

Afb. 4.9 Achtermuur (C343) met boogconstructie.

waaronder een vuurstolp met een ingekrast bladmotief. Genoemd motief wordt wel gezien als een voortzetting van de decoratie op het hoogversierd aardewerk.⁷

Aan de achterzijde van het pand werd in deze fase een beerput (C340) aangelegd (afb. 4.10). De put (beerput 9) had een ovale vorm (2,70 bij 1,90 meter) en was opgetrokken uit bakstenen met een formaat van 25x11,5x5,5 cm. De vondsten in de vulling kunnen in de periode 1375-1425 gedateerd worden.

Afb. 4.10. Beerput 9 in het vlak, oversneden door bakstenen riool (C341).

⁷ Bitter 1992, p. 89.

Fase 4: 1425-1739 (afb. 4.8c)

Al vrij kort na 1425 is pand 3 vermoedelijk naar achteren toe uitgebreid met een vast achterhuis. De oostelijke zijgevel (C196/ 197) van deze uitbreiding lag daarbij in het verlengde van de al bestaande zijgevel uit de voorafgaande fase.

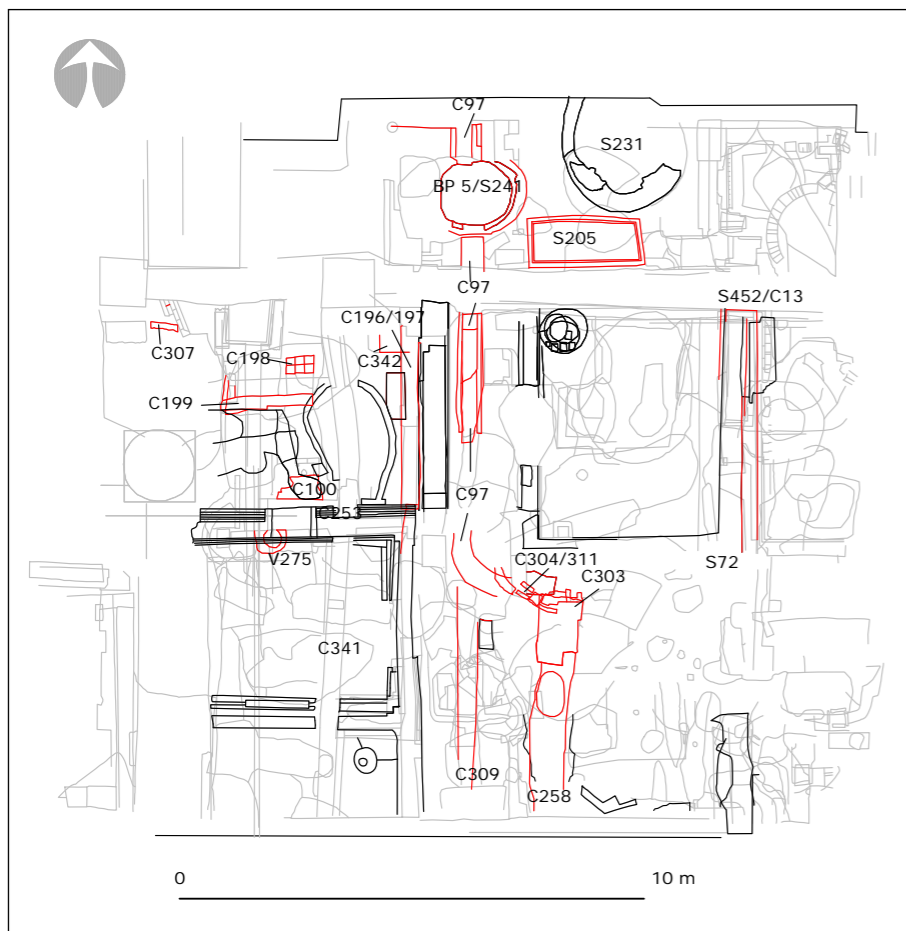
Van de westelijke zijgevel (C307) resteerde alleen aan de achterzijde een klein gedeelte. De rest is verstoord door een recent riool. De achtergevel van de uitbreiding is niet aangetroffen. Vermoedelijk heeft deze ter hoogte van een uit de recente tijd daterend riool gelegen. In dit nieuwe achterhuis bevond zich verder een oost-west georiënteerde tussenmuur (C199). Ten noorden van deze muur is een gedeelte van een plavuizen vloerniveau aangetroffen (C198), evenals een haardplaats (C100).

Ook in de ruimte ten zuiden van de oorspronkelijke achtergevel (C343/ 253) was, getuige de vondst van twee aspotten (01KOLV090275), sprake van een haard. Deze aspotten waren ingegraven in het ophogingspakket waar de oorspronkelijk verdiepte ruimte in de voorafgaande fase gedeeltelijk mee was opgehoogd.

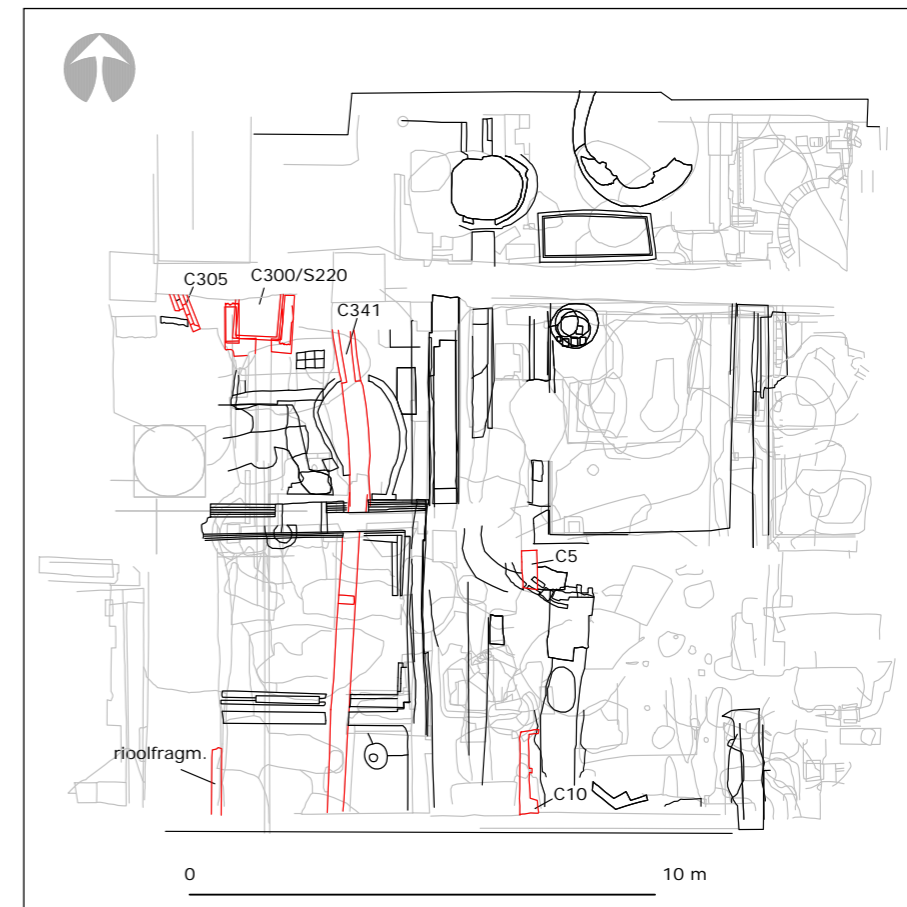
In of vlak voor 1612 ging de zijmuur van pand 3 (C259) als gezamenlijke muur van huis 3 en 4 fungeren. In dat jaar klaagde Gijsbrecht de Milde namelijk namens zijn vader Willem de Milde, de eigenaar van pand 3, bij de buurcommissie de eigenaar van pand 4 aan, omdat de oostelijke zijgevel van zijn pand verzakt was. Volgens hem omdat die op dat moment als gemene muur fungeert.⁸ De familie De Milde moet het op basis van de overgeleverde historische bronnen zwaar gehad hebben in de straat, want in 1613 en 1615 hadden zij ook ruzie met Aernout de Kaesteker, eigenaar van een pand aan de Nieuwsteeg, over diverse bouwkundige zaken.⁹

Fase 5: periode 1739-1807 (afb. 4.8d)

In deze fase werden in huis 3 een kleine kelder en drie riolen aangelegd. Een exact datering van de afzonderlijke elementen is niet mogelijk. Er kan niet uitgesloten worden dat sommige structuren al aan het eind van de 17^e of het begin van de 18^e eeuw bestonden.

Afb. 4.8c Pand 3 en 4, fase 2 en 3 (zwart) en fase 4 (rood).

Afb. 4.8d Pand 3 en 4, fase 2, 3 en 4 (zwart) en fase 5 (rood).

De kelder (C300) in het achterhuis, was rechthoekig van vorm (1,40x1,20 meter) en voorzien van een bakstenen vloer (20x9,5x4,5 cm).

Een bakstenen riool met boogconstructie (C341) doorsneed het gehele pand in noord-zuid richting (afb. 4.10). Dit riool mondde waarschijnlijk uit in het Steenschuur en moet vermoedelijk in de 17^e of 18^e eeuw gedateerd worden.

In het voorhuis is ten westen van C341 nog een gedeelte van een tweede bakstenen riool aangetroffen (geen constructienummer). Ook dit riool kan mogelijk al aan het eind van de 17^e eeuw gefunctioneerd hebben.

Aan de achterzijde van het pand, ten westen van de kelder (C300), is verder nog een klein gedeelte van een derde bakstenen riool (C305) aangetroffen. Wellicht dat deze gebruikt werd voor de afvoer van regenwater van het dak.

Fase 6: 1807 en later

De sporen uit deze fase betreffen alleen enkele uit- en afbraaksporen (S24, S251 en S252).

4.5 Huis 4 (afb. 4.8b t/m 4.8d)

De oudste bouwphase van huis 4 dateert op basis van het toegepaste baksteenformaat vermoedelijk van rond 1375 (fase 3). Door Steehouwer (2001 en aanvullingen) is gesuggereerd dat de aanleg van pand 4 pas in de tweede helft van de 15^e eeuw geplaatst moet worden. Het gebruikte baksteenformaat, lengte 21 cm, komt in zijn visie namelijk pas voor vanaf 1440. In de door Orsel (2007d) opgestelde reeks komt dit formaat echter al voor vanaf de tweede helft van de 14^e eeuw. Op basis daarvan is dus zelfs nog een 14^e-eeuwse datering voor huis 4 mogelijk. Een gegeven dat een vroege datering voor huis 4 ondersteunt, betreft verder de beerput (beerput 5) die op het achtererf is aangetroffen en waarvan de inhoud in de periode 1375-1425 gedateerd kan worden. Gezien de ligging mag verondersteld worden dat de beerput bij bebouwing aan het Steenschuur behoorde, dat wil zeggen de eerste fase van huis 4. De aanwezigheid van enkele ophogingslagen geeft aan dat de locatie voorafgaand aan de aanleg van het eerste pand is opgehoogd. Bij aanleg had het pand een breedte van ruim 4,5 meter, een lengte van circa 15 meter en bestond uit een

⁸ Regionaal Archief Leiden, Rechterlijk Archief, inv. nr. 48 C, Buurkwestboek, f. 65v., 17-4-1612, zie ook pand 4.

⁹ Regionaal Archief Leiden, Oud Rechterlijk Archief, inv. nr. 48, Buurkwestboek C, fol. 111 v. en fol. 153.

voorhuis en een onderkelderd vast achterhuis. Ten westen van het huis liep een osendrup. Langs het achterhuis liep eveneens een gang waarvan niet duidelijk is of deze inpandig was (waarbij het voorhuis even breed was als het achterhuis) of buiten lag (met een smaller achterhuis).

In de daarop volgende 15^e en 16^e eeuw veranderde er, afgezien van vervanging van enkele delen van het opgaand muurwerk, relatief weinig aan het pand. Ook in de daarop volgende 17^e eeuw vonden er relatief weinig wijzigingen plaats. Wel werd in of niet ver voor 1612 de oorspronkelijke westelijke zijgevel van pand 4 weggebroken. Van nu af aan fungeerde de oostelijke zijgevel van pand 3 als gemeenschappelijke muur tussen pand 3 en 4. Ook werden in deze periode enkele riolen aangelegd. Eind 17^e eeuw - begin 18^e eeuw is een waterkelder aangelegd (S205) achter het achterhuis.

In de periode 1739-1807 (fase 5) werd door middel van de aanleg van een gang aan de westzijde van het pand de indeling ervan enigszins gewijzigd. Van de periode na de kruitramp (fase 6) resten alleen uit- en afbraaksporen.

In het onderstaande wordt de aanleg en de daarop volgende verbouwingen van huis 4 in detail besproken. Bijlage 1 (tabel 16 t/m 20) geeft een overzicht van de sporen van huis 4.

Fase 3 en 4a-1: 1350-1490 (afb. 4.8b)

Op basis van het in de muren gebruikte baksteenformaat en de datering van beerput 5 (C98) is huis 4 waarschijnlijk rond 1375 in één keer opgetrokken. Voorafgaand hieraan is de locatie wel eerst opgehoogd door middel van het aanbrengen van enkele ophogingspakketten (S228/ 230/ 904/ 1011/ 1016). Bij aanleg was het pand ruim 4,5 meter breed en 15 meter lang en bestond uit een voorhuis en een onderkelderd achterhuis. Omstreeks 1425 vonden enkele kleinere veranderingen plaats, onder andere de aanleg van een nieuwe beerput, beerput 1 (C60/ 61). Op basis van de in de vulling van de put aangetroffen vondsten kan deze vanaf 1425 gedateerd worden. Naast de beerput is verder ook nog het restant van een bestrating aangetroffen.

Van de westelijke zijmuur van het voorhuis is slechts een klein gedeelte aangetroffen (geen C-nr., baksteenlengte 21 cm). Deze muur moet op een gegeven moment zijn weggebroken en het enige dat resteerde was een smalle, 20 tot 30 cm brede uitbraaksleuf (geen spoornummer).

Ook van de oostelijke zijmuur van het voorhuis resteerde enkel een uitbraaksleuf (S698).

In het voorhuis bevond zich verder een aantal sporen (S905=S940, S904, S1008), waarvan de interpretatie vanwege het ontbreken van gegevens onduidelijk is. Waarschijnlijk betreffen het kuilen.

In het achterhuis zijn de zijmuren wel goed bewaard gebleven. De oostelijke zijmuur (C12, baksteenlengte 21 cm) was vrij smal. In een latere fase ging de muur samen met de zijmuur van huis 5 in het opgaand muurwerk als een gemene muur fungeren. Hiervoor is een baksteenformaat van 19 cm gebruikt.

De achtergevel van het huis is vermoedelijk bij de aanleg van een 20^e-eeuws riool verwijderd. Een aanwijzing voor de locatie van de achtermuur is de 18^e-eeuwse waterkelder (S205, zie afb. 4.3c). Deze zal achter het huis gelegen hebben en markeerde in dat geval de achtergevel van het huis.

Direct bij de bouw van het pand is het achterhuis onderkelderd (C189/ 193/ 7). De kelder is voorzien van een tegelvloer van rode ongeglazuurde tegels (C191). De toegang tot de kelder is niet aangetroffen. In de kelder bevond zich een waterput (C192 en S254).

Fase 4a-2: 1490-1590 (afb. 4.8c)

In de 16^e eeuw veranderde het pand weinig. Wel werden delen van het opgaand muurwerk vervangen. Zo werd het opgaand muurwerk van de oostelijke zijmuur van het achterhuis opnieuw gemetseld. De zijmuren van huis 4 en 5 vormden nu een gemeenschappelijke muur. Wanneer deze wijziging plaatsvond, kan niet met zekerheid vastgesteld worden (S72, S452 betreffen uitbraaksleuven van deze muur).

Fase 4b: 1590-1739 (afb. 4.8c)

In of niet ver voor 1612 is de westelijke zijmuur van huis 4 weggebroken en fungeerde de zijmuur (C259) van pand 3 van dat moment af als gemene muur (afb. 4.8a).

Afb. 4.11 Verzakkingen in muur C259.

De datering voor deze verandering is gebaseerd op het feit dat in of niet ver voor 1612 Gijsbrecht de Milde namens zijn vader Willem de Milde, de eigenaar van huis 3, bij de buurcommissie de eigenaar van huis 4, Bruyn Cornelisz. Couhorn, van beroep leidde, aanklaagde omdat de oostelijke zijgevel van zijn pand verzakt is. Volgens hem omdat die op dat moment als gemene muur fungeert.¹⁰ Dat hij niet overdreef, toont het archeologisch onderzoek aan. De gemene muur (C259) vertoonde namelijk een opvallende verzakking (afb. 4.11). Deze burenruzie kende dan al een langere voorgeschiedenis, want ook al in 1611 had De Milde geklaagd over diverse kwesties, zoals het dakwater van een secreethuis en het gebruik van een waterput.¹¹

Afgezien van bovengenoemde veranderingen in de zijgevel vonden er verder echter nauwelijks veranderingen plaats in de uitleg van huis 4. Wel worden diverse riolen aangelegd. Eén daarvan betrof een overwelfd bakstenen riool (C97) dat van de noordzijde van het perceel naar het zuiden voerde. Aan de noordzijde sloot het riool netjes aan op beerput 5. Gezien de nette afwerking, zal dit doelbewust gedaan zijn. De beerput, in deze fase reeds buiten werking gesteld, kon op deze manier als een bezinkput dienen. Vanaf de beerput voerde het riool verder langs het achterhuis, om vervolgens een scherpe bocht naar het westen te maken. Vanaf de bocht is het riool niet meer overwelfd, maar afgedekt met hergebruikte plavuizen. Deze constructie mondde vervolgens uit in een kleine bezinkput (C303), van waaruit een tweede bakstenen goot (C258) vertrok. Een tweede riool (C309) lag in het verlengde van bovengenoemd riool (C97). Of beide riolen deel uitmaakten van een en hetzelfde systeem is echter niet duidelijk, aangezien een aansluiting ontbrak.

Hoewel de goten niet exact gedateerd kunnen worden, lijkt een aanleg aan het eind van de 16^e of het begin van de 17^e eeuw aannemelijk. Op basis van historische gegevens lijkt er in de tweede helft van de 16^e eeuw al sprake te zijn van riolen.

De aan de achterzijde van het pand aangetroffen waterkelder (S205) moet daarentegen vermoedelijk pas aan het eind van de 17^e of het begin van de 18^e eeuw gedateerd worden.

Fase 5: 1739-1807 (afb. 4.8d)

In deze fase werd de indeling van het huis gewijzigd door middel van de aanleg van een gang (C5 en C10) aan de westzijde van het pand. Hierbij is het hier gelegen riool (C97) buiten werking gesteld (C5 oversnijdt riool).

Een deel van bovenstaande sporen zou eventueel ook gerekend kunnen worden bij de voorafgaande fase. Omdat het in de meeste gevallen opvulling/ dempingspakketten betreffen, worden ze echter vooralsnog bij fase 5 gerekend.

Fase 6: 1807-heden

Tot deze fase behoren alleen diverse opvullings-/ dempingspakketten van na de kruitramp.

¹⁰ Regionaal Archief Leiden, Rechterlijk Archief, inv. nr. 48 C, Buurkwestieboek, f. 65v., 17-4-1612.

¹¹ Regionaal Archief Leiden, Rechterlijk Archief, inv. nr. 48, Buurkwestieboek C. 5vso, 22-4-1611.

4.6 Huis 5 (afb. 4.12a t/m 4.12c)

De datering van de eerste aanleg van dit pand is onzeker, aangezien van de oudste bouw fase alleen enkele uitbraaksleuven resteren. Steehouwer (2001) gaat in zijn bouwhistorische analyse uit van een datering in de tweede helft van de 15^e eeuw. Op basis van de aanwezigheid van een beerput (beerput 12), die gezien het toegepaste baksteenformaat (lengte 24 cm), alsook de vondsten, omstreeks 1400 geplaatst kan worden, wordt er in dit rapport vooralsnog van uitgegaan dat de oudste bouw fase in de periode 1350-1425 gedateerd moet worden. In deze fase bestond het gebouw uit een diep huis met een breedte van circa 4 meter en een onduidelijke diepte. Het huis had centraal in de ruimte een vrije haardplaats. Het pand was op dat moment een zogenaamd rookhuis.

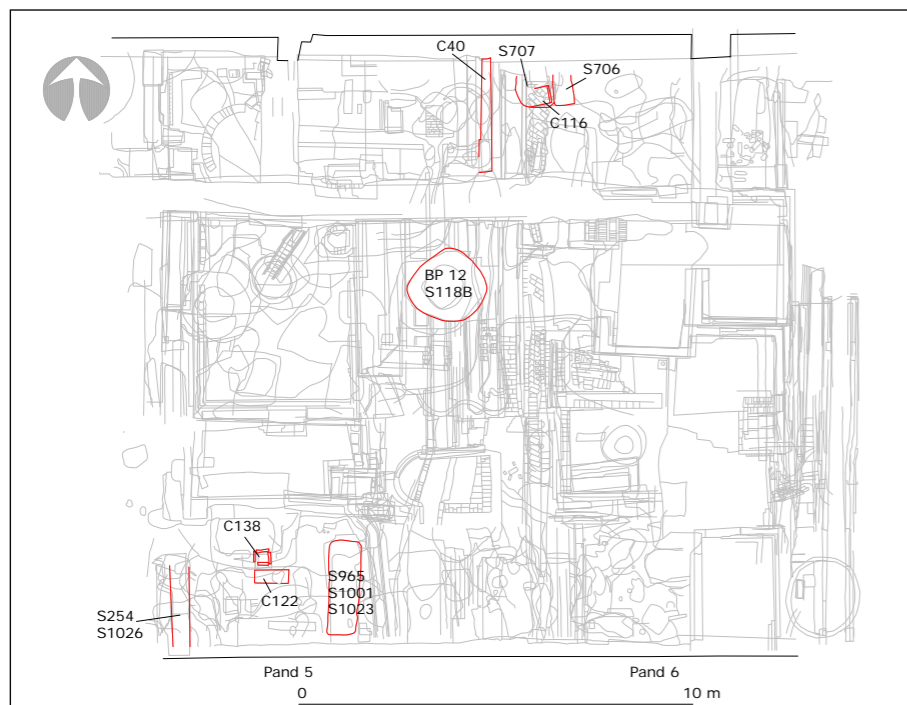
In de loop van de 15^e eeuw (fase 4) werd de locatie van huis 5 opgehoogd. Daarbij lijkt geen sprake te zijn geweest van een (volledige) afbraak van het muurwerk uit de voorafgaande fase. Wel is huis 5 na het aanbrengen van het ophogingspakket verbreed (waarschijnlijk ten koste van een steeg waarvan de helft bleef bestaan) en werd er een vast achterhuis gebouwd. Het vaste achterhuis had een souterrain en daarlangs een gang naar achteren. Deze gang was in het voorhuis waarschijnlijk niet aanwezig. Overigens kan bij de herbouw ook sprake zijn van één bouwmasse van 7x15 meter, inwendig onderverdeeld in voorruimte en onderkelderde achterruimte. Langs het pand liep in deze fase een bestrate steeg, die rond 1600 door huis 6 is overbouwd. In de 16e eeuw veranderde er vervolgens relatief weinig aan de uitleg van het pand. Wel werden intern enkele wijzigingen aangebracht en verschenen diverse riolen en zinkputten. Aan het eind van de 16^e eeuw, vermoedelijk rond 1590, is het pand vervolgens naar achteren toe verlengd. De kelder werd op dit moment in tweeën gedeeld. Waarschijnlijk had dit te maken met de aanleg van een trappenhuis centraal in het pand.

In de periode 1739-1807 (fase 5) vond geen verdere uitbreiding van of wijziging aan het pand plaats, anders dan dat enkele riolen buiten gebruik gesteld werden en vervangen door nieuwe exemplaren. Van de periode na de kruitramp (fase 6) resten alleen uit- en afbraaksporen.

In het onderstaande wordt de aanleg en de daarop volgende uitbreiding en verbouwing van pand 5 in detail besproken. Bijlage 1 (tabel 21 t/m 27) geeft een overzicht van de met het pand geassocieerde sporen.

Fase 3: 1350-1425 (afb. 4.12a)

In deze fase was sprake van een rechthoekig huis met een breedte van circa 4 meter. In het

Afb. 4.12a Pand 5 en 6, fase 3 (rood).

huis bevindt zich aan de voorzijde een haardplaats (C138/ 122) en aan de achterzijde een beerput (beerput 12, S118B).

De exacte indeling en omvang van het pand, evenals de datering ervan zijn echter onduidelijk, omdat zowel de westelijke zijgevel (S965/ S1001/ S1023) als de oostelijke zijgevel (S254, S1026) alleen zijn aangegeven door een uitbraaksleuf.

Op de locatie van pand 5 zijn verder weliswaar diverse muren met een groot baksteenformaat aangetroffen (C147, C188, C302, C327, C348), maar in deze gevallen gaat het mogelijk om hergebruikt materiaal. In combinatie met het feit dat deze muren zich niet in de bovengenoemde plattegrond laten plaatsen, zijn zij geïnterpreteerd als behorend tot een latere fase.

De in het huis aangetroffen haardplaats (C122) was rechthoekig van vorm en met bakstenen geplaveid. Bij de haard hoorde een klein (circa 0,40 bij 0,40 meter) vierkant putje (C138) dat is opgemetseld met bakstenen van 30x14x6 cm en opgevuld met haardvulling (S409). Tot de haard behoorde ook een ingegraven aspot (afb. 4.13).

Aan de achterzijde van het pand bevond zich verder een beerput, beerput 12 (24x12x5,5 cm). In een latere fase is deze beerput evenwel opnieuw in gebruik genomen en/ of verstoord. Van de oudste fase zijn daardoor nauwelijks vondsten bewaard gebleven. Het weinige materiaal dat er in is aangetroffen, dateert van omstreeks 1400. Deze datering sluit aan bij het in de wand van de put gebruikte baksteenmateriaal.

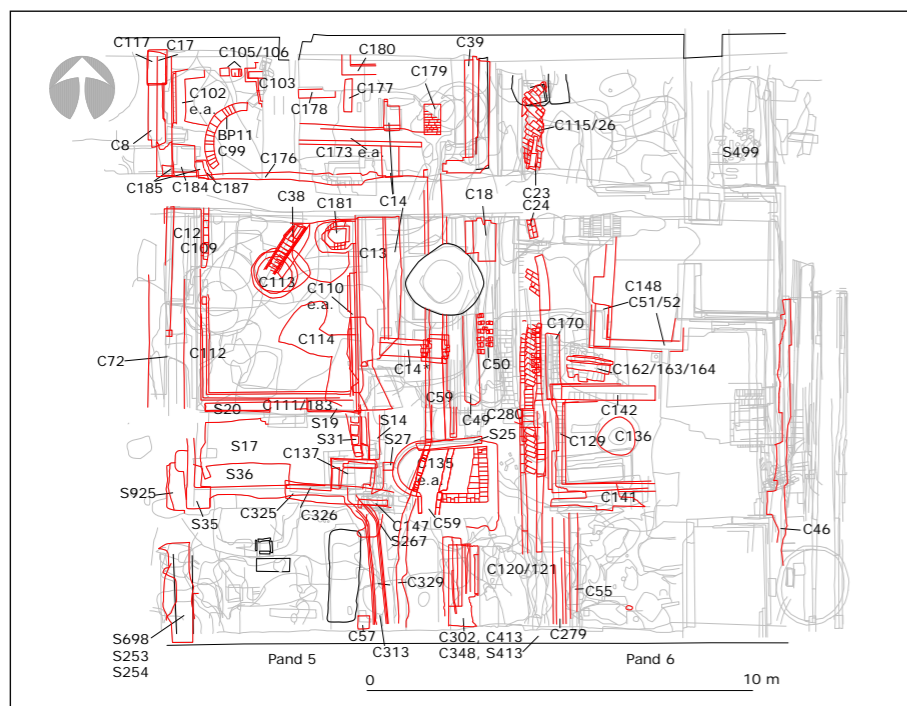
Fase 4a-1: 1425-1490 (afb. 4.12b)

Op een gegeven moment is de locatie van pand 5 opgehoogd. Op dat moment stonden waarschijnlijk (delen van) het muurwerk (S965/ S1001/ S1023) uit de voorafgaande fase nog overeind. De uitbraaksleuf van één van die muren gaat namelijk door de ophoging heen. Wanneer de ophoging, die uit verschillende lagen bestaat, exact is aangebracht, is niet vast te stellen. Vooralsnog wordt op basis van het vondstmateriaal uitgegaan van een datering rond 1425. Een dergelijke datering sluit ook aan bij de ophoging rond die datum bij huis 3. Binnen dit ophogingspakket zijn enkele sporen onderscheiden (S263, S260). Onduidelijk is of het hier om ingravingen gaat of om restanten van de lagen waaruit het pakket is opgebouwd.

Na het aanbrengen van het ophogingspakket is huis 5 vervolgens (deels) opnieuw opgetrokken. Het pand bestond vanaf dat moment uit een groot pand (circa 7 meter breed en 15 meter diep) dat onderverdeeld was in een voor- en achterhuis en aan de oostzijde over de volle lengte voorzien was van een steeg. Het achterhuis was onderkelderd (C13/ 112/ 114). De bouw van het huis vond waarschijnlijk gelijktijdig plaats met die van huis 4, want

Afb. 4.13. Haardplaats met vierkant putje en ingegraven aspot.

Afb. 4.12b Pand 5 en 6, fase 3 (zwart) en 4 (rood), exclusief ophogingen fase 4a voorhuis pand 5 en fase 4b, pand 6 (zie hiervoor afb. 4.12c).

beide deelden aan de voorzijde een zijgevel (S698). In het opgaand muurwerk was echter in deze of een latere fase waarschijnlijk sprake van eigen muren (S253 en S254).

De westelijke zijmuur van het achterhuis werd in deze fase gevormd door C109/ C12 (21x11x5,5 cm). Deze muur vormde tevens onderdeel van de kelder onder het achterhuis. De muur zal ook nog verder naar voren hebben doorgelopen, maar was daar uitgebroken (S698, S253, S254, S925). De oostelijke zijmuur van de kelder onder het achterhuis werd gevormd door C13 (21x9,5x5,5 cm), die overgaat in S14.

De oostelijke zijgevel van het pand (buitenmuur steeg) bestond ter hoogte van het achterhuis uit C49/ C18 (23x11x4 cm) en kan slechts tot aan het begin van het voorhuis gevolgd worden. Gezien de bezinkpunt, die op dit punt is aangetroffen, was hier oorspronkelijk sprake van een binnenplaatsje dat mogelijk gemeenschappelijk was met huis 6. Ter hoogte van het voorhuis werd de zijgevel (buitenmuur gang) aangegeven door C348 (28x13x6 en 26x12x5 cm) en C302 (27x12x5 cm). C302 en C348 lagen koud tegen elkaar aan en vormden mogelijk in het opgaande muurwerk één geheel. Het baksteenformaat is vrij groot voor deze fase; mogelijk betreft het hergebruikte stenen, zeker is dit niet. De achtergevel van het pand lag waarschijnlijk net ten noorden van het 20e-eeuwse riool. Een klein stuk muurwerk (C184, 21x10,5x5,5 cm) is mogelijk het enige wat hier nog van resteert. Muur C14, baksteenformaat 19x9x4 cm, zal ook in deze fase aangelegd zijn. De functie van deze muur is niet helemaal duidelijk, omdat deze muur voor een groot gedeelte parallel liep met C13 en C18.

Fase 4a-2: 1490-1590 (afb. 4.12b)

In de loop van de 16^e eeuw vond een aantal wijzigingen plaats. Zo werd de kelder in het achterhuis door middel van een tussenmuur (S19/ S20) in twee delen verdeeld.

In de kelder aan de zuidzijde is verder langs de muren een afwateringsgoot (C326 en S31) aangelegd, die uitmondde op een bezinkput (C137). Deze bezinkput sloot op zijn beurt aan op een bakstenen riool (C313) dat richting het Steenschuur liep (afb. 4.14). De afwateringsgoot (C313) was niet zoals veel andere goten/ riolen overwelfd, maar afgedekt met bakstenen. De vloer van de kelder bestond uit tegels van diverse formaat (S17).

Ook in de noordelijke kelder is langs de muren een goot met bijbehorende bezinkput aangelegd. Tevens werd hier in deze fase een waterput aangelegd (C35), die gevoed werd met regenwater vanaf het dak door middel van een bakstenen goot (C38).

Afb. 4.14 De afwateringsgoot (C313) was niet zoals veel andere goten/ riolen overwelfd, maar afgedekt met bakstenen.

Verder bevond zich aan de achterzijde mogelijk nog een beerput (C99, beerput 11). Hiervan is echter maar een klein deel blootgelegd en gedocumenteerd. Een interpretatie als beerput is dan ook niet zeker.

Fase 4b: 1590-1739 (afb. 4.12b)

In deze periode bleef de basisindeling van het pand hetzelfde. Wel werd het naar achteren toe uitgebreid en werden er enkele riolen aangelegd.

Op basis van historische gegevens kan de uitbreiding naar achteren toe rond 1590 gedateerd worden.¹² De westelijke zijgevel van deze uitbreiding werd gevormd door C8/ C117 en de oostelijke zijgevel door C39 (20x9,5x4,5 cm).

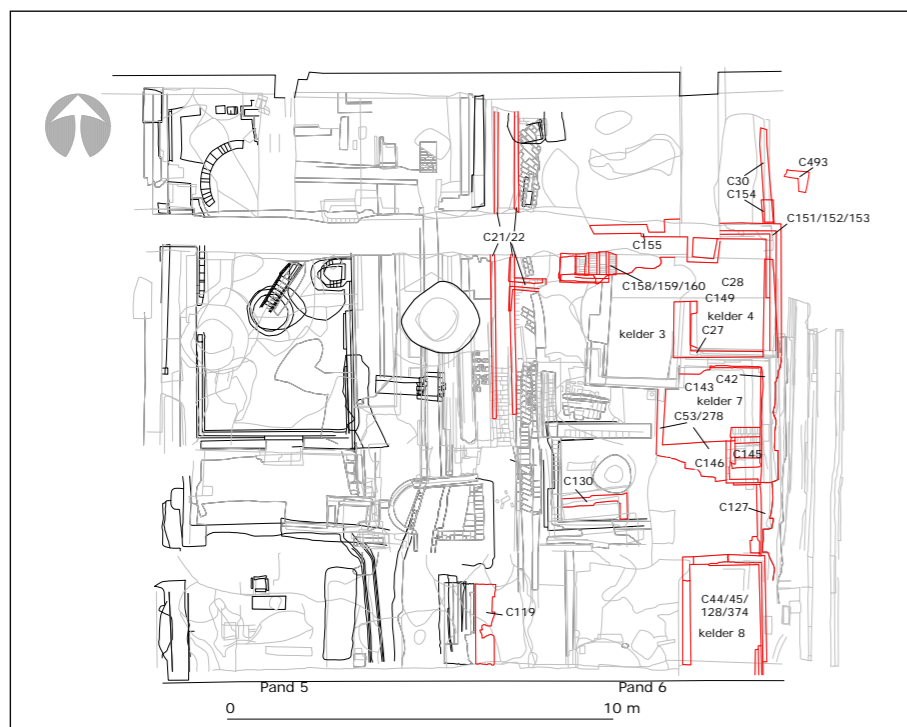
In de op deze wijze ontstane ruimte konden twee kleine kelders onderscheiden worden (C180 en C178). Een ervan (C180) toonde de aanzet van een overwelfing. De interpretatie van het overige muurwerk is onduidelijk.

Bij de uitbreiding van het pand zal de waterput (C113), in de kelder onder het oorspronkelijke achterhuis, buiten gebruik zijn gesteld.

Aan het eind van de 16^e eeuw (vanaf 1585 of eerder) bezat ene Bruyn Cornelisz van Couhoorn dit pand. Hij liet het achterhuis aanleggen (1590); in 1598 breidde hij het pand ook naar het oosten toe uit en zette er een nieuwe voorgevel in. Omdat hij zeker wilde zijn dat de nieuwe voorgevel op de juiste rooilijn kwam te staan liet hij de rooilijn nameten. Daaruit bleek dat zijn oorspronkelijke gevel, evenals die van de andere panden langs de Steenschuur, niet op de juiste plek lag. Eigenlijk zouden alle gevels iets naar achteren geplaatst moeten worden. Volgens de historische gegevens liet Couhoorn inderdaad zijn nieuwe gevel iets naar achteren zetten. Over hoe het probleem bij de andere panden is opgelost, geven de bronnen geen uitsluitsel.¹³

¹² Regionaal archief *Vetus I*, fol. 85.

¹³ Regionaal Archief Leiden, Oud Rechterlijk Archief, inv. nr. 48, Buurkwestieboek C, fol. 95, 1-4-1598.

Afb. 4.12c Sporen fase 3 en 4 (zwart) pand 5 en 6 en fase 4b en fase 5, pand 6 (rood). Bij pand 5 vinden in fase 5 nauwelijks veranderingen plaats.

Aan het einde van de 16^e of het begin van de 17^e eeuw werd verder nog een riool (C59) in de gang aan de oostzijde van het pand aangelegd, dat ter hoogte van het achterhuis in westelijke richting afbuigt (C173/ C175/ C194). Het riool (C59) voerde richting Steenschuur, maar loosde in een bezinkput (C165/ C166/ C167).

Fase 5: 1739-1807 (afb. 4.12c)

In deze fase veranderde er zeer weinig aan het pand, afgezien van het feit dat sommige onderdelen van de bestaande riolen buiten werking gesteld werden en/ of opnieuw aangelegd werden.

Fase 6: 1807-heden

Tot deze fase behoren alleen diverse opvullings-/ dempingspakketten van na de kruitramp.

4.7 Huis 6 (afb. 4.12a t/m 4.12c)

De datering van de eerste aanleg van huis 6 is onzeker. De oudste sporen, vermoedelijk daterend uit de periode 1350-1425, lagen op het achtererf van pand 6. Gezien hun positie behoorden zij niet tot de oudste bouwfase van huis 6, maar vermoedelijk bij een huis dat aan de noordzijde van de opgravingslocatie lag.

De oudste sporen, die met zekerheid tot huis 6 gerekend kunnen worden, dateren pas uit fase 4a-1, de periode 1425-1490.

In zijn eerste aanleg bestond het huis uit een diep voorhuis met een diep vast achterhuis. Het huis had een breedte van circa 6 meter en een lengte van ongeveer 14 meter. Aan het eind van de 16^e eeuw werd het pand vervolgens in westelijke richting uitgebreid, waarbij de steeg, die oorspronkelijk tussen pand 5 en 6 aanwezig was, bij pand 6 getrokken werd. In de loop van de eerste helft van de 18^e eeuw is het pand ook naar achteren toe uitgebreid. Ook zijn in deze fase diverse kelders aangelegd.

Sporen die met zekerheid aan de periode na de kruitramp kunnen worden toegeschreven, zijn niet aangetroffen.

In het onderstaande wordt de bouw en de daarop volgende uitbreiding en verbouwing van huis 6 in detail besproken. Bijlage 1 (tabel 28 t/m 31) geeft een overzicht van de met het pand geassocieerde sporen.

Fase 3: 1350-1425 (afb. 4.12a)

Op het achtererf van huis 6 zijn twee muren (C40 en C116) en een uitbraaksleuf (S706) aangetroffen. Het muurwerk, dat niet geassocieerd kan worden met huis 6, had een vrij groot baksteenformaat (24/23x12/11x5,5/4 cm) op basis waarvan het in de tweede helft van de 14^e of het eerste kwart van de 15^e eeuw gedateerd zou kunnen worden. Gezien hun positie behoorden zij niet tot de oudste bouwfase van huis 6, maar waren vermoedelijk onderdeel van een aan de noordzijde van de opgravingslocatie gelegen pand.

Fase 4a: 1425-1590 (afb. 4.12b)

Omstreeks 1425 werd begonnen met de bouw van huis 6, waarbij tussen pand 5 en 6 sprake was van een steeg, die geplaveid was met bakstenen (C50/ C115). De aanwezigheid van dit steegje kan ook afgeleid worden uit een in de historische bronnen vermelde burenruzie in 1598. In dat jaar klaagde de bewoonster van huis 6 namelijk dat de buurman van huis 6 haar 'drop' van circa anderhalve meter breed dreigde of zelfs had overbouwd.

De westelijke zijmuur werd in deze fase gevormd door C55, C129 en C170. C14 (de muur die parallel aan deze zijmuur loopt) was in deze periode mogelijk een bakstenen afscheiding tussen huis 5 en 6. De oostelijke zijmuur werd gevormd door C46.

Tot de vroegste fase van het pand behoorden ook twee kelders. De oudste van deze twee bevond zich aan de westzijde van het pand (C129/ C142, 21x11x5 cm, geen keldernr.). C142 was daarbij opvallend diep gefundeerd, namelijk 1 meter -NAP. In deze kelder bevond zich een waterput (C136/ S415). Later verscheen ten noordoosten hiervan nog een kelder (kelder 3, C27/ 51/ 52/ 175/ 148).

In de steeg was in deze fase verder sprake van een noord-zuid georiënteerde goot (C120/ 121). De goot was niet ingegraven, maar bestond uit twee bakstenen randen, die ten dele waren afgedekt met leisteen. Halverwege het pand was mogelijk sprake van een aftakking van de goot (C162/ 163 en C164). Een fysieke aansluiting tussen beide delen is echter niet aangetroffen, waarschijnlijk is deze verstoord door latere bebouwing.

Direct ten oosten van eerstgenoemde goot (C120) is sprake van nog een goot (C279=C310). Deze goot is waarschijnlijk, in navolging van de bij huis 5 waargenomen goten, aangelegd ten behoeve van het afvoeren van water uit de kelders. De goot was niet overwelfd, maar wel voorzien van een bakstenen afdekking.

Op het achtererf van huis 6 zijn verder nog enkele ingravingen aangetroffen, die ook tot deze fase gerekend kunnen worden. De voornaamste daarvan betrof een relatief grote kuil (S499, geen duidelijke begrenzing op afb. 4.5b). In de vulling ervan zijn baksteenbrokken en houten plankjes in combinatie met veel metaal, as en houtskool aangetroffen. Een datering van de kuil in de periode na 1490 lijkt op basis van het formaat van de in de kuil aangetroffen bakstenen aannemelijk.

Fase 4b en fase 5: 1590-1739/ 1807 (afb. 4.12c)

In deze fase werd het huis in zowel westelijke als noordelijke richting uitgebreid. Ook zijn de al aanwezige kelders verbouwd en uitgebreid. Met name enkele 18^e-eeuwse verbouwingen en uitbreidingen zijn daarbij helaas niet exact te dateren. In sommige gevallen is het onduidelijk of zij aan het eind van fase 4b of het begin van fase 5 geplaatst moeten worden. De oudste uitbreiding, vermoedelijk rond 1600, betrof de overbouw van de steeg tussen pand 5 en 6. Vanaf dat moment vormde C119 aan de zuidzijde de westelijke zijmuur van het pand. Of de voormalige steeg over de volle lengte overbouwd werd, is op basis van de opgravingsgegevens niet met zekerheid vast te stellen. Er zijn in ieder geval geen aanwijzingen dat C18/ C49 als een gemene muur voor huis 5 en 6 is gaan fungeren. Aan het eind van fase 4a of het begin van fase 5 werd huis 6 vervolgens naar achteren toe uitgebreid. Van deze uitbreiding is alleen aan de noordoostzijde een enkel muurfragment (C154/ C30) aangetroffen.

In fase 4a of 5 werden verder drie nieuwe kelders aangelegd. Een daarvan (kelder 4) is een uitbreiding van de oudere kelder (kelder 3) aan de noordoostzijde van het pand. De verschillende bouwfasen in de kelder waren duidelijk zichtbaar in de vloer (C148 en C149). Na de aanleg van de uitbreiding (kelder 4) vormde deze één geheel met kelder 3 en was toegankelijk via een trap van vier treden (C25).

Direct ten zuiden van bovengenoemde kelder werd in de loop van de 18e eeuw een nieuwe kelder (kelder 7) aangelegd. De kelder was opgetrokken in IJsselsteen (18x9x3 cm) en voorzien van een oranje-geel-zwart betegelde vloer (C143, 18x18 cm). Ook deze kelder was toegankelijk via een bakstenen trap (C145). Gezien het feit dat deze toegang op een gegeven moment was dichtgemetseld, heeft de kelder waarschijnlijk niet lang dienst gedaan. De reeds bestaande kelder aan de westzijde van het pand (C129 etc.) werd in de 18^e eeuw gewijzigd door middel van de plaatsing van een muur (C130, 19x9x4 cm). Hierbij moet de in de kelder aanwezige waterput buiten gebruik gesteld zijn. Als gevolg van de verbouwing ontstond binnen de kelder een kleine rechthoekige aparte ruimte, waarvan de functie niet bepaald kon worden. Tot slot werd in deze fase aan de zuidzijde van het pand nog een kelder aangelegd (kelder 8, C44/ C45/ C347).

In fase 4b of 5 is verder in de gang, ontstaan door de overbouw van de voormalige steeg, een goot aangelegd (goot C). Deze goot volgde ongeveer hetzelfde verloop als de dan buiten gebruik geraakte goot A en kende net als zijn voorloper een korte haakse aftakking naar het oosten toe. In vergelijking met de voorafgaande fase lag deze aftakking echter iets meer naar het noorden.

Overige sporen betreffen verder één paalgat en twee mogelijke paalgaten in het voorhuis (geen spoor nr; S278, S1035). De interpretatie van deze sporen is onduidelijk.

In het archief van Leiden bevinden zich verder nog enkele documenten, die inzicht geven in een burenruzie tussen de bewoners van huis 6 en 7 aan het begin van de 17e eeuw. Volgens de stukken had de bewoner van huis 6, Jan Herrewijn, in 1608 een door zijn buurman in huis 7, Johan Pellecoorn, geplaatst muurtje verwijderd. Dit vanwege het feit dat het zijn uitzicht uit zijn kelderraampje bedierf. Pellecoorn had echter juist dit muurtje geplaatst om zich van inblik door zijn buurman te vrijwaren. Hoe deze burenruzie uiteindelijk afliep, vermelden de bronnen helaas niet.¹⁴

Fase 6: 1807-heden

Er zijn geen sporen, die aan de periode na 1807 kunnen worden toegeschreven.

4.8 Huis 7 (afb. 4.15a t/m 4.15c)

De oudste fase van huis 7 wordt op basis van het toegepaste baksteenformaat en het feit dat delen van het muurwerk stratigrafisch onder die van huis 6 lagen in de periode 1350-1425 gedateerd. Voorafgaand aan de bouw van het pand lijkt sprake te zijn geweest van enige mate van ophoging van de locatie.

In zijn eerste aanleg had het pand een opzet van dwars voorhuis met daartegen een dwars vast achterhuis. Het huis had een breedte van 9 meter en een lengte van minimaal 11. Het pand was daarbij niet zoals veel andere panden voorzien van een onderkelderde achterkamer. Een kelder werd pas tijdens een verbouwingsfase rond 1425 aangelegd. Aan de oostzijde van het huis lag een osendrup.

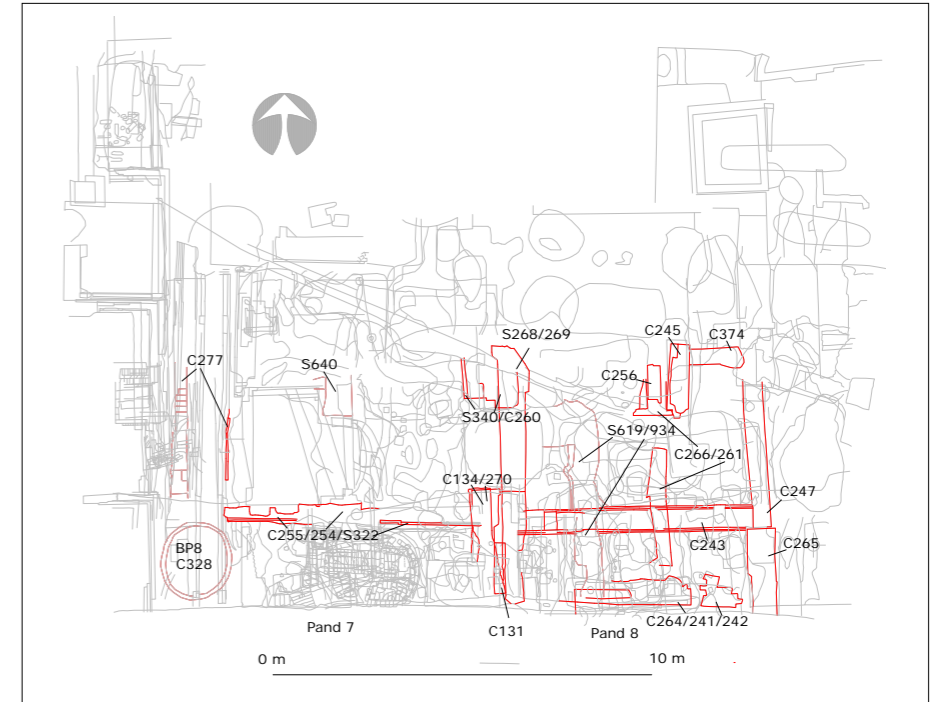
Aan het eind van de 15^e of het begin van de 16^e eeuw werd het pand vervolgens naar achteren toe verlengd met een tweede vaste achterhuis en werden delen van het opgaand muurwerk vernieuwd. Ook werd door middel van de aanleg van een gang aan de linkerzijde van het pand de indeling van het pand veranderd. De positie van de kelder die in deze fase is aangelegd, geeft waarschijnlijk de plaats van de trap aan die bereikbaar was vanaf de gang. Restanten van een halfronde ovenconstructie wijzen er op dat in het voorhuis na 1490 sprake was van een ververij. Opvallend is dat een verkoopakte uit 1560 de ververij koppelt aan het naastgelegen huis 6. Daar zijn evenwel geen aanwijzingen voor de aanwezigheid van een ververij in de 16^e eeuw aangetroffen.

In de daarop volgende 17^e en 18^e eeuw veranderde er, afgezien van enkele kleine interne verbouwingen, weinig aan het pand.

Van de periode na de kruittramp (fase 6) resten alleen uit- en afbraaksporen.

In het onderstaande wordt de aanleg en de daarop volgende uitbreiding en verbouwing van huis 7 in detail besproken. Bijlage 1 (tabel 32 t/m 36) geeft een overzicht van de met het pand geassocieerde sporen.

¹⁴ Regionaal archief Leiden, inv.nr. 48, Buurkwestieboek B, fol. 70 en 72.

Afb. 4.15a Pand 7 en 8, fase 3 (rood), exclusief ophogingen pand 7 voorafgaand aan fase 3.

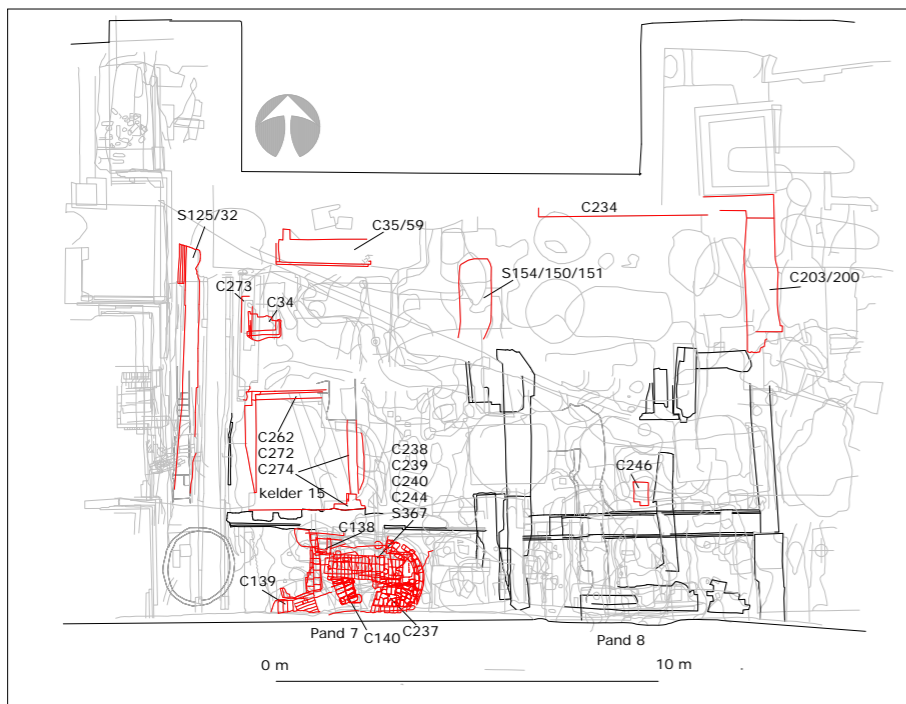
Fase 3: 1350-1425 (afb. 4.15a)

Op basis van het toegepaste baksteenformaat en het feit dat delen van het muurwerk stratigrafisch onder die van huis 6 lagen, wordt de oudste fase van huis 7 in de periode 1350-1425 gedateerd. Voorafgaand aan de bouw van het pand lijkt de locatie in enige mate opgehoogd te zijn. Van de eerste fase van het huis, dat circa 11 meter lang moet zijn geweest, is de oostelijk zijmuur (C270) niet over de volle lengte bewaard gebleven. Zo is hij ter hoogte van het achterhuis, waarvan de begrenzing aangegeven wordt door een tussenmuur (C255 e.a.), voor een deel weggebroken, om vervolgens weer verder te lopen (C260/ S340).

Ook van de westelijke zijmuur (C277, 30x14x7 cm) is slechts een gedeelte bewaard gebleven. Ter hoogte van het voorhuis is een ronde put (beerput 8) aangetroffen, waarvan een deel van de koepel nog intact was (C328 bs-formaat ontbreekt). De put was bovenin gevuld met zand en aan de onderzijde bevond zich een beerlaag. De put is echter niet uitgegraven en kan als gevolg daarvan niet nauwkeurig gedateerd worden. De interpretatie als beerput is dan ook niet zeker. Ongeacht de interpretatie mag de locatie van de put vreemd genoemd worden. Indien de westelijke zijmuur tot aan de straat doorliep, viel de put binnen het voorhuis. Een ander opvallend gegeven aan het pand is dat in tegenstelling tot de andere opgegraven panden dit huis in eerste instantie niet voorzien was van een kelder in het achterhuis. Van de oorspronkelijk achtergevel zijn geen restanten aangetroffen. Waarschijnlijk is deze bij latere uitbreidingen naar achteren, volledig weggebroken. Eén vierkant spoor (S640) zou eventueel geïnterpreteerd kunnen worden als een uitbraakleuf van een bakstenen poer. Rondom dit spoor was sprake van een grote concentratie aan uitbraakleuven en/ of afbraakniveaus, die tezamen een grillig patroon vormden. Niet duidelijk is of deze eventueel een relatie hadden met de oorspronkelijke achtergevel van het pand.

Aan de voorzijde bevond zich tussen huis 7 en het naastgelegen huis 8 een smalle open ruimte voor de afvoer van regenwater, een zogenoemde osendrup (C131). Opvallend is dat de 'osendrup' alleen tussen de voorhuizen aanwezig was. Tussen de achterhuizen ontbrak hij en stonden de muren van beide panden tegen elkaar aan.

Gezien de datering van de aanleg van de oudste fase van huis 7 lijkt het dat dit eerder opgetrokken moet zijn dan huis 6. Zo is voor de muren van huis 7 een groter baksteenformaat gebruikt dan bij huis 6. Daarbij moet dan echter wel opgemerkt worden dat het metselverband vrij rommelig was en in één muur soms meerdere maten voorkwamen. Een zwaarder wegend argument is dat de westelijke zijgevel van huis 7 (C277) stratigrafisch onder de oostelijke zijmuur van huis 6 (C46) geplaatst kan worden.

Afb. 4.15b Pand 7 en 8, fase 3 (zwart) en fase 4a (rood).

Fase 4a-1: 1425-1490 (afb. 4.15b)

In fase 4a-1 werd in het achterhuis, tegen de bestaande tussenmuur, een kelder (kelder 15) aangelegd, die voorzien was van een bakstenen vloer (C262).

Fase 4a-2: 1490-1590 (afb. 4.15b)

In deze fase werd het pand naar achteren toe verlengd (C35) met een tweede vast achterhuis. Ook werden delen van het bestaande opgaande muurwerk vernieuwd, onder andere van de westelijke zijgevel (C277 met C125). Daarbij is de muur tevens verder doorgetrokken naar achteren.

Parallel aan de westelijke zijgevel is nog een muur aangelegd (C273), waardoor aan de westzijde van het pand een gang ontstond. Wat opvalt aan deze muur is dat deze sterk verzakt is (afb. 4.16). Op zich niet vreemd, omdat de muur precies op een grote kuil (S188/ S189) was aangelegd, waarvan de vulling grotendeels uit veen bestond.

Van de oostelijke zijgevel zijn voor deze fase geen restanten aangetroffen. Een uitbraaksleuf (S154/ S150/ S151) geeft vermoedelijk wel de locatie van de muur aan.

Achter het pand bevond zich een binnenplaatsje dat voorzien was van een bakstenen bestrating (17x4x9 cm staand op lange zijde). Net tegen de uitbouw van het Kamerlingh Onnes Gebouw bevond zich mogelijk nog een beerput (beerput 6). De gegevens over locatie en inhoud van de put ontbreken echter (de put is daarom niet afgebeeld op afb. 4.6b).

In het voorhuis bevond zich na 1490 een ververij. De restanten hiervan bestonden uit een half ronde ovenconstructie (C238) van bakstenen op hun plat. Hiernaast bevond zich een rechthoekige vloer, bestaande uit één laag gevleide bakstenen (C237) (afb. 4.17a). De bakstenen waren sterk afgesleten: soms wel meer dan 2 cm. De bovenzijde van de bakstenen was als gevolg van het gebruik als stookplaats zwart uitgeslagen. Aan de bovenzijde van de bakstenen bevond zich ook een witte aanslag, die soms langs de zijkant naar beneden was gedruppeld (afb. 4.17b). Direct naast de bakstenen vloer bevond zich ook nog een plavuizen vloer (17x17x3,5 cm). Verder kunnen ook een muur (C140) en een kleine vierkante constructie (C138) tot de ververij gerekend worden. Laatstgenoemde vierkante constructie kan op basis van een daarnaast ingegraven aspot als 'haard' geïnterpreteerd worden. Ook in huis 5 is namelijk een dergelijke haard aangetroffen. Op basis van het in de ververij gebruikte baksteenformaat (19 cm) dateert de aanleg ervan niet van voor 1490.

De interpretatie van de oven die bij een ververij hoort, is gebaseerd op een historische bron uit 1560, waarin melding gemaakt wordt van een ververij. Opvallend is echter dat de verkoopakte betrekking zou hebben op huis 6.¹⁵ De eigenaar van huis 6 was vanaf 1560

¹⁵ Regionaal Archief, inv. nr. 67, Waarboek A fol. 47 (18 oktober 1560).

Afb. 4.16. De muur (C273) was precies op een grote kuil aangelegd, waarvan de vulling grotendeels uit veen bestond. Dit kan de oorzaak zijn van de verzakkingen.

Maerten Huygensz met als beroepsaanduiding blauwverver. In huis 6 zijn, in tegenstelling tot huis 7, echter geen sporen aangetroffen, die wijzen op de aanwezigheid van een ververij. Vooralsnog wordt er daarom vanuit gegaan dat de in het voorhuis van huis 7 aangetroffen sporen als ververij geïnterpreteerd moeten worden.

Fase 4b en 5: 1590-1739/ 1807 (afb. 4.15c)

In deze fasen veranderde er betrekkelijk weinig aan huis 7. Wel werd kelder 15 van een klampmuur (C271) voorzien en is in de gang aan de westzijde van het pand een riool (C123/ 124/ 126 + vulling S302) aangelegd. Deze begon ter hoogte van de achterzijde van het huis (de binnenplaats) en voerde richting Steenshuur. Hierbij werden C255 en (beer)put 8 oversneden.

In het voorhuis werd verder nog een kleine kelder aangelegd (C133 e.a.). Bij deze verandering werd het voorhuis zeer waarschijnlijk iets opgehoogd en verdween de ververij uit de voorafgaande fase uit het zicht.

Afb. 4.17a. De ovenvloer van de ververij. De bakstenen waren sterk afgesleten en de bovenzijde van de bakstenen was zwart uitgeslagen.

Aan de achterzijde bevonden zich verder nog enkele muurfragmenten (C36, C37), die waarschijnlijk wel tot deze fase behoorden, maar waarvan de interpretatie onduidelijk is.

Afb. 4.17b. Detail van de vloer met roetsporen en een witte aanslag, die langs de bakstenen naar beneden is gedropen.

Fase 6: 1807-heden

Tot deze fase behoren alleen diverse opvullings-/dempingspakketten van na de kruitramp.

4.9 Huis 8 (afb. 4.15a t/m 4.15c)

De oudste fase van huis 8 zal gezien de gelijkvormige bouw, het toegepaste baksteenformaat en de gezamenlijke osendrop, gelijktijdig met huis 7 opgetrokken zijn en uit de tweede helft van de 14^e of het begin van de 15^e eeuw dateren. Wel moet daarbij opgemerkt worden dat in diverse muren van dit huis, net als bij huis 7, sprake is van hergebruikte bakstenen. De aanleg van de oudste fase van huis 8 wordt door Steehouwer (2001) dan ook in de tweede helft van de 15^e eeuw gedateerd.

In zijn eerste aanleg had het pand een breedte van circa 8 meter en een lengte van ongeveer 11 meter. Het bestond uit een dwars voorhuis en een vast dwars achterhuis. Aan de westzijde van het pand lag een osendrup. Net als huis 7 had ook dit pand in zijn eerste uitleg geen onderkelderde achterkamer. In de loop van de 15^e eeuw werd het huis vervolgens naar achteren toe uitgebreid met een tweede vast achterhuis. De gang in het achterhuis liep aan de linkerzijde van het pand. In de daarop volgende 17^e en 18^e eeuw veranderde er weinig, afgezien van de aanleg van een kleine vierkante kelder aan de achterzijde van het pand. Van de periode na de kruitramp (fase 6) resten alleen enkele uitbraaksporen.

In het onderstaande wordt de aanleg en de daarop volgende uitbreiding en verbouwing van huis 8 in detail besproken. Bijlage 1 (tabel 37 t/m 41) geeft een overzicht van de met het pand geassocieerde sporen.

Fase 3: 1350-1425 (afb. 4.15a)

De oudste fase van huis 8 moet gezien de gelijkvormige bouw, het toegepaste baksteenformaat en de gezamenlijke osendrop (C131), gelijktijdig met huis 7 opgetrokken zijn en uit de tweede helft van de 14^e of het begin van de 15^e eeuw dateren. In deze fase was sprake van een rechthoekig plattegrond zonder onderkelderde achterkamer. De begrenzing tussen voor- en achterhuis werd aangegeven door een tussenmuur (C243). In het voorhuis is verder een restant van een vloer aangetroffen (C241 e.a.).

De westelijke zijmuur van pand 8 (C268/ 269) was 2-steens breed en opgemetseld met een groot formaat baksteen, 32x14x7 cm. Gezien het feit dat het hier om hergebruikte bakstenen gaat, geeft dit formaat geen uitsluitsel over de datering van het pand.

De oostelijke zijmuur van pand 8 (C265, C247) was opgetrokken uit fragmenten van hergebruikte kloostermoppen (?x14,2x6,8 cm) en andere baksteenformaten. C265 was 3,5-steens breed en opgemetseld met bakstenen met een formaat van 21x10x5 cm en 19x9x4 cm. Niet uitgesloten kan worden dat deze muur op een gegeven moment opnieuw is opgemetseld. Een achtergevel is niet aangetroffen, maar wordt mogelijk aangegeven door een uitbraakleuf (S374).

Verschillende noord-zuid georiënteerde muren (C261/ 266, C245, C256) geven verder aan dat zowel het voor- als achterhuis nog verder onderverdeeld waren. Toeschrijving van de muren aan deze fase is evenwel voornamelijk op het baksteenformaat gebaseerd en er kan niet uitgesloten worden dat sprake is van hergebruikt materiaal. In dat geval behoorden de muren dus mogelijk tot een latere fase. Dit geldt ook voor een uitbraakleuf (S691 e.a.), die de locatie van een mogelijke tussenmuur aangeeft.

Fase 4a: 1425-1590 (afb. 4.15b)

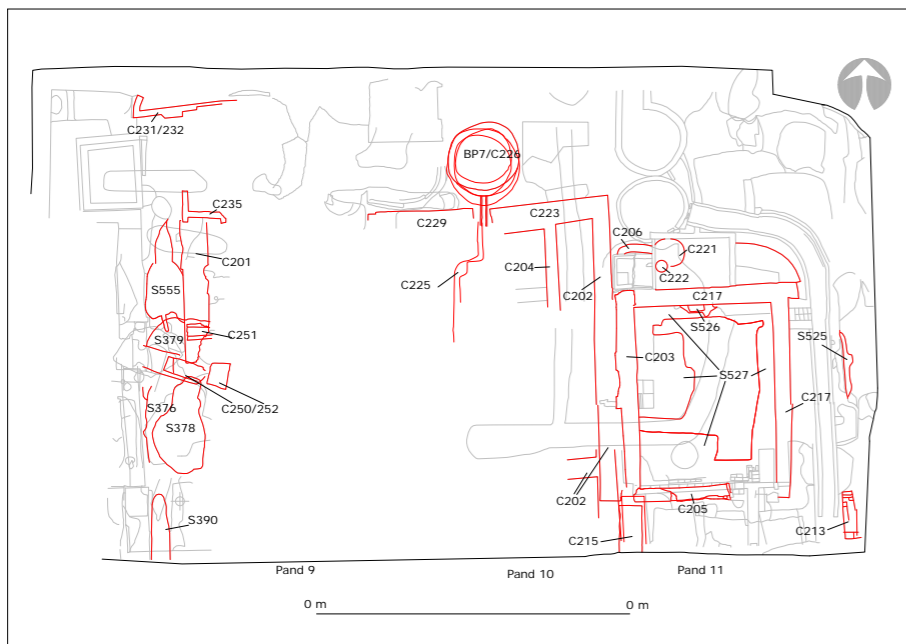
In de 15^e en de 16^e eeuw behield het pand dezelfde indeling, maar werd wel, mogelijk gelijktijdig met huis 7, naar achteren toe uitgebreid met een tweede vast achterhuis.

De oostelijke zijgevel werd bij deze uitbreiding verlengd (C200/ 203). Ook bij deze muur is gebruikgemaakt van hergebruikt baksteenmateriaal (29,5x16x6 cm). Op een gegeven moment is de muur vervolgens voor een deel weggebroken (uitbraakleuf S550).

De achtergevel van de uitbreiding werd gevormd door C234. Een klein muurfragment (C246) geeft verder een mogelijke onderverdeling aan.

Fase 4b en 5: 1590-1807 (afb. 4.15c)

In fase 4b (1590-1739) veranderde er, afgezien van de aanleg van een kleine vierkante

Afb. 4.18a Pand 9 t/m 11, fase 3 (rood).

kelder aan de achterzijde, weinig aan het pand. Gedurende fase 5 (1739-1807) lijken er zelfs helemaal geen wijzigingen te hebben plaatsgevonden.

Fase 6: 1807-heden

Tot deze fase behoren alleen diverse uitbraaksporen.

4.10 Huis 9 en 10 (afb. 4.18a en 4.18b)

Vanwege de aanwezigheid van een elektriciteitshuisje kon de locatie van huis 9 en 10 slechts gedeeltelijk onderzocht worden en het aantal sporen dat met beide panden geassocieerd kan worden is dan ook gering. Uit historische bron is echter wel bekend dat huis 9 en 10 oorspronkelijk één geheel vormden en pas in 1623 gesplitst werden.¹⁶ Beide panden zijn dan ook waarschijnlijk in een keer gezamenlijk opgetrokken. In de akte staat onder andere dat tussen pand 9 en 10 sprake was van een gemene muur. Dit ondersteunt de veronderstelling dat pand 9 en 10 tegelijkertijd zijn gebouwd. Op basis van het in het muurwerk toegepaste baksteenformaat, lengte 23/ 24 cm, wordt de bouw van pand 9 en 10 in de tweede helft van de 14^e of het begin van de 15^e eeuw gedateerd.

In het onderstaande wordt de aanleg en de daarop volgende uitbreiding en verbouwing van de panden 9 en 10 in detail besproken. Bijlage 1 (tabel 42 t/m 45) geeft een overzicht van de met de panden geassocieerde sporen.

Fase 3: 1350-1425 (afb. 4.18a)

Van huis 9 is alleen de locatie van de westelijke zijmuur waargenomen. In het voorhuis volgde deze de erfscheiding (S390) om vervolgens over te gaan in een vrij smalle (18 cm) uitbraaksluif (S376). Aan de achterzijde leek sprake van een verspringing naar binnen (C250/ C252), waarna de muur (C201) weer verder liep.

Een achtergevel is niet aangetroffen. Vermoedelijk zal de achtergevel op dezelfde hoogte hebben gelegen als bij huis 8 en 10.

Aan de achterzijde van het pand bevond zich nog een muur (C235) waarvan de functie en de fasering onduidelijk was. Het baksteenformaat was echter opvallend groot; namelijk 32 cm.

Nog iets verder naar achteren zijn twee muren (C231/ 232) aangetroffen, die samen een vierkante constructie hebben gevormd. Deze kan onderdeel vormen van een (later) achterhuis.

Van huis 10 zijn zowel delen van de oostelijke zijmuur (C202) als de achtergevel (C223/ 229) aangetroffen. Tevens is een deel van een tussenmuur (eveneens C202) waargenomen, die waarschijnlijk de scheiding tussen voor- en achterhuis markeerde.

Op het achtererf is een mogelijke beer- of waterput (BP7, C40/ C226) aangetroffen. De put

is tijdens de opgraving echter niet nader onderzocht of leeggehaald, zodat de interpretatie onzeker blijft. Wat opvalt is dat op de put een smalle goot (C225) is aangesloten, die door de achtergevel voerde. Vooralsnog wordt er vanuit gegaan dat deze goot diende als afvoer van kelderwater richting de put.

Fase 4a: 1425-1590 (afb. 4.18b)

In deze fase lijkt bij beide panden geen sprake van veranderingen. Vanwege de aanwezigheid van het elektriciteitshuisje kon met name de interne verdeling van de panden niet onderzocht worden.

Fase 4b en 5: 1590-1807 (afb. 4.18b)

In fase 4a en 5 vonden bij beide huizen geen wijzigingen plaats. Wel werd in fase 4b (de periode 1590-1739) aan de achterzijde van huis 10 een nieuwe beer- of waterput aangelegd (beerput 10, C227/ 228). Deze verving waarschijnlijk beerput 7 uit de voorafgaande fase. Tevens verscheen aan de achterzijde van huis 10 een kleine vierkante structuur (C230). De functie hiervan is onduidelijk. In fase 5 (periode 1739-1807) lijken geen veranderingen te hebben plaatsgevonden.

Fase 6: 1807-heden

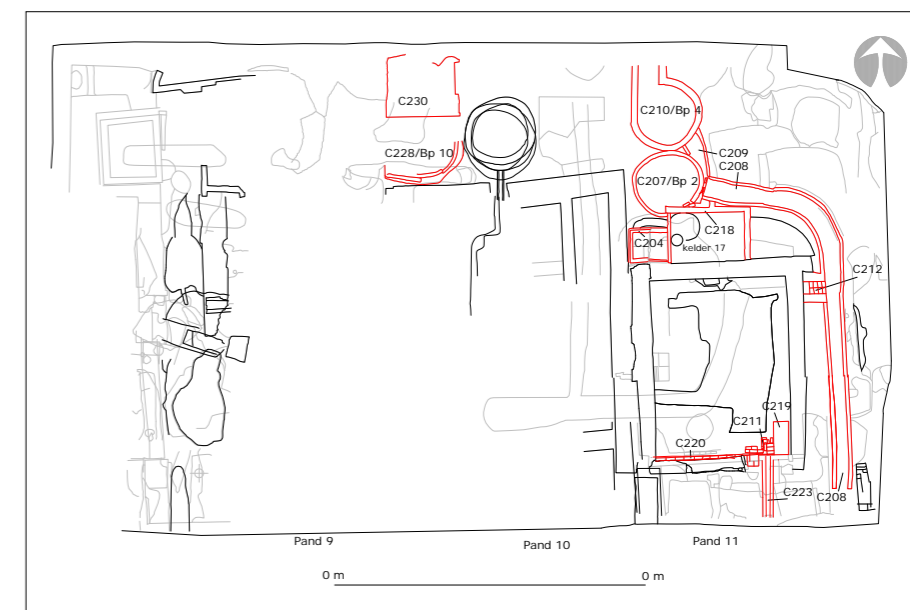
Tot deze fase behoren alleen enkele lagen en puinsporen, die met de afbraak van de panden verband houden.

4.11 Pand 11 (afb. 4.18a en 4.18b)

De bouw van huis 11 lijkt op basis van het gebruikte baksteenformaat uit het eind van de 14^e eeuw te dateren. In sommige muren lijkt wel sprake te zijn van hergebruikt baksteenmateriaal.

Bij aanleg had het pand een breedte van ruim 5 meter en een lengte van minimaal 11 meter en bestond waarschijnlijk uit een diep huis met een voor- en achterraimte (binnenhaard). Waarschijnlijk liep naast de binnenhaard een gang, zoals ook het geval is bij huis 4. Aan de achterzijde van het huis bevonden zich verder twee beerputten en een waterput. In de daarop volgende 15^e en 16^e eeuw veranderde er, afgezien van de aanleg van een nieuwe beerput en een goot, aan de uitleg van het pand weinig. Pas in de 17^e eeuw werd het pand naar achteren toe uitgebreid door de aanleg van twee kelders. Ook werd nogmaals een nieuwe beerput met bijbehorend riool aangelegd.

In de daarop volgende periode van de 18^e tot en met het begin van de 19^e eeuw veranderde er verder nauwelijks iets. Van de periode na de kruitramp (fase 6) resten alleen enkele uitbraaksporen.

Afb. 4.18b Pand 9 t/m 11, fase 3 (zwart) en fase 4 (rood).

¹⁶ RA, (inv. nr.)* 67 Waarboek)* 22 fol. 10 (8 maart 1623).

In het onderstaande wordt de aanleg en de daarop volgende uitbreiding en verbouwing van huis 11 in detail besproken. Bijlage 1 (tabel 46 t/m 50) geeft een overzicht van de met het pand geassocieerde sporen.

Fase 3: 1350-1425 (afb. 4.18a)

Van de oudste fase van huis 11 zijn zowel de oostelijke (C213) als westelijke zijgevel (C203/ 215), de achtergevel (C217) en de muur (C205) tussen voor- en achterraimte aangetroffen. Opvallend is dat de westelijke zijgevel in een kleiner formaat baksteen (21,5 cm) is opgetrokken dan de oostelijke zijgevel, de achtergevel en de tussenmuur (24/ 25 cm). Laatstgenoemd baksteenformaat kan aan het eind van de 14^e eeuw gedateerd worden. Aangezien bij het optrekken van de oostelijke zijgevel, de achtergevel en de tussenmuur geen gebruikgemaakt lijkt te zijn van hergebruikte baksteen, lijkt het erop dat de westelijke zijgevel op een later tijdstip opnieuw is opgetrokken.

Achter het pand zijn verder twee houten putten (C221 en C222) en een restant van een bakstenen (beer)put (C206) aangetroffen, die op basis van het er in aanwezige aardewerk in de periode 1350-1450 gedateerd kunnen worden. De documentatie van de putten is echter onvolledig en de met de putten geassocieerde vondsten kunnen er niet met zekerheid aan worden toegeschreven.

Fase 4a: 1425-1590 (afb. 4.18b)

In de periode 1425-1590 veranderde er aan de plattegrond van het pand weinig. Wel werd een nieuwe beerput (beerput 2, C207) aan de achterzijde van het pand aangelegd en in het voorhuis verscheen een goot (C211/ 214), die zorg droeg voor de afvoer van kelderwater. Het water werd in een kleine verdiepte vierkant 'put' opgevangen. Tussen de put en de goot is een ijzeren rooster aangetroffen, waarmee viezigheid dat tot verstopping kon leiden werd opgevangen.

Fase 4b: 1590-1739 (afb. 4.18b)

In de periode 1590-1739 werd het pand naar achteren toe uitgebreid door middel van de aanleg van twee kelders (C218 en C214). Tevens werden een nieuwe beerput (beerput 4, C210) en een bakstenen goot aangelegd. Het vondstmateriaal van de beerput dateert uit de periode 1625-1700 (1725). Op basis van het baksteenformaat (20x9,5x4,5 cm) kan een vroegere aanleg van de beerput, laat 15^e - eerste helft 16^e eeuw, niet uitgesloten worden. Ook kan er niet worden uitgesloten dat de put tussentijds geleegd is, waarbij oudere vullagen verwijderd zijn. Omdat deze put beerput 2 uit de voorafgaande fase verving, die tot 1525 dateert, is in ieder geval een datering na 1525 voor de put het meest waarschijnlijk.

Het bakstenen riool voerde van de nieuw aangelegde beerput (C210) langs de beerput (beerput 2) uit de voorafgaande fase richting het Steenschuur. Waarschijnlijk zijn het riool en de beerput niet gelijktijdig aangelegd, aangezien het toegepaste baksteenformaat van het riool iets kleiner is dan dat van de beerput. Bovendien vormde het metselwerk van het riool en de beerput niet één geheel. Aan de achterzijde was het riool via een kleine aftakking verder verbonden met de kelder.

Fase 5: 1739-1807

In de periode van 1739 tot 1807 vonden, afgezien van het aanbrengen van blauw-witte tegels op de wand van de kelder, geen veranderingen plaats.

Fase 6: 1807-heden

Het enige spoor dat mogelijk aan deze fase toegeschreven kan worden, betreft een uitbraakspoor.

4.12 Samenvatting

Op basis van de archeologische analyses blijkt dat de oudste sporen op de onderzoekslocatie uit de tweede helft van de 13^e eeuw dateren. Het gaat daarbij dan, naast een groot aantal kuilen en (restanten van) ophogingslagen, om de resten van tenminste drie, mogelijk vier ovens, die allemaal op de locatie van het latere huis 4 lagen. Van de ovens zijn in het beste

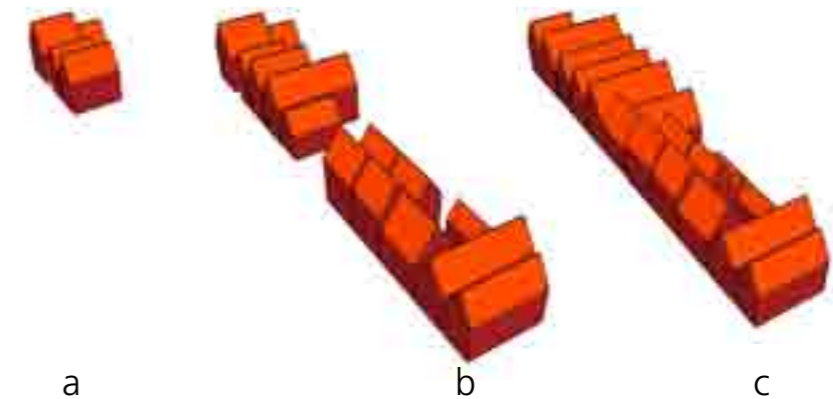
geval alleen delen van de wand en de daarbinnen gelegen stookvloer bewaard gebleven. Waar de ovens precies voor dienden, kon niet vastgesteld worden. Hoewel de ovens overeenkomsten vertonen met ovens die gebruikt werden voor aardewerkfabricage, zijn op de locatie geen aanwijzingen aangetroffen voor het uitoefenen van dit ambacht. De ovenconstructies, met een diameter van 1,40 tot 3,20 meter, lijken te klein voor het vervaardigen van grote partijen baksteen.

Omstreeks 1300 zijn de ovens buiten gebruik gesteld en afgebroken, waarna het terrein geëgaliseerd werd. De twee in Vlaams verband gemetselde muren en enkele ingravingen lijken vervolgens te wijzen op bouwactiviteiten op de plek van het latere pand 2. Op basis van het muurwerk zou de constructie een formaat hebben van circa 4x5 meter met een mogelijke houten achterbouw.

Rond 1325 was opnieuw sprake van een verandering. Op de locatie van het muurwerk van de voorafgaande fase werd nu een huis (huis 2) gebouwd en ook aan weerszijden daarvan verschenen huizen (huis 1 en 3).

Niet al te lang daarna, vanaf omstreeks 1350, werden vervolgens de huizen 5, 7, 8, 9 en 10 aangelegd. Eind 14^e eeuw verschenen vervolgens ook de huizen 4 en 11.

Omstreeks 1425 werd de gevelrij gesloten met de bouw van huis 6. Echter, op dit perceel zijn wel sporen aangetroffen, waaronder enkele muurfragmenten, die er op wijzen dat ook in de periode 1350-1425 al activiteiten op die plek ontplooid werden. Vooralsnog wordt er echter vanuit gegaan dat de bouw van huis 6 niet voor 1425 van start ging.

Afb. 4.19a t/m c: de ontwikkeling van de bebouwing langs het Steenschuur.

a. Rond 1325 verrijzen de eerste drie huizen.

b. Tussen 1350 en 1400 wordt bijna de hele straat bebouwd. Alleen 6 ontbreekt nog aan het einde van de 14e eeuw.

c. In 1425 wordt de gevelrij gesloten met de bouw van huis 6. Daarna worden de bestaande huizen steeds verder uitgebouwd.

Na de aanleg van de panden veranderde er in de loop van de daarop volgende eeuwen relatief weinig aan de indeling van de percelen. Wel vonden vernieuwingen van muurwerk plaats en werden de panden naar achteren toe uitgebouwd. Gelijktijdig met de uitbouw werden de panden vermoedelijk ook voorzien van een bovenverdieping. In eerste instantie kunnen de panden namelijk alleen uit een begane grond en een kap bestaan hebben. Helaas laat een dergelijke uitbreiding naar boven, zich moeilijk herkennen in de 'ondergrondse' archeologische sporen.

De kruitramp van 1807 luidde letterlijk en figuurlijk het einde in van de bebouwing. Vrijwel alle panden werden verwoest of op een dusdanige manier beschadigd dat afbraak noodzakelijk was. Pas in 1857 verscheen op het kaalgeslagen stuk het huidige Kamerlingh Onnes Laboratorium.

Afb. 4.21. Fasering van de bebouwing op de onderzoekslocatie. De huizen zijn gereconstrueerd tot aan de oorspronkelijke rooilijn, die onder de huidige stoep van het Steenschuur ligt. De pijlen geven de locatie aan waar de riolen en de gangen liepen.

Afb. 4.20. Overzichtsfoto van de opgegraven huizen aan het Steenschuur. De foto is genomen in de richting van de Nieuwsteeg.

5 Het vondstmateriaal van de opgraving Kamerlingh Onnes Laboratorium

E. Jacobs, met bijdragen van R.M.R. van Oosten en D.R. Stiller

5.1 Inleiding

Tijdens het onderzoek is een grote hoeveelheid vondsten verzameld. Naast vondsten uit sporen gaat het daarbij ook om materiaal dat is aangetroffen bij de aanleg van het vlak of in de stort. Op basis van de herkomst zijn bij de analyse van het materiaal drie determinatiecategorieën onderscheiden.

- Categorie 1 betreft het vondstmateriaal geassocieerd met sporen, waarvan de aard met zekerheid vastgesteld kon worden of vondsten met een bijzonder karakter. Dit materiaal is volledig gedetermineerd.
- Categorie 2 betreft vondstmateriaal dat alleen globaal gedetermineerd is, dat wil zeggen alleen de bakselcategorie en de datering zijn vastgesteld. Het gaat dan om materiaal uit sporen waarvan de aard *niet exact* vastgesteld kon worden, alsook de vlakvondsten.
- Categorie 3 betreft het materiaal uit sporen waarvan de aard *niet* vastgesteld kon worden en stortvondsten e.d. Dit materiaal is, met uitzondering van bijzondere vondsten, niet gedetermineerd.

Uiteindelijk zijn volgens deze systematiek 14.369 vondsten gedetermineerd, waarvan 7.123 vondsten volledig en 7.246 vondsten globaal (zie ook bijlage 1).

De conservering van het vondstmateriaal, dat behoort tot de materiaalcategorieën aardewerk, pijpenaarde, metaal, natuursteen, glas, bot, hout en bouwmaterialen (zoals baksteen, faience wandtegels, plavuizen en dakpannen) is goed. Wel kan opgemerkt worden dat het merendeel van het materiaal fragmentarisch van aard is, dat wil zeggen dat voorwerpen alleen vertegenwoordigd zijn door één of meerdere kleinere fragmenten. Alleen in de beerputten zijn min of meer complete vormen aangetroffen.

Tevens bestaan de vondstcomplexen in de meeste gevallen slechts uit enkele fragmenten. Ook hier geldt dat, naast een beperkt aantal kuilen, alleen de beerputten grotere aantallen vondsten hebben opgeleverd.

Uit de samenstelling van de vondstassemblages blijkt verder dat het materiaal uit de sporen niet altijd nauwkeurig is verzameld. Zo komt het veelvuldig voor dat een spoor jonger materiaal bevat dan de periode waartoe het op basis van stratigrafische en/of constructieve associaties gerekend dient te worden. Blijkbaar is tijdens het verzamelen van het materiaal niet opgemerkt dat de vulling van het spoor (deels) vergraven was door latere activiteiten. Een dergelijke jongere component wordt aangeduid met de term 'verontreiniging'.

Naast jonger materiaal bevatten de meeste sporen verder ook ouder materiaal dan de periode waartoe het op basis van stratigrafische en/of constructieve associaties gerekend dient te worden. De aanwezigheid hiervan kan verklaard worden uit het feit dat bij zowel de aanleg als het dichtgooien van sporen oudere ophogingen en/of sporen zijn aangesneden. Vondsten, die tot deze oudere ophogingen en/of sporen behoren, zijn dan vermengd geraakt met de vondsten behorend bij het spoor zelf. Een dergelijke oudere component wordt aangeduid met de term 'opspit'.

Veel vondstcomplexen zijn geassocieerd met muren. De exacte relatie van de vondsten tot het muurwerk is evenwel niet duidelijk. Het kan zowel gaan om materiaal dat *bij* de muur is aangetroffen, als er *in* of er *onder*. In veel gevallen beslaat de datering op basis van het vondstmateriaal als gevolg hiervan een veel langere tijdspanne dan de periode waarin het desbetreffende muurwerk op basis van stratigrafische en constructieve gegevens gerekend wordt. Bij het vaststellen van de datering van muurwerk heeft het vondstmateriaal dan ook slechts een beperkte rol gespeeld. Er is meer belang gehecht aan baksteenformaten en stratigrafische en constructieve gegevens.

Een andere grote groep vondstcomplexen is geassocieerd met (dagzoomende ophogings) lagen. Uit de veldgegevens kan helaas in de meeste gevallen niet afgeleid worden op welke wijze het aanwezige vondstmateriaal is verzameld en of het materiaal een representatieve

selectie is van de in het spoor aanwezige vondsten. Bij veel van deze contexten bestaat op basis van de samenstelling van het vondstmateriaal het vermoeden dat alleen vlakvondsten verzameld zijn. Hierbij is een voorkeur aan de dag gelegd voor opvallend materiaal, bijvoorbeeld ouder schervenmateriaal of typische baksels, zoals faience en majolica. De datering op basis van het vondstmateriaal beslaat in de meeste gevallen een veel langere tijdspanne dan de periode waarin de desbetreffende context op basis van stratigrafie gerekend lijkt te moeten worden.

In zijn algemeenheid kan namelijk gesteld worden dat de vondsten, behorend bij muurwerk, uitbraaksleuven, (ophogings)lagen geen nauwkeurig beeld geven van de aard en datering van het desbetreffende spoor. Om die reden worden niet alle vondsten per spoor in detail besproken. In de tekst worden wel de vondsten van ovens, diverse beerputten en enkele kuilen besproken. Dit vanwege het feit dat van deze, meer bijzondere, sporen wel in de meeste gevallen geheel of in ieder geval gedeeltelijk gedocumenteerd en afgewerkt zijn. Bijzondere vondsten komen eveneens aan bod. Voor een gedetailleerd overzicht van de vondsten per huis, fase en spoor wordt verwezen naar de bijlage.

In het onderstaande komt eerst het materiaal aan bod van de sporen, die tot fase 0, de periode 1250-1350, gerekend worden. Hierna volgen de vondsten per huis. Bij de bespreking wordt geen onderscheid gemaakt tussen volledig en globaal gedetermineerd materiaal. Tussen ( ) is per materiaalcategorie het aantal fragmenten aangegeven. Van enkele sporen, die een grote hoeveelheid materiaal bevatten, zijn de vondsten in sommige gevallen in een tabel gespecificeerd.

5.2 Vondsten uit de IJzertijd en de Romeinse tijd

Bij het schoonmaken van muur C200 (huis 8, fase 4a: 1425–1590) werd een scherp ijzertijdaardewerk met kamstreekversiering aangetroffen. Dit materiaal is zonder twijfel te beschouwen als opspit, maar geeft wel aan dat er mogelijk oudere sporen in de bodem aanwezig zijn, die buiten de reikwijdte van het onderzoek vielen.

Romeins aardewerk is op twee plaatsen aan het licht gekomen. In de vulling van kuil S951/952/953 (fase 0) is, naast fragmenten verbrand baksteen, een enkel fragment Terra Sigillata aangetroffen. Hoewel niet uitgesloten kan worden dat in de Romeinse tijd op de locatie sprake was van bewoning, wordt er vanwege het ontbreken van andere sporen, die in deze periode geplaatst zouden kunnen worden, van uitgegaan dat het hier om opspit gaat. Hetzelfde geldt voor spoor 621 (fase 0) waarin, naast twee scherven grijsbakkend aardewerk, één fragment geveerd Romeins aardewerk (techniek B) is aangetroffen. Het fragment Romeins aardewerk moet vanwege de afwijkende datering (eerste eeuw na Chr.) als opspit beschouwd worden.

Tot slot is een Romeinse zegelring als losse contextloze vondst geborgen (afb. 5.1).

5.3 Fase 0: 1250-1300

De sporen die vondstmateriaal hebben opgeleverd, betreffen enkele ovenstructuren, voornamelijk kuilen en/of greppels en ophogingslagen. Hoewel het om een groot aantal sporen gaat, is de hoeveelheid vondstmateriaal relatief klein. De meeste sporen bevatten slechts enkele vondsten. Het gaat daarbij, naast fragmenten van ijzeren spijkers en fragmenten bouwpuin, voornamelijk om fragmenten kogelpot-aardewerk, proto- en bijna-steengoed, geglaazuurd en ongeglaazuurd steengoed en grijs- en roodbakkend aardewerk. De in deze baksels uitgevoerde vormen, zoals (kook)potten en drinkkannen, behoren in de

Afb. 5.1 De Romeinse zegelring en een afdruk in was van het zegel.

tweede helft van de 13^e en het begin van de 14^e eeuw tot het algemene gebruiksgoed. Aangezien geen materialen en/of vormen zijn aangetroffen, die op een specifiek gebruik of functie van de locatie wijzen, zijn de kuilen waarin de vondsten zijn aangetroffen, aangeduid als afvalkuilen.

In het onderstaande worden de vondsten per spoorcategorie kort besproken.

5.3.1 Ovens

Bij drie ovenstructuren (C193, C312 en S468/469) zijn vondsten aangetroffen. Naast enkele ijzeren nagels, een koperen nagel en een fragment leisteen, gaat het om slechts enkele fragmenten kogelpot, proto-steengoed, bijna-steengoed en grijs- en roodbakkend aardewerk. Gezien het verdwijnen van proto- en bijna-steengoed in respectievelijk het laatste kwart van de 13^e en het begin van de 14^e eeuw lijkt een datering van de structuren in de tweede helft van de 13^e eeuw aannemelijk.¹

Materiaal dat een aanwijzing zou kunnen geven over de functie van de ovens is niet aangetroffen.

5.3.2 Ophogingen

Uit de als ophogingslaag geïnterpreteerde contexten is slechts een relatief klein aantal vondsten verzameld. Het lijkt hierbij niet zo zeer te gaan om doelbewust verzamelde vondsten. Eerder lijkt het te gaan om bij de aanleg van het vlak en documenteren van sporen verzameld materiaal.

Het overgrote deel van de aardewerkvondsten bestaat uit geglaazuurd en ongeglaazuurd steengoed en roodbakkend aardewerk. In mindere mate is ook sprake van kogelpot-aardewerk, proto- en bijna-steengoed en grijsbakkend aardewerk. Ook komt een enkel fragment Maaslands wit voor. Overige vondsten betreffen onder andere diverse ijzeren spijkers, een ijzeren gesp, een mestvork en een enkel fragment glas.

De datering van de individuele vondsten varieert van de 13^e eeuw tot en met de 16^e eeuw. Gezien de grote variatie in datering van het materiaal zijn de vondsten waarschijnlijk niet nauwkeurig verzameld en is er sprake van een vermenging van contexten. Naar aanleiding van het relatief hoge percentage aan materiaal dat omstreeks 1300 gedateerd kan worden, wordt er vooralsnog van uitgegaan dat de op basis van stratigrafie bij deze fase ingedeelde ophogingen rond 1300 dateren.

5.3.3 Kuilen

Tijdens het onderzoek zijn diverse kuilen aangetroffen, die op basis van het er in aangetroffen materiaal tot fase 0 gerekend kunnen worden. Tabel 5.1 geeft een overzicht van de vondsten.

Tabel 5.1 Inhoud kuilen/ greppels fase 0.

	Romeins	pafrrath-achtig	kogelpot	proto-steengoed	bijna-steengoed	steengoed	grijsbakkend	roodbakkend	Maaslands wit	witbakkend	Hafner
S162/165/166/167		x	x	x		x	x	x			
S188/189				x		x	x	x			
S428/444				x	x		x	x			x
S434/435				x						x	
S449				x		x	x	x			
S450							x	x			
S144						x		x			
S637				x	x	x	x	x			
S664/665			x	x	x	x	x	x			
S481/704/705					x	x	x	x	x		
S607, 609 t/m 613, 636			x	x	x		x	x	x	x	
S618							x	x			
S941, 943 t/m 945			x	x	x		x	x	x		
S961 t/m 964				x			x	x	x		

¹ Bartels 1999.

Tabel 5.1 Inhoud kuilen/ greppels fase 0 (vervolg).

	Romeins	paffrath-achtig	kogelpot	proto-steengoed	bijna-steengoed	steengoed	grijsbakkend	roodbakkend	Maaslands wit	witbakkend	Hafner
S946 t/m 950			x	x	x	x	x	x			
S939/942			x	x		x	x				
S951/952/953	x										
S962/963								x	x		
S1007/1013					x		x	x			
S152							x				
S173								x			
S473						x		x			

In kuil S144 werd naast een aantal scherven steengoed en roodbakkend aardewerk een benen mesheft aangetroffen (afb 5.2 en 5.3). Het mesheft is 7 cm lang, 2 cm breed en 0,9 cm dik. Het is aan alle zijden bewerkt en geeft een figuur met gekruiste armen weer in een lang gewaad.

Afb 5.2 Benen mesheft uit kuil S144 (01KOLV050176). Afmetingen 7 x 2 cm.

Afb 5.3 Schematische tekening van benen mesheft uit kuil S144 (01KOLV050176). Tekening A.H. Grimme.

In greppel S636 werden een complete Jacobakan (datering ca. 1300 n.Chr.) en een compleet spinsteentje aangetroffen (afb 5.4 en 5.5).

Afb. 5.4 Jacobakan, afkomstig uit greppel 636 (01KOLV060792).

Afb 5.5 Spinsteentje, afkomstig uit greppel 636 (01KOLV060794).

5.3.4 Aard spoor onzeker

Tijdens het onderzoek is een aantal sporen aangetroffen waar in het veld geen duidelijke interpretatie aan gekoppeld is. Ook de in het kader van de uitwerking uitgevoerde analyse heeft geen zekerheid verschaft over de aard van deze sporen. Op basis van de opgravingsgegevens lijkt een toeschrijving aan fase 0 wel waarschijnlijk. In tabel 5.2 worden de vondsten, die in de sporen zijn aangetroffen, kort opgesomd. Opgemerkt moet worden dat veel sporen niet afgewerkt en (volledig) leeggehaald lijken te zijn.

Tabel 5.2 Inhoud sporen aard onbekend, fase 0. Opgenomen zijn alleen de aardewerkvondsten.

	Aard	Romeins	paffrath-achtig	kogelpot	proto-steengoed	bijna-steengoed	steengoed	grijsbakkend	roodbakkend	Maaslands wit
S146	natuurlijk?									x
S149	natuurlijk?			x				x		
S454/455	funderingslaag?				X				x	
S461	laag?							x		
S463	laag/ ingraving?						x			
S464	onbekend							x		
S472	laag/ kuil?					x			x	
S475	kuil?						x		x	x
S476	laag/ kuil?								x	
S608	funderingssleuf?			x				x	x	
S617	uitbraaksleuf			x						
S621	ophoging?	x						x		
S622/624/625/632	ophoging/ kuil?			X	x			x	x	x
S633	ophoging/ kuil?			x	x	x		x	x	
S639	onbekend			x	x			x	x	
S669	onbekend					x	x		x	
S680	onbekend								x	
S683	onbekend			x				x		
S688	onbekend								x	
S690	onbekend							x		
S701	onbekend			x				x	x	
S723/759	onbekend						x	x	x	
S724	onbekend			x	x			x	x	
S726	ophoging?	x								
S902	brandplek?			X	x		x			
S903	onbekend				x					
S912	ophoging?			X	x			x	x	x
S914	onbekend							x	x	x
S916	kuil?							x	x	
S926	ophoging?								x	
S927	kuil?							x		
S928	ophoging?			x						
S932	ophoging?								x	
S936	ophoging?			x						
S937	ophoging?			x						
S986	kuil				x					
S931	kuil?				x	x	x	x	x	
S955	onbekend?							x		

Spoor 621 bevat twee fragmenten grijsbakkend aardewerk en één fragment geverfd Romeins aardewerk (techniek B). Het fragment Romeins aardewerk moet vanwege de afwijkende datering (eerste eeuw na Chr.) als opspit beschouwd worden.

Drie sporen (S684, S687 en S709) zijn niet opgenomen in de tabel. Dit vanwege het feit dat deze alleen enkele fragmenten ijzer bevatten.

Op basis van de samenstelling van de vondstassemblages lijkt een datering voor de sporen in de tweede helft van de 13^e tot en met het begin van de 14^e eeuw aannemelijk. Dit vanwege de aanwezigheid van kogelpot, bijna-steengoed en proto-steengoed.

5.4 Huis 1

Alleen de haardplaats (S122/ 123 en S967 t/m 970), behorend tot fase 2, heeft vondsten opgeleverd. Het gaat daarbij om fragmenten steengoed (1), roodbakkende kogelpot (1), grijsbakkend (1) en roodbakkend aardewerk (20). Tevens zijn een fragment graniet, fragmenten van twee ijzere messen (8), fragmenten van ijzere nagels (7), een fragment faience wandtegel en niet nader te specificeren fragmenten ijzer aangetroffen. Op basis van de uitvoering van het roodbakkende aardewerk en de aanwezigheid van een roodbakkende kogelpot lijkt een datering omstreeks 1300 waarschijnlijk. Overige sporen, die met huis 1 worden geassocieerd, worden bij pand 2 besproken. Dit vanwege het feit dat deze sporen dateren uit de fasen dat pand 1 en 2 tot één geheel zijn samengevoegd.

5.5 Huis 2

Vondstmateriaal uit huis 2 is afkomstig uit twee haardplaatsen en een beerput en kan daarnaast geassocieerd worden met muurwerk, uitbraaksleuven, ophogingslagen e.d. Deze vondsten worden in het onderstaande nader besproken. Voor een overzicht van de overige vondsten wordt verwezen naar bijlage 1.

5.5.1 Haardplaatsen fase 2

De beide haardplaatsen behoren tot fase 2, de periode omstreeks 1325. Bij één ervan (C63) zijn twee, secundair als aspot gebruikte, roodbakkende voorraadpotten aangetroffen (01KOLV100150 en 01KOLV100146). Geen van beide potten kan op basis van de uitvoering scherper gedateerd worden dan de periode van de 14e tot de 15e eeuw. In de andere haardplaats (S134/ 135) zijn, naast twee pijpenstelen, fragmenten steengoed (3), grijs- (3), roodbakkend (8), faience (1) en witbakkend (1) aardewerk aangetroffen. Op basis van de uitvoering van het steengoed en roodbakkende aardewerk is een datering aan het begin van de 15^e eeuw waarschijnlijk. De fragmenten faience, witbakkend aardewerk en pijpensteel moeten gezien de afwijkende datering (begin 17^e eeuw tot de 20^e eeuw) als verontreiniging beschouwd worden.

5.5.2 Beerput 3, fase 4

Beerput 3 behoort tot fase 4 (periode 1425-1739). De put is slechts ten dele opgegraven, omdat hij zich dicht bij de straat bevond. Voor zover uit de documentatie afgeleid kan worden, is alleen het bovenste deel van de vulling tot op een niveau van 0,79 meter -NAP ontgraven. De vraag is dan ook of het verzamelde materiaal de gebruiksperiode representeert of dat het om materiaal gaat dat meegevoerd is met grond waarmee de put op een gegeven moment buiten gebruik is gesteld. Tabel 5.3 geeft een overzicht van de inhoud van de put. Op basis van de samenstelling van het complex, waaronder diverse fragmenten van faience borden, ligt de datering van het materiaal in de periode 1625-1700. De in de put aangetroffen voorwerpen betreffen het voor deze periode gebruikelijke huis- en keukengerie. Het kleine aantal aardewerkvormen (16) biedt helaas geen basis voor het doen van uitspraken over de welstand van de gebruikers van de put.

Tabel 5.3 Vondsten beerput 3.

Beerput 3: 1625–1700		
Materiaal	Voorwerp	MAI
faience	bord	2
majolica	bord	2
roodbakkend	grape	1
roodbakkend	indet	4
roodbakkend	vergiet	3
witbakkend	bord	1
witbakkend	indet	3
glas groen	beker	1
glas groen	vensterglas	1
ijzer	gesp?	1
ijzer	hoefijzer	1
ijzer	nagel	1

5.6 Huis 3

Voor een deel bestaat het tot pand 3 behorende materiaal uit vondsten, die geassocieerd kunnen worden met muurwerk, uitbraaksleuven, ophogingslagen e.d. Deze worden hier niet verder besproken. Voor een overzicht van de inhoud van de sporen wordt verwezen naar bijlage 1. Vermeldenswaardig zijn wel vijf 18^e-eeuwse duiten, die in een uitbraaksleuf zijn aangetroffen (S252).

Verder is vondstmateriaal afkomstig uit een afvalkuil, twee haardplaatsen en een beerput (beerput 9). Dit wordt in het onderstaande nader besproken.

5.6.1 Afvalkuil en haardplaatsen

De afval- of beerkuil (S980/ S986/ S987) behoort tot fase 2 (periode omstreeks 1325) en het erin aangetroffen materiaal bestaat uit fragmenten kogelpot (1), bijna-steengoed (3), maaslands wit (1) en grijs- (1) en roodbakkend (8) aardewerk. Tevens zijn twee fragmenten van ijzere nagels, fragmenten niet nader te determineren ijzer (4) en baksteen (2) aangetroffen. Op basis van de samenstelling van het complex is een datering aan het begin van de 14e eeuw mogelijk.

Eén van de haardplaatsen (S988/ S989) behoort tot fase 3 (periode 1350-1425). De met de haardplaats geassocieerde vondsten bestaan uit fragmenten bijna-steengoed (10), steengoed (1) en grijs- (6) en roodbakkend (1) aardewerk, evenals twee niet nader te specificeren fragmenten ijzer. Op basis van het voorkomen van een grijsbakkende kom, die uit het begin van de 14^e eeuw tot en met het derde kwart van de 14^e eeuw dateert, evenals een ongeglazuurde steengoedkan uit de periode 1275-1375, in combinatie met bijna- steengoed uit Brunsum-Schinveld is een datering van het begin van de 14^e eeuw tot en met het derde kwart van de 14^e eeuw waarschijnlijk.²

De tweede haardplaats (C100) behoort, op basis van stratigrafische gegevens, tot fase 4a (periode 1425-1590). Het bijbehorende vondstmateriaal bestaat, naast een roodbakkende pot (afb. 5.6), uit een fragment van een pijp, een roodbakkende knikker en twee fragmenten roodbakkend aardewerk, die niet nauwkeuriger dan de 14^e-15^e eeuw gedateerd kunnen worden. Het pijpfragment moet vanwege de afwijkende datering, 17^e eeuw of later, als een verontreiniging beschouwd worden.

5.6.2 Beerput 9

Opvallend aan beerput 9 is dat, in tegenstelling tot het materiaal van de andere beerputten, vrijwel alle aangetroffen fragmenten aardewerk tot complete vormen samengevoegd kunnen worden (afb. 5.7). Blijkbaar is de put noch tijdens het gebruik, noch in de periode daarna geleegd. Tabel 5.4 geeft een overzicht van de inhoud.

Tabel 5.4 Vondsten beerput 9.

Beerput 9, 1375-1425		
Materiaal	Voorwerp	MAI
faience	bord	1
roodbakkend	bakpan	3
roodbakkend	grape	11
roodbakkend	kom	1
roodbakkend	pispot	1
roodbakkend	pot	2
steengoed	kan	1

In totaal zijn elf roodbakkende grappen aangetroffen (afb. 5.6), waarvan de meeste tot een type behoren (r-gra-3) dat over het algemeen in de periode 1375-1425 wordt gedateerd.³ Het materiaal vertoont ook grote overeenkomsten met het pottenbakkersafval uit Utrecht van rond 1400.⁴ Het enige verschil is dat onder het Leidse materiaal geen haakoren en geen klauwpoten aanwezig zijn.

Verder komen drie bakpannen voor. Ook de bakpannen vertonen overeenkomsten met het materiaal uit Utrecht: de overgang tussen de bodem en wand is recht en enigszins naar buiten gericht; de bodem is plat en de steel is plat en tweelobbig.

² Bartels 1999.

³ Bartels 1999.

⁴ De Bruijn 1979.

Afb. 5.6 Vrijwel complete pot roodbakkend aardewerk uit haardplaats C100 (fase 4a: 1425-1590) (01KOLV090277).

1 Kan, steengoed ongeglazuurd (01KOLV091368).

2 Bakpan, roodbakkend aardewerk (01KOLV092009.13).

3 Bakpan, roodbakkend aardewerk (01KOLV092009.14).

4 Grape, roodbakkend aardewerk (01KOLV092009.27).

5 Grape, roodbakkend aardewerk (01KOLV092009.28).

6 Pispot, roodbakkend aardewerk (01KOLV092009.16).

7 Voorraadpot, roodbakkend aardewerk (01KOLV092009.12).

Afb. 5.7 Vondsten beerput 9.

Overige roodbakkende vormen betreffen een voorraadpot, een kom en een pispot. Tevens is een steengoedkan aanwezig, een zogenoemde Jacobakan, die in de periode 1375-1475 gedateerd kan worden.

Op basis van de datering van de afzonderlijke voorwerpen kan de gebruiksfase van beerput 9 in de periode 1375-1425 geplaatst worden. De enige uitzondering hierop vormt een fragment faïence. De aanwezigheid daarvan hangt echter waarschijnlijk samen met het feit dat op een gegeven moment een riool is aangelegd, waarbij beerput 9 als een overloop fungeerde.

Het complex, bestaand uit dagelijks huis- en keukengoed, wijkt niet af van het algemene beeld voor deze periode. Het totale aantal voorwerpen (20), is te klein om tot een betrouwbare uitspraak te komen over een eventuele welstand van de gebruikers van de put.

5.7 Huis 4

In huis 4 zijn twee beerputten aangetroffen waarin een groot aantal vondsten is aangetroffen. Daarnaast is een groot deel van het bij pand 4 behorende vondstmateriaal geassocieerd met muurwerk, uitbraaksleuven, ophogingslagen e.d. Voor een overzicht van dit materiaal wordt verwezen naar bijlage 1.

Vermeldenswaardig zijn enkele metaalvondsten afkomstig uit spoor 28, een niet nader te definiëren context. Het gaat om een loden kogel, een loden miniatuur, twee gespen, een niet nader te specificeren messing object, een vingerhoed (afb. 5.8) en drie munten.

Afb. 5.8 Vingerhoed, messing, S28, pand 4, fase onbekend.

Laatstgenoemde munten betreffen een oord, een duit en een cent, die respectievelijk in de 17^e/18^e eeuw, 1792 en 1878 gedateerd kunnen worden.

5.7.1 Beerput 5

Beerput 5 behoort tot fase 3 (periode 1350-1425) en ligt op het achtererf van pand 4. Bij het legen van de put is in het veld een onderscheid gemaakt tussen een opvullingslaag en een echte beerlaag. Ook op basis van de datering van het materiaal is een duidelijke tweedeling zichtbaar. Een deel van de vondsten dateert uit de periode 1375-1425 en de rest uit de 19^e eeuw.

Het ligt voor de hand om het 19^e-eeuwse materiaal in verband te brengen met het dempen van de put. Gezien het grote tijdschaat tussen de gebruiksfase en de dempingsfase is dit evenwel onwaarschijnlijk. In het veld is ook geconstateerd dat zowel de beerput zelf, als het terrein daaromheen verstoord was. Waarschijnlijker is het dan ook dat de put na de kruitramp van 1807 en de daarmee gepaard gaande sloop en herinrichting pas is gedempt/ opgevuld.

Het complex (tabel 5.5 en afb. 5.9), bestaand uit dagelijks huis- en keukengoed, wijkt niet af van het algemene beeld voor deze periode. Het totale aantal voorwerpen voor de gebruiksfase (13) is te klein om tot een betrouwbare uitspraak te komen over een eventuele welstand van de gebruikers van de put.

Tabel 5.5 Vondsten beerput 5.

Beerput 5, 1375-1425 en 19 ^e eeuw			
Materiaal	Voorwerp	MAI	Opmerking
europes porselein	indet	1	demping
faience	kom	1	demping
industrieel wit	bord	2	demping
pijpaarde	pijp	0	demping
porselein	bord	1	demping
porselein	figurine	1	demping
roodbakkend	bakpan	1	gebruik
roodbakkend	bord	1	demping
roodbakkend	deksel	1	gebruik
roodbakkend	gatenpot	1	gebruik
roodbakkend	grape	6	gebruik
roodbakkend	indet	1	gebruik
roodbakkend	kachelpa	3	demping
roodbakkend	kom	2	gebruik
roodbakkend	komfoor	2	demping
roodbakkend	tuitpot	1	demping
roodbakkend	vuurstolp	1	gebruik
steengoed	indet	1	demping
steengoed	kan	1	gebruik
steengoed	smeltkroes	1	demping
witbakkend	indet	1	demping
faience	tegel	11	demping
ijzer	nagel	5	
ijzer	spijker	3	
metaal	gesp	1	

Naast beerput 5 is verder een relatief grote hoeveelheid vondsten aangetroffen (S234 en S235). Gesuggereerd is dat het hier zou gaan om een deel van de inhoud van de put, die bij het legen ervan, naast de put begraven is. Vergelijking van het materiaal staft deze veronderstelling echter niet en vooralsnog wordt er vanuit gegaan dat het naast de put aangetroffen materiaal tot een verstoring gerekend moet worden.

5.7.2 Beerput 1

Beerput 1 behoort tot fase 4a-1 (periode 1425-1490). In het veld is waargenomen dat deze beerput een reparatie in de koepel had, op basis waarvan werd aangenomen dat de put tussentijds minimaal een keer geleegd was. Bij het leeghalen van de put werd onder het gerepareerde deel van de koepel ook een vondstconcentratie van voornamelijk steengoed opgemerkt. De in het kader van dit rapport uitgevoerde analyse geeft aan dat binnen het materiaal wel twee hoofdfasen onderscheiden kunnen worden, maar dat deze fasering niet gebaseerd dient te zijn op de locatie van het materiaal binnen de put. Materiaal uit beide fasen komt namelijk door de gehele put voor.

1 Grape, roodbakkend aardewerk (01KOLV092005.27).

2 Grape, roodbakkend aardewerk (01KOLV092005.30).

Afb. 5.9 Vondsten beerput 5.

Op basis van de datering van de afzonderlijke vondsten beslaat de eerste fase de periode 1425-1475. De tweede fase dateert vermoedelijk van 1550 tot circa 1600. Materiaal uit de tussenliggende periode (1475-1550) is waarschijnlijk grotendeels verwijderd bij het legen van de put voorafgaand aan de start van fase 2. Verondersteld wordt dat in principe sprake is geweest van een continu gebruik vanaf circa 1425 en dat een deel van de vulling omstreeks 1550 verwijderd is.

Enkele fragmenten van faience wandtegels moeten niet tot de oorspronkelijke vulling van de put gerekend worden, maar als een latere verontreiniging ervan.

Tabel 5.6 Vondsten beerput 1.

Beerput 1, fase 1: 1425-1475 en fase 2: 1550-1600			
Materiaal	Voorwerp	MAI	Fase
majolica	kom	1	fase 1/ 2
roodbakkend	bakpan	1	fase 1
roodbakkend	bakpan	1	fase 1
roodbakkend	bord	3	fase 1
roodbakkend	bord	2	fase 2
roodbakkend	bord	5	fase 1/ 2
roodbakkend	grape	24	fase 1
roodbakkend	grape	13	fase 1/ 2
roodbakkend	grape	13	fase 2
roodbakkend	kan	1	fase 1/ 2
roodbakkend	kom	2	fase 1/ 2
roodbakkend	kom	3	fase 1
roodbakkend	kom	3	fase 2
roodbakkend	pispot	2	fase 1
roodbakkend	test	4	fase 1/ 2
roodbakkend	test	1	fase 2
roodbakkend	indet	5	fase 1/ 2
steengoed	kan	2	fase 1
steengoed	kan	4	fase 2
steengoed	kan	2	fase 1/ 2
steengoed	indet	1	fase 2
witbakkend	bord	1	fase 2
witbakkend	kop	1	fase 2
witbakkend	zalfpot	1	fase 1/ 2
witbakkend	indet	1	fase 1/ 2
witbakkend	indet	2	fase 2
faience	tegel	6	verontreiniging
glas blauw	indet	1	fase 1/ 2
glas groen	beker	4	fase 1
glas groen	fles	2	verontreiniging
glas kleurloos	kelglas	1	verontreiniging
lood	lood	1	fase 1/ 2
lood	textiellood	1	fase 1/ 2
lood	textiellood	2	fase 1
lood	textiellood	1	fase 1/ 2
tin	lepel	1	fase 2

De samenstelling van het in beerput 1 aangetroffen aardewerk komt overeen met het bekende beeld van het dagelijkse consumptiegoed in de 15^e en 16^e eeuw, namelijk voornamelijk roodbakkend aardewerk, bestaande uit keukengoed, zoals grappen, borden en bakpannen, aangevuld met een kleine hoeveelheid steengoed, dat voornamelijk uit drink- en schenkgerie bestaat (afb. 5.10 en tabel 5.6). In de 16^e eeuw wordt dit verder aangevuld met een klein percentage witbakkend aardewerk. Wel bijzonder is de aanwezigheid van een fragment van een vroeg 16^e-eeuwse majolica-kom. Dergelijke vroege majolica wordt maar weinig aangetroffen, aangezien pas omstreeks het midden van de 16^e eeuw de lokale productie daarvan in de Noordelijke Nederlanden op gang kwam.

1 Bordje roodbakkend aardewerk met in spiegel kruis in gele slib (01KOLV092001.70).

2 Kom roodbakkend aardewerk (01KOLV092001.121).

3 Grape roodbakkend aardewerk (01KOLV092001.01).

4 Grape roodbakkend aardewerk (01KOLV092001.11).

5 Grape roodbakkend aardewerk (01KOLV092001.14).

6 Grape roodbakkend aardewerk (01KOLV092001.25).

Afb. 5.10 Vondsten beerput 1.

Onder het roodbakkend aardewerk bevinden zich verder drie roodbakkende borden, die op de spiegel versierd zijn met een in slib uitgevoerd kruis. Twee borden met een vergelijkbare decoratie zijn reeds eerder in Leiden aangetroffen.

De niet-aardewerkvondsten bestaan, naast enkele fragmenten glas, uit een tinnen lepel en vijf loden. Van de tinnen lepel is alleen de steel bewaard gebleven. Twee van de loden zijn voorzien van de afbeelding van een lelie aan de voorzijde op basis waarvan een herkomst uit Vlaanderen niet uitgesloten kan worden. Vergelijkbare exemplaren dateren uit de 15^e eeuw. Een van de andere loden betreft een zogenaamd pijp- of weverslood.⁵

5.8 Huis 5

Bij huis 5 zijn een haardplaats en twee beerputten aangetroffen, beide behorend tot fase 3 (periode 1350-1425). Daarnaast geldt dat een groot deel van het vondstmateriaal bij muurwerk, uitbraaksleuven, ophogingslagen e.d. hoort. Voor een overzicht van dit materiaal wordt verwezen naar bijlage 1.

Het materiaal van de haardplaats (C122) bestaat slechts uit fragmenten roodbakkend (37) aardewerk, die niet nauwkeurig gedateerd kunnen worden. Vooralsnog wordt er op basis van stratigrafische gegevens vanuit gegaan dat de haardplaats tot fase 3 gerekend moet worden.

In de insteek van een tot fase 4b (periode 1590-1739) behorende waterput (S459) zijn alleen enkele fragmenten kogelpot (1), steengoed (1), grijs- (2) en roodbakkend (2) aardewerk en

⁵ Van Heeringen 1994.

drie fragmenten van ijzeren nagels aangetroffen. Alle vondsten kunnen op basis van hun uitvoering in de 14^e eeuw gedateerd worden en betreffen dus opspit, aangezien de waterput op basis van baksteenformaat en stratigrafie van later dateert.

In bezinkput (S280, fase 5) is een aardewerken spinsteentje aangetroffen (afb. 5.11).

Afb. 5.11 Aardewerken spinsteen uit bezinkput (S280, fase 5).

Vermeldenswaardig zijn daarnaast enkele metaalvondsten. Eén daarvan betreft een in een rioolvulling (S281) aangetroffen munt, die afkomstig is uit de Bourgondische Nederlanden en uit de periode 1433-1506 dateert. Verder zijn ook drie munten en een oorijzer, afkomstig uit een keldervulling (S105) gevonden. De munten betreffen een duit/ cent, duit en een rekenpenning uit Neurenberg, die respectievelijk in de 18^e/ 19^e eeuw, 18^e eeuw en 1711-1748 gedateerd kunnen worden.

5.8.1 Beerput 12

Beerput 12 is in het veld alleen gedocumenteerd door middel van een kleine schets. Het is onduidelijk of de put wel of niet volledig is gelegeerd. De hoeveelheid vondsten is in ieder geval gering. Tabel 5.7 geeft hiervan een overzicht.

Tabel 5.7 Vondsten beerput 12.

Beerput 12, rond 1400			
Materiaal	Voorwerp	MAI	Datering
bijna-steengoed	indet	1	opspit
proto-steengoed	indet	1	opspit
grijsbakkend	indet	1	1375-1425
roodbakkend	grape	1	1375-1425
roodbakkend	indet	1	1375-1425
steengoed	indet	1	1375-1425
steengoed	kan	2	1375-1425
ijzer	nagel	1	1375-1425
ijzer	nagel	6	1375-1425
ijzer	slak	1	1375-1425
koper/ zink	mantelhaak	1	1375-1425
pijpaarde	pijp	1	verontreiniging
glas blauw	fles	1	verontreiniging

Op basis van de fragmenten steengoedkan is een datering van het gebruik van de put rond 1400 mogelijk. Het oudere en jongere materiaal kan gezien worden als respectievelijk opspit en verontreiniging.

De samenstelling van het in beerput 12 aangetroffen aardewerk komt overeen met het bekende beeld van het dagelijks consumptiegoed aan het eind van de 14^e en het begin van de 15^e eeuw, namelijk voornamelijk roodbakkend aardewerk, aangevuld met een kleine hoeveelheid steengoed. Het geringe aantal voorwerpen biedt helaas geen basis voor het doen van uitspraken over de welstand van de gebruikers van de put.

5.8.2 Beerput 11

Beerput 11, gelegen aan de achterzijde van pand 5, behoort tot fase 4a (periode 1425-1590). In de beerput zijn echter geen vondsten aangetroffen, die uit deze periode dateren.

Vermeedelijk is de put bij het buiten gebruik stellen in de loop van de 17e eeuw geleegd. Bij het opruimen en egaliseren van het terrein na de kruitramp van 1807 is de put vervolgens opgevuld. In het veld zijn in de put twee afzonderlijke lagen onderscheiden, waarvan één (S108/ 109/ 110) als dempingslaag is aangemerkt en één (S138) als vullaag. De datering van de in beide lagen aangetroffen vondsten geeft echter aan dat zij vrijwel gelijktijdig zijn. Dit, in samenhang met het feit dat alleen sprake is van kleine niet passende fragmenten, geeft aan dat beide lagen als dempingspakket beschouwd moeten worden. De tabellen 5.8 en 5.9 geven een overzicht van de in beide pakketten aangetroffen vondsten.

Tabel 5.8 Vondsten dempingslaag beerput 11, S108/ 109/ 110.

Beerput 11, laag 1, 1800-1850				
<i>Spoor</i>	<i>Materiaal</i>	<i>Voorwerp</i>	<i>Fragm.</i>	<i>Datering</i>
108	faience	bord, zalfpot	10	1800-1850
108	industriële wit		2	1800-1850
108	industriële zwart		1	1800-1850
108	roodbakend	komfoor, test, bloempot, bord	23	1800-1850
108	witbakend	kachelpan	3	1800-1850
108	witbakend	vergiet	5	1800-1850
108	pijpaarde	pijp	3	1800-1850
109	porselein	indet	1	1800-1850
109	roodbakend	test	13	1800-1850
109	roodbakend	bord	2	1800-1850
109	roodbakend	indet	20	1800-1850
109	roodbakend	kom	1	1800-1850
109	roodbakend	grape	1	1800-1850
109	roodbakend	pispot	1	1800-1850
109	steengoed	fles	1	1800-1850
109	steengoed	indet	2	1800-1850
109	witbakend	kop	7	1800-1850
109	witbakend	indet	13	1800-1850
110	porselein	indet	1	1800-1850
110	roodbakend	bord	1	1800-1850
110	roodbakend	indet	3	1800-1850
110	witbakend	indet	2	1800-1850
110	pijpaarde	pijp	2	1800-1850

Niet opgenomen in bovenstaande tabel zijn enkele fragmenten steengoed (S109), grijs- (S108) en roodbakend (S110) aardewerk. Dit vanwege het feit dat deze vondsten een oudere datering hebben en als opspit beschouwd moeten worden.

Tabel 5.9 Vondsten dempingslaag beerput 11, S138.

Beerput 11, laag 2, 1800-1850				
<i>Spoor</i>	<i>Materiaal</i>	<i>Voorwerp</i>	<i>Fragm.</i>	<i>Datering</i>
138	steengoed	mineraalwater fles	2	1800-1850
138	roodbakend	bord	1	1800-1850
138	roodbakend	kom	1	1800-1850
138	faience	bord	1	1800-1850
138	faience	-	7	1800-1850
138	porselein	pot/ theepot	1	1800-1850
138	witbakend	kachelpan	2	1800-1850
138	witbakend	-	3	1800-1850
138	industriële wit	kop	1	1800-1850
138	pijpaarde	pijp	3	1800-1850

Enkele fragmenten proto-steengoed en roodbakend aardewerk worden vanwege hun oudere datering als opspit beschouwd en zijn niet in de bovenstaande tabel opgenomen.

5.9 Huis 6

Voor pand 6 geldt dat alleen vondstmateriaal aanwezig is dat tot muurwerk, uitbraaksleuven, ophogingslagen e.d. behoort. Voor een overzicht van dit materiaal wordt verwezen naar bijlage 1.

5.10 Huis 7

Vrijwel al het materiaal behoort bij muurwerk, uitbraaksleuven, ophogingslagen e.d. Voor een overzicht van dit materiaal wordt verwezen naar bijlage 1. Verder is een wel haardplaats aangetroffen, die geassocieerd kan worden met de gedurende fase 4 (1425-1739) in het voorhuis aanwezige ververij. Het materiaal van de haardplaats (C138/ S327/ S374) omvat fragmenten steengoed (1) en roodbakend (28) aardewerk, evenals ijzeren nagels (4) en een niet nader te specificeren ijzer fragment. Op basis van de aanwezigheid van het steengoedfragment en een roodbakende pot is een datering in de 14^e-15^e eeuw waarschijnlijk.

5.11 Huis 8

Al het vondstmateriaal behoort tot muurwerk, uitbraaksleuven, ophogingslagen e.d. Voor een overzicht van dit materiaal wordt verwezen naar bijlage 1. Vermeldenswaardig zijn wel enkele metaalvondsten, afkomstig uit een mogelijke uitbraaksleuf (S28). Het gaat daarbij om drie munten, een kogel, een loden miniatuur, twee gespen, een fragment loden meubelbeslag en een niet nader te identificeren fragment messing. De munten betreffen een cent, een oord en een duit, die respectievelijk in 1878, 17^e/ 18^e eeuw en 1792 gedateerd kunnen worden. De gesp kan op basis van zijn uitvoering in de 15^e eeuw gedateerd worden.

5.12 Huis 9 en 10

Voor huis 9 en 10 geldt dat het merendeel van het vondstmateriaal tot muurwerk of de uitbraaksleuven daarvan behoort. In alle gevallen gaat het daarbij slechts om een geringe hoeveelheid aardewerkfragmenten. De datering van het materiaal beslaat veelal zowel de periode voorafgaand aan de fase waartoe de sporen gerekend worden, als de daarop volgende fase. Zowel vanwege de geringe hoeveelheid vondsten als het feit dat het niet altijd met zekerheid aan de context gekoppeld kan worden, wordt voor een opsomming van de vondsten naar bijlage 1 verwezen.

Bij huis 10 is volgens de veldgegevens een beerput (beerput 10) aangetroffen. Van de put ontbreekt echter een beschrijving en alleen voor de insteek (S501) van de put worden vondsten vermeld. Het gaat daarbij echter alleen om twee fragmenten rood- en één fragment witbakend aardewerk, die niet nauwkeurig gedateerd kunnen worden.

Overige meldenswaardige vondsten betreffen een speelpenning en een ijzeren pelgrimsinsigne (S39), een 15e-eeuwse munt (S41) en een gouden ring. Laatstgenoemde is tijdens het onderzoek tussen pand 10 en 11 aangetroffen. Opvallend is dat volgens de historische bronnen Jannetje Maagdlijn, dienstbode van de heer Romswinkel, eigenaar van pand 3, bij de schadecommissie voor de kruitramp een gouden ring declareert.⁶ Gezien de locatie van de ring binnen de opgraving, tussen huis 10 en 11 lijkt het echter onwaarschijnlijk dat de gevonden ring aan Jannetje Maagdlijn toebehoorde.

5.13 Huis 11

Bij huis 11 zijn twee beerputten aangetroffen waaruit veel vondstmateriaal is verzameld. Daarnaast is een groot deel van het vondstmateriaal alleen in associatie met muurwerk of de uitbraaksleuven daarvan gevonden. Voor een opsomming van de vondsten wordt naar bijlage 1 verwezen.

Vermeldenswaardig zijn wel een uit een mogelijke uitbraaksleuf (C205/ S535) afkomstige tinnen lepel, een messing gesp en een loden drukletter, die uit de 15^e eeuw dateren. Een haardplaats (S526) leverde verder vier fragmenten ijzeren meubelbeslag op, die helaas niet nauwkeurig gedateerd kunnen worden. Zowel de vondsten uit de uitbraaksleuf als de haardplaats worden in fase 3 (periode 1350-1425) geplaatst.

⁶ Archief van de Ramp (RAL, 34) no. 95, Schadecohierno. 4.

Op de locatie van pand 11 zijn twee waterputten aangetroffen. Eén daarvan (C222) bevatte fragmenten steengoed (1) en roodbakkerend (3) aardewerk. Op basis van een fragment van een roodbakkerende kan is een datering in de derde kwart van de 14e eeuw waarschijnlijk. In de andere waterput (C206) zijn zeven fragmenten roodbakkerend (7) aardewerk aangetroffen, die op basis van een aanwezige bakpan in de eerste helft van de 15^e eeuw gedateerd kunnen worden.

5.13.1 Beerput 2

Beerput 2 behoort tot fase 4 (periode 1425-1490). Deze beerput heeft de grootste hoeveelheid vondsten van de opgraving opgeleverd (zie tabel 5.10 en afb. 5.12). Op basis van de samenstelling van het complex en de datering van de afzonderlijke vondsten moet het gebruik van de put in de periode 1425-1550 geplaatst worden.

De begindatering is daarbij gebaseerd op het voorkomen van een grote hoeveelheid spaarzaam geglazuurde grappen, die voor het merendeel tot een type behoren dat in de periode 1425-1475 gedateerd wordt.⁷ Vroegere grape-typen ontbreken.

De einddatering wordt ingegeven door de aanwezigheid van een steengoedkruikje dat in de periode 1500-1550 gedateerd kan worden.

Naast de eerder genoemde grappen komen ook andere vormen van roodbakkerend aardewerk voor, waaronder borden, kommen, bakpannen, pispotten, vetvangers en bloempotten. Tevens zijn een miniatuurgrape, een vuurstolp een komfoor en een zogenoemde spreuwenpot

aanwezig. Laatstgenoemde vorm werd, zoals de naam aangeeft, gebruikt als 'nestkastje' voor spreuwen. Via een luikje aan de achterzijde konden de jonge spreuwen verwijderd worden, waarna ze geconsumeerd werden.

Onder de borden bevindt zich onder andere een exemplaar dat op de spiegel versierd is met een kruis in slib. Vergelijkbare exemplaren zijn ook in beerput 1 en elders in Leiden aangetroffen.

Verder zijn fragmenten van twee ongeglazuurde vuurtesten aangetroffen. Deze vorm dateert over het algemeen vanaf het midden van de 16^e eeuw. De in deze put aangetroffen exemplaren dateren dus uit de eindfase van het gebruik of betreffen vroege exemplaren.

Tot het roodbakkerende aardewerk behoren verder twee bijzondere vormen. De eerste betreft een klein potje dat secundair verbrand is en voorzien van een witte aanslag. Een ambachtelijk gebruik, misschien als smeltkroes, kan niet uitgesloten worden.

Het tweede voorwerp betreft een zogenoemde ton- of varkenspot, een tonvormige pot op pootjes en met een handvat. De binnenzijde ervan is voorzien van loodglazuur met koperoxide en de buitenzijde van een witte engobe. Zowel de dunheid van het baksel als het gespikkelde karakter van het glazuur doen denken aan uit het Duiste Rijnland afkomstige Hafnerwaar. Feit is echter dat Hafnerwaar witbakkerend is en het aangetroffen fragment is roodbakkerend. Gezien de witte engobe aan de buitenzijde gaat het hier dus waarschijnlijk om een (lokale) roodbakkerende imitatie van Hafnerwaar.

⁷ Bartels 1999.

1 Kan, steengoed met zoutglazuur (01KOLV032002.9).

2 Kan, steengoed met zoutglazuur (01KOLV032002.274).

3 Kan, steengoed met zoutglazuur (01KOLV0566).

4 Bakpan, roodbakkerend aardewerk (01KOLV032002.23).

5 Bord, witbakkerend aardewerk met loodglazuur en koperoxide (01KOLV030588).

6 Bord, witbakkerend aardewerk met loodglazuur (01KOLV032002.67).

7 Bord, roodbakkerend aardewerk met loodglazuur (01KOLV030588).

8 Grape, roodbakkerend aardewerk (01KOLV032002.124).

9 Grape, roodbakkerend aardewerk (01KOLV032002.158).

10 Komfoor, roodbakkerend aardewerk (01KOLV032002.59).

11 Pispot, roodbakkerend aardewerk (01KOLV032002.167).

12 Vetvanger, roodbakkerend aardewerk (01KOLV032002.12).

13 Vetvanger, roodbakkerend aardewerk (01KOLV032002.15).

14 Tapkraan, koper (01KOLV032002.299).

15 Maigelein, glas (01KOLV030561).

16 Beker, glas (01KOLV030566).

17 Duimring, koper (01KOLV030566).

Afb. 5.12 Vondsten beerput 2.

Waarschijnlijk wel afkomstig uit het Duitse Rijnland is een groen geglaazuurd bord van witbakkend aardewerk. Dergelijke witbakkende vormen werden in het Rijnland al gedurende langere tijd geproduceerd en geëxporteerd. In onze streken kwam lokale productie pas omstreeks het midden van de 16^e eeuw op gang.

Naast aardewerk zijn verder ook een fragment van een pijpenaarde beeldje en enkele glazen en metalen voorwerpen aangetroffen.

Van het pijpenaarde beeldje is alleen de sokkel overgeleverd en het is onduidelijk wie of wat is afgebeeld.

Tot de glazen voorwerpen behoren een urinaal en enkele bekers, waaronder een maigelein. De metalen voorwerpen omvatten enkele niet nader te determineren loden plakken, een loden bakje dat gezien drie gaatjes aan een wand bevestigd kon worden en een ijzeren deurslot.

Tabel 5.10 Vondsten beerput 2.

Beerput 2, 1425-1550		
Materiaal	Voorwerp	MAI
grijsbakkend	kan	2
hafnerwaar?	tonpot	1
pijpaarde	beeldje	1
roodbakkend	bakpan	14
roodbakkend	bloempot	2
roodbakkend	bord	5
roodbakkend	grape	77
roodbakkend	kan	3
roodbakkend	kom	14
roodbakkend	komfoor	1
roodbakkend	lekschaal	1
roodbakkend	minatuurgrape	1
roodbakkend	pispot	8
roodbakkend	pot	1
roodbakkend	spreeuwenpot	1
roodbakkend	test	2
roodbakkend	vetvanger	4
roodbakkend	vuurstolp	4
roodbakkend	potje?	1
roodbakkend	indet	9
witbakkend	bord	1
steengoed	beker	1
steengoed	beker	2
steengoed	drinkschaal	1
steengoed	kan	7
witbakkend	bord	1
glas groen	beker	2
glas groen	beker	2
glas groen	kelkglas	1
glas groen	maigelein	2
glas groen	urinaal	2
glas groen	indet	6
ijzer	deurslot	2
ijzer	nagel	2
lood	bak	1
lood	loodplak	2
lood	indet	1
koper	tapkraan	1
mesing	vingerring	1
tin	lepel	1

5.13.2 Beerput 4

Beerput 4 behoort tot fase 4a (periode 1590-1739). Opvallend aan beerput 4 is dat deze is opgemetseld met een baksteenformaat van 20x9,5x4,5 cm. Op basis hiervan zou de aanleg in de periode 1465-1550 geplaatst kunnen worden. Een tweede argument voor een dergelijke aanlegdatum is het feit dat beerput 4 naast beerput 2 ligt en deze na diens buiten gebruikstelling omstreeks 1550 vervangt. De in beerput 4 aangetroffen vondsten dateren echter allemaal uit de periode 1625-1700. Hoewel niet uitgesloten kan worden dat de put tussentijds geleegd is, zijn hiervoor geen aanwijzingen waargenomen. Gezien het relatief kleine aantal vondsten (tabel 5.11 en afb. 5.13) moet misschien eerder een relatie gezocht worden met het riool dat op de put aansloot. Mogelijk is een groot deel van de inhoud van de put reeds tijdens het gebruik via de goot afgevoerd.

Tabel 5.11 Vondsten beerput 4.

Beerput 4, 1625-1700		
Materiaal	Voorwerp	MAI
faience	zalfpot	1
glas groen	fles	1
glas groen	vensterglas	0
glas kleurloos	beker	4
pijpaarde	Christus beeldje	1
hout	borstel	1
bot	tandwiel	1
ijzer	indet	1

1 Christuskind, pijpenaarde (01KOLV030560).

2 Borstel, hout (01KOLV030560).

3 Tandrad, bot (03KOLV030560).

Afb. 5.13 Vondsten beerput 4.

5.14 Conclusie

De samenstelling van het tijdens het onderzoek aangetroffen vondstmateriaal komt goed overeen met het bekende beeld met betrekking tot de ontwikkeling en samenstelling van het dagelijks gebruiksgoed gedurende de late Middeleeuwen en Nieuwe tijd.

Het oudste materiaal (daterend uit de tweede helft van de 13^e eeuw) bestaat voornamelijk uit, vermoedelijk lokaal geproduceerd, handgevormd kogelpot-aardewerk en gedraaid grijs- en roodbakkend aardewerk, aangevuld met importen van elders. Het gaat daarbij dan met name om vanuit het Rijnland ingevoerd (proto-/ bijna-)steengoed en een klein percentage vanuit het Maasland aangevoerd witbakkend aardewerk. In het uit de 14^e eeuw daterende materiaal is binnen het lokaal geproduceerde aardewerk echter nog nauwelijks sprake van kogelpot-aardewerk of grijsbakkend aardewerk en domineert het roodbakkend aardewerk. Binnen het import-aardewerk is eigenlijk alleen nog sprake van steengoed afkomstig uit

het Rijnland. Goede voorbeelden van deze ontwikkeling zijn de vondstcomplexen uit de beerputten 5, 9 en 12.

Deze samenstelling van het vondstmateriaal, evenals de verschuivingen daarbinnen, sluit aan op het algemeen bekende beeld van de in de loop van de 13^e eeuw ingezette omschakeling van het vervaardigen van aardewerk op huishoudniveau (het kogelpot-aardewerk) naar een productie op werkplaatsniveau: de in de stad gevestigde pottenbakker, met zijn gedraaid rood- en grijs-aardewerk.⁸ Ook de in de loop van de 14^e eeuw tot stand gekomen monopolisering van de markt voor drink- en schenkgerei door het uit het Duitse Rijnland afkomstige steengoed is een fenomeen dat in heel Nederland getraceerd kan worden.

De samenstelling van het materiaal dat uit de periode van de 15^e tot en met de eerste helft van de 16^e eeuw dateert, vertoont een vrijwel identiek beeld als het 14^e-eeuwse materiaal. Een gegeven dat in overeenstemming is met het bekende beeld.⁹

Net als in de voorafgaande 14^e eeuw bestaat de bulk uit tafel- en kookgerei van roodbakend aardewerk, aangevuld met drink- en schenkgerei uit het Rijnland. Een goed voorbeeld hiervan is de inhoud van beerput 2, die de periode van 1425 tot 1550 beslaat. Er kan echter ook verwezen worden naar het materiaal behorend tot fase 1 van beerput 1.

Het materiaal dat uit de periode vanaf de tweede helft van de 16^e tot en met het begin van de 19^e eeuw dateert, vertoont een grotere diversiteit. Naast roodbakend aardewerk en steengoed is nu ook sprake van witbakend aardewerk en majolica, porselein en faience. Binnen het materiaal dat uit de tweede helft van de 18^e eeuw of daarop volgende periode dateert, is verder ook sprake van de aanwezigheid van op industriële wijze vervaardigde aardewerksoorten, zoals het Europees porselein, industrieel wit- en zwart aardewerk.

De inhoud van beerput 3 en 11, evenals het materiaal behorend tot fase 2 van beerput 1 zijn hier goede voorbeelden van.

Deze toenemende vormenrijkdom en het verschijnen van nieuwe baksels hangt deels samen met de uitbreiding van de handel en de introductie van nieuwe baksels, bijvoorbeeld het porselein, alsook de reactie daarop van lokale pottenbakkers.

Vanaf het eind van de 17^e werden binnen het pottenbakkersambacht de eerste stappen genomen op weg naar de omschakeling van een ambachtelijke naar een industriële werkwijze.

Helaas bevatte de vondstcomplexen, die uit de 17^e eeuw of later dateren slechts een gering aantal vondsten. Ook daarvan kan alleen gesteld worden dat de samenstelling ervan niet afwijkt van het algemene beeld voor deze periode. Het inzicht dat zij verschaffen in het dagelijks leven van de bewoners langs het Steenshuur is dan ook beperkt. Vondsten die zouden kunnen wijzen op een hoge of bijzonder status van de bewoners langs het Steenshuur zijn niet aangetroffen.

6 Een verkennend historisch onderzoek naar het Steenshuur in de Middeleeuwen

E.T. van der Vlist

6.1 Inleiding en werkwijze

In 2007 heeft de auteur een beperkt archiefonderzoek uitgevoerd naar de vroegste bewoning van het Steenshuur tussen Langebrug en Nieuwsteeg. Het onderzoek had een verkennend karakter en de resultaten maken geen aanspraak op volledigheid. Uit deze verkenning blijkt des te meer de mogelijkheden van een uitgebreider onderzoek in de archieven.

Bij het onderzoek is een aantal archiefstukken geraadpleegd die informatie bevatten over de bewoners aan het Steenshuur. Deze bronnen zijn in de noten aangegeven. De appendix bevat informatie uit een aantal 16^e-eeuwse bronnen.

6.2 De oorsprong van de naam 'Steenshuur'

De oorsprong van de naam 'Steenshuur' is een mysterie. En met mysteries wisten de vroege geschiedschrijvers van de stad wel raad. Simon van Leeuwen meldde in de 17^e eeuw over de oorsprong van het Steenshuur het volgende¹:

Daar is ook van ouds een steenen *Koorn-schuyr* geweest, die gestaan heeft, aan dees zijde de *Hogewoord*, daar van het water *Steenschuyr* zijn naam ontfangen heeft.

Van Leeuwen zag in de naam een teken van hoge ouderdom en wees er in zijn *Nader bewijs* op dat de Romeinen voor het transport van koren naar Engeland gebruik hebben gemaakt van de Rijn en verscheidene korenschuren langs deze rivier hebben gehad. De eerste en voornaamste daarvan was mogelijk een stenen schuur "staande op den houk van den Arm, daar uyt de *Korbuloos-gravt* (nu de *Vliet*, zijn begin heeft)".² Omdat Van Leeuwen de Corbulogracht gelijkstelde met de Vliet – die de stadskern raakt tussen de huidige percelen Rapenburg 98 en 100 – moet hij zich de Romeinse korenschuur hebben voorgesteld ten westen van de tegenwoordige Nieuwsteeg. We komen dan terecht bij 'De Ark', een pand op de plek van de huidige percelen Rapenburg 114 en 116.

Frans van Mieris in de 18^e en Willem Pleyte in de 19^e eeuw waren een stuk minder stellig over de locatie van de schuur. Wel refereren zij beiden aan de opvatting van 'sommigen' dat De Ark het gebouw is waaraan het Steenshuur zijn naam ontleent, maar zekerheid daaromtrent durven zij zelf niet te geven.³

In De Ark was tussen 1553 en 1604 de stadstimmerwerf gevestigd.⁴ Voordien maakte de grond deel uit van het terrein van de commanderij van de Duitse Orde, dat was afgescheiden van het grafelijke goederencomplex ten noorden ervan. Ernst Brinck (1582-1649) vermeldde over De Ark in zijn reisverslag uit de jaren 1595-1607 dat 'men' zegt dat het gebouw was gemodelleerd naar de ark van Noach. Hij vond het gebouw dan ook "seer drollich gemaect van ansien."⁵ Fockema Andreae hield het bij een "wonderlijk oud gebouw", over het water heen gebouwd en mogelijk in oorsprong een watermolen van de Hollandse graaf.⁶ Zoals zo vaak gaf de grote historicus Pieter Blok de meest gefundeerde verklaring. Hij liet zich weliswaar niet verleiden tot een precieze uitspraak over de locatie van de 'steenshuur', maar over de functie ervan uitte hij wel een vermoeden. Volgens hem moesten we er een stedelijke steenoven in zien, of misschien niet meer dan een opslagplaats voor stenen – materialen waaraan in de 14^e eeuw, een periode van sterk toenemende steenbouw, ongetwijfeld veel behoefte bestond.⁷

Bij Blok verschuift de verklaring van de naam Steenshuur van 'schuur gebouwd van steen' naar 'schuur bestemd voor de productie of de opslag van stenen'. Een stenen schuur is inderdaad niet goed denkbaar in het begin van de 14^e eeuw, wanneer de naam voor het eerst opduikt. Dat materiaal was destijds veel te kostbaar om er een berging mee te bouwen. Voor de productie van (bak)steen lijkt een vestiging aan de oever van de Rijn beter geschikt, zoals tegen het midden van de 16^e eeuw uit de bronnen blijkt. Maar een bergplaats voor stenen behoort zeker tot de mogelijkheden. De 'verstening' van de stad was vroeg in de 14^e eeuw al volop aan de gang. Aan de Rijnzijde van de Breestraat is in 1323 sprake van "het oude [!] steenhuis". Het stenen 'Klokhuis' op de hoek van de Breestraat en de Bruggestraat (Maarsmansteeg) was in 1347 zo bouwvallig geworden dat het instortte.⁸ Ook voor de bouw van de stadsmuur waren voortdurend bakstenen nodig.

¹ Van Leeuwen 1672, p. 17.

² Ibidem, p. 440. De foutieve plaatsing van de tweede parentese is overigens van Van Leeuwen. De ruimtelijke ontwikkeling van de betreffende omgeving in het bon Zevenhuizen, grofweg het gebied tussen Rapenburg/ Steenshuur en de Pieterskerk, is lastig te volgen en verdient nader te worden bestudeerd.

³ Van Mieris 1770, p. 405 nt. 2; Pleyte 1874, p. 29.

⁴ De stad verkocht de werf in 1604; zie Stadsarchief van Leiden van 1574 tot 1816 (SA II) inv.nr. 1553 (met plattegrond). Alle aangehaalde archieven worden bewaard in het Regionaal Archief Leiden, tenzij anders aangegeven.

⁵ Van Wijhe 1925-1926, p. (17-25) 20.

⁶ Fockema Andreae 1958, p. 67-72.

⁷ Blok 1910, p. 57 en 58 met nt. 7.

⁸ Kort 1987; zie verder Van der Vlist 2002, p. 51-52, ook voor andere voorbeelden van 14^e-eeuwse stenen huizen in de stad.

⁸ Jacobs 2002, Carmiggelt, 1994.

⁹ Jacobs 2002, Carmiggelt, 1994.

Misschien is nog een andere oorsprong van de naam Steenshuur mogelijk. Zou het om een 'schuur van de/ het Steen' kunnen gaan? Een van de oudste gebouwen in de stad, het Gravensteen, wordt in middeleeuwse teksten kortweg de of het 'Steen' genoemd, naar het materiaal waarin het is opgetrokken; de Papengracht heette er ook wel 'Steengracht' naar. Is het te ver gezocht om een opslagplaats ten behoeve van de bouw van deze grafelijke gevangenis te veronderstellen als naamgever van het Steenshuur? Dat zou ons terugvoeren naar het begin van de 13^e eeuw, toen het gebied tussen Pieterskerk en Rapenburg/ Steenshuur nog geheel in handen was van de graaf van Holland.

Een kleine aanwijzing hiervoor is wellicht te zien in het geslacht van het samengestelde woord 'Steenshuur'. Veel Leidenaars spreken van *het* Steenshuur, in plaats van het grammaticaal te verwachten *de* Steenshuur.⁹ Hoewel het zelfstandig naamwoord 'schuur' vrouwelijk is, wordt de samenstelling op '-schuur' dus vreemd genoeg soms beschouwd als onzijdig; het geslacht lijkt zich dan te richten op het eerste, in plaats van het tweede lid. Dat gebeurde al in de 15^e eeuw, getuige bewoordingen als *ant Stienschuyr*, *opte Stienschuyer* en *tStienschuyer*.¹⁰ Begreep men 'het Steenshuur' als 'het Steen-schuur', 'schuur van het Steen'?¹¹

6.3 De vroegste vermeldingen van bewoners aan het Steenshuur

Met Steenshuur wordt tegenwoordig de gracht aangeduid tussen Breestraat/ Gangetje en Rapenburg/ Nieuwsteeg enerzijds en tussen Hogewoerd/ Korevaarstraat en Levendaal/ Garenmarkt anderzijds; het stuk aan de zuidkant, tussen Levendaal/ Garenmarkt en Rapenburg/ Dousastraat, is onbebouwd en wordt in beslag genomen door het Van der Werfpark. In de Middeleeuwen was het gebied dat Steenshuur werd genoemd veel groter. Halverwege de 15^e eeuw stond een huis op de hoek van de Vliet *an die Stienschuyr*¹²; volgens een bron uit het midden van de 16^e eeuw liep het Steenshuur zelfs door tot aan de Cellebrouwersgracht (thans Kaiserstraat).¹³ Pas in 1910 werden de gedeelten Dousastraat-Vliet en Nieuwsteeg-Scheepmakersteeg ingelijfd bij het Rapenburg.¹⁴

Het Rapenburg en het Steenshuur omgorden het oude stadscentrum. Daarbinnen was aanvankelijk uitsluitend het gebied aan beide zijden van de Breestraat, tussen de Rijn en de Langebrug, bestemd voor civiele bewoning. Nog in 1341 werd de Langebrug aangeduid als *poirtgrafte van Leyden*, denkbaar duidend op de grens van het burgerlijke woonareaal.¹⁵ Het verbaast dan ook niet dat we de vroegste bewoners van het Steenshuur aantreffen in het gedeelte tussen Breestraat en Langebrug.

De vroegste bron waarin de naam Steenshuur voorkomt, is een oorkonde uit het jaar 1330 waarin een zekere Arnt Val ant Goet een rente verkoopt op het huis en erf *daer hi nu hier ter wilen in woent bi der Stienscure*. Ter weerszijden van het betreffende perceel wordt dan reeds bebouwing vermeld, namelijk het huis en erf van Heyneman Alidez. en het huis en erf van Griete van den Velde.¹⁶ Het eerstvolgende document dateert uit 1343 en betreft een huis en erf op de hoek van *Sophien steghe van der Haer*, een steeg die leidde van de boomgaard waarnaar de Boomgaardsteeg is genoemd naar het Steenshuur.¹⁷ Enkele vermeldingen uit het derde kwart van de 14^e eeuw zijn te verbinden met de plek waarop tegenwoordig de Lodewijkkerk staat.¹⁸ En zo zijn er nog vele andere archiefstukken te vinden, waaruit we kunnen opmaken dat het meest oostelijke deel van het Steenshuur halverwege de 14^e eeuw een geheel aansluitende bebouwing kende.¹⁹

In de jaren dertig van de 15^e eeuw bezat Dammes Dirksz. Koyt het huis op de oosthoek Langebrug-Steenshuur.²⁰ Dezelfde eigenaar figureert in een hoefslag uit 1455 van de naast zijn huis gelegen stenen brug: *leggende an die Stienschuyr over die Volres graft onder Jans vander Lanen ende Dammes Koeyten huysen*.²¹ Opmerkelijk is dat die brug al in 1372 van steen was – we komen daar straks nog op terug.

De verhoefslaging van de brug in 1455 maakt ook duidelijk dat Jan van der Laan de eigenaar moet zijn geweest van het pand op de westhoek Langebrug-Steenshuur [huis nr. 13]. En inderdaad treffen we hem daar aan, dankzij de financiële administratie van de Heilige Geest. De *Maanboeken* van deze instelling over de jaren 1452-1470 vermelden Jan van der Laans huis, waarin deze placht te wonen. In 1433 lopen we Jan van der Laan op dezelfde plek tegen het lijf. Het bedrag dat hij jaarlijks aan de Heilige Geest betaalde, 5 schelling en 6 penning 'Hollands goed geld', is terug te voeren op een transactie uit 1396, waarbij Dirk Mouwerijnsz. dit geldbedrag vermaakte aan de Heilige Geest, verzekerd op het huis van Katrijn, weduwe van Jan van Roden, en haar kinderen, *an die Stienscuur* op de hoek van de Vollersgracht, naast Pieter Hendriksz. van Oyen.²² In laatstgenoemde herkennen we

⁹ Een steekproef via internet-zoekmachine Google (30 januari 2007) laat zien dat er ongeveer evenveel de- als het-zeggens zijn: "*het Steenshuur*" 468 + "*Leiden*" 464 "*de Steenshuur*" 496 + "*Leiden*" 463 Een half jaar later (23 juni 2007) zijn de data echter drastisch anders:

"*het Steenshuur*" 328 + "*Leiden*" 321 "*de Steenshuur*" 521 + "*Leiden*" 495 Deze exercitie toont slechts aan dat Google voor dit soort onderzoek onbruikbaar is. In het *Leids Jaarboekje* 1-94 (1904-2002) winnen de het-zeggens het met gemak: in 44 jaargangen krijgt Steenshuur het lidwoord 'het', in slechts 21 het lidwoord 'de'; in 12 jaargangen komen beide lidwoorden voor.

¹⁰ Achtereenvolgens Archieven van de Gasthuizen (Ga) inv.nr. 586 (18 februari 1443), Archieven van de kloosters (KI) inv.nr. 1111 (30 maart 1487) en Serie A nr. 186 (21 juli 1490).

¹¹ Ik geef meteen toe dat deze verklaring nogal gezocht is. Dezelfde 'geslachtsverandering' doet zich trouwens voor bij de samenstelling 'Rapenburg'.
¹² Archief van het Heilige-Geest- of Arme Wees- en Kinderhuis te Leiden (HG) inv.nr. 429, *Cartularium B2*, p. 163-164 (13 februari 1445).

¹³ Oud-rechterlijk archief (ORA) inv.nr. 73, *Inbrengeboek 1540-1559*, f. 121v (6 februari 1559).

¹⁴ Driessen 1929, p. 154.
¹⁵ HG inv.nr. 428, *Cartularium B1*, f. 5 (3 mei 1341).

¹⁶ Ibidem, f. 14 (10 oktober 1330).
¹⁷ Ibidem, f. 93 (26 januari 1343).

¹⁸ Archief van het Agnieten Begijnhof (Agn) inv.nr. 57 (15 maart 1355): Femense Pouwelsdr. verkoopt een rente op haar huis *bi der Stienscure*, belend door Jan Heine Mildenz. en de kinderen van Bie de Vogelaar; HG inv.nr. 428, *Cartularium B1*, f. 15v (1 juni 1355): Femense Pouwelsdr. verkoopt een rente op haar huis *bi de Stien scuere*, belend door de kinderen van Bie en door Jan Heinenz. (in 1421, volgens tafel voorin HG inv.nr. 429: *dit huys is nu Sinte Jacobs gasthuys kerck*); Agn.

¹⁹ Ibidem, f. 14 (10 oktober 1330).
²⁰ Ibidem, f. 93 (26 januari 1343).

²¹ Ibidem, f. 93 (26 januari 1343).
²² Archief van het Agnieten Begijnhof (Agn) inv.nr. 57 (15 maart 1355): Femense Pouwelsdr. verkoopt een rente op haar huis *bi der Stienscure*, belend door Jan Heine Mildenz. en de kinderen van Bie de Vogelaar; HG inv.nr. 428, *Cartularium B1*, f. 15v (1 juni 1355): Femense Pouwelsdr. verkoopt een rente op haar huis *bi de Stien scuere*, belend door de kinderen van Bie en door Jan Heinenz. (in 1421, volgens tafel voorin HG inv.nr. 429: *dit huys is nu Sinte Jacobs gasthuys kerck*); Agn.

67 (14 februari 1356): Femense Pouwelsdr. belendt het huis van Jan Heinenz.; HG inv.nr. 428, *Cartularium B1*, f. 43 (27 augustus 1371): Femense Pouwelsdr. belendt een huis *bider Stienscuur*, waarvan in 1580 blijkt dat het naast het Jacobsgasthuis staat; enz.

¹⁹ Graag had ik inzage gekregen in Ke inv.nr. 636 (20 juli 1354), een oorkonde waarin volgens de regestenlijst in de inventaris sprake is van een huis bij de *Stienscuur*, tussen de vest en de *Kercgrafte*; helaas was het stuk tot driemaal toe onvindbaar in het Regionaal Archief Leiden.

²⁰ HG inv.nr. 983 (23 mei 1438): de Heilige Geest krijgt een rente op het huis van Dammes Dirksz. *an die Stienscuur* op de hoek van de Vollersgracht (halverwege de eeuw wordt deze rente betaald door Dammes Koyt, die er reeds in 1433 woonde, zo blijkt uit de *Maanboeken* van de Heilige Geest).

²¹ Stadsarchief van Leiden 1253 tot 1574 (SA I) inv.nr. 84, *Stedeboek*, f. 96 (12 augustus 1455).
²² HG inv.nr. 975 (14 maart 1396). De rente werd in 1480 betaald door Jan Gerritsz./ Jan Gerrit Claasz. en in 1490 door Jacob Willemsz.; in het *Maanboek* van 1500 is de rente niet meer te vinden.

²³ SA I inv.nr. 1610 (16 november 1395).
²⁴ Ke inv.nr. 640 (14 maart 1373).
²⁵ Ke inv.nr. 415, Memoriale A, f. 36v.

²⁶ Ke inv.nr. 648 (11 november 1359).
²⁷ Ke inv.nr. 967 (14 november 1358).

²⁸ Zonder er verder iets uit te willen concluderen, zij hier nog vermeld dat de jurist Filips van Leiden (†1382) volgens zijn testament uit 1372 (Ke inv.nr. 322, Fundatieboek Pieterskerk, f. 45v-52v (7 maart 1372); vgl. de uitgave door Fruin & Molhuijsen 1900, p. (459-472) 465) beschikte over inkomsten uit hofsteden binnen de stad, onder meer bij het Steenshuur. Onder de namen die Filips vervolgens opsomt, staat ook die van Gerrit de Bruin.

de buurman aan de westkant [Appendix, huis nr. 12], die vier maanden eerder voorkomt in een oorkonde waarin zijn erf wordt genoemd als achterbelending van een huis aan de Vollersgracht/ Langebrug naast dat van de weduwe van Jan van Roden.²³ We kunnen de bewoningsgeschiedenis van dit hoekpand nog verder terugvoeren. In 1373 droeg de priester heer Floris van Alkemade zekere renten, die hem waren aangekomen van zijn zuster Machtelt Pieters van Haarlem over aan de canesie van Sint Pancras; hieronder was ook een rente van 5 schelling en 6 penning, *op dat hoechuys daer Ghisebrecht de Coninc in te wonen plach bi der Stienscure ende nu Jan van Roden toe behoert*.²⁴ Elders wordt deze rente, die heer Floris al een jaar eerder had vermaakt, uitvoeriger beschreven als: *super domum et aream Johanns dicti van Roden situatas infra opidum de Leyden, apud fossatum dictum die Volresgracht apud pontem dictum de Stienbregghe, et est domus angularis has plateam cum dicto fossato ab uno latere adjacentes, ab altero domum et aream Ghiselberti filii Johanns, ab anteriori fine plateam cum muro opidi, et a fine posteriori habet adjacentes trios domum et aream Johanns filii Arnoldi*.²⁵

Met de brug genaamd *de Stienbregghe* uit 1372 zijn we weer terug bij de stenen brug die in 1455 werd verhoefslaagd. We hebben gezien dat het hoekhuis van Jan van der Laan, ten westen van deze brug [huis nr. 13], in 1372-1373 toebehoorde aan Jan van Roden, en in 1395-1396 aan diens weduwe Katrijn en haar kinderen; voordien werd het hoekhuis bewoond door Gijsbrecht de Coninc. Het huis daarnaast [huis nr. 12] was in 1395-1396 van Pieter Hendriksz. van Oyen en in 1372 van ene Gijsbrecht Jansz. Een straat scheidde deze huizen van de stadsmuur.

Dankzij die stadsmuur komen we op een spoor waarlangs we de geschiedenis van de westhoek Langebrug-Steenshuur nog wat verder terug in de tijd kunnen volgen. Gijsbrecht van Zwieten belastte in 1359 het huis waarin hij toen woonde, belend door Louwe Dirk Lange Willemsz. en door de *Volresgrafte mitte strate*, voer die *poertmuur mitter strate ende after Jan Arnd Ripprechts sone mid siere moeder*, en tevens belastte hij zijn huis waar *sine volrye in staet*, belend door dezelfde Louwe en door Gerrit de Bruin.²⁶ Meteen valt op dat de hier genoemde Jan Arnd Ripprechtsz. wel eens dezelfde persoon zou kunnen zijn als de *Johannes filius Arnoldi* die in 1372 achter het hoekhuis huisde. Dat is inderdaad meer dan waarschijnlijk. Uit een andere oorkonde, uit 1358, blijkt namelijk dat het huis dat Louwe Dirk Lange Willemsz. in dat jaar kocht van Erkenraad Vinken weduwe *ende ghelegghen is bi der Stienscure* zelfs aan beide zijden werd belend door Gijsbrecht van Zwieten.²⁷

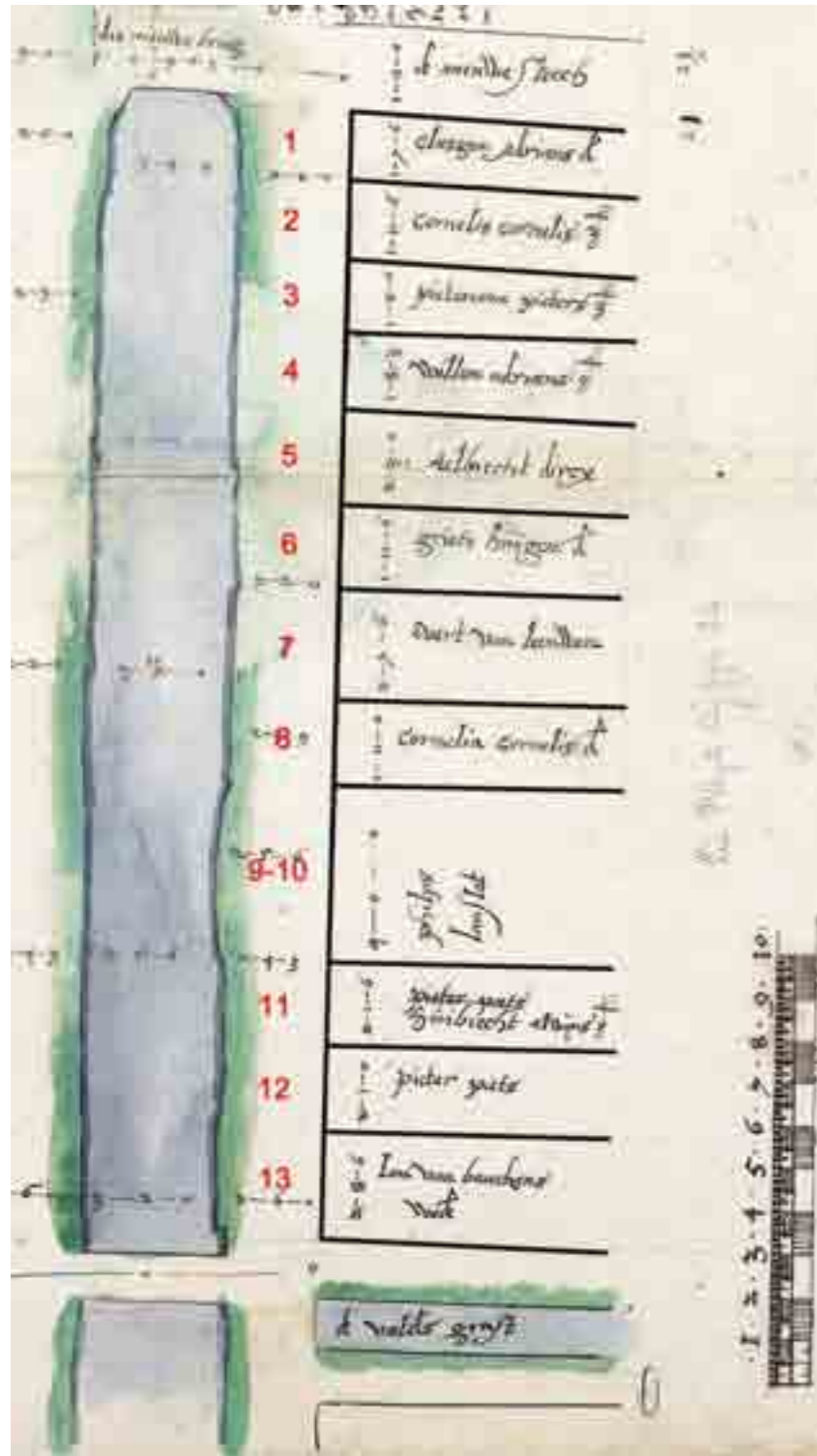
We reconstrueren dus dat Gijsbrecht van Zwieten het hoekpand [huis nr. 13] bewoonde in 1358-1359 en dat Louwe Dirk Lange Willemsz. sinds 1358 naast hem woonde [huis nr. 12], in een huis dat voordien van Erkenraad Vinken weduwe was geweest. Ten westen daarvan stond in 1358 Gijsbrecht van Zwietens vollerij [huis nr. 11], en daar weer naast volgde het huis van Gerrit de Bruin [huis nr. 10].²⁸ Nader onderzoek is gewenst.

Appendix

De bewoners van de huizen tussen Nieuwsteeg en Langebrug

Deze appendix bevat gegevens over eigendom en bewoning van de huizen tussen de Nieuwsteeg en de Langebrug, vertrekkende vanuit enkele vroegmoderne bronnen. De eerste naam is die aangetroffen in het Bonboek.²⁹ Daaronder volgen – indien voorhanden – gegevens uit het *Waterbouc*³⁰ uit 1587 (met opgave van de perceelbreedte in roeden-voetenduimen en omgerekend naar meters), *Register Vetus*³¹ uit 1585, de Volkstelling van 1581³², de Volkstelling van 1574³³, de Tiende Penning van 1561, en de Tiende Penning van 1557. De twee laatstgenoemde cohiere berusten in het Nationaal Archief. Overige bronnen zijn in de noten aangegeven.

Afb. 6.1 SA II inv.nr. 5113, *Grachtenboek*, kaart nr. 15 (detail).

²⁹ SA II inv.nr. 6614, *Bonboek Zevenhuizen*, f. 38v-45.

³⁰ SA II inv.nr. 5113, *Grachtenboek*, kaart nr. 15.

³¹ SA II inv.nr. 6596, *Register Vetus* I, f. 85-85v.

³² SA II inv.nr. 1289, *Volkstelling 1581*, f. 59-60v.

³³ SA I inv.nr. 24; via de uitgave door D.E.H. de Boer en R.C.J. van Maanen, *De volkstelling van 1574. Leiden ten tijde van het beleg*. Leiden 1986.

³⁴ ORA inv.nr. 50, *Schuldboek A9*, f. 204 (9 april 1561).

³⁵ ORA inv.nr. 73, *Inbrengeboek 1540-1559*, f. 70v (6 oktober 1551).

³⁶ ORA inv.nr. 67, *Waarboek A*, f. 3 (14 juni 1560).

Huis nr. 1

Franchoys vander Slaerts coopman

1587 Claesgen Adriaensd., 1-7-6 (6,12 m)

1585 Claesgen Sem Ysbrantsz. wed.

1581 **Henrick Ghellinghuysen van Lubeecq, heeft hier gewoont zedert may lestgeleden**

Neeltgen van Wijngaerden zijn wijf

Henric,

Jan,

Daniel, heur beyder kinderen

studenten, Junius de zoon van doctor Junius van Antwerpen,

Floris van Delft,

Lenaert Jans z. uyt en Haghe,

Henric Storm van Delft,

Adam Verbeeck van Antwerpen,

Annetgen Hiddens uyt Vrieslant vander Schelling heur dienstmaecht

1561 Balthen Symonsz. backer (staat leeg)

1557 *die erfgenamen van Marijten, Jan Claes Woutersz.' weduwe, eygenairs*

Cornelis Willemsz., schout van Sassenheim, kocht in 1561 voor 1.205 schild twee huizen op het Steenschuur hoek Nieuwsteeg en in die steeg van de erfgenamen van Jan Claes Woutersz. en diens vrouw Marijten Claesdr.; belend door de Nieuwsteeg en door Jan Claesz. Egmont [huis nr. 2].³⁴

Huis nr. 2

Aernout de Caessteecker

1587 Cornelis Cornelisz., 1-10-6 (7,06 m)

1585 Cornelis Cornelisz. timmerman

1581 **Cornelis Cornelis z. thimmerman van Rhijnsburch, schutter**

Trijntgen Cornelis dochter zijn wijf

Cornelis haer beyder zoon

Aeltgen des voors. Trijntgens zuster

1561 Jan Claes Egmont, verhuurd aan Claes Dirxz. Gool

1557 *Jan Claesz. van Egmond, eygenair, huerman Jan Ariensz., werdijn*

Jan Claesz. Egmond kocht in 1551 van Andries Jansz. Heynoem een half huis op het Steenschuur en een half huis in de Nieuwsteeg, waarvan hij de beide wederhelften al bezat. Het huis aan het Steenschuur werd belend door Marijten Jan Claes Woutersz. weduwe [huis nr. 1] en door Marie Jansdr. Aelbrecht Dirxs wed. [huis nr. 3].³⁵

Huis nr. 3

Willem de Milde Jacobsz.

1587 Pieter Oom Pietersz., 1-8-0 (6,28 m)

1585 Pieter Oom Pietersz. burgermeester

1581 **Pieter Oom Pieters zoon, schepen**

Katrijna de Milde Jacopsdr. zijn wijf

Doritheia Cornelis dr. haer jongwijf

1561 Jan Adriaen Willem Bouwensz.

1557 *Neeltgen Quartelaers, eygenair*

In 1560 verkocht Gerrit Aalbrecht Dirksz. wantsnijder zijn huis en erf aan zijn zwager Jan Adriaansz. de Wilder; er rustte dan 0.3.12 pay + h op]³⁶

Huis nr. 4

Willem Adriaensz. drapier

1587 Willem Adriaensz., 1-8-3 (6,36 m)

1585 Willem Adriaensz. drapier

1581 **Willem Adriaensz. drapier, schutter**

Marijten Romboutsdr. zijn wijf

Annetgen Gerijtsdr. haer nichte

1574 Willem Arentsz. (met drie personen)

1561 Aelbrecht Dirxz. Bral, verhuurd aan Rijck Jansz. droochscherier

1557 *Willem Aelbrechtsz, eygenair; huerman Rijck Jansz, droochscherder*

Huis nr. 5

Aelbert Dirxsz. Bral

1587 Aelbrecht Dirx, 2-3-0 (8,48 m)

1585 Aelbert Dirxsz. Bral (verhuurd)

1581 ***Meynert van Valckesteyn van Amsterdam***

Joffrouwe Zoete van Deventer zijn wijf

Katrijn van Campen heur dienstmaecht

1574 Aelbrecht Dircksz. (Bral) (met 11 personen)

1561 Aelbrecht Dirxsz. Bral

1557 *Willem Aelbrechtsz, schepen, eygenair*

Huis nr. 6

Grietgen Doeyen Maerten Huygensz.s wedue

1587 Griete Huygend., 1-10-6 (7,06 m)

1585 Grietgen Doeyen Maerten Huygenz. wed.

1581 ***Grietgen Willemsdr. Maerten Huyghensz. verwers wed.***

over Willem heur zoon

Grietgen heur dochter

In tzelve huys

Joncheer Phls. van Assendelf heeft hier gewoont 15 jaer, student

Joffrou van Braeckel zijn wijf

Willem heur beyder zoon

Vrou Jacopsdr. heur jong-wijf

1574 Grietke Willemsdr. (met zes personen)

1561 Martyn Huygenz, blaeverwer

1557 *Gharbrant Meessen, verwer, eygenair*

In 1560 verkocht Oude Garbrant Meesz. verwer zijn huis en erf met de ververij en alle gereedschap en een schuur aan Maarten Huygensz. drapenier; het perceel wordt dan belend door Baertgen Jacobsdr., weduwe van Willem Bouwensz. [huis nr. 7] en door Aelbrecht Dirxsz. drapenierder [huis nr. 5], tussen Steenschuur en het erf van Alijt Huygendr., weduwe van Huych Pietersz. Coedijc.³⁷

Het Catharinagasthuis inde op dit perceel een rente, waarvan de betaling is terug te volgen tot 1443. In dat jaar verkochten de kerkmeesters van de Pieterskerk aan de gasthuismeesters van het Catharinagasthuis onder meer een rente van 26 schelling en 8 penning op het huis en erf van Pieter Jacobsz. *an die Stienschuyr*, belend door Dirk van Zijl en door Jan Willemsz., tussen de vest en het huis en erf van Dirk van Zijl.³⁸ Steekproeven in de *Maanboeken* van het Catharinagasthuis³⁹ leveren het volgende overzicht van rentebetalers op:

1572 *De wedue van Maerten Huyghens z. verwers huys ende erve ende verwerie die oude Gerbrant Mees zoon was aen Steenschuyer ende plach eene gemeene verwerie te wesen*

±1560 *Oude Garbrant Meeus z.s huys ende verwerije die Cornelis Jans z. de Wilde was cum sociis an tSteenschuyr ende plach eene gemeene verwerije te wesen*

1552 *Cornelis Jans z. de Wilde mit meester Claes de Wilde zijn zoon, de gemeente verwerije, die Claes Willems zoons was, aen tSteenschuyr*

1543 *Cornelis Janss. die Wilde ende mr. Claes die Wilde vande gemeente verwerie*

1525 *Die ghemeente verwerie dat Claes Willems z.s huys was ande Stienschuyer dat Willem Jans z.s was*

1515 *Claes Willems z.s huys ande Stienschuyer dat Willem Jans z.s was*

1504 *Willem Jans z.s huus dat Cornelis Mast van Lenert Willems z. hadde an Stienscuyr*

1494 *Willem Jan z.s huus dat Cornelis Mast van Lenaert Willem z. hadde an tStienscuer*

1484 *Cornelis Mast van Lenaert Willem z. huys an tStienschuyer dat Pieter Jans z.s was*

1473 *Item Leonairt Willems z. huys an Stienschuyer dat Pieter Jans z. was*

1464 *Willem Phillips z. huys dat Pieter Jans z. was*

1454 *Willem Phs. z.s huus dat Pieter Jans z.s was*

Huis nr. 7

Evert Claesz. van Leeuwen

1587 Evert van Leeuwen, 2-7-6 (9,89 m)

1585 Evert Claesz. van Leeuwen (verhuurd)

³⁷ Ibidem, f. 47-47v (18 oktober 1560).

³⁸ Ga inv.nr. 587 (31 december 1443).

³⁹ Ga inv.nr. 303.

1581 ***Evert Claes z. van Leeuwen, schutter***

Petronella Aerntsdr. zijn wijf

Claes,

Grietgen, heur beyder kinderen

Katrijn Ghijsbertsdr. van Rhijnsburch heur Nelletgen moeder

Egbert desselfs Katrijns zoon

Neeltgen Adriaensdr. heur jongwijff

In dat zelve huys

Joffrou van Gerven van Antwerpen heeft hier gewoont twee jaren over Arnoult,

Matheus,

Katalina,

Joost, heur kinderen

Tanneken Willemsdr. heur dienstmaecht

1574 Huybert Maertensz. (met 29 personen)

1561 Baerten Willem Bouwensz's weduwe

1557 *Bartgen Willem Bouwensz' weduwe, eygenair*

In 1585 werd de helft verkocht aan Jan Jacobsz. van der Bouchorst, lakenkoper; met achterhuis en oliemolen enz.⁴⁰

Huis nr. 8

Neeltgen Cornelisdr. Maerten Roeloffs zoons wedue

1587 Cornelia Cornelisd. 1-11-0 (7,22 m)

1585 Neeltgen Cornelisdr. Maerten Roelofsz. wed.

1581 ***Neeltgen Cornelis dochter wed. wijlen Maerten Roelof z.***

Daer ten huys

Pieter Cornelis z. diener des godlicken woorts

Ermtgen Maertensdr. zijn wijf

Nataniel,

Elias,

Cornelia,

Abigel, heur beyder kinderen

Jacobmijne Gerijts dr. dienstmaecht

1574 joeffrou van Groenhout (met vier personen)

1561 *Neeltgen Cornelisdr Martyn Roeloffs weduwe*

1557 *Neeltgen Corneliesdr, weduwe van Marten Roelofsz, eygenair*

Huis nr. 9-10

Phillips Lantschodt

1587 Philips Lanslot, 4-0-0 (15,07 m)

1585 Philips Lanschot

1581 ***Phls. Lanceloth***

Marie vanden Bogert zijn wijf

Tanneken,

Cornelis,

Hans, heur kinderen

Mayken heur jongwijf

Jasper Schuerman, student

1574 Marrijke Cornelisdr. (met twee personen)

1561 de kinderen van Cornelis Meesz. verwer

1557 *die kinderen van Cornelies Meessen, eygenairs*

In 1585 gebruikte Filips Gerardsz. Lanschot, koopman, zijn woonhuis aan het Steenschuur als onderpand bij de aankoop van land in Voorschoten.⁴¹

Huis nr. 11

Jan Jansz. van Baersdorp

1587 Huibrecht Aelwijnsz., 2-1-6 (8,01 m)

1585 Huybrecht Aelwijnsz.

⁴⁰ ORA inv.nr. 67, *Waarboek M*, f. 151 (25 mei 1585).

⁴¹ Ibidem, f. 190 (9 augustus 1585).

- 1581 *Hubert Aelwijns z. drapier*
 Neeltgen Willemsdr. zijn wijf
 Adriaen Claes z. cleermaeckersjongen heur neef
 Annetgen Dirck dr. hen jongwijf
- 1574 Huybert Aellewijnsz. (met vier personen)
- 1561 Hubrecht Aelwijnsz.
- 1557 *Huybrecht Aelwijnsz, eygenair, trapenierder*

Huis nr. 12

d'erffgenamen van Pieter Paets Pietersz.

- 1587 Pieter Paets, 2-1-0 (7,85 m)
- 1585 Pieter Paets Pietersz.
- 1581 *Pieter Paetz Pieters zoon, schutter*
 Cornelis,
 Aefgen,
 Marijtgen,
 Baentgen,
 Willem,
 Pieter, zijn kinderen
- 1574 Pieter Paedts (met zes personen)
- 1561 *Pieter Paedtz Pietersz.*
- 1557 *Cornelis Garbrantsz, trapenierder, eygenair; huerman Jonge Pieter Pietersz Paedts, trapenierder*

In 1560 verkocht door Jan Cornelis Paedts van Zanthorst aan de bewoner Pieter Paedts Pietersz.⁴²

De Heilige Geest inde tot in 1733 op dit perceel een rente van 2 gulden; zie bv. het *Maanboek* over 1587, f. 18: *Jonghe Pieter Paedz Pieters z.s huys het welck gecomen es vande proven van Jan Jans z. Buyteweck* (zo ook in het *Maanboek* over 1581, f. 21).

Huis nr. 13

Lijsbeth Willemsdr. Jan van Banchems wedue

- 1587 Jan van Banckens wed., 2-8-6 (10,20 m)
- 1585 Lysbeth Willemsdr. Jan van Banchems wed.
- 1581 *Lijsbeth van Bancken*
 Daer ten huys
 Andries Boelensz. van Amsterdam
 Lijsbeth Jansdr. zijn wijf
 Geertruyt,
 Pouwels, heur beyder kinderen
- 1574 Lijsbeth Willemsdr. (met twee personen)
- 1561 *Jan Jansz van Bancken, getrouwt hebbende Lysbeth Willemsdr.*
- 1557 *Cornelis Garbrantsz, trapenierder, eygenair*

7 Plantenresten uit drie beerputten

C.C. Bakels

7.1 Inleiding

Wil een beerput zijn functie als verzamelvat voor uitwerpselen en huishoudelijk afval blijven vervullen, zal de put regelmatig leeggemaakt moeten worden. Gebeurt dit niet of niet volledig, dan blijft de rommel in de beerput achter. Zulke beerputvullingen zijn een rijke bron van voorwerpen en andere zaken, die ons iets kunnen vertellen over de oorspronkelijke gebruikers. Aangezien de vulling dikwijls vochtig is gebleven, kan er ook plantaardig materiaal aanwezig zijn. Wanneer dat niet het geval is, blijven alleen verkoolde of gemineraliseerde resten over en zou al het andere vergaan. De inhoud van de beerputten in de huizen aan het Steenschuur is gelukkig vochtig gebleven.

Van de inhoud van drie van die beerputten wordt hier verslag gedaan. De oudste beerputten zijn beerput nr. 9 uit huis 3 en beerput nr. 5 uit huis 4, waarvan de vullingen uit de periode 1375-1425 stammen. Van beerput nr. 5 zijn twee monsters uit dezelfde vulling onderzocht. Iets jonger is een beerput uit huis 11, beerput nr. 2, waaruit drie apart onderscheiden lagen zijn bekeken. Zij dateren uit de periode 1425-1550.

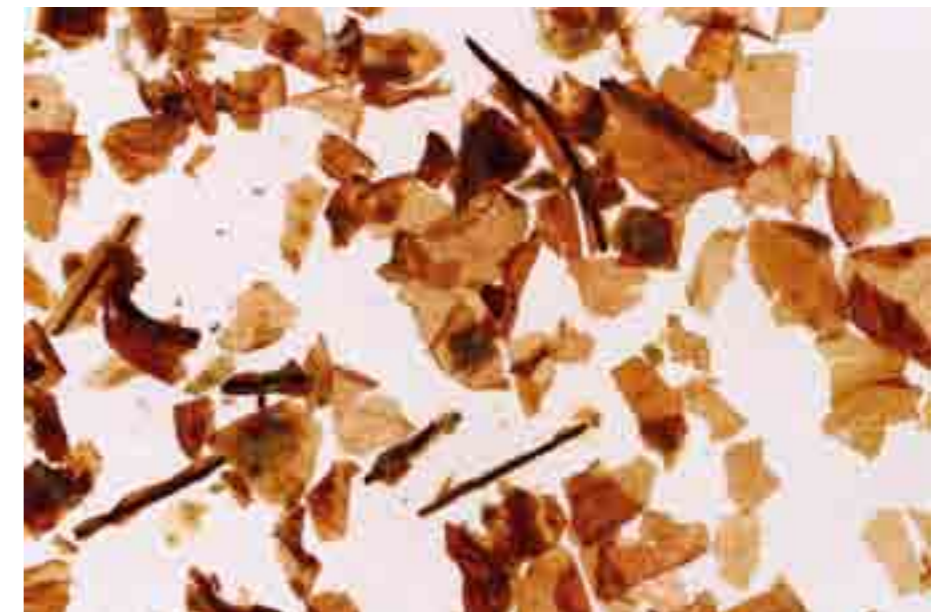
7.2 Methode

Van elk beerputmonster is 0,5 liter voorzichtig onder stromend leidingwater uitgezeefd. De gebruikte zeven hadden maaswijdtes tot 0,25 mm. Uit het residu dat op de zeef achterbleef, zijn de plantenresten en enkele andere interessante zaken handmatig uitgepikt. De plantenresten zijn gesorteerd, gedetermineerd en geteld. Het technische werk is uitgevoerd door de studenten Audrey Starrenburg en Eva Montes, die ook zo veel mogelijk de determinaties uitvoerden. Wim Kuijper had de supervisie, controleerde de determinaties en vulde die, waar nodig, aan. Het resultaat is te zien in tabel 7.1.

7.3 Resultaat

De lange lijst soorten betreft voornamelijk plantenresten, die in natte toestand bewaard zijn gebleven. Alleen haver en tarwe zijn in verkoolde staat gevonden. Gemineraliseerd zijn onbepaald graan, rogge, venkel en het akkeronkruid dreps. Bij gemineraliseerde zaden is het organisch materiaal vervangen door mineralen - een proces dat in beerputten regelmatig optreedt en het determineren van de planten moeilijk maakt. Het kan dus zijn dat er gemineraliseerde soorten over het hoofd zijn gezien.

In de tabel zijn de soorten in groepen ingedeeld. Onderscheiden zijn granen, gekweekt fruit en noten, in het wild verzamelde vruchten, keukenkruiden, overige gekweekte planten en de rest.

Afb. 7.1 Zemelen van gemalen graan uit beerput 2.

⁴² ORA inv.nr. 67, *Waarboek A*, f. 29 (16 augustus 1560).

Het valt op dat de monsters erg op elkaar lijken. Zo zitten ze alle zes vol met fragmenten van graanzemelen (afb. 7.1). De soort graan is niet vastgesteld. De zemelen zijn de onverteerde resten van grof brood of brei. De fragmentatie duidt op een product gebaseerd op gemalen graan. Twee soorten zaden uit de groep wilde planten vertonen dezelfde graad van fragmentatie, namelijk bolderik en korenbloem (afb. 7.2 en 7.3). Dit zijn bekende graanonkruiden en de zaden van deze soorten zaten ongetwijfeld tussen het te malen graan. Bolderik is giftig. De zaden bevatten een stof die bij een hoge dosis verlamingsverschijnselen opwekt. Meer dan 0,5% bolderik in het meel geldt al als uiterst ongezond.¹ Het aandeel bolderik in het meel dat in de beerputten zijn sporen heeft nagelaten, ziet er op het eerste gezicht griezelig hoog uit, maar dit kan schijn zijn. Graan, en ook de zemelen, is veel vergankelijker dan de harde, robuuste bolderikfragmenten. De gevonden aantallen geven waarschijnlijk niet de oorspronkelijke verhouding tussen graan en bolderik weer.

Enkele nog determineerbare korrels geven een indicatie van de soorten graan, die gegeten zijn. Dit zijn in de eerste plaats rogge en tarwe (broodtarwe). Twee andere soorten (haver en gerst) zitten nog in hun kaf. In die vorm, ongedorst, zijn zij niet geschikt voor menselijke consumptie en het is dus de vraag of deze twee voor de bewoners van de huizen bestemd waren. Het kunnen korrels zijn, die als enige tussen hun wel gedorste soortgenoten achtergebleven waren. Zulke korrels vergaan iets minder snel en kunnen daardoor als enige bewaard zijn gebleven. Het is echter ook mogelijk dat zij oorspronkelijk tussen stro zaten, bijvoorbeeld in matrassen.

De groep granen vermeldt verder nog gierst (pluimgierst) en boekweit. De kleine gierstkorrels werden verwerkt tot brei of pap. Boekweit is eigenlijk geen graan, want de plant behoort niet tot de familie van de grassen. De zaden worden echter wel op dezelfde manier gebruikt.

De beerputten bevatten veel resten van fruit, waarvan het merendeel vers gegeten is. Alleen de vijgenpitjes zullen wel van gedroogde vijgen afkomstig zijn en dat geldt mogelijk ook voor de druiven (rozijnen). De aanwezigheid van veel fruitsoorten is voor beerputten niet ongebruikelijk. Toch wekt het enige verwondering, omdat Jozien Jobse-Van Putten over de periode 1300-1500 zegt dat fruit niet erg in tel zou zijn geweest.² De bewoners van de panden aan het Steenschuur aten desondanks appels, peren, kersen, bessen, mispels, moerbeien en aardbeien. Het fruit was ongetwijfeld afkomstig van boomgaarden vlakbij de stad. Een inventaris van terreinen behorende tot het St. Margaretha Convent nabij Leiden, opgemaakt in 1572 ten tijde van het verlaten van dit klooster, vermeldt onder andere boomgaarden, al zijn de boomsoorten niet nader gespecificeerd.³

De middeleeuwse en vroeghistorische keuken staat ook bekend om zijn ruime gebruik van peulvruchten, met name ervten en tuinbonen. Andere bonen, zoals witte en bruine bonen, komen oorspronkelijk uit Amerika en werden pas veel later populair. Het is een categorie die slecht in beerputten bewaard blijft. De schaarse resten van tuinboon in de beerputten doen zeker geen recht aan deze groep. Met het 'vel' van een tuinboon wordt overigens dat deel van de boon bedoeld dat bij het zogenaamde dubbeldoppen wordt verwijderd. Niet dat dit dubbeldoppen vroeger al werd toegepast, maar het 'vel' is een van de meer robuuste delen van de boon.

Het eten werd op smaak gebracht met kruiden. Mosterd geldt als één van de belangrijkste smaakmakers. Fijngewreven zaden van zwarte mosterd vormen de basis van dit product, maar vroeger werden ook de zaden van herik en witte mosterd gebruikt om mosterd te maken. De planten werden lokaal in kruidentuinen gekweekt, evenals planten als selderij, venkel en koriander. Dat was al zo sinds de Romeinse tijd. De paradijskorrel vormt een uitzondering (afb. 7.4). De zaden van deze plant komen uit West-Afrika en werden dus geïmporteerd. De paradijskorrel is een soort peper. De oudste vermeldingen van paradijskorrels stammen uit het begin van de 13^e eeuw. In die tijd kwamen de paradijskorrels met karavanen dwars door de Sahara naar de kust van Libië, alwaar zij verscheept werden naar Venetië. De Venetianen hadden het monopolie op zowel de handel in zwarte peper (uit India) als op de handel in paradijskorrels. Vanaf het midden van de 14^e eeuw werd de paradijskorrel direct, over zee, uit West-Afrika gehaald. In de 15^e eeuw kwam het monopolie in handen van de Portugezen.⁴ De paradijskorrel is daarmee een tamelijk luxe element in de vulling van beerput nr. 2. Overigens werd zij niet alleen gebruikt als smaakmaker, maar ook als medicijn. Datzelfde geldt voor de andere kruiden. De grens tussen smaakmaker en geneeskruid is dikwijls vaag.

Afb. 7.2 Bolderik.

Afb. 7.3 Korenbloem.

¹ Knörzer 1967.

² Jobse-Van Putten 1996, p. 86.

³ Vermeeren en Gumbert 2008.

⁴ Hellwig 1995.

⁵ Van Haaster 1997.

Naast granen, peulvruchten, fruit, noten en kruiden bevatten de beerputten nog vier andere cultuurgewassen: lijnzaad, maanzaad, hennep en wouw. De eerste twee hadden vermoedelijk een plaats in de keuken en het medicijnkastje. Voor hennep is medicinaal gebruik de meest voor de hand liggende verklaring. In laatmiddeleeuwse kruidenboeken wordt hennep als zodanig meermalen genoemd, al kan gebruik als vogelvoer niet worden uitgesloten. In de rekeningen van het klooster Leeuwenhorst bij Noordwijk is in 1475-76 sprake van de aankoop van hennepzaad voor het vogeltje van de abdis.⁵ De al eerder genoemde gierst kan trouwens ook als vogelvoer gediend hebben.

Wouw levert een gele verfstof voor textiel. Helaas is niet bekend of de gebruikers van beerput 2 een rol speelden in de textielproductie. De beerputvulling is op basis van het aardewerk gedateerd in de periode 1425-1550. Uit deze periode is niet bekend wie de bewoners van het huis (11) waren. Archiefonderzoek (zie hoofdstuk 6) heeft uitgewezen dat Gijsbrecht van Zwieten in 1358 in dit pand een vollerij gevestigd had. In de periode nadat de beerput in gebruik was, vanaf 1573, woonde Huijbrecht Aelwijnsz in het huis. Van hem is bekend dat hij drapier was. Of de bewoners van dit huis in de tussengelegen periode eveneens in deze sector werkzaam waren, is niet bekend.

De resten van de wilde planten zijn voornamelijk afkomstig van akker- en tuinonkruid. Zij zijn afval van het voorbereiden van de maaltijd. Zachte berk, struikheide, dopheide, gagel en veenmos horen daar niet bij. Gagel kan uit de medicijnkast komen en berk en struikheide kunnen als bezem gediend hebben, maar het is ook mogelijk dat de hele groep uit turf komt. Turf was een veelgebruikte brandstof. Uitzonderingen zijn ook de hop en de takjes en blaadjes van de jeneverbes. Hoewel hop dikwijls met bierbrouwen in verband wordt gebracht, lijkt dat hier, met maar twee zaden, toch onwaarschijnlijk. De jeneverbes is ook moeilijk te verklaren. Misschien zat het takje tussen de bessen, die verder niet gevonden zijn. Maar het groen van de altijd-groene jeneverbes werd ook wel voor decoratie gebruikt.

7.5 Conclusie

De drie beerputten zijn gevuld met eenzelfde soort afval. De huishoudens, die dit afval hebben gestort, hebben er een min of meer identieke levenswijze op na gehouden. De plantaardige resten wekken niet de indruk dat de bewoners het arm hadden. De aanwezigheid van paradijskorrel duidt zelfs op een zekere welstand. Wie de bewoners precies waren en wat zij deden, is niet bekend. Wel bekend is dat veel bewoners, enige tijd nadat de beerputten werden gebruikt (vanaf 1573), hoge functies bekleedden in het bestuur van de stad of werkzaam waren in de textielindustrie (zie hoofdstuk 6). Huis 3 werd vanaf dit moment bewoond door een drapier. Huis 4 herbergde na 1557 een 'droochscheerder' en later een drapier. Hierboven is al vermeld dat ook huis 11 vanaf 1573 onderdak bood aan een drapier. Het is aannemelijk dat de huizen vóór die tijd soortgelijke bewoners hadden. Uit de voedselresten in de beerputten blijkt dat deze bewoners het tussen 1375 en 1550 niet slecht hadden.

Afb. 7.4 Paradijskorrels, recent.

Tabel 7.1 Leiden Steenschuur, Kamerlingh Onnes laboratorium (KOL)

Huis	11	11	11	3	4	4	
Beerput	2	2	2	9	5	5	
Beerlaag	1	2	3		monster c	monster d	
Datering	1425-1550	1425-1550	1425-1550	1375-1425	1375-1425	1375-1425	
Wetenschappelijke naam							Nederlandse naam
Granen							
Cerealia indet.	***** fr.	*****fr.	***** fr.	***** fr.	***** fr.	***** fr.	Graanzemelen
Cerealia spec., gemineraliseerd	-	-	-	-	1	-	Graan
Avena sativa, in kaf	-	-	2	-	-	-	Haver
Avena sativa, in kaf verkoold	-	-	-	1	-	-	Haver
Fagopyrum esculentum	-	-	2	-	9 fr.	-	Boekweit
Hordeum vulgare, in kaf	-	-	2	-	-	-	Gerst
Panicum miliaceum	-	-	1	-	-	-	Pluimgierst
Secale cereale, gemineraliseerd	-	-	1	-	1 fr.	-	Rogge
Triticum aestivum, verkoold	-	-	-	3	-	-	Tarwe
Gekweekt fruit en noten							
Ficus carica	1414	381	****	****	56	416	Vijg, pitjes
Fragaria vesca	120	10	64	****	**	16	Bosaardbei
Juglans regia	2 fr.	-	-	-	-	-	Okkernoot
Malus domestica, pitten	15	-	**	29	**	41	Appel, pitten
Malus domestica, klokhuiswanden	** fr.	37	*** fr.	*** fr.	*** fr.	** fr.	Appel, klokhuiswanden
Malus sp./Pyrus sp., pitten	-	27	-	-	-	-	Appel en/ of Peer
Mespilus germanica	1	-	3	-	-	-	Mispel
Morus nigra	49	36 + 2 fr.	**	1	3	6	Zwarte moerbei
Prunus avium	-	-	1	1 + 2 fr.	-	-	Zoete kers (kriek)
Prunus cerasus	3	-	1	-	5	4	Zure kers
Prunus domestica	-	-	12	-	-	-	Pruim
Prunus avium/cerasus	20 fr.	5 + 4 fr.	-	-	15 fr.	*** fr.	Zoete of zure kers
Pyrus communis, pitten	5	-	2	-	9	2	Peer, pitten
Pyrus communis, kelkjes	-	-	1	-	2	2	Peer, kelkjes
Pyrus communis, steencellen	826	* klompje	****	1 klompje	416	2203	Peer, steencellen
Ribes sp., bes	-	45 fr.	-	-	-	-	Kruis-, aal- of zwarte bes
Ribes spec., pitten	-	34	60	11	1	-	Kruis-, aal- of zwarte bes
Ribes spec., zonder vel	16	-	-	-	16	192	Kruis-, aal- of zwarte bes
Ribes nigrum, kelkjes	16	6	2	3	4	3	Zwarte bes, kelkjes
Ribes rubrum, kelkjes	8	1	-	-	-	-	Aalbes, kelkjes
Vitis vinifera, pitten	192 + 105 fr.	65 + 1 fr.	108	10	20 + 3 fr.	454 + 2 fr.	Druif, pitten
Vitis vinifera, vellen	-	17	***	-	-	-	Druif, vellen
Vitis vinifera, druiven	-	4	-	-	-	-	
Fruit en noten uit het wild							
Corylus avellana	9 fr.	-	1 + * fr.	1 fr.	-	-	Hazelnoot
Rubus fruticosus	16	-	24	-	-	-	Gewone braam, pit
Rubus idaeus	-	7	5	-	-	-	Framboos, pit
Sambucus cf. nigra	-	-	1	-	-	-	(Gewone) vlier
Vaccinium spec.	16	6	8	2	32	-	Een bosbes soort

legenda:

fr. = fragmenten

* = enkele, ** = enkele tientallen,

**** = enkele honderden,

***** = enkele duizenden,

*** = vele tientallen

***** = vele honderden

***** = vele duizenden

Tabel 7.1 Leiden Steenschuur, Kamerlingh Onnes laboratorium (KOL). (Vervolg)

Wetenschappelijke naam							Nederlandse naam
Aframomum melegueta	-	-	1	-	-	-	Paradijskorrel
Apium graveolens	-	-	1	1	32	-	Selderij, zaad
Brassica nigra	-	4	**** fr.	** + **** fr.	** fr.	16	Zwarte mosterd, zaad
Kruiden							
Coriandrum sativum	15	2	3 + 14 fr.	-	-	-	Koriander
Foeniculum vulgare	9	10	***	19	24 + 1 fr.	80 + 16 fr.	Venkel
Foeniculum vulgare, gemineraliseerd	-	-	10	-	-	-	Venkel, gemineraliseerd
Sinapis arvensis	8	3	**** fr.	** + **** fr.	-	-	Herik
Sinapis alba/Raphanus spec.	-	-	-	-	8 fr.	-	Witte mosterd/ een radijs soort
Andere gekweekte planten							
Cannabis sativa	-	-	-	8 fr. = 4	1 fr.	-	Hennep, zaad
Linum usitatissimum	-	2	2	-	-	8 fr.	Lijnzaad
Papaver somniferum	-	-	-	** fr.	-	-	Maanzaad
Reseda luteola	-	-	**	-	-	-	Wouw
Vicia faba, vel	-	-	-	1 fr.	1	-	Tuinboon, vel
Vicia faba, boon	-	-	-	-	1	-	Tuinboon
Wilde planten van diverse standplaatsen							
Agrostemma githago	** fr.	*** fr.	***** fr.	** fr.	***** fr.	**** fr.	Bolderik
Agrostis spec.	-	-	8	-	-	-	Struisgrassoort
Anthemis cotula	-	-	-	-	32	-	Stinkende kamille
Arnoseris minima	-	-	-	-	32	128	Korensla
Atriplex patula/prostrata	-	2	5	*	-	-	Uitstaande of spiesmelde
Betula pubescens	-	-	1	-	-	-	Zachte berk
Bidens tripartita	-	3	cf 1	-	-	-	Veerdelig tandzaad
Bromus secalinus	-	-	-	1	-	-	Dreps
Bromus secalinus type, gemineraliseerd	16	3	-	-	-	-	Dreps, gemineraliseerd
Bromus spec., vellen	-	-	-	-	8 fr.	-	Dravik soort, vellen
Calluna vulgaris, top takje	-	-	2	-	-	-	Struikheide
Centaurea cyanus	24 fr.	1 + 2 fr.	3 + 22 fr.	** fr.	24 + 76 fr.	1280 + 977 fr.	Korenbloem
Chenopodium album	8	2	1	-	40	-	Melganzenvoet
Chenopodium murale	8	-	-	-	-	-	Muurganzenvoet
Chrysanthemum segetum	-	-	1	-	-	128	Gele ganzenbloem
Dianthus spec.	-	-	-	-	-	128	Anjersort
Erica tetralix, blaadje	-	-	8	1	-	-	Gewone dopheide, blaadje
Erica tetralix, takje	2	-	-	-	-	-	Gewone dopheide, takje
Fallopia convolvulus	-	-	2	-	1 fr.	-	Zwaluwtong
Galium aparine	-	-	1	-	1 + 1 fr.	1	Kleefkruid
Galeopsis speciosa/tetrahit	-	-	-	-	-	2 + 8 fr.	Dauwnetel/Gewone hennepnetel
Galeopsis bifida/speciosa/tetrahit	-	-	-	1 fr.	4 fr.	-	Hennepnetelsoort
Glyceria fluitans	-	-	-	-	-	-	Mannagras
Humulus lupulus	-	-	1	1	-	-	Hop
Hydrocotyle vulgaris	-	-	-	-	-	-	Gewone waternavel
Hypochaeris spec.	-	-	-	-	-	1	Biggekruiddoort

Tabel 7.1 Leiden Steenschuur, Kamerlingh Onnes laboratorium (KOL). (Vervolg)

Wetenschappelijke naam							Nederlandse naam
Wilde planten van diverse standplaatsen (vervolg)							
Hypochaeris glabra/radicata	-	-	-	-	16	-	Glad/ gewoon biggekruid
Juniperus communis, blaadjes	-	-	2	-	-	-	Jeneverbes, blaadjes
Juniperus communis, takje top	-	-	1	-	-	-	Jeneverbes, takje top
Knautia arvensis	-	-	2	-	-	-	Beemdkroon
Myrica gale	-	-	-	1	-	-	Wilde gagel
Oenanthe fistulosa	-	1	-	-	-	-	Pijptorkruid
Persicaria lapathifolia	10	2 + 1 fr.	11	-	35	53 + 16 fr.	Beklierde duizendknoop
Persicaria maculosa	-	-	1	-	-	-	Perzikkruid
Poacea spec. klein in kaf	-	-	-	-	32	-	Grassoort
Poacea spec.	-	-	-	-	32	-	Grassoort
Polygonum aviculare	-	-	1	-	8	-	Gewoon varkensgras
Raphanus raphanistrum, houwdeel	8	-	-	-	-	64	Knopherik, houwdeel
Rumex acetosella	8	-	27	** fr.	40	592	Schapezuring
Rumex spec.	-	-	-	-	40 fr.	-	Zuringsoort
Scleranthus annuus	-	-	1 fr.	-	-	-	Eenjarige hardbloem
Solanum nigrum	-	-	-	2	-	128	Nachtschade
Spergula arvensis	-	-	-	-	32	64	Gewone spurrie
Sphagnum spec., takje	-	-	9	-	8	-	Veenmos
Sphagnum spec, blaadje	8	-	-	-	32	-	Veenmos
Stellaria media	-	-	-	-	-	64	Vogelmuur
Thlaspi arvense	-	-	-	-	8	-	Witte krodde
Urtica dioica	-	-	-	-	-	384	Grote brandnetel
Urtica urens	-	-	8	-	-	64	Kleine brandnetel
Valeriana dentata	-	-	1	-	-	-	Getande veldsla
Viola spec.	-	-	-	-	-	16	Viooltje soort
Diversen							
Aardewerk	3 fr.	-	-	-	-	-	Aardewerk
Bot, verkoold	-	-	-	-	1 fr.	-	Bot, verkoold
Bot	* fr.	*	-	-	-	-	Bot
Eierschaal	* fr.	9 fr.	** fr.	-	-	** fr.	Eierschaal
Geitenkeutel	-	-	-	1	-	-	Geitenkeutel
Glas	* fr.	-	* fr.	-	-	-	Glas
Hout	* fr.	-	-	* fr.	* fr.	* fr.	Hout
Houtskool	-	-	-	** fr.	-	-	Houtskool
Insectenresten	**	*	****	*****	**	-	Insectenresten
Leer	-	-	-	* fr.	-	-	Leer
Mytilus edulis	** fr.	1 + 4 fr.	**	-	-	* fr.	Mossel
Pissebed	-	-	-	1 fr.	* fr.	-	Pissebed
Schelpen, gebrand	-	-	-	*	-	-	Schelpen, gebrand
Textiel	2 fr.	-	-	-	-	-	Textiel
Veren	-	1 fr.	-	-	-	-	Veren
Visresten	-	-	-	*	**	***	Vis
Vissenschubben	* fr.	4	** fr.	-	* fr.	-	Vissenschubben
Vissenwervels, graten	* fr.	5	*fr	-	-	-	Vissenwervels
Zeepok	-	-	** fr.	-	-	-	Zeepok
Zandkorrels	-	-	-	-	-	****	Zandkorrels

legenda:

fr. = fragmenten

* = enkele, ** = enkele tientallen,

**** = enkele honderden,

***** = enkele duizenden,

*** = vele tientallen

***** = vele honderden

***** = vele duizenden

8 Een bouwhistorische analyse van de funderingsresten

E.D. Orsel

In 2001, toen de opgraving aan het Steenschuur werd verricht, was helaas geen handzaam bouwhistorisch vergelijkmateriaal voorhanden. De opgraving is indertijd wel bouwhistorisch begeleid.¹ Door het bouwhistorisch onderzoek dat sinds die tijd is uitgevoerd in de stad is inmiddels een (voorlopig) beeld ontstaan van de bouwhistorie in de stad Leiden.² Met deze opgebouwde kennis is opnieuw bouwhistorisch naar de opgravinggegevens gekeken. De sporen en dateringen zoals genoemd in hoofdstuk 4 zijn daarbij uitgangspunt en worden dan ook niet herhaald, soms wel van commentaar voorzien of verbeterd.

Deze bouwhistorische analyse is opgebouwd van groot naar klein: van bouwblok, via huistypen, indeling van de huizen naar elementen in het woonhuis. Er zal in de volgende stappen ingegaan worden op het bouwblok en de opgegraven bouwkundige structuren en elementen. Het is niet de bedoeling alle sporen bouwhistorisch te bezien (zie hiervoor hoofdstuk 4), maar grote lijnen te herkennen en te duiden.

8.1 Het bouwblok

Gesloten bouwblok

Het gedeelte waar de opgraving heeft plaats gevonden maakte onderdeel uit (tot 1807) van een gesloten bouwblok. Dit blok, één van de grootste in Leiden, werd/ wordt begrensd door het Steenschuur, Nieuwsteeg, Zonneveldstraat en de Langebrug. Op de oudste vogelvluchtkaarten van Bast (1600) en Blaeu (1649) is waarneembaar dat de binnenterreinen grotendeels leeg zijn (zie afb 2.3 en 2.4). De percelen richten zich op alle straten, waarbij de bebouwing aan het Steenschuur en de Langebrug de hoofdstraten van het blok lijken te zijn. Hier zijn de grootste gebouwen en percelen waarneembaar.

Uit hoofdstuk 4 valt te concluderen dat de percelen rond 1325 zijn uitgegeven. Het archiefonderzoek stemt hiermee overeen: de straat was halverwege de 14^e eeuw al grotendeels bebouwd. Als eerste werd op de plek van huis 2 een bakstenen structuur gerealiseerd, waarop huis 1 en 3 snel volgden, met kort daarop 5, 7, 8, 9 en 10. Aan het eind van de 14^e eeuw werden huis 4 en 11 in steen opgetrokken en rond 1425 volgde ten slotte huis 6. Het lijkt logisch te veronderstellen dat deze laatste twee voorafgegaan zijn door andere, wellicht houten, huizen, zodat alle percelen (vrijwel) tegelijkertijd zijn volgebouwd. Een belangrijk punt hierbij is dat het onduidelijk is of dat op alle bakstenen funderingen opgaand muurwerk heeft gestaan. De opgegraven restanten kunnen ook funderingen voor een houten of een vakwerkopbouw zijn.

Structuur

De zijde van het bouwblok aan het Steenschuur kenmerkt zich door diepe percelen. De bebouwing op die percelen bestaat uit bouwwerken grenzend aan de straat, uitbreidend naar achteren. Uit de opgraving blijkt dat de bebouwing eerst eigen bouwmuren bezat, gescheiden door een osendrup of steeg. Er is in de zijde van het Steenschuur één steeg bekend (meer een brede osendrup), tussen huis 5 en 6. Uit onderzoeken in andere bouwblokken aan het Steenschuur (nr. 11, 13 en 14) weten we dat de percelen over het algemeen geen achterontsluiting hadden.

8.2 Huistypen

Diepe en dwarse huizen

Uit de opgravinggegevens blijkt dat zowel diepe als dwarse huizen voorkomen aan het Steenschuur. Vanuit bouwhistorisch onderzoek blijkt dat een diep huis op een smal perceel de regel is in Leiden. Een dwarshuis heeft een breder front aan de straat en een dergelijk breder perceel is kostbaarder dan een smal perceel. Aan het Rapenburg zijn bij bouwhistorisch onderzoek enkele dwarshuizen aangetroffen, zodat de afwisseling van diepe en dwarse huizen kenmerkend genoemd kan worden voor deze gracht. Doordat dit gebied een nieuwe ontwikkeling met een planmatige uitgifte is, konden ook deze verschillende percelen worden gevormd. Wellicht waren standaard breedtes bedacht en uitgegeven, maar zijn na aankoop meerdere percelen samengevoegd en opnieuw verdeeld. Dit is bijvoorbeeld ook waargenomen bij de perceeluitgifte van de 17^e-eeuwse gordel.³ In de topografische kaarten van Bast en Blaeu (afb. 2.3 en 2.4) zijn huis 6 t/m 9 getekend als

¹ De bouwhistorische begeleiding is uitgevoerd door drs. K.J. Steehouwer, zie Steehouwer 2001.

² Orsel 2007a.

³ Orsel, 2007b.

brede huizen. De overige huizen als diepe huizen. In de opgraving zijn de breedtes van huis 6 t/m 9 (respectievelijk circa 6 -7,5 inclusief overbouwde steeg, 9, 8 meter breed) en huis 1 t/m 5 (allemaal ongeveer 6 meter breed) goed herkenbaar. De aangetroffen bredere huizen komen dus overeen met de getekende situatie. Het verschil in de brede en de diepe huizen is ook in de opgravingplattegrond herkenbaar aan de verder naar voren liggende achtergevel van de brede voorhuizen.

Uit de in hoofdstuk 4 aangegeven chronologie kan voorzichtig worden afgeleid dat de diepe huizen een iets oudere structuur hebben dan de brede huizen. Wellicht zijn de brede huizen voorafgegaan door andere structuren, waarvan sporen bij de latere bebouwing zijn verdwenen.

Achterhuizen

De achterhuizen die achter huis 1 t/m 6 herkenbaar zijn, zijn vaste achterhuizen van het diepe type. De achterhuizen achter huis 7 en 8 lijken dwarse vaste achterhuizen. De diepe achterhuizen lijken allemaal uitbreidingen van het oorspronkelijke voorhuis. Het duidelijkste is dit herkenbaar bij huis 3. Hier bevindt zich achter het voorhuis (in hoofdstuk 4 opgedeeld in voor- en achterhuis) op een voormalige open plaats een beerput (rond 1325). Deze situatie wordt na 1425 gewijzigd. Het voorhuis wordt dan aan de achterzijde uitgebreid met een vast achterhuis, waarbij de beerput wordt afgesloten. De brede achterhuizen lijken te behoren tot de oorspronkelijke opzet. Hiermee wordt een tweebeukig huis van 7-8 meter breed en circa 10 meter diep gerealiseerd. De achterste beuk kan een aankapping tegen het voorhuis zijn. Het lijkt er op dat alle achterhuizen even breed zijn als de voorhuizen. In veel achterhuizen (bijvoorbeeld huis 2, 4 en 5) is een opdeling met kelder en langs lopende gang herkenbaar. Vaste diepe achterhuizen kunnen ook smaller zijn dan het voorhuis.⁴ De hier als gang geïnterpreteerde ruimte is dan een open plaats langs het achterhuis.

Losse achterhuizen

Losse achterhuizen zijn een kenmerkende uitbreiding van de opzet met voor- en vast achterhuis. Een dergelijk los achterhuis wordt op enkele meters achter de achtergevel van het vaste achterhuis opgetrokken. Een dergelijk achterhuis is met een verbindingsgang met het vaste achterhuis verbonden. Deze losse achterhuizen vallen buiten de opgraving. Alleen bij huis 5 en 6 zijn aanwijzingen dat er losse achterhuizen zijn geweest. Zo hebben beide panden goten, die verder doorlopen naar achteren.

8.3 De indeling van de huizen

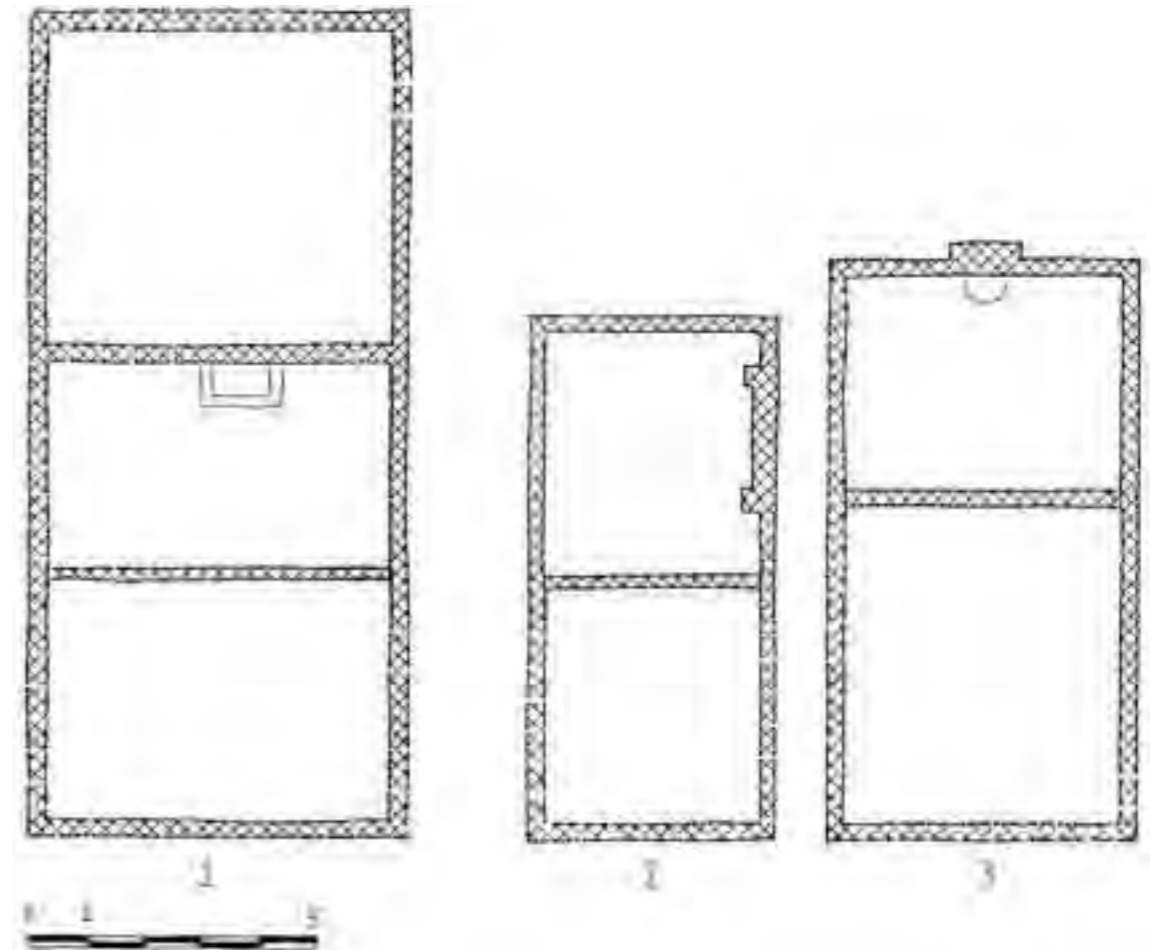
Structuur

Structuur handelt over de indeling van de gebouwen. Elementen die hierin bepalend zijn, zijn gangen, kelders, haarden en trappen. Zo blijkt vaak bij huizen dat vanuit het gebruik de elementen logisch zijn gepositioneerd. De trap is vaak centraal in het huis geplaatst. Loopt de gang aan de ene zijde, dan ligt de schouw over het algemeen aan de andere zijde van het huis.

Binnen de opgegraven gebouwen zijn de gangen nog wel te herkennen. Met name bij de achterhuizen en door de riolen. Er zijn echter maar weinig aanwijzingen voor haarden en trappen. De duidelijk herkenbare haarden, die een relatie hebben met muurwerk, zijn de haarden van huis 1 en huis 3 (zie verder). Beide haarden liggen tegen de achtermuur van de achterkamer (binnenhaard). In huis 2 is mogelijk in de achterkamer tegen de oostelijke bouwmuur een schouw aanwezig geweest. Trappen zijn in de oudere fases geheel niet herkenbaar. Alleen uit fase 4 kan een trap verondersteld worden in huis 2, direct voor de kelder, en in huis 5, boven het voorste (afgescheiden) deel van de kelder.

De oudste structuur (fase 2) heeft de opzet van een diep huis met een onverwarmde voorruimte en een binnenhaard. Deze binnenhaard is verwarmd door een haard tegen de achterwand of de zijgevel (zoals te zien bij respectievelijk huis 1 en 3 en huis 2) (afb. 8.1). Huis 5 uit fase 3 is waarschijnlijk een ongedeelde diep huis met een vrije haard. Hoewel dit bouwhistorisch gezien een voorganger is van de huizen uit fase 2 is dit voorbeeld dus jonger. Uit dezelfde fase zijn huizen 7 en 8 dwarse tweebeukige huizen, waarvan onderverdeling of positie van de haarden onbekend zijn (afb. 8.2).

Een volgende ontwikkeling is het toevoegen van, meest onderkelderde, vaste achterhuizen. Langs de kelder, en indien mogelijk langs de oudere binnenhaard, komt een gangstructuur.

Afb. 8.1 Huis 1 en 2 omstreeks 1325.

Dit is bijvoorbeeld herkenbaar bij huis 4 en 5. Wellicht behoren hierbij ook de positionering van nieuwe trappen redelijk centraal in de bouwkundige opzet.

Tot slot vindt er een uitbreiding plaats naar achteren, met losse achterhuizen en verbindingsgangen.

Kelder, inclusief ligging

Uit de opgravinggegevens wordt niet duidelijk of de kelders contemporain zijn met het muurwerk. Met andere woorden, het is niet duidelijk uit welke periode de kelders stammen. Behoren ze bij de opzet, of zijn het latere verdiepingen? Alleen bij huis 3 is duidelijk dat het (zogenoemde) achterhuis een oorspronkelijke (omstreeks 1325) verdiepte aanleg (0,70 meter diep) had, die later (1350-1425) is opgevuld. Het lijkt erop dat met name de achterhuizen later zijn verdiept voor zogenaamde souterrains. Dit houdt in dat de kelders niet geheel ondergronds lagen, maar deels bovengronds. Op het verhoogde plafond zal een opkamer zijn geweest. De kelder van het achterhuis van huis 2 is nog het meest herkenbaar als een echte kelder. Deze kelder was overwelfd met een kruisgewelf (met aan de west- en oostzijde drie kelderinsteken). Overigens heeft het muurwerk rond deze kelder opmerkelijke bouwsporen. In het muurwerk zijn hoekige, verticale gaten aanwezig. Deze gaten zijn moeilijk verklaarbaar. Wellicht zijn het ingemetselde ankers geweest waarop een muurplaat was bevestigd. Op de muurplaat zou dan een houten of vakwerk opbouw hebben gestaan.

Plaats schouwen en haarden

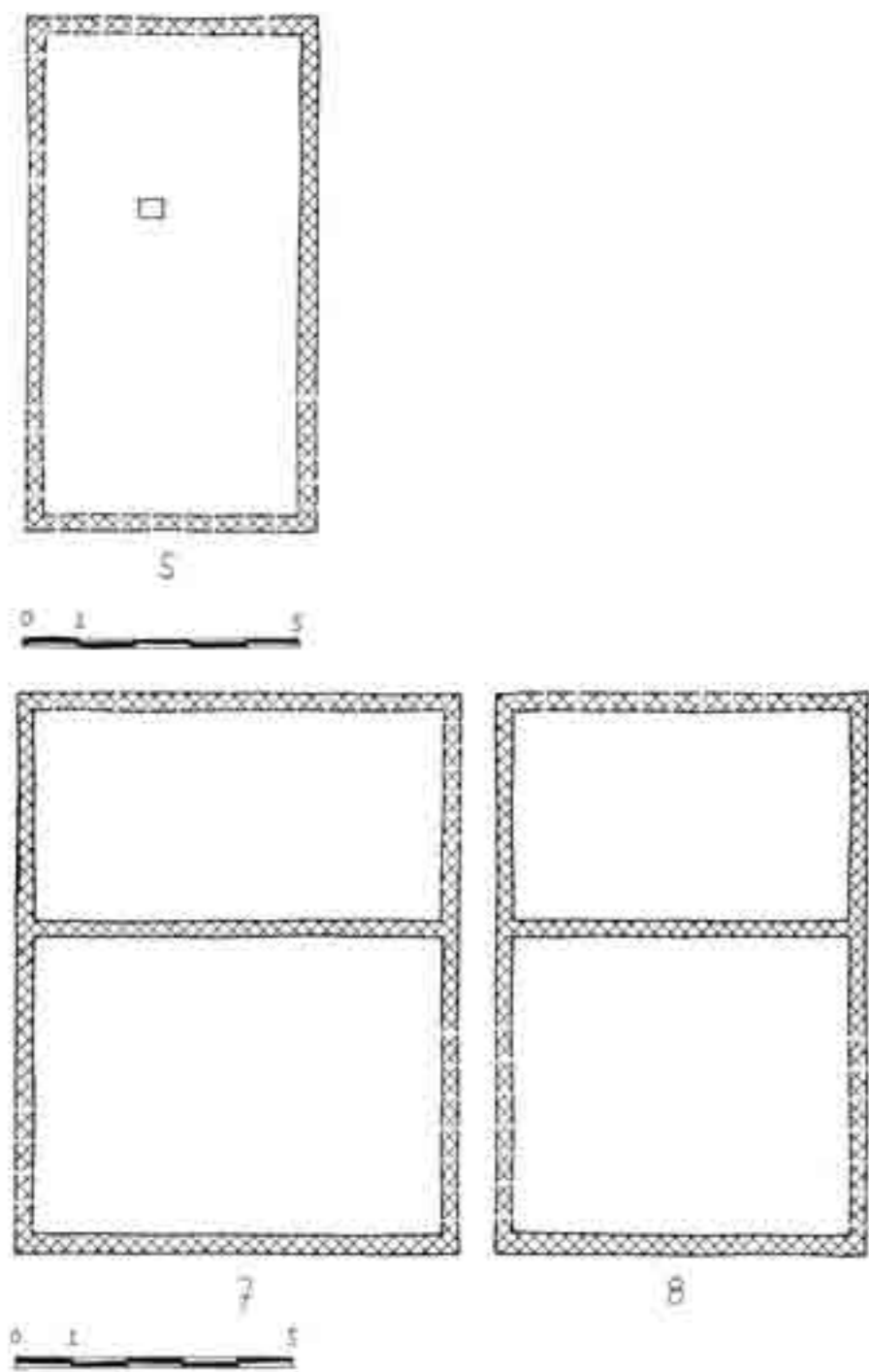
De positie van de schouw of haard is bij bouwhistorisch onderzoek in Leiden nog een thema waar onvoldoende over bekend is. Over het algemeen worden de schouwen aangetroffen tegen de zijgevels van diepe huizen, maar afwijkingen komen zeker voor.⁵

De vrije haard is de oudste vorm van verwarmen en koken. Bij een vrije haard, die overigens nog voorkomt in de stedelijke keuren tot 1545 (een haard die men ommeegaande kan)⁶,

⁴ Orsel 2007a.

⁵ Orsel 2007.

⁶ Orsel 2007, p. 120.

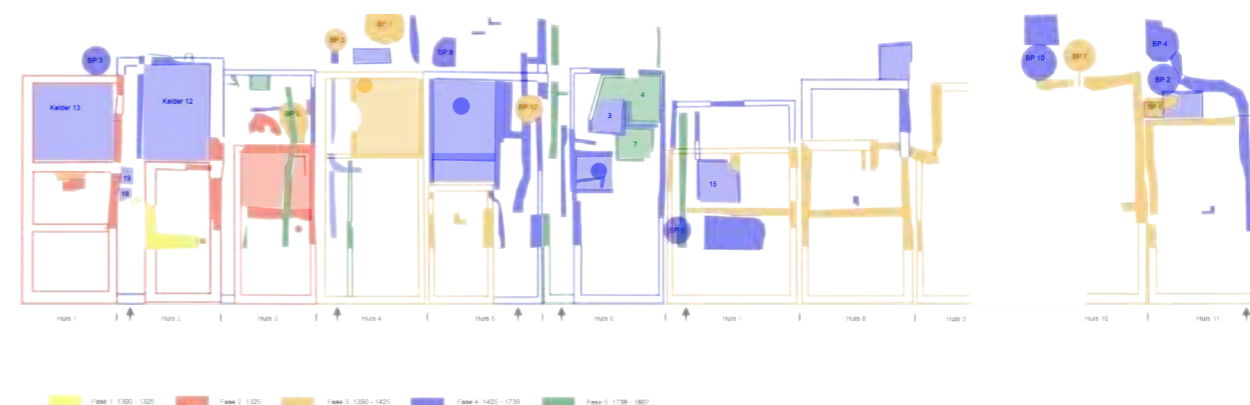
Afb. 8.2 Huis 5, 7 en 8 tussen 1350 en 1425.

verdwijnt de rook in de ruimte met een open kap, een zogenaamd rookhuis, en is er dus geen verdieping mogelijk. Een andere mogelijkheid is een vrij hangende houten of vakwerk schoorsteen of rookvang, waardoor de rook wordt opgevangen en afgevoerd en dus een verdieping wel degelijk mogelijk is.

Een vrije haard is aangetroffen in huis 5 (C138 en C122). Deze rechthoekige haard (C122) van omstreeks 1350-1425 is geplaveid met bakstenen, met daarnaast een gemetseld vierkant (as)putje en een ingegraven aspot. Het type vrije haard leek aanvankelijk ook aangetroffen in huis 1 (hoofdstuk 4, in de achterruimte van het voorhuis, S122). Bouwhistorische analyse maakt het echter aannemelijker dat de haard in dit pand tegen de achterwand van de achterruimte van het voorhuis aanlag.

In Utrecht is geconstateerd dat al vroeg de haard naar de gevel verschuift. De haard verschuift in Utrecht omstreeks 1200 (of het begin van de 13^e eeuw) met de opkomst van de bakstenen huizen naar een stenen tussenmuur of de zijgevel.⁷

⁷ Klück 1990.

Afb.8.3: "Afbeelding der huizen op het Rapenburg te Leyden, zoo als dezelve waren voor de ramp van den 12 Januari 1807", gemaakt door A. Polet en J. Timmermans in 1807. Collectie RAL PV46050.3a; in relatie tot de opgegraven huizen. De pijlen geven aan waar de riolen en de gangen liepen. Deze komen in vrijwel alle gevallen overeen met de plaats van de voordeur zoals afgebeeld door Polet & Timmermans.

In de opgraving zijn ook haarden tegen muren aangetroffen. In huis 3 ligt in de periode 1250-1350 in de rechter achterhoek van de voorruimte een haardplaats. In het zelfde huis is uit een latere fase (1425-1739) een haardplaats bekend in het vaste achterhuis. Deze haard ligt tegen de scheidingsmuur tussen voor- en achterhuis (C100). Tegen dezelfde muur is ook in het voorhuis een haardplaats aangetroffen, zodat geconcludeerd kan worden dat deze haarden rug aan rug lagen. Dit vormt tevens een verklaring voor de verdikking van de achtergevel. De boog eronder moet dan gezien worden als een spaarboog.

In huis 2 is in de achterkamer tegen de oostelijke bouwmuur (C63) een schouw (S134/ S135) aanwezig geweest. De uitmetselingen van de funderingen en de twee aspoten zijn hier aanwijzingen voor.

Vaak zijn bij de haarden aspotjes in de vloeren ingegraven (bijvoorbeeld de haard (C100) in de achterruimte van het voorhuis van huis 3 en bij de vrije haard in huis 5 (C122)).

Plaats gang in relatie tot gevel tekening

Op de geveltekening van Timmermans/ Polet uit 1807 is de voordeur links of rechts in de gevel gepositioneerd (afb.8.3). Steehouwer constateerde reeds dat voor bijna alle huizen de plaats van de deur in de tekeningen overeenkomt met de positie van de gang (en de daar liggende riolen) in de opgraving.⁸ Dit is een correcte constatering.

In de middeleeuwse situatie moet over het algemeen gedacht worden aan een centrale deur die uitkwam in een onverdeelde en onverwarmde voorruimte; de werk-/ verkooppriimte. Het is niet geheel duidelijk wanneer in Leiden een hal/ vestibule ontstond, inclusief de verschuiving van de voordeur naar de zijkant, maar het zal pas ergens in de late 16^e, maar zeker in de 17^e eeuw hebben plaatsgevonden. Bij de gevonden middeleeuwse huizen hoorde dus in eerste instantie in het voorhuis geen gang.

8.4 Elementen

Funderingen

De ontwikkeling van funderingen van woonhuizen is in Leiden nog vrijwel niet bestudeerd. Het algemene beeld dat bestaat is dat er eigenlijk niet diep gefundeerd werd en gewoon op staal (dit in tegenstelling tot bijvoorbeeld Amsterdam). De aanleg van het muurwerk begint op geringe diepte met enkele versnijdingen als aanleg. In opgravingen van woonhuizen wordt vrijwel geen funderingshoutwerk als drager/ ondersteuning onder de muren aangetroffen. De reden hiervoor is onduidelijk. Wellicht had men voldoende vertrouwen in de draagkracht van de ondergrond. Daarbij is het opgaande werk als een relatief lichte bouwmethode aan te duiden door het toepassen van een houten opbouw of een stenen/ vakwerkhuis met een dragend houtskelet (met dunnen en dus lichte muren of wanden). Een tweede reden kan liggen in de geringe bouwhoogte van één of twee bouwlagen, gebruikelijk destijds.

Tijdens de opgraving is slechts van een aantal huizen de opbouw van de funderingen gedocumenteerd. Het oudste muurwerk, aangetroffen in huis 2, heeft een in de

⁸ Steehouwer 2001.

Afb. 8.4 Tekening van C.L. Hansen uit 1807 (Collectie RAL PV46155).

ondergrond gevleide funderingsaanleg van twee steens dikte (in Vlaams verband), dus geen funderingshout. Het is onduidelijk of het opgaande muurwerk zo breed bleef. Waarschijnlijk versneed deze fundering onder maaiveld tot een muurdikte op maaiveldniveau van één steen dik.

De achtermuur van huis 3 (fase 2) was op zand gevleid en kende wel vijf versnijdingen. Het muurwerk van dit huis omstreeks 1325 heeft aan de onderzijde twee versnijdingen (ter breedte van een kwart steen). Ook het onderkelderde achterhuis van huis 4 van omstreeks 1375 heeft twee versnijdingen als aanleg. Voorzichtig kan dus geconcludeerd worden dat de funderingen die zijn aangetroffen in grote lijnen passen binnen het bovengeschetste algemene beeld.

Vloeren

Door de sloop van de panden na de kruitramp zijn ook de meeste vloeren verdwenen. Dit geldt zeker voor de houten exemplaren. In de opgraving zijn enkel voorbeelden aangetroffen van baksteen of plavuizen vloeren en dan alleen voorbeelden uit de kelders/souterrains. Zo is in huis 3 een baksteenvloer in de kelder aangetroffen van rond 1325. In huis 4 is een tegelvloer in de kelder aangetroffen van rond 1375.

Opgaande constructie

Van de huizen is uiteraard vrijwel niets bekend van het opgaande werk. Voor de opgaande constructie is in Leiden uit bouwhistorisch onderzoek bekend dat gebruik werd gemaakt van dragende stenen muren (meestal één steen dik) of een houtskelet bekleed met hout of gevuld met vakwerk. De enige mogelijke aanwijzingen voor een houten of vakwerkbouw zijn de al eerder genoemde verticale gaten in het muurwerk van het vaste achterhuis bij huis 2. In de gaten zaten wellicht houten ankers voor de bevestiging van een muurplaat. Op de schilderijen van de Ramp kan van de beschadigde huizen een beperkt (en wellicht onbetrouwbaar) beeld worden gevormd van de dan nog staande constructies. Eigenlijk wordt alleen huis 3 zodanig afgebeeld dat daar de constructie kan worden waargenomen. Op de tekening van C.L. Hansen uit 1807 (afb. 8.4) is te zien dat het huis twee bouwlagen met samengestelde balklagen had. In de moerbalken (geen sporen van een houtskelet) zijn de nesten van ingelaten kinderbinten goed te zien. Op de moerbalken boven de eerste verdieping staan de (onduidelijk weergegeven) kappanten. Op de eigen bouwmuur met borstwering ligt een muurplaat, waarop daksporen staan. Deze sporen, die ondersteund worden door de spanten, worden in de nok samengehouden met een haanhout. Hier is ook zichtbaar dat de voorkamers tegen de rechterzijmuur een schouw hadden. Van de omgeving is op de afbeeldingen niet meer afleidbaar dan dat de huizen stenen muren, houten balkenvloeren en daken met sporen en spanten hadden.

Osendrup

Een osendrup is een druipstrook tussen twee huizen (afb. 8.5). Deze strook was met name bedoeld om regenwater dat van de daken (toen nog zonder goten) tussen de huizen viel, af te voeren. Daarnaast zorgde de osendrup ervoor dat brandoverslag vaak werd voorkomen. Als laatste gaf de osendrup ruimte voor de uitstekende constructiedelen van de in de Middeleeuwen veelvuldig toegepaste ankerbalkgebint in het houtskelet. De breedte van de osendrup was geregeld in de Leidse stedelijke keuren.⁹ Osendruppen zijn een typisch middeleeuws verschijnsel. In de 17^e-eeuwse uitbreidingswijken van Leiden komen ze bijvoorbeeld niet voor en hebben de huizen gemeenschappelijke bouwmuren. Een osendrup lijkt op veel plaatsen aanwezig. Normaal is een osendrup uitgevoerd met een verharde goot, bijvoorbeeld van baksteen. Tijdens de opgraving zijn echter ook natuurstenen goten aangetroffen.

Een voorbeeld van gemeenschappelijke bouwmuren is te vinden tussen huis 3 en 4. Daar was in de middeleeuwse situatie een osendrup aanwezig, die in 1612 verdwijnt door het afbreken van de eigen (westelijke) bouwmuur van huis 4. De oorspronkelijke (oostelijke) bouwmuur van huis 3 bleef bestaan en vormde daarna de gemeenschappelijke muur.

Een ander voorbeeld is de situatie tussen huis 5 en 6, waar een steeg aanwezig was. Omstreeks 1600 werd deze steeg overbouwd door huis 6 (nadat waarschijnlijk reeds eerder een deel bij huis 5 was getrokken). De bewoners van huis 6 trokken daarbij geen nieuwe eigen bouwmuur op, maar maakten gebruik van de reeds bestaande muur van huis 5.

⁹ Orsel 2007a en 2007b.

Waterputten en beerputten

Uit de positie van de beerputten kan worden afgeleid dat deze vrijwel altijd buiten de huizen lagen, meestal op een binnenplaats. Een mooi voorbeeld is de beerput achter het voorhuis van huis 3. Deze is pas door een uitbreiding van het huis (fase 3, 1250-1425) binnen de bebouwing komen te liggen. Een andere put die binnen ligt, is de beerput van huis 5. Dit is echter waarschijnlijk een positie in een voormalige steeg. Dit zou ook kunnen gelden voor het exemplaar in huis 7.

Ronde waterputten liggen in tegenstelling tot de beerputten binnen de panden. Zo zijn in de souterrains van de vaste achterhuizen van huis 4 en 5 (beide fase 4) waterputten aanwezig. In een keldertje van huis 6 is ook een waterput aanwezig. De gemetselde rechthoekige waterkelder bij huis 4 ligt echter buiten het pand achter het achterhuis op de binnenplaats. Een situatie die wel vaker wordt aangetroffen in de late 17^e en 18^e eeuw.

Afb. 8.5 Oosendruppen zijn op sommige plaatsen in de stad nog steeds terug te vinden in het straatbeeld. Zo is bijvoorbeeld aan de linkerkant van Middelstegegracht 143 een gedeeltelijk dichtgemetselde oosendrup aanwezig.

9 Het sluimerende einde van het 'beerputtentijdperk' in Leiden Een privaat rioleringsstelsel *avant la lettre*: (secret)goten aan het Steenschuur uit de 16e en het begin van de 17e eeuw

R.M.R. van Oosten

9.1 Inleiding

Eén van de meest in het oog springende zaken bij de opgraving aan het Steenschuur in Leiden in 2001 zijn de parallel lopende (overwelfde) bakstenen goten.¹ Ze vertrekken vanaf de achterzijde van de grachtenpanden en lopen richting het Steenschuur. De functie en datering van deze goten waren tijdens de opgraving niet direct duidelijk. Zowel het begin- als het eindpunt van het gotensysteem viel buiten het opgravingsterrein en er kon ook geen eenduidig afschot vastgesteld worden. Ze bevatten weinig of geen vondstmateriaal, zodat de dateringen aanvankelijk tamelijk ruim waren ('aanlegdatum ergens in de 16^e, 17^e of 18^e eeuw'). De archeologische gegevens gecombineerd met archiefbronnen bieden uitkomst over de functie en datering. Bovendien geven ze de gelegenheid om het voorkomen van de goten in een bredere context te plaatsen. Het blijkt dat de goten van het Steenschuur voor Leidse begrippen als een 'normaal verschijnsel' opgevat kunnen worden, maar ook dat de stad Leiden, samen met Amsterdam, een uitzondering is. Voor zover er onderzoek naar gedaan is, kan gesteld worden dat in andere West-Nederlandse steden zoals Alkmaar, Delft, Dordrecht en Haarlem men enkele halve eeuwen later pas het gebruik van de beerput heeft afgezworen.² Erg verstandig is de vroege overstap op secreetgoten in elk geval niet geweest en aan het eind van het artikel vragen we ons af hoe het zo uit de hand heeft kunnen lopen.

9.2 Goten aan het Steenschuur

Bij zes van de elf (deels) opgegraven huizen (huizen 3, 4, 5, 6, 7 en 11) is een bakstenen goot aangetroffen van ruim een halve meter breed (afb. 8.3 en afb. 9.1). Vijf goten zijn overwelfd, de zesde goot (bij huis 6) is afgedekt met platte leistenen. De overwelfde goten zijn opvallend gelijkvormig en alle gemetseld in het baksteenformaat 20-19x9,5x4,5 cm, hetgeen suggereert dat de aanleg wellicht een gezamenlijke onderneming van de eigenaren van de woonhuizen geweest kan zijn. Misschien heeft het zelfs in een betrekkelijk korte periode van hooguit enkele jaren plaats gehad. Naast deze groep 'bakstenen overwelfde goten' zijn er overigens nog enkele andere typen al dan niet overdekte goten en gootjes aangetroffen. Deze worden hier echter verder buiten beschouwing gelaten. Het betreft veelal kleinere gootjes voor de afvoer van kelderwater, met uiteenlopende dateringen.

Eén van de aardige bijkomstigheden van de overwelfde bakstenen goten aan het Steenschuur is dat de positie van de voordeur eruit afgeleid kan worden. De goten lopen namelijk door

Afb. 9.1 Een overwelfd riool (C097) in huis 4.

¹ Met dank aan Piet de Baar (AWN-Rijnstreek en medewerker Regionaal Archief Leiden) en Leo den Hollander (AWN-Rijnstreek en collega-opgraver bij het KOL) voor hun kritische opmerkingen ten aanzien van de tekst en inhoud van dit stuk. Het stuk is een nadere uitwerking van mijn doctoraalscriptie (Van Oosten 2003).

² Er is tot op heden weinig onderzoek gedaan naar het voorkomen van (secret)goten. In Alkmaar (Bitter 2004, p. 6), Dordrecht (Sarfati 2007, p. 183), Delft (Bult 1992, p. 49-57) en Haarlem (Van Oosten in voorbereiding), lijkt het er in elk geval op dat de secreetgoten/rioleringsgoten minder massaal en later zijn geïntroduceerd. In Amsterdam is recentelijk een uitgebreid historisch onderzoek gedaan naar privaten en riolen (Abrahamse 2010). Abrahamse suggereert dat in het derde kwart van de 17e eeuw vooral de beter bemiddelde Amsterdammers overstapten van beerputten naar rioleringen (p. 304). Hij wijst er verder op dat het onderzoek naar de rioleringen bemoeilijkt wordt, omdat het een privéaangelegenheid betreft (p. 395, noot 92).

de gang en de gang zal aangesloten hebben op de ingang. De voorgevel van de woningen had daar ook informatie over kunnen verschaffen, maar deze is niet opgegraven; mogelijk bevinden de fundamenten zich nog onder de bestaande stoep.³ De plaats van de gang of voordeur stemt in vijf van de zes gevallen overeen met de plaats van de voordeur, zoals deze is aangegeven op de prent van de gevelrij van Polet en Timmermans (afb. 8.3).

9.3 De functie van de bakstenen overwelfde goten

De overwelfde bakstenen goten kunnen voor de afvoer van water (watergoten) dan wel beer (secretgoten) gediend hebben. Uit de opgravingsgegevens is aan de drie goten binnen de huizen 5, 6 en 7 geen nadere informatie te ontleen over de functie. Bij de drie andere goten (bij de huizen 3, 4 en 11) staat de goot in verbinding met een beerput. De goot is daarbij wel later aangelegd dan de beerput. Bij huis 11 is de datering van de beerput rond 1550 en die van de goot in de periode 1550-1650. Het is mogelijk dat de goot tegelijkertijd

Afb. 9.2 Overzicht van de sporen van huis 11. Zichtbaar zijn beerput 2 en beerput 4. De goot is in verband gemetseld met beerput 2. Het vondstmateriaal uit beerput 2 dateert 1425-1550 en beerput 4 1625-1700.

³ Enkele fundamenten, mogelijk behorend bij de voorgevels, zijn bij graafwerkzaamheden in 2007 aangetroffen; een waarneming door A. Ponsen (particulier).

Afb. 9.3 Detailopname van de schuin aflopende inlaat in de goot bij huis 11. Wellicht betreft het de inlaat van een inpandig secret.

Afb. 9.4 De overwelfde goot van huis 3 loopt over de beerput heen.

Afb. 9.5 De overwelfde goot van huis 3 met uitsparing in het metselwerk.

met de beerput is aangelegd, maar zeker is dit niet. De goot is in dat geval een overloop van de beerput waardoor fecaliënwater wegvloeit (afb. 9.2). De fecale stoffen blijven in de beerput achter. Ter hoogte van het voorhuis is bij deze goot (secundair) een aflopende inlaat aangebracht, die betegeld is met plavuizen (afb. 9.3). Het was hiermee mogelijk om vanuit de woning huishoudwater of een tweede privaat (zonder waterspoeling) in de goot te laten stromen.

Bij huis 3 en 4 staat de goot ook in verbinding met een beerput, maar deze beerputten zijn van aanzienlijk oudere datum dan de goot. Bij huis 4 loopt de goot tegen een beerput aan (datering beerput 1375-1425), stopt daar en begint weer aan de andere kant om verder richting de gracht te lopen. De aansluiting tussen goot en beerput is netjes afgewerkt, hetgeen een doelmatigheid van de constructie suggereert. Misschien hoopte men dat de fecale stoffen in de (oude) beerput zouden zakken. Het beginpunt van de goot is niet aangetroffen; deze moet zich verderop op het perceel hebben bevonden, buiten het huis. In het huis voert de goot door de gang heen. Bij een mogelijk klein binnenplaatsje wordt nog een rechthoekige bakstenen put aangedaan. Hiervandaan vertrekt een andere goot, die dan uiteindelijk richting gracht afgevoerd zal zijn. Mogelijk betreft dit een inspectieput of controleput, een plaats waar het eenvoudig is om het riool te inspecteren, reinigen en onderhouden.

Bij huis 3 loopt de goot eveneens over de oude beerput heen (datering beerput 1375-1425) (afb. 9.4). Het metselwerk staat ditmaal niet in verband met de beerput. Ter hoogte van het voorhuis was in de overwelfing een uitsparing (afb. 9.5 en 9.6) in het metselwerk aanwezig, wat net als bij huis 11 als een inlaat beschouwd kan worden. De samenloop van goot en beerput lijkt in dit geval een toevallige geweest te zijn. De beerput lag oorspronkelijk op het achtererf, maar toen huis 3 in de 15^e eeuw naar achteren is uitgebreid, is de beerput uit het zicht verdwenen.

Het dilemma 'water- of secreetgoot' is ook vanuit de historische bronnen voornamelijk niet op te lossen. In de teksten worden meestal schijnbaar neutrale benamingen gebruikt als 'goot en waterlozing', die een moderne lezer (ten onrechte) automatisch associeert met een functie van afvoer van hemel- en/ of huishoudwater. Een enkele keer wordt in de teksten de ondubbelzinnige term 'riool en secreetgoot' gehanteerd. In de transportakten van het Steenschuur komen we interessante gegevens tegen. In de eerste plaats blijkt dat goten in algemene zin vaak in gemeenschappelijk gebruik waren. Zo blijkt bij de verkoop van huis 1 in 1615 dat de secreetgoot van huis 1, net als ten minste twee andere secreten, afvoert in een goot van een huis in de Nieuwsteeg. Bij de verkoop van huis 6 in 1604 blijkt dat huis 6 en 7 de goot deelden, die op het perceel van huis 6 lag. De aangetroffen bakstenen goot die afgedekt is met leistenen bij huis 6, is wellicht te identificeren met deze goot. Bij de verkoop

van huis 9 en 10 in 1623 is er sprake van dat de koper moest toestaan dat de buurman zijn 'waterlozing' via de gemeenschappelijke secreetgoot zou hebben.⁴ Het gemeenschappelijk gebruik verklaart ook direct waarom niet bij elk huis een goot is aangetroffen. In de tweede plaats doen de teksten vermoeden dat de woorden 'waterlozing' en 'goot' niet al te strikt zijn voorbehouden aan goten waar alleen water door stroomt. Simon Stevin (1548-1620), een bekend ingenieur, noemt in één van zijn traktaten als synoniem voor waterlozing: riool.⁵ Een moderne lezing van 'waterlozing' als afvoer van alleen (hemel)water is dan ook te beperkt. Misschien is een functionele scheiding tussen water- en rioleringsgoten ook wel niet zo scherp te maken. Een incident uit 1593 verheldert dit. Men wilde van stadswege het gootsysteem verleggen (in de tekst aangeduid als 'open goot en waterlozing') dat loopt vanaf de Bostelbrug richting Rijnsburgerpoort. Ene Jan Claesz., houtkoper en aanwonende, tekende protest aan. Het bleek dat zijn particuliere privaat (beerput/ gemak) door middel van een goot in deze openbare watergoot loost en de geplande vernieuwing dreigde zijn afvoer te blokkeren. Het stadsbestuur liet op verzoek van Claesz. de situatie zoals die was, op voorwaarde dat de eigenaren van het betreffende pand voortaan de kosten op zich zouden nemen bij verstopping van de goot.⁶

Afb. 9.6 Detailopname van de uitsparing in het metselwerk van de goot van huis 3. Wellicht betreft het een inlaat van een inpandig secreet.

⁴ De afschriften van de transportakten zijn in 2002 ter beschikking gesteld door drs. J. Dröge (Bureau voor Bouwhistorie te Leiden), waarvoor hartelijk dank. Huis 1, Rechterlijk Archief (=RA), inv.nr. 67, Waarboek A, fol. 13 (1 mei 1615); Huis 6, RA, inv. nr. 67, Waarboek 2 F, fol. 1 (6 augustus 1604) en huis 9/10 "Ten tweeden dat de coo-ster sal moeten gedogen (...) de waterlozing van deselve Versla lopende door de secreetgote in dit partie gelegen in 't Steenschuyter", RA, inv.nr. 67, Waarboek 2Z, fol. 10.

⁵ Stevin, geciteerd bij Taverne 1978, p. 41-43.

⁶ Stadsarchief II, 1574-1816 (=SA II), inv.nr. 46, Gerechtdagboek B, fol. 92.

De vermelding van een dergelijke dubbelfunctie in de transportakten en het incident met Jan Claesz. kunnen niet afgedaan worden als 'toevalstreffers'. Men beschouwde het samengaan van de afvoer van water en fecaliën kennelijk als aanbevelingswaardig. Arent van 's-Gravesande (1610-1662), de architect van de Marekerk en de Lakenhal, ontwierp in 1643 wevershuisjes en voorzag ze van een ondergrondse goot, die zowel moest dienen voor de afvoer van het water als van de fecaliën.⁷ De afvoer van het (regen)water zorgde dan voor een zekere doorspoeling van de waarschijnlijk toch wel wat stroef doorstromende beer. Er was immers nog geen water closet. De 'historische' termen 'goten', 'waterlozing' en de 'archeologische' bakstenen overwelfde goten van een zekere afmeting kunnen dus meestal niet als óf een riolering óf een afvoer van regen- en huishoudwater aangeduid worden. Het is heel goed mogelijk dat ze tegelijkertijd als riolering én als waterafvoer zijn gebruikt.

9.4 De datering van de overwelfde bakstenen goten

Nu we deze (mogelijke) dubbelfunctie hebben geconstateerd, rest nog de vraag wanneer dergelijke goten in zwang kwamen. Uit de opgraving aan het Steenschuur zijn, zoals reeds aangegeven, weinig indicaties over de ouderdom af te leiden. In de vulling van de goot in huis 5 is een munt aangetroffen die geslagen werd in de periode 1433-1506. Dit maakt een datering in de 15^e eeuw in principe mogelijk. Meer steekhoudend bewijsmateriaal is aanwezig in huis 11. De beerput die in verband staat met de goot bevatte wel vondstmateriaal, al is het voor een beerput betrekkelijk weinig en redelijk gefragmenteerd. Het vondstmateriaal dateert uit de periode 1625 tot 1700. Het is mogelijk dat de beerput en bijbehorende goot vanaf 1625 in gebruik zijn genomen, maar een oudere datering kan niet uitgesloten worden. Onze beerput is namelijk logischerwijs de (directe) opvolger van de naastgelegen beerput. Deze oudere beerput is van 1425 tot 1550 in gebruik geweest. Ook het iets grotere baksteenformaat (namelijk 20x9,5x4,5 cm) kan op een datering in de 16^e in plaats van de 17^e eeuw duiden. Een begindatering van rond 1550 behoort daarmee tot de mogelijkheden. Het hiaat in het vondstmateriaal kan door het deels leeghalen van de beerput verklaard worden, maar het is ook goed mogelijk dat men aanvankelijk voorzichtig was met het wegwerpen van huisvuil in de beerput/ goot. Het wegwerpen van grote voorwerpen zou immers onmiddellijk een verstopping hebben kunnen veroorzaken.

Op het eerste gezicht lijkt een datering in de 16^e eeuw voor een 'privaat rioleringssysteem *avant la lettre*' vrij vroeg. Echter, ook bij de opgraving die heeft plaatsgevonden in 1985 voor de bouw van het huidige C&A-complex aan de Haarlemmerstraat zijn vergelijkbare bakstenen goten opgetekend. Deze zijn eveneens in de 16^e eeuw geplaatst; de oudste goot zou daar zelfs al uit de tweede helft van de 15^e eeuw dateren. De beerputten werden hier buiten gebruik gesteld en vervangen door goten. De beerput diende daarbij (nog) als overloop. Waar de goten precies naar toe leiden, is in het ongewisse gebleven.⁸ Het al zo vroeg voorkomen van dergelijke goten is eigenlijk bij de opgraving Haarlemmerstraat des te opvallender. Het Steenschuur was een rijke buurt waar stadsbestuurders woonden in grote kapitale grachtenpanden. Men zou verwachten dat 'bouwkundige nieuwigheden' hier aanzienlijk eerder geïntroduceerd zouden worden dan in een buurt waar minder vermogende textielarbeiders woonden, zoals aan de Haarlemmerstraat.

Uit historische documenten blijkt echter eveneens overtuigend dat een datering aan het eind van de 16^e eeuw goed mogelijk is. We zagen zojuist al het voorbeeld van het incident uit 1593. Een fraaier voorbeeld zijn twee eveneens laat 16^e-eeuwse bestekken, waarin de aannemer verplicht werd secreetgoten te bouwen in vergelijkbare panden, gelegen aan het Rapenburg, het verlengde van het Steenschuur. De overeenkomst met de goten van de opgraving van het Steenschuur is treffend. Het bestek schrijft voor dat de bakstenen goot als volgt uitgevoerd diende te worden: twee voet (0,63 meter) breed, twee voet hoog en overwelfd. Voorts is op te maken dat de goot afvoert van achter het erf en dat hij onder de gang doorloopt tot in het Rapenburg. Het was de bedoeling dat in de goot meerdere secreten en zetels (inpanidige kakstoelen) loosden. Er diende zelfs een afvoer vanaf de zolder naar de goot aangelegd te worden.⁹

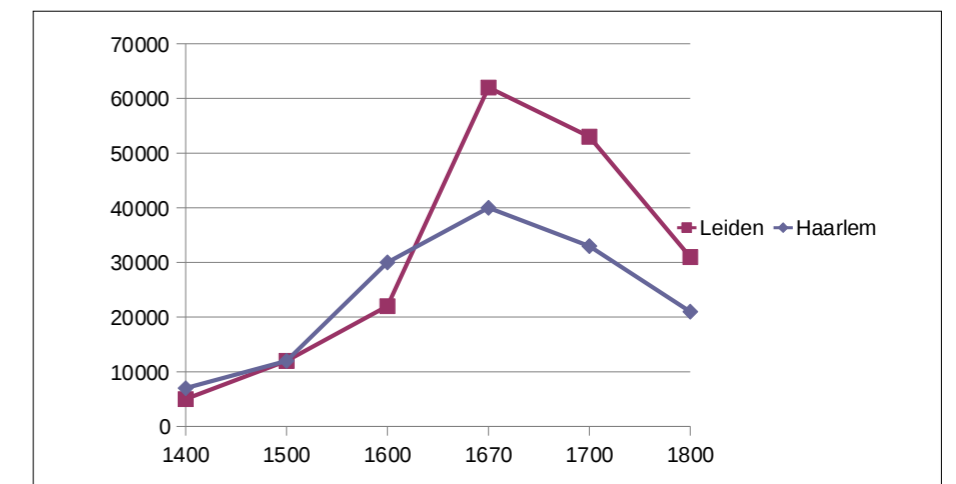
9.5 Particulieren stappen over van beerput naar secreetgoot

De vroege overgang van beerputten naar riolen is opmerkelijk en dat valt eigenlijk pas op zodra we naar een andere stad kijken. Interessant is de vergelijking met Haarlem. In sociaal-economisch opzicht hebben Leiden en Haarlem een vergelijkbare historische ontwikkeling doorgemaakt. De textielsector bood tot in de 17^e eeuw de meeste werkgelegenheid en het

verloop van de bevolking vertoonde eenzelfde patroon. Het inwonertal steeg gestaag vanaf rond 1300 tot het midden van de 16^e eeuw. Na het Spaanse beleg, in Haarlem in 1572-1573 en te Leiden in 1573-1574, vond er een explosieve bevolkingsgroei plaats door de komst van vele textielimmigranten uit de Zuidelijke Nederlanden. In de 18^e eeuw daalde het inwonertal weer sterk (afb. 9.7). Leiden telde wel bijna tweemaal meer inwoners dan Haarlem. In de 17^e eeuw was de bevolkingsdruk in beide steden het grootst en alle beschikbare ruimte binnen de stadsmuren werd zo optimaal mogelijk bebouwd.

Met de toegenomen bevolking nam ook de aanwas van de huizenvoorraad toe, aanvankelijk alleen in het oude centrum en later ook in de nieuwe uitbreidingswijken.¹⁰ In Leiden werd de stadsuitleg in 1611, 1644 en 1659 in gang gezet, in Haarlem dateert de enige stadsuitleg van 1672, ironisch genoeg net op het moment dat de bevolking alweer terug begon te lopen. Men zou verwachten dat de toename van de huizenvoorraad gepaard moet zijn gegaan met de toename van het aantal beerputten. Bij al bebouwde erven zullen aanvankelijk meer mensen van dezelfde beerput gebruikgemaakt hebben en vervolgens zullen er nieuwe beerputten aangelegd zijn. Wellicht dat het volgende voorval ook in deze context gezien kan worden. De bewoner van het huis 'Het huis van Leiden', gelegen vlakbij de Blauwe steen aan de Breestraat, vroeg in 1599 toestemming om een tweede privaat aan te mogen leggen onder de (binnen)plaats van de naastgelegen Penshal. Er maakten nu maar liefst vijf andere huislieden gebruik van het privaat en hij vond dit met het oog op het 'gevaar van besmettelijke ziekten' niet langer wenselijk.¹¹

De veronderstelling zou ook eenvoudig aantoonbaar moeten zijn in de resultaten van de archeologische opgravingen. Van alle opgravingen die in de afgelopen dertig jaar in Leiden en Haarlem gedaan zijn, is het aantal nieuw aangelegde beerputten geteld en gegroepeerd per eeuw. In Leiden levert dit totaal 89 en in Haarlem 212 beerputten op.¹² In Leiden leveren de drie grote opgravingslocaties in de binnenstad (Haarlemmerstraat-C&A-complex, Ir. Driessenplein en het KOL)¹³ tezamen het grootste deel van de beerputten. Dit bestand is aangevuld met kleinere gerapporteerde waarnemingen. Belangrijk om te vermelden is dat zowel in Leiden als in Haarlem in de 17^e-eeuwse stadsdelen nauwelijks opgravingen en waarnemingen zijn uitgevoerd. Een onderlinge vergelijking van de aantallen beerputten tussen de twee steden is weinig zinvol. Het aantal aangetroffen beerputten is immers ook in sterke mate bepaald door binnenstadsvernieuwingen en een actief archeologisch beleid. Van meer belang is de trendlijn per stad. In Haarlem vertoont het verloop van de nieuw aangelegde beerputten een gelijk patroon met het verloop van de bevolking: namelijk een gestage stijging in de late Middeleeuwen, een explosieve toename in de 17^e eeuw en een daling in de 18^e eeuw (afb. 9.7 en 9.8). Daarmee lijkt de veronderstelling 'hoe meer stedelingen, hoe meer woningen, hoe meer beerputten' bevestigd. Kijken we echter naar Leiden, dan gaat dit niet op (afb. 9.7 en 9.8). De sterke bevolkingsgroei van de 17^e eeuw gaat niet gepaard met een toename van het aantal beerputten. Sterker nog: het aantal opgegraven 17^e-eeuwse beerputten is beduidend lager dan in de 16^e eeuw. Kan deze dalende trendlijn ook om een praktische en niet-inhoudelijke reden verklaard worden? Het zou bijvoorbeeld kunnen dat 17^e-eeuwse beerputten minder vaak vondstmateriaal bevatten, waardoor ze zich niet goed laten dateren en om deze reden

Afb. 9.7 Grafiek van het verloop van de bevolking in Haarlem en Leiden in de periode 1400-1800.

¹⁰ Noordam 2003, p. 43-45; Van Oerle 1975, p. 430-434.

¹¹ SA II, inv.nr. 5138, vergunningsakte voor aanleg van een beerput (2 september 1599).

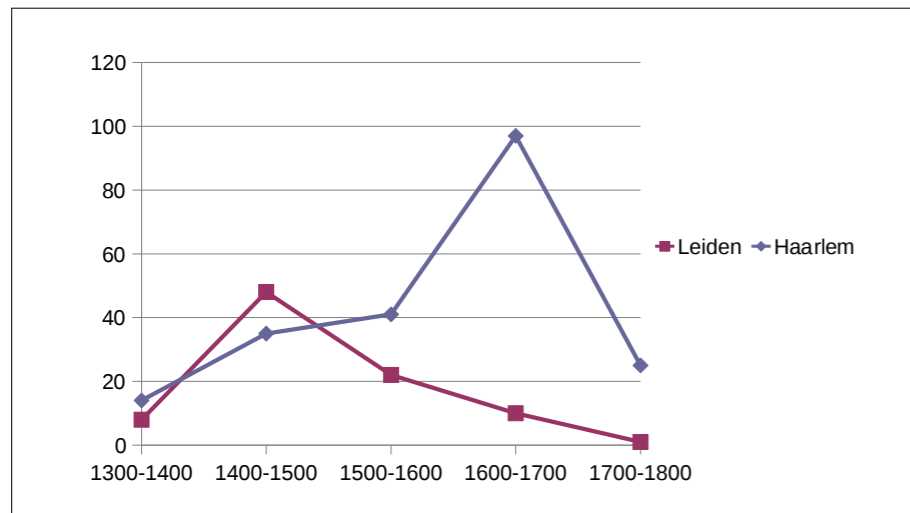
¹² Onder beerputten zijn ook beerkelders en tonputten te verstaan. In Leiden is afgegaan op de gepubliceerde gegevens verschenen in de serie *Bodemonderzoek in Leiden*. In Haarlem is gebruikgemaakt van het tijdschrift *Haarlems Bodemonderzoek* en is hiernaast de originele opgravingsdocumentatie geraadpleegd. Er zijn overigens in zowel Leiden als Haarlem meer beerputten opgegraven (respectievelijk ca. 120 en ca. 350), maar wanneer een begindatering onbekend is, is de beerput niet opgenomen. Auteur bereidt aan de Rijksuniversiteit Groningen een proefschrift voor over sociale differentiatie aan de hand van artefacten uit beerputten.

¹³ Opgraving Haarlemmerstraat-C&A-complex: Bitter 1986, Ir. Driessenplein: Bitter 1988.

⁷ Van 's-Gravesande, geciteerd bij Taverne 1978, p. 208: "de straat (...) waar onder dat wel vereijzen soude, een ruijme goot gemaekt te werden, soo van waterlosinge, als tot suwatie (=afwatering) van Secreet Gooten". Steenmeijer (2005, p. 94) dateert de ontwerptekeningen op 1643. Op de beeldbank van het Regionaal Archief zijn ze raadpleegbaar (PV30824.1a en 30824.1b).

⁸ Bitter 1986, p. 98.

⁹ Rapenburg 48, het bestek dateert uit 1592 en is niet uitgevoerd. Rapenburg 69, het bestek dateert uit het eind van de 16^e eeuw. Lunsingh Scheurleer/ Fock/ Van Dissel, dl V, p. 568 en dl VI, p. 682; Fock 2001, p. 24.

Afb. 9.8 Grafiek van het aantal beerputten aangetroffen in Haarlem en Leiden, gegroepeerd per eeuw.

buiten beschouwing zijn gebleven. Deze factor kan niet geheel uitgesloten worden, maar zou evenzo voor Haarlem kunnen gelden. Vondstmateriaal uit de 17^e eeuw is dermate goed dateerbaar dat er slechts weinig van aangetroffen hoeft te worden om een beerput in de tijd te kunnen plaatsen.

De dalende trend van het aantal beerputten lijkt in relatie te staan tot een stijging van het aantal riolen. Deze opwaartse trendlijn laat zich echter moeilijk kwantitatief in beeld brengen. Riolen bevatten geen vondstmateriaal en krijgen daarom minder aandacht binnen de archeologie. Ze zijn om dezelfde reden minder goed in de tijd te plaatsen.

De overstap van beerputten naar riolen is naast de opgraving van het KOL het best aantoonbaar bij de opgraving Haarlemmerstraat C&A. De oude beerputten hebben daar soms nog als overloop dienst gedaan, maar nieuwe beerputten werden nauwelijks meer aangelegd. Uit de archeologische gegevens kan afgeleid worden dat men in de Leidse binnenstad de beerput redelijk massaal heeft afgezworen en is overgegaan op secreetgoten. Uit de historische gegevens weten we dat secreetgoten ook in de 17^e-eeuwse uitbreidingswijken op grote schaal in gebruik moeten zijn geweest.

De secreetgoten waren in privaat eigendom, niet alleen het gedeelte op het eigen perceel, maar ook het gedeelte onder de straat. Dat kan afgeleid worden uit het feit dat secreetgoten nagenoeg ontbreken in de opsomming van goten, die in beheer zijn van het stadsbestuur in een document uit het midden van de 17^e eeuw. Alleen bij gebouwen met een publieke functie wordt ook een secreetgoot genoemd, zoals bij het huis van de rector van de Latijnse School aan de Pieterskerkgracht en de Fustein- en Saahal aan het Steenschuur (de huidige Lodewijkkerk).¹⁴ Het document is mogelijk gemaakt in het kader van de aanbesteding van het schoonhouden van de goten.¹⁵ Dit werd als een overheidstaak beschouwd. Particulieren die hun goot op het openbare riool lieten uitkomen, werden dan ook vermaand om ijzeren tralies of iets soortgelijks te plaatsen, ten einde verstopping te voorkomen, zoals bijvoorbeeld bij de overwelfde goot op de Breestraat in 1593 het geval was. Bij de opgraving aan het Steenschuur is een dergelijk traliewerk eveneens aangetroffen, al is het niet in een type bakstenen overwelfde goot, maar bij de afvoer van kelderwater. De al eerder genoemde ingenieur Simon Stevin pleitte in zijn traktaat over de 'ideale stad' vooral voor overwelfde riolen.¹⁶ Hierin zou immers minder afval terecht kunnen komen. De verstopping op de Breestraat illustreert ook gelijk het nadeel van overwelfde bakstenen goten, wanneer ze wel verstopt waren. Ze moesten dan namelijk opengeboren worden en de metselaars dienden de overwelfing weer in oude staat te herstellen.¹⁷

Afgezien van het feit dat een riool verstopt kan raken, biedt de overstap van een beerput naar riool aantrekkelijke voordelen voor een particulier huishouden. Een beerput kan snel vol raken en zal dan één of meerdere nachten achtereen door secreetruimers leeggeschept worden. Wanneer men pech heeft moet dit transport door de woning naar een kar of vuilnisschuit afgevoerd worden. Met een riool was men van een periodieke activiteit en kostenpost verlost. Men had bovendien geen stinkende put meer op het eigen erf.

¹⁴ SA II, inv.nr. 5246, Register van stadsriolen, -goten en -kolken gelegen onder de straat. De inventaris vermeldt dat het document in het begin van de 17^e eeuw opgesteld zou zijn. Een datering in het midden van de 17^e eeuw lijkt waarschijnlijker. Deze jaartallen kunnen althans afgeleid worden uit het gegeven dat op het moment van het opstellen van het document de Papengracht (gedempt in 1633) al wel gedempt is en de Dolhuisgracht (gedempt in 1669) nog niet.

¹⁵ SA II, inv.nr. 5250, 'Notitie omtrent de verpachting van het schoonmaken van waterlozingen en beerputten' (16 januari 1683).

¹⁶ Stevin geciteerd in Taverne 1978, p. 41-3.

¹⁷ SA II, inv.nr. 145, Burgemeestersdagboek A, fol. 75v. (2 februari 1593).

¹⁸ Van Tielhof en Van Dam (2006, p. 159-164) noemen als factoren de vervuilende textielnijverheid, de hoge bevolkingsdruk en de beperkte doorstroming van het water. Smit (2001, p. 59-67) wijst als oorzaken vooral op de textielnijverheid al merkt hij overigens (p. 66) wel op dat in het keurboek van 1583 het in elk geval niet langer verboden was secreten op openbaar water te lozen. Barendregt (1996) brengt vooral de rol van de vervuilende lakenindustrie en de beperkte doorstroming van de grachten naar voren.

¹⁹ Een afschrift van de tekst van Van Hout is weergegeven in de bijlagen Van der Paauw 1828, p. 115-126. Het origineel staat in SA II, inv.nr. 15, fol. 1-fol. 10 (5 juni 1591).

²⁰ Fockema Andreae 1955, p. 391; Van Tielhof en Van Dam 2006, p. 161.

²¹ SA II, inv.nr. 5172, fol. 143r-fol. 147, 'Bezwaren opgesteld door Jan Pietersz Dou, voor de stad Leiden inzake de grote bepoldering', aldaar, 144v., artikel 16 (zonder datum, 1635).

²² SA II, inv.nr. 5172, fol. 134, artikel 23 (19 augustus 1633). Taverne 1978, p. 204 wees al op dit citaat, hij vermeldt dat de oorzaak niet de 'menichte'

maar de 'niewwte van de secreetgoten' was, wat op zichzelf een aardig aanwijzing zou zijn voor de datering van de secreetgoten. De tekst vermeldt echter duidelijk 'menichte'. Evenwel kan men hier uit afleiden dat in elk geval in 1633 men in Leiden al massaal overgestapt is op het gebruik van secreetgoten.

²³ SA II, inv. nr. 5172, fol. 203, artikel 2, 'Voorstel van A. van 's Gravensande tot verbetering van de waterverversing' (30 december 1642).

²⁴ Verduyn 1670, p. 5, 13 en 15. Het pamflet is een bijdrage in een discussie over de voor- en nadelen van de droogmaking van de Haarlemmermeer. Leiden was hier in de meeste gevallen tegen, omdat men vreesde dat de drooglegging de doorstroming van de Leidse grachten nog verder zou beperken. De drooglegging van de Zoetermeerse Meer in 1614 had dit in elk geval wel tot gevolg gehad. Verduyn betoogde dat hetgeen Leiden zelf veroorzaakt had, namelijk vervuiling van de Leidse wateren, niet anderen verweten kon worden.

²⁵ Abrahamse 2010, p. 331.

²⁶ Taverne 1978, p. 234.

²⁷ SA II, inv.nr. 1393, Verhuring en bestedingboek M, fol. 395, art. 2. De aannemer moet er rekening mee houden 'soveel gaten' te maken als gewent om andere goten (waarschijnlijk particuliere secreetgoten) in te laten leiden. Het riool is van hetzelfde type als op het Steenschuur.

²⁸ SA II, inv.nr. 5172-5173, Stukken betreffende de verversing van het grachtenwater, 1591-1711, twee banden.

²⁹ SA II, inv.nr. 192, Notulenboek ter Burgemeesterskamer B, fol. 49 (29 juli 1684). Van der Paauw (1828, p. 92) meldt dat deze maatregel inderdaad gerealiseerd is, getuige de vele geconstateerde wijzigingen. Van der Paauw noemt overigens ten onrechte het jaar 1634 waarin deze maatregel verordonneerd zou zijn.

³⁰ Barendregt 1989, p. 79-80.

³¹ Barendregt 1996, p. 163.

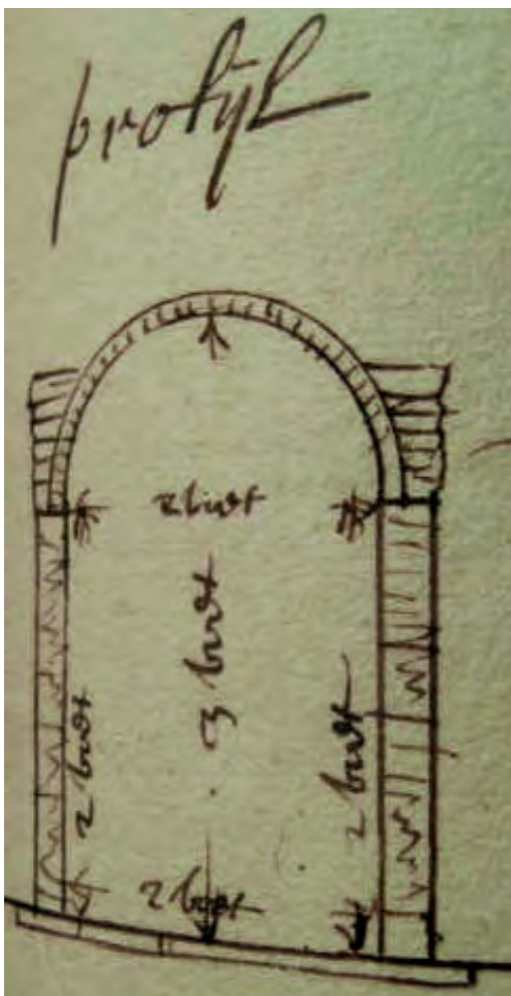
9.6 De keerzijde van het (op grote schaal) gebruik van secreetgoten

In de moderne geschiedschrijving over de vervuiling van de Leidse stadswateren is de rol van secreetgoten niet expliciet naar voren gebracht.¹⁸ Er wordt in de eerste plaats gewezen op de vervuilende rol van de vollerijen, daarbij refererend aan een document van Jan van Hout uit 1591 waarin de stadssecretaris pleit voor een concentratie van de vollerijen in het noorden van de stad.¹⁹ Het verschijnen van dit document onderstreept al de ernst van de industriële vervuiling. Met recht is daarnaast de beperkte doorstroming van de grachten als tweede factor naar voren gebracht. De natuurlijke doorstroming van de Rijn was veel beperkter dan het Spaarne in Haarlem of de Hollandse IJssel in Gouda. De hoge bevolkingsdruk in de 17^e eeuw zou op de derde plaats een rol gespeeld hebben. Bij deze drie oorzaken van stinkend en vervuild grachtenwater moet nog een vierde 'typisch Leidse' factor gevoegd worden, waarover Fockema Andreae in 1955 opmerkte dat Leiden 'de misstand van het vervuilde grachtenwater aan zichzelf te wijten heeft door de lozing van secreetgoten (en vervuilende industrieën) toe te staan'.²⁰

De massale overstap van beerput naar rechtstreekse lozing van fecaliën in de grachten bleef niet zonder gevolg. De Leidse wateren waren vele malen vuiler dan in andere steden en de bierbrouwers zijn dan ook vanaf 1635 genoodzaakt geweest het water niet langer uit de grachten te halen.²¹ Tijdgenoten hadden dit causale verband ook al gelegd. De landmeter Jan Pietersz. Dou was belast met het probleem van de beperkte doorstroming van de Leidse grachten en merkte in 1633 op dat de vervuiling in Leiden in de eerste plaats te wijten was aan de lozing via secreetgoten ("de menichte van de secreetgoten die allomme door de stad inde wateren zijn geleid").²² In de tweede plaats noemde hij de lozing van 'vuile neringen'. Arent van 's-Gravesande stelde in 1642 voor om de vervuiling van de Leidse grachtwateren te verminderen door de secreetgoten af te sluiten. Hij schreef verder: "wanneer dit voorstel als onredelijk beoordeeld zou worden, dat er dan ten minste een geldbedrag geheven zou moeten worden (vgl: de rioolbelasting!) op het gebruik van de riolen dat ten goede zou komen aan de middelen om de stadswateren te verversen."²³ Van 's-Gravesande heeft zich kennelijk snel aangepast aan de Leidse wensen, want in zijn ontwerp van de al eerder genoemde (niet gerealiseerde) wevershuisjes en de straat voorzag hij die van een openbare goot, die diende voor de afwatering van de secreetgoten. De oorzaak van de ernstige vervuiling van de grachten weet ook Adam Thomasz. Verduyn, een schrijver van een pamflet uit 1670, aan de secreetgoten ("door alle ryoelen en secreten die door goten onder de straten haer dreck in de Burghwallen losen"). De vervuiling zou zo erg geweest zijn dat geen levende vis het in de Leidse grachtenwateren uithield en hij noemde Leiden een 'stinckgat' dat zo erg geurde als een 'gemeen privaet'.²⁴ Amsterdam, de enige stad waar ook secreetgoten op grote schaal geïntroduceerd zijn, werd enige tijd later (1730) omschreven als een 'schoone maagd met stinkende adem'.²⁵

Het is overigens opmerkelijk dat het stadsbestuur van Leiden particulieren kennelijk massaal heeft toegestaan secreetgoten aan te leggen. In 1595 ontwierp stadssecretaris Jan van Hout het waterverversings-masterplan dat tot doel had vuil water de stad uit te pompen. Hiertoe werden onder meer diverse molens opgericht. Had men zoveel vertrouwen in dit systeem dat daarom de aanleg van secreetgoten gedoogd werd? Het is misschien nog opmerkelijker dat het stadsbestuur willens en wetens bij de stadsuitleg van Noord- en Zuidrijnevast een uitgebreid netwerk van overwelfde bakstenen riolen heeft aan laten leggen in de straten.²⁶ De aannemer diende bij de aanleg al rekening te houden met de er nog op aan te sluiten particuliere secreetgoten (afb. 9.9).²⁷

Dit alles is des te merkwaardiger, omdat het probleem van de beperkte waterverversing de bestuurlijke gemoederen flink heeft beziggehouden.²⁸ Eén van de weinige maatregelen die men ten aanzien van de secreetgoten daadwerkelijk genomen heeft, is dat in 1684 het stadsbestuur verordonneert dat de bonmeesters (wijkmeesters) er zorg voor moesten dragen dat de 'monden van de secreetgoten' lager gelegd zouden worden, zodat ook wanneer in de zomer de stand van het grachtenwater laag was, de lozing onder water plaatsvond.²⁹ In 1867 drong de Vereniging tot Verbetering van de Volksgezondheid erop aan dat de directe lozing van de fecale stoffen niet langer in de grachten moest plaatsvinden.³⁰ De vervuiling nam pas af toen aan het eind van de 19^e eeuw het Liernurstelsel, een gemeenteriool, in delen van Leiden werd ingevoerd.³¹ Het verdwijnen van de beerput in Leiden had behalve de toename van de vervuiling van de stedelijke wateren nog een ander gevolg. Het was ook niet langer mogelijk huishoudelijk

Afb. 9.9 Een gelijkvormig profiel van een 'goot of waterlosinge' uit een bestek uit 1659. Dergelijke rioleringsen werden in de nieuwe stadswijk aangelegd in het midden van de straat. Het binnenwerk diende 3 voet hoog en 2 voet breed te zijn. De goten van het Steenschuur waren iets minder groot. SA II, inv.nr. 1393, f. 241r. (29-1-1659).

afval weg te werpen in de beerput. Beerputten waren weliswaar niet primair als afvalplaats bedoeld, maar ze werden toch regelmatig als zodanig gebruikt, getuige de vele voorwerpen die archeologen er in aantreffen. Het verdwijnen van de beerput behelst ook een functionerend systeem voor huishoudelijk afval. Op het fenomeen openbare vuilnisputten die vanaf de tweede helft 15^e eeuw in Leiden voorkwamen, wordt hier verder niet ingegaan. Voor archeologen betekent het dan ook dat een belangrijke bron van informatie verloren is gegaan. De kans om een beerput aan te treffen met puntgaaf vondstmateriaal uit de 17^e eeuw is in Leiden aanzienlijk kleiner dan in Haarlem.

9.7 Waarom? Leidse goten in perspectief

Onopgelost is de vraag *waarom* men in Leiden en later Amsterdam wel van beerputten naar riolen overstapte, maar in Haarlem niet. Laten we voorop stellen dat een riool voor een particulier een aantal voordelen boven een beerput had. Een beerput moest periodiek geleegd worden en dit bracht extra kosten met zich mee en veel (stank)overlast. In veel steden mochten beerputten in de zomer niet geleegd worden en diende het leegscheppen alleen 's nachts te gebeuren. Om deze reden worden secreetruimers vaak nachtwerkers genoemd worden. Hoe dichter een gebied bewoond was, hoe groter de overlast die het leegscheppen gaf. Hoe meer mensen gebruik moesten maken van dezelfde (oude) beerput, hoe sneller deze dan ook vol was. Particulieren kiezen dan al snel 'voor het gemak' een riool. Leiden en Amsterdam zijn steden die vanaf de tweede helft van de 16^e en 17^e eeuw te maken kregen met een sterke bevolkingstoename. In 1670 telden Amsterdam en Leiden de meeste inwoners van de Noordelijke Nederlanden (respectievelijk 219.000 en 67.000 inwoners).³² Haarlem (38.000 inwoners) en Delft (25.000 inwoners) komen eveneens in de

³² De inwonertallen zijn ontleend aan Lourens en Lucassen 1997. De inwonertallen zijn in een Excelbestand ingevoerd, zodat het mogelijk is te sorteren op de bevolkingsaantallen.

top tien van de grootste steden van het land voor. Echter, daar treffen we niet of nauwelijks secreetgoten aan. De factor 'hoog inwonertal' alleen, kan dan ook geen verklaring zijn voor het toenemende gebruik van secreetgoten. We missen dus nog een schakel in het verklaringsmodel.

Het is niet zo dat de kennis van het goten bouwen 'toevallig' tot Leiden en Amsterdam beperkt is gebleven. In Gouda en Delft hebben particuliere inwoners eveneens goten aangelegd. In Gouda heeft het stadsbestuur de bewoners aan de Peperstraat in 1526 opmerkelijk genoeg hier zelfs expliciet toestemming voor gegeven, ondanks het feit dat het in strijd was met de eigen stedelijke keuren.³³ Het is niet ondenkbaar dat men in Leiden aanvankelijk net als het stadsbestuur van Gouda expliciet of oogluikend goten toestond. Zolang de doorstroming van de grachten goed was en het zelfreinigend vermogen van het water niet overschreden werd, was het lozen van een individueel riool op het grachtenwater niet zo kwalijk. Men zou de Leidse stadsbestuurders het voordeel van de twijfel kunnen geven, aangezien zij in de eerste helft van de 16^e eeuw niet konden voorzien dat binnen enkele decennia het aantal inwoners in hun stad vervijfvoudigde. Deze vorm van niet of onvoldoende ingrijpen heeft in Leiden tot grotere problemen geleid dan in Gouda. De doorstroming van het water in Leiden was namelijk slecht, terwijl Gouda het geluk had dat de stad gelegen is aan de getijdenrivier de Hollandse IJssel en dus een veel sterkere stroming kende.

In Delft zal tenminste één particulier tot de aanleg van een goot zijn overgegaan, omdat het stadsbestuur begin 16e eeuw een keur uitvaardigde waarin de lozing via goten en gaten in de grachten verboden werd.³⁴ In Delft stelde het stadsbestuur zich wel actief op ter bescherming van de waterkwaliteit. Het belang van de bierbrouwers zal hier een rol in hebben gespeeld. De brouwerijen waren op dat moment de belangrijkste nering van de stad en voor het productieproces werd voor een deel (van het jaar) water uit de grachten gehaald.³⁵ Het belang van de brouwers voor schoon water in Delft is evident en in de literatuur dan ook vaak naar voren gebracht.³⁶

In Dordrecht kwamen de gezamenlijke bierbrouwers in verzet tegen de vestiging van een ververij. De juridische strijd voerde hen in 1552 zelfs tot de Grote Raad van Mechelen (op dat moment de hoogste rechtbank in de Nederlanden).³⁷ In Haarlem bemoeide het stadsbestuur zich met de kwaliteit van het water, hoewel minder actief dan de bierbrouwers zouden willen. Daarom lieten de bierbrouwers diverse brieven uitgaan naar de heren burgemeesters, schepenen en vroedschap, waarin zij met de nodige retoriek expliciet vroegen op te treden tegen de vestiging van vervuilende industrieën op bepaalde locaties, zoals ververijen, volmolens en zeepziederijen. In Haarlem zijn de bierbrouwers in een juridische strijd verwickeld geweest tegen de blekers (1581-1583).³⁸ De zogenoemde stinksloten van de blekers bevatten namelijk karnemelk en zeepsop dat in het Spaarne afwaterde. Vanaf het midden van de 16^e eeuw bekommerden de brouwers zich actief om de brakheid van het water. Getuige hiervan is een aantal dikke pakken met documenten in het Noord-Hollands Archief.³⁹ De brouwers werden vanaf 21 mei 1549 beboet wanneer hun bier 'brak smaakt'.⁴⁰ Ze zijn op dat moment al overgegaan op duinwater, mogelijk aangevoerd via de (oude) Brouwerskolk, gelegen ten westen van Haarlem.⁴¹ De brouwers putten echter liever gewoon water uit de gracht, vanwege de hoge kosten die het watertransport met zich meebracht.⁴² Deze voorbeelden geven aan dat het de bierbrouwers ernst was dat het stadswater schoon bleef. Zij waren bovendien bij machte gezamenlijk tijd, geld en moeite te steken in het aanpakken van de vervuilde grachten. Een bewijs dat zij zich ook verzet hebben tegen de lozing van de particuliere secreetgoten is niet gevonden, maar dit ligt wel in de lijn der verwachting. Van de lakenhandelaren als stadsbestuurders, dan wel een grote lakennijverheidslobby, kan in elk geval geen pro-schoonwater-opstelling verwacht worden, aangezien de lakennijverheid zelf een van de grote vervuilers is.

Waarom men in Leiden wel en elders niet is overgegaan tot het op grote schaal aanleggen van secreetgoten is in de eerste plaats gerelateerd aan de bevolkingsdruk en in de tweede plaats aan een niet optredende overheid. Deze laatste *laissez-faire* opstelling werd versterkt door een sterker economisch belang die de lakennijverheid genoot. Waren de goten eenmaal aangelegd, dan zal het terugdraaien ondoenlijk zijn geweest. Amsterdam heeft bij de vierde stadsuitleg in 1662 de aanleg van riolen wel verboden en men heeft tevergeefs in 1663 geopperd het verbod voor de gehele stadsuitbreiding uit te vaardigen.⁴³ Bij de waterversingsproblematiek die in de 17^e eeuw de bestuurlijke agenda in Leiden beheerste, was het afsluiten van de riolen geen serieuze optie. Daarbij geldt het argument dat de

³³ *Rechtsbronnen der stad Gouda*, p. 63, LXV, nr. 4, d.d. 1413, 30 januari; p. 552 LXIV d.d. 1526, 24 juli. In 1526 verordonneerde het stadsbestuur dat de privaten niet langer direct op de gracht mochten lozen, maar op het eigen erf dienden te staan en via 'koeckers' op de gracht moesten lozen. Het woord koker is niet vermeld in het *Middelednederlands woordenboek (Verwijs/ Verdam, 1894, Middelednederlandsch Woordenboek, H-K)*, maar uit het zinsverband is op te merken dat het op (wellicht houten) secreetgoten moet duiden.

³⁴ De Bont 2000, p. 101. Hij verwijst naar Gemeente Archief Delft, 1ste afd. inv. nr. 1 Keurboek I fol. 82. d.d. 1500-1530.

³⁵ De Bont 2000, 87-89; p. 166-8.

³⁶ De Bont 2000, p. 84-9 en verwijzingen aldaar.

³⁷ *Chronologische Lijsten van de geëxtendeerde sententiën Grote Raad van Mechelen, deel V, 1832*.

³⁸ Unger, 2001, p. 166; NHA, Archief van de brouwers, inv.nr. 86 'Stukken betreffende proces met enige blekers over het bevuilen van de wateren ten zuiden van de Zijlweg, 1583'. De bij dit proces behorende kaart is te raadplegen op de beeldbank, inv.nr. 51-000475.

³⁹ NHA, Archief van de brouwers, bijvoorbeeld inv.nr. 24, 26 en 119.

⁴⁰ Huizinga 1911, p. 392.

⁴¹ Sliggers 1987, p. 34; Unger 2000, p. 166-7.

⁴² NHA, Archief van de brouwers, inv.nr. 26 (1591), fol. 4v.

⁴³ Abrahamse 2010, p. 305.

overheid in feite als nachtwakersstaat fungeerde. Of, zoals Abrahamse het naar aanleiding van de vervuilde 17^e-eeuwse stadswateren in Amsterdam stelt: "Pas in negentiende eeuw was het bestuurlijk stelsel zodanig gesystematiseerd dat men oplossingen voor waterstaatkundige problemen kon realiseren door lokale en particuliere belangen hieraan ondergeschikt te maken."⁴⁴

9.8 Conclusie

De goten aan het Steenschuur zullen in de 16^e of op zijn laatst in het begin van de 17^e eeuw aangelegd zijn. Ze hebben gediend als afvoer van een gemak (closet) en mogelijk tevens als afvoer van huishoud- of regenwater. Overwelfde goten blijken in Leiden eerder regel dan uitzondering te zijn. Dat men in de stad Leiden al zo vroeg en massaal over is gestapt op een privaat rioleringsstelsel lijkt met de beschikbare onderzoeksgegevens als bijzonder aangemerkt te worden. Het is mogelijk dat het grote economisch belang van de (watervervuilende) lakennijverheid hierbij een cruciale rol gespeeld heeft. Amsterdam volgde bijvoorbeeld pas in het derde kwart van de 17^e eeuw, Dordrecht in de 18^e eeuw en minder grootschalig. Elders was men zo verstandig om beerputten te blijven gebruiken voor de opslag van menselijke fecaliën. Wellicht deed men dat in Delft en Haarlem onder druk van een lobby van bierbrouwers, die baat hadden bij schoon grachtenwater. De massale lozing van de secreetgoten heeft voor extra vervuiling gezorgd van het toch al slecht doorstromende Leidse grachtenwater.

10 Synthese: 500 jaar wonen en werken aan het Steenschuur

C.R. Brandenburgh & E. Jacobs

10.1 Inleiding

De opgraving Kamerlingh Onnes Laboratorium vond plaats in een van de oudste delen van Leiden. Door het archeologisch onderzoek, het archiefonderzoek en de bouwhistorische analyses van de funderingsresten is een gedetailleerd beeld ontstaan van de ontwikkeling van dit deel van de stad van onbebouwd gebied dat in eigendom was van de Duitse Orde tot dichtbebouwde straat. Daardoor is het mogelijk een aantal kennislacunes over de groei van de stedelijke structuur en de stadsverdediging in te vullen. In dit hoofdstuk wordt de informatie uit de voorgaande hoofdstukken samengebracht in een aantal perioden: de prehistorie/ Romeinse tijd, de prestedelijke situatie en de fases waarin bebouwingsactiviteiten plaatsvonden. De onderzoeksthema's die in hoofdstuk 2 zijn genoemd worden hierin verweven en waar mogelijk beantwoord.

10.2 De prehistorie en de Romeinse tijd

Tijdens de opgraving is één scherf ijzertijdaardewerk aangetroffen, twee scherven Romeins aardewerk en een Romeinse zegelring. De ijzertijdscherf werd gevonden in een 15e-eeuwse context en de beide Romeinse scherven werden geborgen in kuilen die in de 13e eeuw geplaatst worden. Deze vondsten zijn mogelijk tijdens de 13e en 15^e eeuw opgespit uit oorspronkelijk aanwezige oude bewoningslagen. In dat geval duiden de vondsten op bewoning in de IJzertijd en Romeinse tijd. Het is echter ook mogelijk dat de scherven van elders zijn aangevoerd, tezamen met grond en afval dat als ophogingslaag of mest op het terrein werd aangebracht.

Vondsten uit de IJzertijd zijn niet uitzonderlijk in Leiden. In de Stevenshofjespolder¹ en op een terrein aan de Haagweg² werden in het verleden al sporen en vondsten aangetroffen uit de midden- en late IJzertijd. Aanvankelijk werd aangenomen dat de Rijn in deze periode vaak buiten haar oevers trad, waardoor de ijzertijdbewoners van deze regio de voorkeur gaven aan vestigingsplaatsen op smalle kreek- en geulruggen op enige afstand van de rivier. Het terrein aan de Haagweg en het Kamerlingh Onnes Laboratorium liggen echter veel dicht bij de Rijn. Hiermee lijkt ook de zone vlakbij de rivier (plaatselijk) geschikt geweest te zijn voor bewoning. In het geval van het Haagwegterrein is sprake van crevasseafzettingen³ in de bodem, die een betrekkelijk hoge en droge zone vormden ten opzichte van het omringende natte landschap. Voor het terrein van het Kamerlingh Onnesgebouw is onvoldoende informatie beschikbaar over de ondergrond om de aanwezigheid van ijzertijdresten te verklaren. De Pieterskerk, die vlak ten noorden van de onderzoekslocatie ligt, bevindt zich op een natuurlijke hoogte.⁴ Mogelijk loopt deze hoogte ook door tot onder het Kamerlingh Onnesgebouw.

Romeinse sporen beperken zich in Leiden niet alleen tot het castellumterrein in Matilo, maar zijn op veel plaatsen in de stad aangetroffen. Langs de Hogewoerd zijn bij opgravingen delen van een nederzetting aangetroffen, die waarschijnlijk langs de Romeinse (militaire) limesweg lag.⁵ Op het Haagwegterrein en ten noorden van de Rijn op het terrein van Pomona zijn eveneens nederzettingsterreinen opgegraven uit de Romeinse tijd.⁶ Romeins aardewerk, zoals bij het Kamerlingh Onnes is gevonden, komt op veel plaatsen in Leiden voor, zowel ten zuiden van de Rijn als ten noorden ervan.⁷ In veel gevallen betreft het losse vondsten zonder duidelijke nederzettingcontext. Het is niet duidelijk of de vondsten bij het Kamerlingh Onnes Laboratorium net zo contextloos zijn, of dat ze bij een nederzettingsterrein horen die op een dieper niveau in de ondergrond lag. Het is niet ondenkbaar dat in de buurt van het Kamerlingh Onnesgebouw een Romeinse nederzetting lag. De locatie ligt vlak bij de Rijn en daarmee ook vlak bij de limesweg. Uit archeologisch onderzoek elders in het land (zoals bijvoorbeeld Valkenburg) is bekend dat in de buurt van castella langs de limesweg een lint van bebouwing aanwezig was, die zich over enkele kilometers uitstrekte. Een vergelijkbare situatie kan ook in het Leidse grondgebied aanwezig zijn geweest. De loop van de Romeinse weg over het binnenstedelijk gebied van Leiden is helaas nog goeddeels onbekend. Een tracé onder de latere dijk onder de Hogewoerd, Breestraat, Noordeinde en Haagweg behoort tot de mogelijkheden, al zijn hiervan tot op heden geen sporen teruggevonden.⁸

¹ Van Heeringen 1983, p. 153-168; Van Heeringen 1992.

² Goossens 2010; Stronkhorst 2004.

³ Een crevasse-afzetting bestaat uit een doorbraak van een rivier. Door de doorbraak is een afzetting ontstaan met vaak zandig sediment uit de oeverwal.

⁴ Intern rapport Gemeente Leiden.

⁵ Archeologische Kroniek ZH 1995, p. 377-378.

⁶ Molenaar & Pronk 2004; Van den Berg & De Kort 2005; Goossens 2010.

⁷ Voorbeelden hiervan zijn de opgraving aan de Aalmarkt-school (Dijkstra & Brandenburgh 2010), Pomona langs de Wassenaarseweg (Stronkhorst 2004) en kasteel Stenevelt (Bitter 1990).

⁸ In 1981 is in de Breestraat, ter hoogte van het stadhuis, een opgraving uitgevoerd, het zogeheten Gat in de Breestraat. Hierbij is de gehele dijk afgegraven tot op de natuurlijke ondergrond en werden geen sporen van een Romeinse weg aangetroffen (Hallewas 1981, 23 ff).

⁴⁴ Abrahamse 2010, p. 331.

Andere varianten, waarbij komende vanaf Roomburg en de Hogewoerd de meanderbocht van de Rijn werd afgesneden, zijn eveneens voorstelbaar. Recentelijk uitgevoerd onderzoek aan de Boshuizerkade en het Haagwegterrein lijken beter aan te sluiten bij een dergelijke binnendoor-variant. Een booronderzoek op het sportcomplex aan de Boshuizerkade bracht concentraties grind aan het licht, die een indicatie kunnen zijn voor de Romeinse limesweg.⁹ Het is goed mogelijk dat deze variant langs het Kamerlingh Onnesgebouw en het Romeinse nederzettingsterrein aan de Haagwegterrein liep.

10.3 De prestedelijke fase

In de tweede helft van de 13^e eeuw lag het terrein aan de rand van de stad, net binnen de stadsverdediging. De stadsvest was kort daarvoor voltooid en het gebied was in eigendom van de Commanderie van de Duitse orde. Het terrein was nog onbebouwd, maar al wel in gebruik als werkplaats. De resten van vier ovens en meerdere afvalkuilen laten zien dat er tegen het einde van de 13^e eeuw ambachtelijke activiteiten plaatsvonden. Het is niet duidelijk of de ovens gelijktijdig of na elkaar functioneerden. Het in de constructies verwerkte baksteenformaat en de bijbehorende vondsten lijken in ieder geval te wijzen op een datering van 1250-1300. Waar de ovens precies voor dienden kon niet vastgesteld worden. Ze vertonen overeenkomsten met ovens die gebruikt werden voor aardewerkfabricage. Er zijn echter op het terrein verder geen vondsten (zoals bijvoorbeeld misbaksels) gedaan, die duiden op aardewerkproductie. De ovenconstructies lijken met hun diameter van 1,40 tot 3,20 meter daarnaast te klein voor het vervaardigen van grote partijen baksteen. De ligging van de ovens, aan de uiterste rand van de nederzetting, zal gezien het brandgevaarlijke karakter van de werkplaats bewust gekozen zijn. Ook de bij de werkplaats behorende gebouwen zullen vanuit het oogpunt van de brandveiligheid op enige afstand van de ovens gestaan hebben.

Een van de onderzoeksvragen voor deze periode is, of er al dan niet een aarden wal aanwezig was aan de binnenzijde van de stadsgracht. Van een dergelijk wallichaam is tijdens de opgraving niets aangetroffen. Tussen de ovens en afvalkuilen en het huidige water ligt een strook van ongeveer 16 meter. Gezien de betrekkelijk smalle ruimte kan de vraag gesteld worden of er in deze periode eigenlijk (nog) wel voldoende ruimte was voor een aarden wallichaam.

10.4 De eerste bebouwing langs het Steenschuur (afb. 10.1)

Omstreeks 1300 lijken de ovens buiten gebruik gesteld en afgebroken te zijn, waarna het terrein werd geëgaliseerd.

Op de locatie van het latere huis 2 zijn meerdere muren aangetroffen, waarvan er twee in Vlaams verband gemetseld waren. Deze muren dateren op basis van het toegepaste metselwerk uit de periode 1300-1325. Op basis van het muurwerk zou de hiermee gebouwde constructie een formaat kunnen hebben van circa 4x5 meter met een mogelijke houten achterbouw. Het gebouw is tijdens de opgraving aanvankelijk gepresenteerd als 'eerste stenen woonhuis' van Leiden, maar feitelijk is het niet duidelijk wat de functie van het gebouw was en hoe de omgeving er uitzag. Het gebouw kan ook een functie hebben gehad in de stadsverdediging.

Rond 1325 was opnieuw sprake van een verandering. Op de locatie van het muurwerk van de voorafgaande fase werd nu een huis (huis 2) gebouwd en ook aan weerszijden daarvan verschenen huizen (huis 1 en 3). Deze bouwwerkzaamheden vallen ongeveer samen met de bouw van de stadsmuur en vermoedelijk ook de aanleg van de straat langs de stadsmuur. Niet al te lang daarna, vanaf omstreeks 1350, werden vervolgens de huizen 5, 7, 8, 9 en 10 aangelegd. Eind 14^e eeuw verschenen ook de huizen 4 en 11. Omstreeks 1425 werd de gevelrij gesloten met de bouw van huis 6.

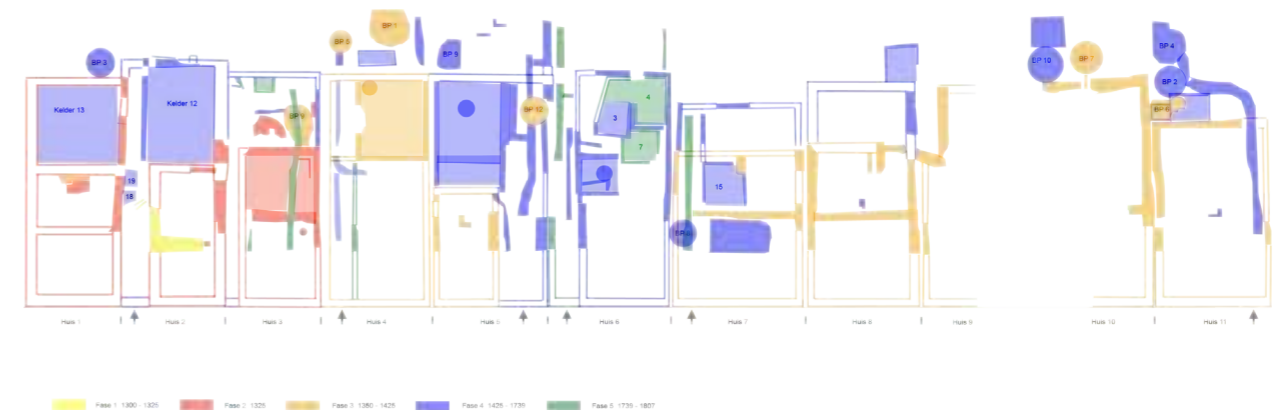
De ontwikkeling van het bouwblok is met de gegevens uit archeologisch, bouwhistorisch en archiefonderzoek 50 jaar eerder te plaatsen dan tot op heden werd aangenomen. Uit archiefonderzoek was bekend dat het oostelijke deel van het Steenschuur, ten oosten van de onderzoekslocatie, al in de eerste helft van de 14^e eeuw volledig bebouwd was. Dit deel van de straat behoorde bij het stedelijke gebied dat begrensd werd door de Langebrug. Van het gebied van de Duitse orde werd aanvankelijk aangenomen dat de bebouwing veel later en langzamer op gang kwam. Lange tijd is er van uitgegaan dat het gebied tussen de Langebrug

en Pieterskerkgracht/ Nieuwsteeg tot ver in de 14^e eeuw onbebouwd bleef en alleen gebruikt werd als boomgaard en tuinderijen. De bebouwing langs het Steenschuur zou pas verzeen zijn in het laatste kwart van de 14^e eeuw. Op dat moment werd de stadsmuur buiten gebruik gesteld en zou er ruimte zijn ontstaan voor de aanleg van een straat met huizen. Deze aanname is onder andere gebaseerd op een akte uit 1388, waarin de uitgifte van bouw kavels ten westen van de op dat moment aangelegde Nieuwsteeg wordt geregeld. Van Oerle concludeert op basis van deze akte dat blijkbaar pas op dat moment ook de straat langs het Steenschuur wordt aangelegd. De aanleg van panden ten oosten van de Nieuwsteeg, de hier besproken onderzoekslocatie, zou in zijn optiek zelfs nog van iets later kunnen dateren. Recentere publicaties hadden al aangetoond dat de ontwikkeling van het bouwblok eerder begon en dat de aanwezigheid van de stadsmuur geen belemmering vormde voor de bouw van huizen. Op de hoek van het bouwblok, grenzend aan de Langebrug, was in 1358 een huis aanwezig met een straat die langs de stadsmuur liep.¹⁰ Over de rest van de huizen langs de straat was echter niets bekend.

Het archiefonderzoek dat in het kader van de opgraving is uitgevoerd, heeft nog meer informatie over de vroegste bebouwing aan het licht gebracht (zie hoofdstuk 6). Hieruit blijkt dat rond 1358 niet alleen het hoekhuis al bewoond werd, maar ook de drie aangrenzende huizen in het bouwblok, waaronder een vollerij. Dit wekt het beeld van een goed ontwikkelde straat, waarin al enkele jaren gewoond werd. De archeologische en bouwhistorische dateringen van de oudste huizen passen in het beeld dat tijdens het archiefonderzoek naar voren is gekomen. We kunnen dan ook concluderen dat rond het midden van de 14^e eeuw de gevelrij langs het Steenschuur al vrijwel volledig gesloten was. De overeenkomsten in lengte en breedte van de percelen wijst verder op een planmatige ontwikkeling van de locatie, die in een betrekkelijk korte tijd uitgevoerd moet zijn. De straat langs de stadsmuur was in 1358 eveneens al een feit en het lijkt -gezien de bouwactiviteiten in de periode 1325-1350 en het feit dat alle huizen georiënteerd zijn op het Steenschuur-aanemelijk dat deze is ontstaan op het moment dat de stadsmuur werd gebouwd, waarna de straat al snel werd volgebouwd.

Uit bovenstaande bebouwingsgeschiedenis is gebleken dat de stadsmuur geen belemmering vormde voor het bouwen van huizen aan de straat achter de muur. De vraag is echter of de sloop van de stadsmuur aan het einde van de 14^e - begin 15e eeuw geleid heeft tot nieuwe bouwimpulsen. In 1389 werd de stad aan de zijde van het Steenschuur/ Rapenburg vergroot. In de decennia daarna zullen de vestgracht en stadsmuur rond de nieuwe stadsdelen zijn voltooid en zal men gestart zijn met de sloop van de oude stadsmuur aan het Steenschuur. Rond 1425 was de straat ontwikkeld tot een volledig gesloten gevelrij. Het laatste gat in de rij (huis 6) werd in die periode bebouwd en er vonden ook bij andere huizen verbouwingen plaats. Bij huis 3, 6 en 7 was sprake van vergroting aan de achterzijde, terwijl huis 5 werd verbreed waarbij een steeg werd overbouwd. Korte tijd later (in 1455) werd de Zonneveltsteeg (huidige Zonneveltstraat) aangelegd en ontstond er een doorlopende steeg

¹⁰ Van der Vlist 2002.

Afb. 10.1 De fasering van de bebouwing op de onderzoekslocaties. De huizen zijn gereconstrueerd tot aan de oorspronkelijke rooilijn, die onder de huidige stoep van het Steenschuur ligt.

⁹ Schiltmans 2004 en 2005.

richting de Breestraat. Vanaf dit moment werden er ook huizen gebouwd met de gevel aan de Zonneveltsteeg en ontstond een gesloten bouwblok, waarbij de bebouwing steeds meer werd verdicht.¹¹ De sloop van de stadsmuur lijkt hiermee inderdaad samen te vallen met een snelle verstedelijking en verdichting van de bebouwing in het bouwblok, al hoeft hierin geen causaal verband te liggen. Duidelijk is wel dat het aanzicht van de gevelrij en het bouwblok door de sloop van de stadsmuur en de vele verbouwingen aanzienlijk veranderde.

De morfologie van het bouwblok

De opgraving heeft duidelijk gemaakt dat dit gebied rond 1325 werd uitgegeven voor bewoning. Langs een straatje aan de binnenkant van een stadsmuur werd een bouwblok met diepe percelen aangelegd. Hierop verschenen huizen van zowel het diepe als het brede type. Het is onbekend of de gebouwen meerdere bouwlagen hadden. Ook is het niet duidelijk of ze in steen waren uitgevoerd. Wel waren de meeste funderingen van steen. Twee huizen die pas in het begin van de 15^e eeuw een stenen fundering kregen, zouden voorafgegaan kunnen zijn door houten of vakwerkhuisen. De bebouwing was van elkaar gescheiden door osendruppen en stegen. Uit de opgraving blijkt dat de opzet met voorhuis en verwarmde binnenhaard het meest voorkomt. Het rookhuis, een ongedeelde ruimte met een vrije haard, komt hier maar één keer voor. De brede huizen lijken van oorsprong al met een vast achterhuis te zijn uitgevoerd. Bij de huizen van het diepe type lijkt dit overal een latere vergroting van het huis. Dit vaste achterhuis is vaak uitgevoerd met een souterrain/ opkamer.

De 15e t/m 18e eeuw: verandering in de afvalverwerking

Na de aanleg van de panden veranderde er in de loop van de daarop volgende eeuwen relatief weinig aan de indeling van de percelen. Wel vonden vernieuwingen van muurwerk plaats en werden de panden naar achteren toe uitgebouwd. Gelijktijdig met de uitbouw werden de panden mogelijk ook voorzien van één of meerdere bovenverdieping(en). Helaas laat een dergelijke uitbreiding 'naar boven' zich moeilijk herkennen in de 'ondergrondse' archeologische sporen. Huis 1 en 2 werden in 1739 samengevoegd tot één pand, waarbij volgens de historische bronnen een geheel nieuwe voorgevel wordt gezet. Ook intern is het nodige verbouwd, zoals blijkt uit de opgravinggegevens.

De 16e en 17e eeuw bracht de huizen aan het Steenschuur een vernieuwing die in Leiden opmerkelijk vroeg zijn intrede deed: in zes van de opgegraven huizen werd een overwelfde goot aangelegd (zie hoofdstuk 9). Deze goten liepen door de gangen van de huizen. De overwelfde goten zijn opvallend gelijkvormig. Dit suggereert dat de aanleg wellicht een gezamenlijke onderneming van de eigenaren van de woonhuizen geweest kan zijn, die dan misschien zelfs in een betrekkelijk korte periode van hooguit enkele jaren heeft plaats gehad. De overwelfde bakstenen goten dienden tegelijkertijd voor de afvoer van water (watergoten) en beer (secreetgoten). Met de introductie van de goten raakten beerputten in onbruik en loosde men de secreten rechtstreeks op het water van het Steenschuur. Afgezien van het feit dat een riool verstopt kan raken, bood de overstap van een beerput naar riool aantrekkelijke voordelen voor een particulier huishouden. Een beerput kon immers snel vol raken en moest in één of meerdere nachten achtereen door secretruimers leeggeschept worden. Op het eerste gezicht lijkt een datering in de 16e eeuw voor een 'privaat rioleringsstelsel' avant la lettre' vrij vroeg. Echter, ook bij de opgraving die heeft plaatsgevonden in 1985 voor de bouw van het huidige C&A-complex aan de Haarlemmerstraat zijn vergelijkbare bakstenen goten opgetekend. Ook uit historische bronnen blijkt dat in Leiden massaal en vroeg werd overgegaan van beerputten naar riolen. Dit is opmerkelijk en dat valt eigenlijk pas op zodra we naar andere steden in Nederland kijken.

De massale overstap van beerput naar rechtstreekse lozing van fecaliën in de grachten bleef echter niet zonder gevolg. Er bestaat geen twijfel over dat deze praktijk voor een ernstige vervuiling zorgde van het grachtenwater, dat door de lakenindustrie al sterk vervuild was. De Leidse wateren waren vele malen vuiler dan in andere steden. Het is opmerkelijk dat het stadsbestuur van Leiden particulieren massaal heeft toegestaan secreetgoten aan te leggen. Dit heeft waarschijnlijk te maken met de snelle toename van het bewonersaantal, waardoor een andere afvalverwerking aantrekkelijker werd. Dat deze nieuwe afvalverwerking tot grote vervuiling leidde, werd door de stedelijke overheid aanvankelijk gedoogd. Toen de stad uiteindelijk besloot om tegen deze situatie in te gaan, was het eigenlijk al te laat.

¹¹ Van der Vliet 2002, p.51.

De sociaaleconomische situatie van de bewoners aan het Steenschuur

Historisch onderzoek heeft verschillende gegevens opgeleverd over de bewoners, die in de loop der eeuwen langs het Steenschuur gevestigd waren. Belastinggegevens geven bijvoorbeeld aan dat de wijk waartoe het Steenschuur behoorde in 1498 als de op één na rijkste wijk van de stad betiteld werd.¹² In de tweede helft van de 16e eeuw lijkt de welstand afgenomen te zijn en werd de wijk als een gemiddelde wijk beschouwd. Niettemin waren in deze periode de belastingaanslagen aan het Steenschuur nog altijd fors hoger dan het gemiddelde in de stad. Een ander gegeven dat wijst op de relatief hoge sociale en economische status van de bewoners langs het Steenschuur, is dat diverse bewoners deel uitmaakten van de zogenoemde 'veertigraad', een bestuurlijk college.¹³ Om in dit college benoemd te worden, moest men aan diverse criteria voldoen, waaronder het bezit van een zekere welstand en aanzien. In de 16^e eeuw maakten niet minder dan tien bewoners aan het Steenschuur deel uit van dit college.¹⁴

Het historisch onderzoek dat in het kader van dit project is uitgevoerd, laat zien dat in de 16^e eeuw sprake was van een hoge mate van welvaart. Uit de bronnen blijkt dat veel 16^e-eeuwse bewoners een beroep uitoefenden dat gepaard ging met een hoge sociale en economische status. Voorbeelden hiervan zijn een schepen (huis 3, vanaf 1581), een drapier/ schutter (huis 4 vanaf 1585) en veel mensen die werkzaam waren in de lakenindustrie zoals drapiers, een droogscheerder, trapenierders, ververs en een wantsnijder.

De archeologische gegevens geven niet altijd een goed beeld van de mate van welvaart van de bewoners. Zo geven de gevonden gebruiksvoorwerpen, zoals serviesgoed en kookgerei, geen indicatie voor de welstand van de bewoners. Voorwerpen die zouden kunnen wijzen op een hoge of bijzondere status zijn niet gevonden. Meer succes is er bij het analyseren van wat men in het verleden heeft gegeten. De drie beerputten waarvan het botanisch materiaal is geanalyseerd zijn allemaal gevuld met een zelfde soort afval. De etensresten die in de beerputten zijn gevonden, wekken allerminst de indruk dat de bewoners het arm hadden. Zo wijst de vondst van een paradijskorrel, een soort peper die uit Afrika werd geïmporteerd, zelfs op enige welstand van de bewoners van huis 11 in de 15^e-16^e eeuw.

Ten aanzien van de ambachten, die in de huizen aan het Steenschuur werden uitgeoefend, levert de bodem slechts enkele bewijzen op.

In het voorhuis van huis 7 is een grote ronde oven gevonden, die vanaf 1490 in gebruik moet zijn geweest. Op de ovensvloer lag een witte aanslag die langs de bakstenen in de voegen naar beneden was gedropen. De oven is aanvankelijk geïnterpreteerd als ververij-oven, maar feitelijk zijn hiervoor uit deze periode geen bewijzen. Bijna honderd jaar later (in 1585) melden de historische bronnen de verkoop van een deel van het perceel met achterhuis en oliemolen aan Jan Jacobsz. van der Bouchorst.¹⁵ Het is onduidelijk of deze oliemolen (waarschijnlijk een rosmolen) op het perceel zelf stond. Een oliemolen werd gebruikt voor de fabricage van verf, een samenstelling van lijnolie met diverse pigmentpoeders. In de molen werd het oliehoudend zaad fijngemalen tot poeder, waarna het in een oven verder verwerkt werd tot verf. Heeft de oven uit huis 7 als zodanig gefunctioneerd? Of diende hij toch als ververij in de lakenproductie? In 1525 wordt voor het naburige huis 6 immers melding gemaakt van een ververij. In dat huis is niets gevonden dat in verband gebracht kan worden met dergelijk ambacht. Het is dan ook mogelijk dat de genoemde ververij van huis 6 feitelijk een deur verder gevestigd was.

Ook het botanisch onderzoek leverde aanwijzingen op voor de productie van laken. In beerput 2 bij huis 11 werden de resten gevonden van wouw. Wouw levert een gele verfstof, die gebruikt werd bij het verven van textiel. In deze beerput werd ook een klein aardewerken potje gevonden, dat secundair verbrand was en een witte aanslag bevatte. Het lijkt aannemelijk dat dit voorwerp als smeltkroes is gebruikt, al is niet exact duidelijk waarvoor. Helaas is niet bekend of de gebruikers van de beerput een rol speelden in de textielproductie. Uit deze periode is namelijk niet bekend wie de bewoners van het huis waren. De beerputvulling is op basis van het aardewerk gedateerd in de periode 1425-1550. Archiefonderzoek (zie hoofdstuk 6) heeft uitgewezen dat Gijsbrecht van Zwieten in 1358 in dit pand een vollerij gevestigd had. In de periode nadat de beerput in gebruik was, vanaf 1573, woonde Huijbrecht Aelwijnsz in het huis. Van hem is bekend dat hij drapier was. Of de bewoners van dit huis in de tussengelegen periode eveneens in deze sector werkzaam waren, is niet bekend.

¹² Noordam 2002.

¹³ Marsilje 2002.

¹⁴ Van Oosten 2003.

¹⁵ ORA inv.nr. 67, Waarboek M, f. 151 (25 mei 1585).

Over de sociaal economische situatie van de bewoners in de 17^e en 18^e eeuw is uit de opgraving minder bekend. Helaas bevatten de vondstcomplexen die uit de 17^e eeuw of later dateren slechts een gering aantal vondsten. Van deze vondsten kan alleen gesteld worden dat de samenstelling ervan niet afwijkt van het algemene beeld voor deze periode. Historische bronnen maken duidelijk dat de 17^e- en 18^e-eeuwse bewoners van de panden tot de betere klasse behoorden.

De chronologie van bakstenen als dateringsmethode

De baksteendateringen zoals in dit rapport gepresenteerd, zijn gebaseerd op de publicatie 'Rijswijkers in Leiden'.¹⁶ Deze publicatie weerspiegelt de meest recente inzichten ten aanzien van de toepassing van de verschillende baksteenformaten in Leiden. Baksteendateringen moeten altijd met een zeker wantrouwen benaderd moeten worden. Van belang bij het gebruik van bakstenen als dateringmethode is dat voor het niet zichtbare funderingswerk vaak hergebruikte stenen of stenen van een groter formaat werden toegepast. Een dergelijke situatie is ook aangetroffen bij de recentere opgravingen aan de Aalmarkt.¹⁷ Dateringen van muren zijn hierdoor niet automatisch betrouwbaar of hard, want muurwerk kan consequent te oud worden gedateerd. Bij de uitwerking van de opgraving Kamerlingh Onnes Laboratorium is echter gebleken dat de baksteendateringen goed overeenkomen met de archeologische vondsten uit haardplaatsen en kuilen. De chronologie van de bouwgeschiedenis van de huizen, die mede aan de hand van baksteenformaten is opgesteld, past bovendien goed binnen de gegevens die uit het historisch onderzoek naar voren zijn gekomen. Voorzichtig mogen we hiermee concluderen dat de baksteenontwikkeling, zoals gepubliceerd in 2007, hiermee bevestigd wordt.

De kruitramp

De kruitramp van 1807 luidde letterlijk en figuurlijk het einde in van de bebouwing. Vrijwel alle panden die in de loop van 500 jaar waren opgebouwd, werden verwoest of op een dusdanige manier beschadigd dat afbraak noodzakelijk was. Pas in 1857 verscheen op het kaalgeslagen stuk het huidige Kamerlingh Onnes Laboratorium. Van de laatste bewoningsperiode en de kruitramp zijn tijdens de opgraving nauwelijks sporen aangetroffen. Na de ramp is het gebied grondig opgeschoond en geëgaliseerd. De huizen werden gesloopt en persoonlijke bezittingen werden verwijderd. Doordat het terrein in afwachting van een nieuwe bestemming jarenlang braak heeft gelegen, is er sprake van een uitzonderlijke conservering van de archeologische resten, die in de ondergrond aanwezig waren. Hiermee is het terrein en het Van der Werffpark aan de overzijde van het Steenschuur van hoge archeologische waarde.

Literatuur

Abrahamse, J.E., 2010: *De grote uitleg van Amsterdam. Stadsontwikkeling in de zeventiende eeuw*, Bussum.

Adam Thomasz. Verduyn, Water-kryg of een tweede missive, geschreven aen een particulier vriendt; over het sluyten van het water na de Haerlemmer-meer, en Braessem-meer; en het dammen van de Drecht en Goutse Vaert (s.l., 1670).

Akker, J. den, 1952: *Het ontwerpen van rioleringen 2* dln. (Leiden 1952).

ANWB, 2002: *Topografische Atlas Nederland 1:50.000*, Emmen.

Baar, P. de, z.j.: *Stadwording aan het Steenschuur*, z.pl.

Baart, J. e.a., 1977: *Opgravingen in Amsterdam, 20 jaar stadkernonderzoek*, Amsterdam.

Barendregt, L., 1989: 'Het Liernurstelsel en Leiden of het gemeentebestuur van Leiden als mesthandelaar', *Leids jaarboekje*, 80, 78-104.

Barendregt, L., 1996: 'Leiden zorgt zelf voor haar waterhuishouding', *Holland* 28, 149-164.

Bartels, M, 1999: *Steden in Scherven. Vondsten uit beerputten in Deventer, Dordrecht, Nijmegen en Tiel (1250-1900)*, Zwolle/Amersfoort.

Berendsen, H.J.A. 1997: *De vorming van het Land*, Van Gorcum, Assen.

Berendsen, H.J.A., 2000: *Landschappelijk Nederland*, Van Gorcum, Assen.

Berg, J.M., van den & Kort, J.W. de, 2005: *Plangebied Voormalig Van Gend & Loosterrein, gemeente Leiden; een inventariserend archeologisch onderzoek: proefsleuven*. RAAP-rapport 1210.

Bitter, P., 1986: 'Archeologisch bodemonderzoek in het bouwterrein van C&A Nederland aan de Haarlemmerstraat en Spijkerboorsteeg te Leiden', in: L. Barendregt/H. Suurmond-van Leeuwen, *Bodemonderzoek in Leiden. Archeologisch jaarverslag 1985*, 85-152.

Bitter, P., 1988: 'Archeologisch onderzoek naar de bewoningsgeschiedenis van het Ir. Driessenplein en de ontwikkeling van de oever van de oude Rijn op het Waardeiland te Leiden', in: L. Barendregt/H. Suurmond-van Leeuwen, *Bodemonderzoek in Leiden. Archeologisch jaarverslag 1987*, 85-129.

Bitter, P., 1990: Aardewerkvondsten uit het terrein Stenevelt bij Leiden, *Bodemonderzoek in Leiden 1988/1989*, 117-130.

Bitter, P., 2004: 'De verborgen stad. Archeologisch onderzoek naar 750 jaar wonen in Alkmaar', Vormen uit vuur. *Mededelingenblad Nederlandse vereniging van vrienden van ceramiek en glas*, 186/187, 2004, 1-2, 4-29.

Bitter, P., 2009: 'Voor het gemak. Beerputten en afvalverwerking in Alkmaar', *Westerheem*, 2010-2, 56-71.

Blok, P.J., 1910: *Geschiedenis eener Hollandsche stad*. Deel i: *Eene Hollandsche stad in de middeleeuwen*. 's-Gravenhage.

Boer, D.E.H., de & Maanen, R.C.J., van, 1986: *De volkstelling van 1574. Leiden ten tijde van het beleg*. Leiden.

Boer, D.E.H., de, 1989: De vest aan het Rapenburg, in: Th. H. Lunsingh Scheurleer, C.W. Fock & A.J. van Dissel, *Het Rapenburg. Geschiedenis van een Leidse gracht*, IVa, 3-6.

¹⁶ Orsel 2007d.

¹⁷ Dijkstra & Brandenburgh 2010.

Boer, D.E.H., de, 1990: Leiden, ommuurd en bevest, In: *Sarfati, H. (ed.), 1990: Verborgen steden. Stadsarcheologie in Nederland*, Amsterdam, p. 124 -138.

Boer, D.E.H., de, 2008: De ontдорping van de stad. Leiden rond 1300, *Leids Jaarboekje* 100, 33-61.

Bont, Chr. de, 2000: *Delfts water. Tweeduizend jaar bewoning door waterbeheer in het Delftse*, Delft/Zutphen.

Brandenburgh, C.R. & Hessing, W.A.M., 2005: Matilo-Rodenburg-Roomburg. De Roomburgpolder: van Romeins castellum tot moderne woonwijk, *Bodemschatten en Bouwgeheimen 1*, Leiden.

Bruijn, A., de, 1979: Pottersvuren langs de Vecht, Aardewerk rond 1400 uit Utrecht, *Rotterdam papers III*, Langbroek.

Bult, E.J., 1992: 'Mileutechnische infrastructuur (=Sanitation management)', in: E.J. Bult (ed.) *Delft bloeit op een beerput. Archeologisch onderzoek tussen Oude Delft en Westvest (= IHE Delft prospers on a cesspit. Archaeological research between Oude Delft and Westvest)*, Delft.

Carmiggelt, A., 1994: MAE: Wat doen we ermee? Voorlopig verslag van de analyse van aardewerk uit laat- en postmiddeleeuwse vondstcomplexen in Nederland en België, In: *Assembled Articles 1, Symposium on medieval and post-medieval ceramics*, gemeente Nijmegen/Stichting Promotie Archeologie, p. 55 - 86.

Chronologische lijsten van de geëxtendeerde sententiën berustende in het archief van de Grote Raad van Mechelen, deel V, 1551-1563, opgesteld o.l.v. J.Th. De Smidt, Brussel 1987.

Dolmans, M., 2002: Bouwhistorisch en archeologisch jaaroverzicht 2001, In: *Leids Jaarboekje 2002*, Leiden.

Driessen, G.L., 1929: *Leidsche straatnamen historisch toegelicht*, Leiden.

Dijkstra, M.F.P. & Brandenburgh, C.R. (red.), 2010: *Leiden – Aalmarktschool. Archeologisch en bouwhistorisch onderzoek naar 800 jaar bewoning langs de Oude Rijn, ter plaatse van het voormalige St.-Catharinagasthuis*, Leiden (Bodemonderzoek en Bouwhistorie in Leiden 1).

Fock, C.W., 2001: *Het Nederlandse interieur in beeld 1600-1900*, Zwolle.

Fockema Andreae, S.J., 1955: 'Wat er aan de droogmaking van de Haarlemmermeer voorafging', in: *Mededelingen der Koninklijke Nederlandse Akademie der Wetenschappen, Afdeling Letterkunde, Nieuwe reeks* 18, 379-455.

Fockema Andreae, S.J., 1958: 'De Ark. Bijdrage tot Leidens en Rijnlands molengeografie', *Jaarboekje voor geschiedenis en oudheidkunde van Leiden en omstreken* 50 (1958).

Fruin, R. & Molhuijsen, P.C., 1900: *Philippus de Leyden. De cura reipublicae et sorte principantis*. 's-Gravenhage.

Goossens, T.A., 2010: Archeologisch onderzoek op het Haagwegterrein tussen de Hoflaan en de spoorlijn te Leiden, *Bodemonderzoek in Leiden* 29.

Haaster, H., van, 1997: De introductie van cultuurgewassen in de Nederlanden tijdens de Middeleeuwen. In: A.C. Zeven (red.) *De introductie van onze cultuurplanten en hun begeleiders van het Neolithicum tot 1500 AD*, Vereniging voor Landbouwgeschiedenis, Wageningen, pg 53-104.

Heeringen, R.M., van, 1983: Bewoning uit de midden en late ijzertijd en de Romeinse tijd in de Stevenshofjespolder in Leiden. *Bodemonderzoek in Leiden* 6 (1983), p. 153-168.

Heeringen, R.M., van, 1992: *The Iron Age in the Western Netherlands*. Dissertatie VU Amsterdam, ook in BROB 31, 37 en 39.

Hellwig, M., 1995: Paradieskörner Aframomum melegueta (Roscoe) K. Schum., ein Gewürz aus Westafrika im frühneuzeitlichen Göttingen. In: H. Kroll en R. Pasternak (red.). *Res archaeobotanicae*, Kiel, pg. 39-47.

Jacobs, E., 2002: Van bakpan tot vlooienvanger, In: Jacobs, E, M. Poldermans en T. Van der Zon (eds), 2002: *Spitten aan het Spaarne. Archeologisch onderzoek onder het Gravinnehof in Haarlem*, Haarlem, p. 8 t/m 29.

Jobse-van Putten, J., 1996: *Eenvoudig maar voedzaam, cultuurgeschiedenis van de dagelijkse maaltijd in Nederland*, tweede, gecorrigeerde druk. P.J. Meertens Instituut Amsterdam.

Jonge, H.L. de & Lange, S., de, 1997: *Benarde Veste, Leidse stadsuitbreidingen door de eeuwen heen*, Leiden.

Klück, B., 1990: Huis en haard, in: H.L. de Groot (red.): *Het vuur beschouwd*, Utrecht, 55-76.

Knörzer, K.-H., 1967: Kornradensamen (*Agrostemma githago* L.) als giftige Beimischung in römerzeitlichen und mittelalterlichen Nahrungsresten. *Archaeo-Physika* 2, 100-107.

Kort, J.C., 1987: 'Repertorium op de grafelijke lenen in Rijnland, 1222-1650', *Ons Voorgeslacht. Maandblad van de Zuidhollandse Vereniging voor Genealogie* 42 (1987), nrs. 147 en 145.

Leeuwen, S. van, 1672: *Korte besgryving van het Lugdunum Batavorum nu Leyden: vervatende een verhaal van haar grond-stand, oudheid, opkomst, voort-gang, ende stads-bestier. Sampt het graven van den Ouden ende Niewen Rijn, met de oude ende nieuwe uytwateringen van de selve*. Leyden.

Lourens, P. & Lucassen, J., 1997: *Inwonertallen van Nederlandse steden ca. 1300-1800*, Amsterdam NEHA.

Lunsingh Scheurleer, Th. H., Fock, C.W. & Dissel, A.J., van, 1986-1992: *Het Rapenburg de geschiedenis van een Leidse gracht* 6 dln, Leiden.

Marsilje, J.W., 2002: Bestuur en rechtswezen, in: *Maanen, R.C.J van (ed.), 2002: Leiden. De geschiedenis van een hollandse stad, deel 1 tot 1574*, Leiden, p. 59 -94.

Mieris, F. van, 1770: *Beschryving der stad Leyden*. Deel ii. Leyden.

Molenaar, S. & Pronk, E.C. (2004). *Plangebied Voormalig Van Gend & Loosterrein, gemeente Leiden; een inventariserend archeologisch onderzoek*. RAAP-notitie 752.

Mulder de, E.E.J., Geluk, M.C., Ritsema, I.L., Wetserhof, W.E., Wong, T.E., 2003: *De ondergrond van Nederland*. Wolters-Noordhoff bv, Groningen/Houten, Nederland.

Noordam, D.J., 2002: Leiden in last. De financiële positie van Leidenaren aan het einde van de Middeleeuwen, *Jaarboek der sociale en economische geschiedenis van Leiden en omstreken 2001*, Leiden, p. 16-40.

Noordam, D.J., 2003: 'Demografische ontwikkelingen', in: S. Groenveld (ed.), *Leiden. De geschiedenis van een Hollandse stad, deel 2, 1574-1795*, 43-53.

Oerle, H.A., van, 1975: *Leiden binnen en buiten de stadsvesten. De geschiedenis van de stedeboouwkundige ontwikkeling binnen het Leidse rechtsgebied tot aan het einde van de gouden eeuw* 2dln. Leiden.

Oosten, R.M.R., van, 2003: *Een historische en archeologische verkenning naar aanleiding van de opgraving 'Kamerlingh Onnes Laboratorium' te Leiden. Onderzoek naar sociale stratificatie aan de hand van de beerputinventarissen.* (Ongepubliceerd doctoraalscriptie Universiteit Leiden).

Oosten, R.M.R., van, in voorbereiding: De oogst van put en pot. Materiële cultuur als historische bron in de periode tussen 1300 en 1650. Een regio-overschrijdende studie naar de verspreiding van beerputten en de ontwikkelingen van aardewerkvormen met de nadruk op Haarlem, Deventer en Den Bosch (werktitel). (proefschrift Rijksuniversiteit Groningen).

Orsel, E.D., 2007a: Zijn er nog 'veel' middeleeuwse huizen in Leiden?, In: C.R. Brandenburgh (red.): *Dwars door de Stad. Archeologische en Bouwhistorische ontdekkingen in Leiden*, Leiden (Bodemschatten & Bouwgeheimen 2), 115-134.

Orsel, E.D., 2007b: Een fraai gezicht, Het Leidse huis in de 17de eeuw. Een poging tot typologisering, *KNOB* jrg 106, nr.1, 11-25.

Orsel, E.D., 2007c: KOL, een bouwhistorische analyse, *intern verslag gemeente Leiden*, Leiden.

Orsel, E.D., 2007d: *Rijswijkers in Leiden*, Leiden (Bodemonderzoek in Leiden 20).

Orsel, E.D., 2007e: Licht in de duistere middeleeuwen. Het Gravensteen versus de Burcht, in: C.R. Brandenburgh (red.): *Dwars door de Stad. Archeologische en Bouwhistorische ontdekkingen in Leiden*, Leiden (Bodemschatten & Bouwgeheimen 2), 11-24.

Paauw, S., van der, 1828: *Verhaal van de middelen tot verversching van het water in de grachten der stad Leyden, gedurende eene reeks van bijna tweehonderd en vijftig jaren*, Leiden.

Pleyte, W., 1874: *Leiden, vóór 300 jaren en thans*. Leiden.

Ponsen, A. & Vlist, E., van der, 2007: *Het fataal evenement. De buskruitramp van 1807 in Leiden*, Leiden.

Rechtsbronnen der stad Gouda. Uitgegeven door L.M. Rollin Couquerque en A. Meerkamp van Embden, Werken der Vereeniging tot uitgaaf der bronnen van het Oud-Vaderlandsche recht, Den Haag, 1917.

Sarfatij, H., 2007: *Archeologie van een Deltastad. Opgravingen in de binnenstad van Dordrecht*, Utrecht.

Schiltmans, D.E.A., 2004: *Plangebied EWR/Slachthuissterrein, gemeente Leiden; een inventariserend archeologisch onderzoek*. RAAP-notitie 780.

Schiltmans, D.E.A., 2005: *Plangebied Sportcomplex Boshuizerkade, gemeente Leiden; archeologisch vooronderzoek: een bureau- en inventariserend veldonderzoek (verkennende fase)*. RAAP-rapport 1218.

Sliggers, B.C., 1987: *De loop van het Spaarne. De geschiedenis van een rivier*, Historische Werkgroep Haarlem, Haarlem.

Smit, C., 2001: *Leiden met een luchtje. Straten, water, groen en afval in een Hollandse stad*, Leidse historische reeks 15, Leiden.

Steehouwer, K., 2001: Het bouwhistorisch onderzoek. Eerste en onvolledige conceptversie, z.p.

Steenmeijer, G., 2005: *Tot cieraet ende aensien deser stede. Arent van 's-Gravesande (ca. 1610-1662), architect en ingenieur*, Leiden.

Stronkhorst, M., 2004: *Leiden-Pomona 2000; Een beschrijving en analyse van de Romeinse bewoningssporen*. (Ongepubliceerd doctoraalscriptie Universiteit Leiden).

Suurmond-Van Leeuwen, H., 1987: Verslag over het jaar 1987, *Bodemonderzoek in Leiden* 1987, 7-20.

Taverne, E.R.M., 1978: *In 't lant van belofte: in de nieuwe stad. Ideaal en werkelijkheid van de stadsuitleg in de Republiek 1580-1680*, Maarssen (Proefschrift Rijksuniversiteit Groningen).

Tielhof, M. van & Dam, P.J.E.M., van, 2006: *Waterstaat in stedenland. Het hoogheemraadschap van Rijnland voor 1857*, Utrecht.

Unger, R.W., 2000: *A history of brewing in Holland 900-1900. Economy, technology and the state*, Leiden/Boston/ Keulen.

Verhoeven, A.A.A., 1998: *Middeleeuws gebruiksaardewerk in Nederland (8ste-13de eeuw)*, Amsterdam Archaeological Studies 3, Amsterdam.

Vermeeren, C. & Gumbert, B., 2008: Ontellicke boomen or countless trees: reconstructing the late medieval vegetation surrounding the 16th century St. Margaretha Convent, Leiden, The Netherlands. *Vegetation History and Archaeobotany* 17, 93-103.

Vlist, E., van der, 2002: 'De stedelijke ruimte en haar bewoners', in: R.C.J. van Maanen en J.W. Marsilje (ed.), *Leiden. De geschiedenis van een Hollandse stad. Deel 1: Leiden tot 1574*. Leiden 2002, p. 15-58.

Vlist, E., van der, 2007: Verslag van een verkennend onderzoek naar het Steenschuur in de middeleeuwen, *intern verslag Historisch Onderzoeksbureau Leiden en Omstreken*, Leiden.

Vlist, E., van der, 2008: Mist over de stad. Leiden rond 1200, *Leids Jaarboekje*, 2008, 1-32.

Walle, K., 2005: *Buurthouden. De geschiedenis van burengebruiken en buurtorganisaties in Leiden (14de-19de eeuw)* Leiden.

Wijhe, M. van, 1925-1926: 'Leiden in het begin der 17e eeuw', *Jaarboekje voor geschiedenis en oudheidkunde van Leiden en omstreken* 20.

Zandkuijl, H.J., 1993: *Bouwen in Amsterdam*.

Bijlage 1 Sporencatalogus

E. Jacobs met bijdragen van R.M.R. van Oosten en D.R. Stiller

In deze bijlage wordt per pand en per fase in tabelvorm een overzicht van de sporen gegeven. In fase 0 was nog geen sprake van de aanwezigheid van woonpanden op de locatie en de sporen die tot deze fase gerekend worden, zijn dan ook niet gekoppeld aan een specifiek pand.

Ook de vondsten in de sporen worden besproken. Vanwege het feit dat het materiaal per fase en per spoor besproken wordt, kan het voorkomen dat het materiaal zelf jonger of ouder is dan de fase waarbinnen het aan bod komt. Dit geldt met name voor materiaal behorend bij muren. Het hiermee geassocieerde materiaal is veelal of ouder dan de aanleg van de muur, bijvoorbeeld omdat het materiaal afkomstig is uit lagen onder de muur, of jonger, bijvoorbeeld omdat het een relatie heeft met de afbraak van de muur in een latere fase.

Bij de bespreking wordt geen onderscheid gemaakt tussen volledig en globaal gedetermineerd materiaal. Tussen (...) is per materiaalcategorie het aantal fragmenten aangegeven. Van enkele sporen, die een grote hoeveelheid materiaal bevatte, zijn de vondsten in een tabel gespecificeerd.

De sporen en vondsten worden weergegeven in de volgende tabellen:

<i>Fase 0</i>		
<i>Tabel 1</i>	<i>Fase 0, ophogingen</i>	<i>123</i>
<i>Tabel 2</i>	<i>Fase 0, kuilen die ophogingen tabel 1 doorsnijden</i>	<i>124</i>
<i>Tabel 3</i>	<i>Fase 0, overige ophogingslagen</i>	<i>125</i>
<i>Tabel 4</i>	<i>Fase 0, overige kuilen en ingravingen</i>	<i>127</i>
<i>Tabel 5</i>	<i>Fase 0, ovens</i>	<i>138</i>
<i>Huis 1 en 2</i>		
<i>Tabel 6</i>	<i>Huis 1, fase 2 (omstreeks 1325)</i>	<i>139</i>
<i>Tabel 7</i>	<i>Huis 2, fase 1 (1300-1325)</i>	<i>140</i>
<i>Tabel 8</i>	<i>Huis 2, fase 2 (omstreeks 1325)</i>	<i>141</i>
<i>Tabel 9</i>	<i>Huis 2, fase 4 (1425-1739)</i>	<i>142</i>
<i>Tabel 10</i>	<i>Huis 1 en 2, fase 5 (1739-1807)</i>	<i>143</i>
<i>Tabel 11</i>	<i>Huis 1 en 2, fase 6 (1807-heden)</i>	<i>144</i>
<i>Huis 3</i>		
<i>Tabel 12</i>	<i>Huis 3, fase 2 (omstreeks 1325)</i>	<i>145</i>
<i>Tabel 13</i>	<i>Huis 3, fase 3 (1350-1425)</i>	<i>147</i>
<i>Tabel 14</i>	<i>Huis 3, fase 4 (1425-1739)</i>	<i>149</i>
<i>Tabel 15</i>	<i>Huis 3, fase 6 (1807-heden)</i>	<i>150</i>
<i>Huis 4</i>		
<i>Tabel 16</i>	<i>Ophogingslagen voorafgaand aan aanleg huis 4</i>	<i>151</i>
<i>Tabel 17</i>	<i>Huis 4, fase onbekend</i>	<i>152</i>
<i>Tabel 18</i>	<i>Huis 4, fase 3 en 4 (1425-1739)</i>	<i>153</i>
<i>Tabel 19</i>	<i>Huis 4, fase 5 (1739-1807)</i>	<i>159</i>
<i>Tabel 20</i>	<i>Huis 4, fase 6 (1807-heden)</i>	<i>160</i>
<i>Huis 5</i>		
<i>Tabel 21</i>	<i>Huis 5, fase onbekend</i>	<i>162</i>
<i>Tabel 22</i>	<i>Huis 5, fase 1 (1300-1325)</i>	<i>165</i>
<i>Tabel 23</i>	<i>Huis 5, fase 3 (1350-1425)</i>	<i>166</i>
<i>Tabel 24</i>	<i>Huis 5, ophogingen onder voorhuis rond 1425</i>	<i>167</i>
<i>Tabel 25</i>	<i>Huis 5, fase 4 (1425-1739)</i>	<i>168</i>
<i>Tabel 26</i>	<i>Huis 5, fase 5 (1739-1807)</i>	<i>174</i>
<i>Tabel 27</i>	<i>Huis 5, fase 6 (1807-heden)</i>	<i>175</i>

<i>Huis 6</i>		
Tabel 28	<i>Huis 6, fase onbekend</i>	176
Tabel 29	<i>Huis 6, fase 3 (1350-1425)</i>	177
Tabel 30	<i>Huis 6, fase 4a (1425-1590)</i>	178
Tabel 31	<i>Huis 6, fase 4b en 5 (1590-1807)</i>	180
 <i>Huis 7</i>		
Tabel 32	<i>Huis 7, fase onbekend of natuurlijk</i>	182
Tabel 33	<i>Ophoging voorafgaand aan aanleg huis 7 (1300-1350)</i>	184
Tabel 34	<i>Huis 7, fase 3 (1350-1425)</i>	185
Tabel 35	<i>Huis 7, fase 4 en 5 (1425-1807)</i>	186
Tabel 36	<i>Huis 7, fase 6 (1807-heden)</i>	190
 <i>Huis 8</i>		
Tabel 37	<i>Huis 8, fase onbekend</i>	191
Tabel 38	<i>Huis 8, fase 3: 1350-1425</i>	192
Tabel 39	<i>Huis 8, fase 4a: 1425-1590</i>	194
Tabel 40	<i>Huis 8, fase 4b: 1590-1739</i>	195
Tabel 41	<i>Huis 8, fase 6: 1807-heden</i>	196
 <i>Huis 9 en 10</i>		
Tabel 42	<i>Huis 9, fase 3: 1350-1425</i>	197
Tabel 43	<i>Huis 10, fase 3: 1350-1425</i>	199
Tabel 44	<i>huis 10, fase 4b: 1590-1739</i>	200
Tabel 45	<i>huis 9 en 10, fase 6:1807-heden</i>	201
 <i>Huis 11</i>		
Tabel 46	<i>huis 11, fase 3: 1350-1425; waarschijnlijk 1375-1400</i>	202
Tabel 47	<i>huis 11, fase 4a: 1425-1590</i>	203
Tabel 48	<i>huis 11, fase 4b: 1590-1739</i>	206
Tabel 49	<i>huis 11, fase 5: 1739-1807</i>	207
Tabel 50	<i>huis 11, fase 6: 1807-heden</i>	208

Tabel 1: Fase 0, ophogingen

Spoor	Omschrijving
S190	ophogingslaag, l gr homogene klei (01KOLV050829) Het materiaal van S190 omvat twee fragmenten steengoed en drie fragmenten roodbakkend aardewerk. Op basis van het voorkomen van ongeglazuurd steengoed en de uitvoering van het roodbakkende aardewerk is een datering in de 14e eeuw tot en met de eerste helft van de 15e eeuw mogelijk.
S193	ophogingslaag, dbr klei met grijze kleivlekken hk en puntjes, ophogingslaag (01KOLV051002) Het materiaal van S193 bestaat, naast een fragment roodbakkend aardewerk, alleen uit twee fragmenten van ijzeren spijkers en een fragment grijsbakkend bouwmetaal. Op basis van de uitvoering van het roodbakkend aardewerk is geen nauwkeuriger datering dan 14e-15e eeuw mogelijk.
S437 S438 S439 S440 S441 S442 S443 S445	ophogingslaag, wordt doorsneden door S422 en S428 (01KOLV070943; 01KOLV070945) Aan het spoor zijn zeven spoornummers uitgedeeld, waarvan slechts twee vondsten hebben opgeleverd. Het materiaal van S443 bestaat uit een fragment van een geglazuurde steengoed kan, die in de eerste helft van de 14e eeuw gedateerd kan worden (Bartels 1999). Het materiaal van S445 bestaat enkel uit een fragment leisteen en een niet nader te determineren fragment natuursteen.
S662	ophogingslaag, onder C269, gr zandige klei gevlekt fe hk (01KOLV061123) Het materiaal van S662 omvat enkel een fragment kogelpot aardewerk, dat op basis van de uitvoering niet nauwkeuriger gedateerd kan worden dan in de periode van de 9e eeuw tot en met de 13e eeuw.
S655	ophogingslaag, onder C269, gr zandige klei gevlekt fe en hk (01KOLV061111) Het materiaal van S662 bestaat enkel uit een fragment kogelpot aardewerk, dat op basis van de uitvoering niet nauwkeuriger gedateerd kan worden dan in de periode van de 9e eeuw tot en met de 13e eeuw.
S668	ophogingslaag, onder C269, gr verrommeld klei met hk zand en fosfaat
S904	ophogingslaag, wordt doorsneden door S1004, geen beschrijving (01KOLV091228, 01KOLV091230, 01KOLV091235, 01KOLV091242) In het spoor zijn fragmenten kogelpot (4), grijs- (2) en roodbakkend (5) aardewerk aangetroffen. Tevens bevonden zich in het spoor een fragment roodbakkend bouwmetaal, een gesp en een niet nader te determineren fragment ijzer. Op basis van het aardewerk is een datering rond 1300 mogelijk.
S933	ophogingslaag, d br klei hk + ff + bk + puntjes (01KOLV061302) Het materiaal van S933 bestaat uit fragmenten proto-steengoed (3) en grijsbakkend (9) aardewerk. Op basis van het verschijnen het grijsbakkend aardewerk in de tweede helft van de 13e eeuw en het verdwijnen van het proto-steengoed na het derde kwart van de 13e eeuw is een datering in de tweede helft van de 13e eeuw mogelijk.
S1002	ophogingslaag, gr vettige klei hk en ijzer
S1011	ophogingslaag, br gr klei en puntjes grind en hk (01KOLV081077) In het spoor zijn fragmenten grijs- (2) en roodbakkend (1) aardewerk aangetroffen, evenals vijf niet nader te determineren fragmenten ijzer. Op basis van de uitvoering van het roodbakkend aardewerk is een datering in de 14e eeuw mogelijk.
S1016	ophogingslaag, licht grijs iets zandig klei en botmateriaal

Tabel 2: Fase 0, kuilen die ophogingen tabel 1 doorsnijden

Spoor	Beschrijving
S162 S165 S167 S166	kuil, doorsnijdt S160, waarschijnlijk ophogingslaag, ovaal, 2,8x1,4 m kleiige vulling (01KOLV050197, 01KOLV050802, 01KOLV050198) Aan het spoor zijn vier spoornummers uitgedeeld, waarvan slechts bij drie vondsten zijn aangetroffen. Het materiaal van S162 omvat fragmenten steengoed (4), grijs- (2) en roodbakkend (4) aardewerk, evenals twee fragmenten van ijzeren nagels. Het materiaal van S165 omvat fragmenten proto-steengoed (6), een fragment paffrath-achtig materiaal, grijs- (2) en roodbakkend (7) aardewerk. Verder zijn fragmenten kalksteen (2) en leisteen (1) aangetroffen. Het materiaal van S166 bestaat uit fragmenten steengoed (1) en roodbakkend (3) aardewerk. De datering van het materiaal loopt van het eind van de 13e eeuw tot en met het begin van de 15e eeuw. Een fragment roodbakkend wordt vanwege een afwijkende datering, 16e eeuw tot en met 17e eeuw, als een verontreiniging beschouwd.
S188 S189	kuil, doorsnijdt ophogingslaag S190, 1,2 breed en 0,64 diep, vulling o.a. venige klei met kleibrokken (01KOLV050828, 01KOLV050824) Aan het spoor zijn twee spoornummers uitgedeeld met bijbehorende spoornummers. Het materiaal van S188 omvat een fragment van een roodbakkende grape, r-gra-3, die in de periode van de tweede helft 13e eeuw tot en met eerste helft van de 15e eeuw gedateerd kan worden. Het materiaal van S189 bestaat uit fragmenten proto-steengoed (1), steengoed (1), grijs- (3) en roodbakkend (2) aardewerk. Op basis van een roodbakkende bakpan, r-bak-32, en een steengoed kan, s1-kan-, is een datering in de periode van het laatste kwart van de 13e eeuw tot en met de eerste helft van de 14e eeuw waarschijnlijk.
S422	kuil, doorsnijdt ophogingslagen, d br kleilig zand hk puntjes lgr kleivlekjes
S428 S444	kuil, S428 en S444 vormen 1 kuil en doorsnijden ophogingslagen, humeuze klei en humeuze grond
S434 S435	kuil, S434 en S435 vormen 1 kuil, zeer dbr zandige klei hk puntjes lgr gevlekt hk puntjes (01KOLV070941, 01KOLV070942) Aan het spoor zijn twee spoornummers uitgedeeld met bijbehorende vondstnummers. Het materiaal van S434 bestaat uit enkel uit twee fragmenten proto-steengoed, afkomstig uit Brunsum-Schinveld, die in de periode van het tweede kwart tot en met het derde kwart van de 13e eeuw gedateerd kunnen worden. Het materiaal van S435 bestaat uit een fragment witbakkend aardewerk, afkomstig uit het Rijnland, dat niet nauwkeurig gedateerd kan worden.
S449	kuil, S451 ophogingslaag gaat hier over heen, d gr zwart zand klei hk puntjes bot (01KOLV070947) Het materiaal van S449 omvat fragmenten proto-steengoed (1), steengoed (1), grijs- (1) en roodbakkend aardewerk (3), evenals drie niet nader te determineren fragmenten ijzer. Op basis van de uitvoering van het roodbakkende aardewerk is een datering in de 14e-15e eeuw waarschijnlijk. Het proto-steengoed fragment wordt vanwege de afwijkende datering, eerste helft 13e eeuw, als opspit beschouwd.
S450	kuil, S451 ophogingslaag gaat hier over heen, groen d gr zand klei hk puntjes (01KOLV070948) Het materiaal van S450 bestaat uit grijs- (7) en roodbakkend (2) aardewerk. Op basis van de uitvoering van het roodbakkende aardewerk is een datering in de 14e-15e eeuw waarschijnlijk.

Tabel 3: Fase 0, overige ophogingslagen

Spoor	Beschrijving
S496= S498	ophogingslaag, blauwe grijze silt
S524	ophogingslaag, dierskelet in situ aangetroffen, beschrijving is niet duidelijk (01KOLV40538, 01KOLV041433) Het materiaal van S524 omvat fragmenten kogelpot (1), proto-steengoed (1) en grijsbakkend aardewerk (6). Verder is een fragment leisteen en een niet nader te specificeren fragment natuursteen aangetroffen. Op basis van het verschijnen van grijsbakkend rond het midden van de 13e eeuw en het verdwijnen van proto-steengoed in het laatste kwart van de 13e eeuw, is een datering in de tweede helft van de 13e eeuw mogelijk.
S545	ophogingslaag, br grijze klei schelpjes humeus brokken
S544	ophogingslaag, humeus bandje met schelpen en bs
S546	ophogingslaag, d br wenig klei horizontaal gelamineerd; kleibrokken hk sterk humeus. Gesuggereerd is dat dit een 19e-eeuws ophogingspakket betreft. Het pakket dateert evenwel van vóór de insteek van beerput 4 C210 (vóór ca. 1550) (01KOLV030587) Het materiaal van S546 betreft drie fragmenten kogelpot, die op basis van de bezemstreek-decoratie in de periode van het laatste kwart van de 12e tot en met het begin van de 14e eeuw gedateerd moeten worden.
S547	ophogingslaag, schone blauw grijze klei
S548	ophogingslaag, S549 ligt boven S584, d gr br klei puntjes en hk en bot
S553= S557?	ophogingslaag, D br wenig en puntjes en hk en bot (01KOLV040608, 01KOLV050618) Aan het spoor zijn twee spoornummers uitgedeeld met bijbehorende vondstnummers. Het materiaal van S553 bestaat uit fragmenten steengoed (4) en roodbakkend aardewerk (5). Op basis van de uitvoering van het roodbakkend aardewerk is een datering in de periode van de tweede helft 15e eeuw tot en met eerste helft 16e eeuw waarschijnlijk. Het materiaal van S557 omvat een fragment leisteen dat niet gedateerd kan worden.
S554	ophogingslaag, wordt oversneden door S555, zwart zeer humeuze klei met veel hk (01KOLV50610) Het materiaal van S554 omvat fragmenten ongeglazuurd steengoed (2) en roodbakkend aardewerk (11), dat op basis van de uitvoering in de 14e en de eerste helft van de 15e eeuw gedateerd moet worden. Onduidelijk is of de vondsten representatief zijn voor de context.
S558	ophogingslaag, wordt oversneden door S555, d br hum z aw puntjes en hk (01KOLV050616) Het materiaal van S558 bestaat uit twee fragmenten roodbakkend aardewerk en één fragment steengoed. De uitvoering van het roodbakkend aardewerk lijkt te wijzen op een datering in de periode van de 15e eeuw tot en met de 16e eeuw. Onduidelijk is in hoeverre de vondsten representatief zijn voor de context.
S593	ophogingslaag, bruin venige klei met puntjes en aw, wordt oversneden door C200, S594 ligt boven S598; S598 ligt boven S593 (01KOLV050593) Het materiaal van S593 betreft een enkel fragment witbakkend aardewerk, dat op basis van zijn uitvoering waarschijnlijk in de 14e eeuw gedateerd moet worden.

Tabel 3: Fase 0, overige ophogingslagen (vervolg)

Spoor	Beschrijving
S594	ophogingslaag, dbr vette klei met puin aw en hk, S594 ligt boven S598; S598 ligt boven S593 (01KOLV050594) Het materiaal van S594 omvat, naast een enkele ijzeren nagel, fragmenten kogelpot (1), steengoed (1), grijs- (2) en roodbakkend (4) aardewerk. Op basis van de samenstelling van het complex is een datering aan het eind van de 13e of het begin van de 14e eeuw mogelijk.
S597	ophogingslaag, donkerbruin vette klei (01KOLV050597) Het materiaal van S597 bestaat, naast enkele fragmenten bouwmetaal, alleen uit roodbakkend aardewerk (9), dat niet nauwkeuriger dan 14e-15e eeuw gedateerd kan worden.
S598	ophogingslaag, groen grijze klei met fosfaat, S594 ligt boven S598; S598 ligt boven S593

Tabel 4: Fase 0, overige kuilen en ingravingen

Spoor	Omschrijving
S100	leeflaag, groengrijze klei
S144	geen beschrijving (01KOLV050176) Het materiaal van dit spoor omvat roodbakkend (29) aardewerk en één fragment steengoed. Verder zijn een benen mesheft, ijzeren nagels (4) en niet nader te specificeren fragmenten ijzer (2) aangetroffen. Het roodbakkend aardewerk dateert op basis van de uitvoering waarschijnlijk uit de 14e eeuw. Dit in tegenstelling tot het steengoed fragment dat uit de 16e en 17e eeuw dateert. Vanwege deze afwijkende datering en het feit dat het slechts om een enkel fragment gaat wordt dit als een verontreiniging van het spoor beschouwd.
S146	natuurlijk ; Maaslands wit (3); 900-1400.
S149	grijs/ donkerbruin grijs/ grijze klei Kogelpot (3); grijsbakkend (1); 1250-1300
S152	kuil, donker bruine klei; doorsnede ovaal Grijsbakkend aardewerk (1); 1300-1425
S153	geen beschrijving
S156	geen beschrijving
S173	afvalkuil, zandige vette donkerbruine klei afvalkuil, jonger dan S149, S173 doorsnijdt S149 roodbakkend aardewerk (1); pijp (1); 1775-1815
S179?	geen beschrijving
S451	ophogingslaag, mix grijs dgr zand klei hk puin, oversnijdt/bedekt S449 en S450 (01KOLV070949) Het materiaal van S179 omvat fragmenten Maaslands wit (1), grijs- (2) en roodbakkend (1) aardewerk. Verder zijn een fragment van een glazen roemer en niet nader te specificeren fragment natuursteen aangetroffen. Op basis van de samenstelling van het complex, o.a. de aanwezigheid van maaslands wit, is een datering in de tweede helft van de 13e eeuw mogelijk. Het roemerfragment wordt vanwege de afwijkende datering (tweede helft 17e eeuw tot en met eerste helft 18e eeuw) als verontreiniging van het spoor beschouwd.
S454 S455	donkergrijze klei, S452/S453/S454=fundering C13? (01KOLV070981, 01KOLV070954) Aan het spoor zijn twee spoornummers uitgedeeld met bijbehorende vondstnummers. Het materiaal van S454 bestaat uit faience wandtegels (2), die in de 18e-19e eeuw gedateerd kunnen worden. Het materiaal van S455 bestaat uit proto-steengoed (8) en roodbakkend (9) aardewerk. Op basis de uitvoering van het roodbakkend aardewerk, golflijn decoratie, is een datering in de periode van het begin van 14e eeuw tot en met het derde kwart van de 14e eeuw waarschijnlijk. Vanwege de afwijkende datering wordt de proto-steengoed vorm, s5-kan-3, alsook de de faience wandtegels als verontreiniging van het spoor beschouwd.
S461	kuil?, 1,4 bij 2,0 m, donker grijze bruinachtige klei, hk (01KOLV07965) Het materiaal van S461 omvat één fragment grijsbakkend aardewerk en een fragment van een ijzeren nagel. Op basis van het fragment grijsbakkend is geen nauwkeuriger datering dan 14e-15e eeuw mogelijk.

Tabel 4: Fase 0, overige kuilen en ingraven (vervolg)

Spoor	Omschrijving
S463	geen beschrijving (01KOLV090968, 01KOLV091021) Het materiaal van S463 bestaat naast fragmenten van ijzeren nagels (4) slechts uit een enkel fragment geglazuurd 16e-eeuws steengoed.
S464	bruine klei, hk (01KOLV090969) Het materiaal van S464 omvat een fragment grijsbakkend aardewerk en een fragment van een bewerkerslood. Laatstgenoemde dateert waarschijnlijk uit de 17e-18e eeuw, terwijl het grijsbakkend uit de 14e-15e eeuw dateert.
S465	2,6 m lang, hk, puntjes, fosfaat
S466	Onbekend (01KOLV091025) Het materiaal van S466 betreft drie fragmenten kogelpot, die op basis van de bezemstreekdecoratie in de periode van het laatste kwart van de 12e eeuw tot en met het begin van de 14e eeuw gedateerd moeten worden.
S472	Laag of kuil: Hk + puntjes (01KOLV090960) Het materiaal van S472 omvat roodbakkend aardewerk (2) en een fragment bijna-steengoed. Op basis van het bijna-steengoed is een datering in de periode van de tweede helft 13e eeuw tot en met begin 14e eeuw waarschijnlijk.
S473	kuil, 2,1 m breed en 0,3 m diep, vulling: puin + fab. steen, oversnijdt S477 Steengoed (1); roodbakkend aardewerk (9); 1400-1450
S474	diameter 0,2 m
S475	Kuil? groter dan 2,4 m breed, 0,4 m diep, doorsnede rechthoekig vulling: klei + hk en fosfaat (01KOLV090958, 01KOLV090961, 01KOLV090974) Het materiaal van S475 betreft fragmenten maaslands wit (2), één fragment steengoed en één fragment roodbakkend aardewerk. Verder zijn een ijzeren nagel, evenals enkele niet nader te specificeren fragmenten ijzer (4) aangetroffen. Op basis van het verdwijnen van maaslands wit rond het einde van de 14e eeuw en het verschijnen van steengoed in het laatste kwart van de 13e eeuw is een datering in de periode van het laatste kwart 13e eeuw tot en met de 14e eeuw waarschijnlijk.
S476	Laag of kuil; 0,4 m diep (01KOLV090975) Het materiaal van S476 omvat een enkel fragment roodbakkend aardewerk dat niet nauwkeuriger dan de tweede helft van de 13e eeuw tot en met de eerste helft van de 15e eeuw gedateerd kan worden.
S477	wordt oversneden door S477
S496=S498	ophogingslaag, blauwe grijze silt (01KOLV09986, S498) Aan het spoor zijn twee spoornummers uitgedeeld met bijbehorende vondstnummers. Alleen S496 bevat twee fragmenten roodbakkend aardewerk, die niet nauwkeuriger dan 14e-15e eeuw gedateerd kunnen worden.
S608	Funderingssleuf? (01KOLV060781, 01KOLV060798) Het materiaal van S608 omvat fragmenten kogelpot (2), grijs- (5) en roodbakkend (4) aardewerk. Op basis van de uitvoering van het roodbakkend aardewerk en het verdwijnen van het kogelpot aan het begin van de 14e eeuw is een datering omstreeks 1300 waarschijnlijk.

Tabel 4: Fase 0, overige kuilen en ingraven (vervolg)

Spoor	Omschrijving
S607	greppel, maximaal 1,20 breed; over een lengte van 5 m aangetroffen, meeste
S609	vondsten uit onderste laag, wordt oversneden door S608
S610	(01KOLV060782, 01KOLV060779, 01KOLV060794, 01KOLV060780,
S611=	01KOLV060795, 01KOLV060778, 01KOLV060749, 01KOLV060776,
S612	01KOLV060787, 01KOLV060792, 01KOLV060786, 01KOLV060786)
S634	Aan het spoor zijn 10 spoornummers uitgedeeld waarvan acht met
S613	bijbehorende vondstnummers. Het materiaal van S607 omvat kogelpot
S614=	(3), grijs- (2), rood- (4), één fragment witbakkend en één fragment proto-
S612	steengoed aardewerk. Verder zijn niet nader te specificeren ijzer fragmenten
S636	en een fragment van een ijzeren nagel aangetroffen. Het materiaal van S609 bestaat uit fragmenten kogelpot (4) en een fragment proto-steengoed. Tevens zijn fragmenten van ijzeren nagels (8) en een niet nader te specificeren ijzer fragment aangetroffen. Het materiaal van S610 omvat fragmenten grijsbakkend (3) aardewerk, één fragment kogelpot en één fragment bijna-steengoed. Verder is een niet nader te specificeren ijzer fragment aangetroffen. Het materiaal van S611 betreft een fragment grijsbakkend aardewerk, dat niet nauwkeurig gedateerd kan worden. Het materiaal van S612 bestaat uit fragmenten kogelpot (8) en één fragment roodbakkend aardewerk. Het materiaal van S636 omvat fragmenten maaslands wit (2) en een fragment grijsbakkend aardewerk. Het materiaal van S612 en S613 en S636 bestaat uit een complete Jacobakan (ca. 1300), een spinsteen en een enkele ijzeren nagel, die niet nauwkeurig gedateerd kan worden. Op basis van het aanwezige proto-steengoed, in samenhang met het kogelpot en roodbakkende aardewerk is een datering in de tweede helft van de 13e eeuw waarschijnlijk.
S616	dbr klei
S617	Paalgat? dgr klei , rond , diam. 0,14 m en 5 cm diep; waarschijnlijk schuine paal, ligt onder S662/S655 en onder C269; vóór ophoging (01KOLV060766) Het materiaal van S617 bestaat uit een fragment kogelpot, dat op basis van de bezemstreek decoratie, niet nauwkeuriger dan het laatste kwart van de 12e tot en met het begin van de 14e eeuw gedateerd kan worden.
S618	grijs bruine klei met hk gemengd met gn gr klei + ma, mogelijk deel greppel S607,609, 6101 611, 612 en 636. (01KOLV060750, 01KOLV060771) Het materiaal van S618 omvat één fragment grijs- en één fragment roodbakkend aardewerk. Verder zijn twee niet nader te specificeren fragmenten ijzer aangetroffen. Op basis van het grijsbakkend aardewerk is een datering in de periode van de tweede helft van de 13e eeuw tot en met het eerste kwart van de 15e eeuw waarschijnlijk.
S620	Ophogingslaag? natuurlijk?, oranje bruine klei
S621	gr. gr. gevlekte zandige klei, gaat door ophogingslaag S668, ligt onder ophogingslaag S646 (01KOLV060765, 01KOLV060767) Het materiaal van S621 omvat twee fragmenten grijsbakkend aardewerk en één fragment geveerd Romeins aardewerk (techniek B). Verder is een fragment grijsbakkend bouwmetaal en een niet nader te specificeren ijzer fragment aangetroffen. Op basis van het grijsbakkend aardewerk is een datering in de periode van de tweede helft van de 13e eeuw tot en met het eerste kwart van de 15e eeuw waarschijnlijk. Het fragment Romeins aardewerk moet vanwege de afwijkende datering, eerste eeuw na Chr., als opspit beschouwd worden.

Tabel 4: Fase 0, overige kuilen en ingraven (vervolg)

Spoor	Omschrijving
624 625 632 622	kuil, wordt oversneden door S626, doorsnijdt ophogingslaag (01KOLV060769, 01KOLV060752, 01KOLV060770, 01KOLV060774) Aan het spoor zijn vijf spoornummers uitgedeeld, waarvan vier met bijbehorende vondstnummers. Het materiaal van S624 betreft één fragment kogelpot en één fragment roodbakkend aardewerk. Het materiaal van S624? bestaat uit grijs- (3) en roodbakkend aardewerk (2), alsook uit een fragment proto-steengoed. Het materiaal van S625 omvat twee fragmenten kogelpot en een fragment proto-steengoed. Daarnaast zijn twee niet nader te specificeren ijzer fragmenten aangetroffen. Het materiaal van S622 omvat fragmenten kogelpot (12), een fragment maaslands wit en een fragment proto-steengoed. Op basis van het verschijnen van het in Brunsum-Schinveld geproduceerde proto-steengoed aan het begin van de 13e eeuw en het verdwijnen van het kogelpot omstreeks 1300 is een datering in de tweede helft van de 13e eeuw waarschijnlijk.
633	donker bruine klei met grijze vlekken, houtskool en fosfaat, hoort bij S622, S623, S625, S624 (01KOLV060775, 01KOLV061104) Het materiaal van S633 bestaat uit fragmenten bijna-steengoed (2), grijsbakkend aardewerk (4), kogelpot (1), proto-steengoed (1) en roodbakkend aardewerk (1). Op basis van de samenstelling van het vondstcomplex is een datering omstreeks 1300 waarschijnlijk.
S637 S645 S644	kuil, groen grijze zandige klei, oversnijdt S608 en S639 S637 vormt mogelijk een geheel met S931 en S986. Dit is niet zeker, wordt doorsneden door C274. Kuil doorsnijdt ophogingslagen.
S638 S1102	licht bruine tot groengrijze klei, oversneden door S608; niet gecoupeerd; mogelijk horen S638 en S1102 bij elkaar
S639	d br vette klei met zandige gr kleibrokken, S637 oversnijdt S639 is waarschijnlijk geen funderingssleuf van C274 (01KOLV060797, 01KOLV060799) Het materiaal van S639 omvat fragmenten proto-steengoed (1), kogelpot (1) en grijsbakkend (5) aardewerk, evenals zeven niet nader te specificeren ijzer fragmenten. Op basis van het aanwezige proto-steengoed, in combinatie met kogelpot en roodbakkend aardewerk is een datering in de tweede helft van de 13e eeuw waarschijnlijk.

Tabel 4: Fase 0, overige kuilen en ingraven (vervolg)

Spoor	Omschrijving																																																
S664 S665	kuil?, d gr br klei, ligt onder muur C277 (01KOLV061126,01KOLV061127) Aan het spoor zijn twee spoornummers uitgedeeld met bijbehorende vondstnummers. S665 ligt boven S664. Het materiaal van S665 bestaat uit kogelpot, proto- en bijna-steengoed, grijs- en roodbakkende aardewerkfragmenten. Het materiaal van S664 betreft bijna en geglazuurd steengoed, kogelpot, grijs- en roodbakkend aardewerk. Verder is een fragment van een ijzeren nagel aangetroffen. Deze is niet in de onderstaande tabel opgenomen.																																																
	<table border="1"> <thead> <tr> <th>Materiaal</th> <th>Voorwerp</th> <th>Fragm.</th> <th>Dat. vroeg</th> <th>Dat. laat</th> <th>Opmerkingen</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>S664</td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>kogelpot</td> <td>pot</td> <td>3</td> <td>1175</td> <td>1300</td> <td></td> </tr> <tr> <td>bijna-steengoed</td> <td>kan</td> <td>3</td> <td>1225</td> <td>1380</td> <td>Brunsum-schinveld</td> </tr> <tr> <td>grijsbakkend</td> <td>pot</td> <td>20</td> <td>1400</td> <td>1450</td> <td></td> </tr> <tr> <td>roodbakkend</td> <td>pot</td> <td>4</td> <td>1300</td> <td>1500</td> <td></td> </tr> <tr> <td></td> <td>indet</td> <td>6</td> <td>1300</td> <td>1500</td> <td></td> </tr> <tr> <td>indet</td> <td>indet</td> <td>1</td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> </tbody> </table>	Materiaal	Voorwerp	Fragm.	Dat. vroeg	Dat. laat	Opmerkingen	S664						kogelpot	pot	3	1175	1300		bijna-steengoed	kan	3	1225	1380	Brunsum-schinveld	grijsbakkend	pot	20	1400	1450		roodbakkend	pot	4	1300	1500			indet	6	1300	1500		indet	indet	1			
Materiaal	Voorwerp	Fragm.	Dat. vroeg	Dat. laat	Opmerkingen																																												
S664																																																	
kogelpot	pot	3	1175	1300																																													
bijna-steengoed	kan	3	1225	1380	Brunsum-schinveld																																												
grijsbakkend	pot	20	1400	1450																																													
roodbakkend	pot	4	1300	1500																																													
	indet	6	1300	1500																																													
indet	indet	1																																															
	<table border="1"> <thead> <tr> <th>Materiaal</th> <th>Voorwerp</th> <th>Fragm.</th> <th>Dat. vroeg</th> <th>Dat. laat</th> <th>Opmerkingen</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>S665</td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>kogelpot</td> <td>pot</td> <td>6</td> <td>1175</td> <td>1300</td> <td></td> </tr> <tr> <td>proto-steengoed</td> <td>indet</td> <td>1</td> <td>1200</td> <td>1280</td> <td></td> </tr> <tr> <td>bijna-steengoed</td> <td>beker</td> <td>1</td> <td>1280</td> <td>1350</td> <td>Brunsum-Schinveld</td> </tr> <tr> <td></td> <td>indet</td> <td>1</td> <td>1225</td> <td>1380</td> <td>Brunsum-schinveld</td> </tr> <tr> <td>grijsbakkend</td> <td>kan</td> <td>1</td> <td>1250</td> <td>14250</td> <td></td> </tr> <tr> <td>roodbakkend</td> <td>indet</td> <td>1</td> <td>1250</td> <td>1500</td> <td></td> </tr> </tbody> </table>	Materiaal	Voorwerp	Fragm.	Dat. vroeg	Dat. laat	Opmerkingen	S665						kogelpot	pot	6	1175	1300		proto-steengoed	indet	1	1200	1280		bijna-steengoed	beker	1	1280	1350	Brunsum-Schinveld		indet	1	1225	1380	Brunsum-schinveld	grijsbakkend	kan	1	1250	14250		roodbakkend	indet	1	1250	1500	
Materiaal	Voorwerp	Fragm.	Dat. vroeg	Dat. laat	Opmerkingen																																												
S665																																																	
kogelpot	pot	6	1175	1300																																													
proto-steengoed	indet	1	1200	1280																																													
bijna-steengoed	beker	1	1280	1350	Brunsum-Schinveld																																												
	indet	1	1225	1380	Brunsum-schinveld																																												
grijsbakkend	kan	1	1250	14250																																													
roodbakkend	indet	1	1250	1500																																													
	Opvallend is dat S665 ouder materiaal, o.a. laat 13e-begin 14e-eeuws kogelpot en proto-steengoed, bevat dan S664, die de onderste vullingslaag van het spoor betreft. Laatstgenoemde bevat namelijk geglazuurd steengoed dat pas aan het begin van de 14e eeuw verschijnt. Op basis van het voorkomen van dit materiaal is een sluitdatum in de loop van de 14e eeuw waarschijnlijk.																																																
S669	groen grijze klei, ovaal vormig 1, 0 bij 0,6 m (01KOLV081151) Het materiaal van S669 omvat fragmenten roodbakkend aardewerk (4), bijna-steengoed (1) en steengoed (1). Tevens zijn fragmenten van meubelbeslag (3), ijzeren nagels (3) en een ijzeren hamer (1) aangetroffen. Op basis van het verschijnen van steengoed in het laatste kwart van de 13e eeuw en het verdwijnen van bijna-steengoed aan het begin van de 14e eeuw is een datering rond 1300 waarschijnlijk.																																																

Tabel 4: Fase 0, overige kuilen en ingraven (vervolg)

Spoor	Omschrijving
S680	onbekend (01KOLV081169) Het materiaal van S680 bestaat uit een enkel fragment roodbakkend aardewerk, dat op basis van de uitvoering niet nauwkeuriger dan de periode van de tweede helft 13e eeuw tot en met eerste helft 15e eeuw gedateerd kan worden. Onbekend (S683, 01KOLV081214) Het materiaal van S683 betreft drie fragmenten kogelpot en één fragment grijsbakkend aardewerk. Verder zijn een fragment leisteen, fragmenten van vijf ijzeren nagels, diverse fragmenten bot en een niet nader te specificeren fragment ijzer aangetroffen. Op basis van het aanwezige kogelpot aardewerk, in samenhang met het fragment grijsbakkend, lijkt een datering omstreeks 1300 waarschijnlijk.
S681	onbekend
S683	onbekend
S684	ophogingslaag, donker grijze klei en houtskool (01KOLV081209) Het materiaal van S684 bestaat uit vier fragmenten van een ijzeren mes, die niet gedateerd kunnen worden.
S685	zwarte aslaag
S686	onbekend
S687	ophoging?, donker bruin kleilig zand met baksteen (01KOLV081205) Het materiaal van S687 bestaat uit twee fragmenten van ijzeren nagels en één niet nader te specificeren fragment ijzer. Een datering van deze vondsten is niet mogelijk.
S688	onbekend (01KOLV081206) Het materiaal van S688 bestaat slechts uit een enkel fragment roodbakkend aardewerk, dat op basis van de uitvoering niet nauwkeuriger dan de tweede helft van de 13e eeuw tot en met de eerste helft van de 15e eeuw gedateerd kan worden.
S690	onbekend (01KOLV081210) Het materiaal van S690 bestaat uit een ijzeren nagel en een fragment grijsbakkend aardewerk, dat niet nauwkeuriger dan de tweede helft van de 13e eeuw tot en met het eerste kwart van de 15e eeuw gedateerd kan worden.
S700	z dbr klei iets venig hk puntjes
S701	gemengde d br l br puntjes hk brokjes (01KOLV071201) Het materiaal van S701 omvat fragmenten kogelpot (1), grijs- (1) en roodbakkend (2), aardewerk. Op basis van de aangetroffen roodbakkende vormen, r-kan-37 en r-gra-2a, is een datering in de periode van het laatste kwart van de 14e eeuw tot en met het eerste kwart van de 15e eeuw waarschijnlijk. Het kogelpotfragment betreft in dat geval opspit.
S702	laag
S703	klein rond spoor, diam. 10 cm
S704= S481 S705	kuil, d br vette klei hk puntjes gr br. gevlekte klei hk partjes doorsneden groot rechthoekig in vlak (1,90x1,60 cm), in coupe onderin veel smaller (20 cm)

Tabel 4: Fase 0, overige kuilen en ingraven (vervolg)

Spoor	Omschrijving
S713 S716 S717 S718 S719 S721	afvalkuil/vuurplaats?, diam. 1,7 m, met hk en as onderin veen, 0,6 m diep
S709	l gr br klei fe (01KOLV071398) Het materiaal van S709 bestaat alleen uit drie fragmenten van ijzeren nagels, die niet nauwkeurig gedateerd kunnen worden.
S710	schone blauw grijze klei
S711	bruine klei fe en grijze vlekken
S720	l br mortel zand hk
S722	bruin klei en puin
S723=S759	kuil, vettig d gr klei veel as hk bot; in doorsnede rechthoekig 45 cm breed (01KOLV070998, 01KOLV071395) Aan het spoor zijn twee spoornummers uitgedeeld waarvan alleen S723 vondsten heeft opgeleverd, bestaande uit fragmenten roodbakkend (9) aardewerk, een fragment steengoed en een fragment grijsbakkend aardewerk. Tevens zijn een niet nader te dateren textiellood en een ijzeren nagel aangetroffen. Op basis van de uitvoering en de aangetroffen voorwerpen van roodbakkend aardewerk, r-gra-55 en r-bak-, is een datering in het laatste kwart van de 14e eeuw waarschijnlijk.
S724	zeer donker bruine klei met hk (01KOLV071200) Het materiaal van S724 omvat fragmenten kogelpot (1), proto-steengoed (1), grijs- (2) en roodbakkend (2) aardewerk, evenals drie fragmenten niet nader te specificeren ijzer en een fragment glas. Op basis van het voorkomen van proto-steengoed is een datering in de tweede helft van de 13e eeuw waarschijnlijk.
S725	groen grijze klei
S726	laag, iets donker grijze klei (01KOLV071074) Het materiaal van S726 bestaat uit een enkel fragment Terra Sigillata dat gezien de datering ervan, Romeinse tijd, als opspit beschouwd moet worden.
S759= S723	onbekend
S902= S939 S942	kuil, vulling van klei met houtskool, verbrand zand; Brandplaats? (01KOLV051318, 01KOLV091317) Aan het spoor zijn twee spoornummers uitgedeeld met bijbehorende vondstnummers. Het materiaal van S939 omvat fragmenten kogelpot (1), steengoed (1) en proto-steengoed (2). Het materiaal van S942 bestaat uit een fragment grijsbakkend aardewerk en een koperen/ zinken gesp. Het fragment grijsbakkend kan niet nauwkeuriger gedateerd worden dan de tweede helft van de 13e eeuw tot en met het eerste kwart van de 15e eeuw. De gesp wordt op basis van zijn datering, eerste helft van de 17e eeuw, als een verontreiniging beschouwd aangezien de overige vondsten op een datering omstreeks 1300 wijzen.
S903	0,6 bij 0,4 m, klei hk schelpen (01KOLV091227) Het materiaal van dit spoor bestaat uit een enkel fragment proto-steengoed, dat van het begin van de 13e eeuw tot en met het derde kwart van de 13e eeuw gedateerd kan worden.

Tabel 4: Fase 0, overige kuilen en ingraven (vervolg)

Spoor	Omschrijving
S912	laag, l gr klei ff (01KOLV081249) Het materiaal van S912 omvat fragmenten kogelpot (7), roodbakkend (6), maaslands wit (1), proto-steengoed (1), grijsbakkend (1) en een niet nader te determineren fragment aardewerk. Op basis van het met bezemstroken versierde kogelpotaardewerk, in samenhang met proto-steengoed en roodbakkend aardewerk is een datering in de tweede helft van de 13e eeuw waarschijnlijk.
S914	l br gr klei (01KOLV081251) Het materiaal van S914 bestaat uit fragmenten maaslands wit (1), roodbakkend (1) en grijsbakkend (2) aardewerk. Op basis van de samenstelling van het complex is een datering in de tweede helft van de 13e eeuw mogelijk.
S915	bruin grijs vette klei weinig houtskool zeer kleine puntjes (01KOLV081252, 01KOLV081334) Het materiaal van S915 omvat fragmenten kogelpot (1), grijs- (4) en roodbakkend (2) aardewerk. Tevens is een koperen/ zinken gesp aangetroffen. Op basis van de uitvoering van het roodbakkend aardewerk en de aangetroffen vormen, r-kan- en r-bak-32, is een datering in het laatste kwart van de 14e eeuw waarschijnlijk. De gesp wordt vanwege de afwijkende datering, eerste helft van de 17e eeuw, als een verontreiniging beschouwd.
S916	kuil, d gr klei hk brokjes; 60x80 en 30 cm diep (01KOLV081253, 01KOLV081332) Het materiaal van S916 betreft fragmenten grijs- (5) en roodbakkend (5) aardewerk. Verder zijn niet nader te specificeren fragmenten ijzer en natuursteen aangetroffen. Op basis van de uitvoering van het roodbakkende aardewerk is een datering in de periode van de tweede helft 13e eeuw tot en met het begin van de 15e eeuw mogelijk.
S926	laag? (01KOLV081265) Het materiaal van S926 bestaat uit een fragment van een roodbakkende, r-bak-32, bakpan, die in de periode van het laatste kwart van de 13e eeuw tot en met de eerste helft 14e eeuw gedateerd kan worden.
S927	kuiltje?, ronde doorsnede (01KOLV081266) Het materiaal van S927 omvat een fragment grijsbakkend aardewerk, dat in de periode van de tweede helft 13e eeuw tot en met het eerste kwart van de 15e eeuw gedateerd kan worden.
S928	laag? (01KOLV081267) Het materiaal van S928 bestaat uit een fragment kogelpot, dat op basis van de bezemstreek decoratie in het laatste kwart van 12e eeuw tot en met het begin van de 14e eeuw gedateerd kan worden.
S932	laag?, donker bruine klei met houtskool en fosfaat (01KOLV061308) Het materiaal van S932 bestaat uit een fragment roodbakkend aardewerk, dat niet nauwkeuriger dan de periode van de tweede helft 13e eeuw tot en met de eerste helft van de 15e eeuw gedateerd kan worden.
S936	laag?, br grijze klei + fe + mu (01KOLV061306) Het materiaal van S936 omvat twee kogelpot fragmenten, die op basis van de bezemstreek decoratie in het laatste kwart van de 12e eeuw tot en met het begin van de 14e eeuw gedateerd kunnen worden.

Tabel 4: Fase 0, overige kuilen en ingraven (vervolg)

Spoor	Omschrijving
S937	laag?, groen grijze klei + hk + fe (01KOLV061307) S937 heeft slechts twee kogelpot fragmenten opgeleverd, die op basis van de bezemstreek decoratie in de periode van het laatste kwart van de 12e eeuw tot en met het begin van de 14e eeuw gedateerd kunnen worden.
S986 S931	kuil?, S931 is smalle band langs de rand van het spoor, S931 insteek S986 (01KOLV061370; 01KOLV061300) Het materiaal van S986 bestaat uit een ijzeren nagel en twee fragmenten bijna-steengoed, die in de periode van de tweede helft van de 13e tot en met het begin van de 14e eeuw gedateerd moeten worden. Het materiaal van S931 omvat fragmenten bijna-steengoed (7), steengoed (16), grijs- (3), roodbakkend (55) aardewerk (55) en een fragment proto-steengoed. Tevens zijn fragmenten van een ijzeren nagel (1), leisteen (1) en niet nader te specificeren natuursteen (3) aangetroffen. Op basis van het ongeglazuurd steengoed en het roodbakkend aardewerk is een datering in de 14e eeuw waarschijnlijk. Het proto-steengoed fragment wordt vanwege de afwijkende datering, begin 13e eeuw tot en met het derde kwart van de 13e eeuw, als opspit beschouwd. Twee fragmenten van een steengoed fles worden vanwege de late datering, 19e eeuw, eveneens als verontreiniging beschouwd.
S938	onbekend
S954	afvallaag, puinspoor met versinterde oranje rode baksteen, oversnijdt C331
S955	grijze verrommelde klei en roest en puntjes, onder S954 (01KOLV101071) Het materiaal van S955 bestaat uit een enkel fragment grijsbakkend aardewerk, dat niet nauwkeuriger gedateerd kan worden dan de periode van de tweede helft 13e eeuw tot en met het eerste kwart van de 15e eeuw.
S959	twee ronde kuiltjes 20cm breed 10 en 15 cm diep
S941 S943 S944 S945	afvalkuil?, 1,2 breed en 1,2 m diep, ouder dan C259 vulling: as, hout, mest (fosfaat) (01KOLV091314, 01KOLV091315) Aan het spoor zijn vier spoornummers uitgedeeld, waarvan slechts twee met geassocieerde vondsten. Het materiaal van S944 omvat fragmenten maaslands wit (2), kogelpot (9), proto-steengoed (9), grijs- (3), roodbakkend (13) aardewerk en één fragment bijna-steengoed. Tevens zijn niet nader te specificeren fragmenten natuursteen (2), fragmenten ijzer (4) en een fragment van een dakpan aangetroffen. Het materiaal van S945 betreft fragmenten kogelpot (4), proto-steengoed (3), bijna-steengoed (5) en roodbakkend aardewerk (2). Op basis van de uitvoering van het roodbakkende aardewerk, waaronder r-gra-3 en r-kan-24, en het aanwezige kogelpot is een datering aan het eind van de 13e, begin 14e eeuw waarschijnlijk.

Tabel 4: Fase 0, overige kuilen en ingraven (vervolg)

Spoor	Omschrijving
S961 S962 S963 S964	kuil, 1,3 m breed, dieper dan 1 m. vulling: venig, relatief schoon (01KOLV091342, 01KOLV091393, 01KOLV091339, 01KOLV091340, 01KOLV091354) Aan het spoor zijn vier spoornummers uitgedeeld met bijbehorende vondstnummers. Het materiaal van S961 bestaat, naast leembrokken, uit fragmenten proto-steengoed (1), grijs- (1) en roodbakkend (1) aardewerk. Het materiaal van S962 omvat een fragment maaslands wit, dat niet nauwkeuriger gedateerd kan worden dan de periode van de 10e tot en met de 14e eeuw. Het materiaal van S963 betreft een fragment roodbakkend bouwmetaal en een fragment hoogversierd aardewerk. Laatstgenoemde kan in de periode van het laatste kwart van de 12e eeuw tot en met de eerste helft van de 14e eeuw gedateerd worden. Het materiaal van S964 bestaat uit een fragment roodbakkend aardewerk, een plavuisfragment en een fragment roodbakkend bouwmetaal. Het fragment roodbakkend aardewerk dateert waarschijnlijk uit de 15e/ 16e eeuw. Gezien deze datering betreft S964 mogelijk een verontreiniging van het spoor, aangezien op basis van de overige vondsten een datering omstreeks 1300 aannemelijk is.
S946 S947 S930 S948 S949 S950	kuil, 1,8 breed, 0,9 diep vulling: onderste laag veel HK (01KOLV091270, 01KOLV091321, 01KOLV091322, 01KOLV091323) Aan het spoor zijn zes spoornummers uitgedeeld, waarvan drie met vondsten. Het materiaal van S930 omvat fragmenten bijna-steengoed (1), grijs- (2) en roodbakkend (13) aardewerk. Tevens zijn een plavuisfragment en een fragment niet nader te determineren bouwmetaal aangetroffen. Het materiaal van S948 betreft fragmenten roodbakkend aardewerk (4), steengoed (1) en grijsbakkend (1) aardewerk. Op basis van de aangetroffen roodbakkende vorm, r-bak-33, is een datering in de eerste helft van de 14e eeuw waarschijnlijk. Het materiaal van S949 bestaat uit fragmenten kogelpot (3), proto-steengoed (2), grijs- (1) en roodbakkend (1) aardewerk. Op basis van de uitvoering van het roodbakkend aardewerk, waaronder een r-bak-33, in samenhang met het kogelpotaardewerk is een vroeg 14e eeuwse datering waarschijnlijk.
S951 S952 S953	afvalkuil?, 1,4 m breed, 1,0 m diep vulling: schelpen, puin, HK, aardewerk en gesmolten bakstenen (vooral aan de rand v/d kuil) (01KOLV081325) Aan het spoor zijn drie spoornummers uitgedeeld, waarbij alleen S953 vondsten heeft opgeleverd. Het gaat daarbij om een fragment Terra Sigillata, alsook om fragmenten van (deels verbrande) bakstenen. Laatstgenoemde kunnen niet nauwkeurig gedateerd worden. Het fragment Terra Sigillata wordt vanwege de afwijkende datering, Romeinse tijd, als opspit beschouwd.
S956	kuil, 0,4 m breed
S957	onbekend
S958	rond in doorsnede

Tabel 4: Fase 0, overige kuilen en ingraven (vervolg)

Spoor	Omschrijving
S962 S963	kuil (01KOLV091393, 01KOLV081216, 01KOLV081238) Aan het spoor zijn twee spoornummers uitgedeeld met bijbehorende vondstnummers. Het materiaal van S962 omvat een fragment maaslands wit, dat niet nauwkeuriger dan de 10e tot en met de 14e eeuw gedateerd kan worden. Het materiaal van S963 betreft een fragment roodbakkend bouwmetaal en een fragment hoogversierd aardewerk. Laatstgenoemde kan in het laatste kwart van de 12e eeuw tot en met de eerste helft van de 14e eeuw waarschijnlijk. N.B. Deze sporen vormen ook samen met S961 en S964 onderdeel van een kuil.
S972	kuil, onder S969 (haard), twee vullingen: bovenste: lichte klei; onderste vulling: donkerbruine humeuze compacte vette klei met houtskoolbrokken, puntjes, schelpen en houtresten
S1004 S1038	uitbraaksleuf, d br groene zandige klei en puntjes, 1,4 breed en 0,4 m diep vulling van S1004?, S1004 word doorsneden door C309 riool; na ophogingspakket S904
S1005	uitbraaksleuf of kuil?, gr. zandige klei, puntjes, 0,5 m breed, ligt onder S1006
S1006	uitbraaksleuf?, ligt boven S1005
S1008 S1025	uitbraaksleuf of kuil, 1,20 m breed, 0, 5 m diep, vulling klei, wordt doorsneden door S698 uitbraaksleuf; doorsnijdt S1013 en S1007
S1013 S1007	kuil, gr bruine klei verrommeld, ouder dan uitbraaksleuven S1026 en S698 en S1008 (01KOLV081079, 01KOLV081076) Aan het spoor zijn twee spoornummers uitgedeeld met bijbehorende vondstnummers. Het materiaal van S1013 bestaat uit een fragment grijsbakkend aardewerk, dat niet nauwkeuriger gedateerd kan worden. Het materiaal van S1007 omvat fragmenten bijna-steengoed (2), grijs- (8) en roodbakkend (1) aardewerk. Op basis van de uitvoering van het roodbakkend aardewerk en het verdwijnen van in Brunsum-Schinveld geproduceerd bijna-steengoed in het laatste kwart van de 14e eeuw, is een datering in de periode van de tweede helft van de 13e eeuw tot en met het derde kwart van de 14e eeuw mogelijk.
S1020	plank, zeer dbr grijs kleiig zand; smalle sleuf; 10 cm recht naar beneden, profiel geeft tegenstrijdige info: S1026 is tweemaal getekend: de ene maal lijkt S1026 de ophogingslagen S1015 te doorsnijden; de andere maal lijkt S1015 S1026 te doorsnijden. S1026 is niet in het vlak aangetroffen.
S1101	laag, wordt doorsneden door S935
S1103	grijze klei
Spoor zonder nummer bij de ZO-hoek van S633, hoort waarschijnlijk bij S629	
geen spoornummer, nabij S986, mogelijk 2 paalsporen	

Tabel 5: Fase 0, ovens

Spoor	Omschrijving
C193	muur; oven (01KOLV090967) In het spoor zijn een fragment proto-steengoed en twee fragmenten roodbakkend aardewerk aangetroffen. Op basis van de uitvoering van het roodbakkend aardewerk en het verdwijnen van proto-steengoed in het laatste kwart van de 13e eeuw is een datering in de tweede helft van de 13e eeuw waarschijnlijk. N.B. C193 is dubbel uitgegeven en komt ook bij pand 4, fase 40.
C312 S910 S911	muur oven brandlaag oven (01KOLV091247) Aan het spoor zijn drie spoornummers uitgedeeld, waarbij alleen S910 fragmenten bijna-steengoed (1), grijs- (1) en roodbakkend (1) aardewerk en twee ijzeren nagels heeft opgeleverd. Op basis van de uitvoering van het roodbakkend aardewerk en het verdwijnen van de bijna-steengoed in het begin van de 14e eeuw is een datering in de periode van de tweede helft 13e eeuw tot en met het begin van de 14e eeuw waarschijnlijk.
S468 S469	Onderdeel oven (01KOLV090956, 01KOLV090962, 01KOLV090978) Aan het spoor zijn twee spoornummers uitgedeeld. Alleen S469 bevat materiaal, bestaande uit fragmenten kogelpot (4), roodbakkend aardewerk (10) en een fragment proto-steengoed. Verder zijn fragmenten van ijzeren nagels (5), één koperen nagel en een fragment leisteen aangetroffen. De aanwezigheid van kogelpot aardewerk maakt een startdatum rond 1300 mogelijk. Een binnen het roodbakkende aardewerk aanwezige kanvorm komt voor tot in het derde kwart van de 14e eeuw. Gezien de relatief late datering van de vondsten gaat het hier om materiaal dat met de afbraak van de oven geassocieerd moet worden.

Tabel 6: Huis 1, fase 2: omstreeks 1325

Spoor	Beschrijving
C76	tussenmuur, baksteenlengte 28/27, alleen vleilaag
C76 C315 C319	zijgevel, baksteenlengte 28/27
S122 S123 S967 S968 S969 S970	haardplaats, bruin verkleurde klei, houtskool puin, losse structuur, 95 cm breed; 40 cm diep (01KOLV100127, 01KOLV100152, 01KOLV100128, 01KOLV101349, 01KOLV0101347, 01KOLV101351) (toegedeeld aan meerdere van de hier boven genoemde sporen) Aan dit spoor zijn zes spoornummers uitgedeeld met bijbehorende vondstnummers. Het materiaal van S122 bestaat uit fragmenten steengoed (1), roodbakkende kogelpot (1) en roodbakkend aardewerk (1). Tevens is een fragment graniet aangetroffen. Het materiaal van S123 omvat, naast fragmenten van een ijzeren mes (7), een fragment faience wandtegel en niet nader te specificeren fragmenten ijzer, slechts een enkel fragment roodbakkend aardewerk dat niet nauwkeurig gedateerd kan worden. Het materiaal van S967 omvat fragmenten roodbakkend (2) aardewerk en drie fragmenten van ijzeren nagels. Het materiaal van S970 bestaat alleen uit fragmenten roodbakkend (10) aardewerk. Het materiaal van 01KOLV101351 omvat fragmenten roodbakkend (6) en grijsbakkend (1) aardewerk. Verder zijn fragmenten van ijzeren nagels (4) en een ijzeren mes (1) aangetroffen. Op basis van de uitvoering van het roodbakkende aardewerk en een roodbakkende kogelpot is een datering omstreeks 1300 waarschijnlijk.
S973	afbraakniveau, zeer donker grijs, puntjes zandige klei; licht grijze vlek en licht groene klei; aangeduid als mixlaag, 140 cm breed; diepte onbekend

Tabel 7: Huis 2, fase 1: 1300 - 1325

Spoor	Beschrijving
S973	funderingsleuf (01KOL101352) Het materiaal van S973 betreft fragmenten bijna-steengoed (1), grijs- (1) en roodbakkend (1) aardewerk. Tevens zijn een ijzeren mestvork, fragmenten van ijzeren nagels (8) en een fragment van een faience wandtegel aangetroffen. Op basis van het bijna-steengoed en de r-bak-32 is een datering van de tweede helft 13e eeuw tot en met begin 14e eeuw waarschijnlijk. De mestvork vormt hierop een uitzondering, aangezien deze op basis van zijn uitvoering uit de Nieuwe tijd dateert.
C329	bakstenen afwateringsgoot (01KOLV081313) Het materiaal van C329 bestaat slechts uit een enkel fragment van een ijzeren nagel, die niet nauwkeurig gedateerd kan worden.

Tabel 8: Huis 2, fase 2: omstreeks 1325

Spoor	Beschrijving
C69	muur, formaat (30)x 15x7,5, (24)x12x6 (breukstenen), koud gemetseld tegen C65/C66 (01KOLV100150) Het materiaal van C69 betreft een, secundair als aspot gebruikte, roodbakkend voorraadpot. De pot kan niet scherper gedateerd worden dan 14e-15e eeuw. N.B. hoort bij C63
C63	brandmuur/ haard buitenwand, formaat 24x11,5,5 (01KOLV100146) Het materiaal van C63 bestaat uit 25 fragmenten van een, secundair als aspot gebruikte, roodbakkende voorraadpot, die niet scherper dan 14e-15e eeuw gedateerd kan worden.
C314 C116	C314 achtergevel, C116 tussenmuur, formaat 24/25/26
C92, C306	zijgevel, formaat 27x13x6,5 (C92), eventuele relatie met C67 niet na te gaan.
C94	zij- of tussenmuur, baksteenformaat onbekend
S134 S135	haardplaats, twee aspotten, S135 komt ook voor bij pand 1. (01KOLV100137, 01KOLV100145, 01KOLV10147, 01KOLV100148) Aan het spoor zijn twee spoornummers uitgedeeld met bijbehorende vondstnummers. Het materiaal van S134 omvat fragmenten steengoed (2), grijs- (3), roodbakkend (6), faience (1) en witbakkend (1) aardewerk. Tevens zijn twee pijpensteel fragmenten aangetroffen. Het materiaal van S135 bestaat uit fragmenten roodbakkend (2) en steengoed (1). Op basis van de uitvoering van het steengoed en roodbakkende aardewerk is een datering in de eerste helft van de 15e eeuw waarschijnlijk. De fragmenten faience, witbakkend aardewerk en pijpensteel kunnen gezien de afwijkende datering, begin 17e eeuw tot de 20e eeuw, als verontreiniging beschouwd worden.

Tabel 9: Huis 2, fase 4: 1425 - 1739

Spoor	Beschrijving																																																																																
C60 C62 C86 C308	keldermuren kelder 12, C60: 9x9,5x4 en ijsselstenen 18,5x8,5x4,5 C62:20x9,5x4,5, C60 en C308 met balkgaten																																																																																
C68 C71 C72 C77 C324	kelder 18, aanzet overwelling C324 vloer, C68 formaat 19x9x4, C72 formaat 19x9x4 C324 plavuiz 23,5x23,5x4																																																																																
C73, C117 C118 C323	kelder 18/19, C73 formaat 22x11x5,5, C117 formaat 22x11x7,5, C323: rood/zwart/bruine plavuizen 20x20																																																																																
C96	onbekend																																																																																
C93	bestrating binnenplaats																																																																																
C230	beerput 3, huis 1 Deze beerput is omdat hij zich dicht bij de straat bevond slechts ten dele opgegraven. Voor zover uit de documentatie afgeleid kan worden, is alleen het bovenste deel van de vulling tot op een niveau van 0,79 m - NAP ontgraven. De vraag is dan ook of het verzamelde materiaal de gebruikperiode representeert of dat het om materiaal gaat dat meegevoerd is met grond, waarmee de put op een gegeven moment buiten gebruik is gesteld.																																																																																
	<table border="1"> <thead> <tr> <th>Materiaal</th> <th>Voorwerp</th> <th>MAI</th> <th>Dat. vroeg</th> <th>Dat. laat</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>faience</td> <td>bord</td> <td>1</td> <td>1625</td> <td>1780</td> </tr> <tr> <td>faience</td> <td>bord</td> <td>1</td> <td>1625</td> <td>1780</td> </tr> <tr> <td>majolica</td> <td>bord</td> <td>2</td> <td>1500</td> <td>1625</td> </tr> <tr> <td>roodbakkend</td> <td>grape</td> <td>1</td> <td>1575</td> <td>1700</td> </tr> <tr> <td>roodbakkend</td> <td>indet</td> <td>3</td> <td>1575</td> <td>1700</td> </tr> <tr> <td>roodbakkend</td> <td>indet</td> <td>1</td> <td>1400</td> <td>1600</td> </tr> <tr> <td>roodbakkend</td> <td>vergiet</td> <td>3</td> <td>1575</td> <td>1700</td> </tr> <tr> <td>witbakkend</td> <td>bord</td> <td>1</td> <td>1760</td> <td>1900</td> </tr> <tr> <td>witbakkend</td> <td>indet</td> <td>2</td> <td>1760</td> <td>1900</td> </tr> <tr> <td>witbakkend</td> <td>indet</td> <td>1</td> <td>1550</td> <td>1700</td> </tr> <tr> <td>glas groen</td> <td>beker</td> <td>1</td> <td>1400</td> <td>1500</td> </tr> <tr> <td>glas groen</td> <td>vensterglas</td> <td>1</td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>ijzer</td> <td>gesp?</td> <td>1</td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>ijzer</td> <td>hoefijzer</td> <td>1</td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>ijzer</td> <td>nagel</td> <td>1</td> <td></td> <td></td> </tr> </tbody> </table>	Materiaal	Voorwerp	MAI	Dat. vroeg	Dat. laat	faience	bord	1	1625	1780	faience	bord	1	1625	1780	majolica	bord	2	1500	1625	roodbakkend	grape	1	1575	1700	roodbakkend	indet	3	1575	1700	roodbakkend	indet	1	1400	1600	roodbakkend	vergiet	3	1575	1700	witbakkend	bord	1	1760	1900	witbakkend	indet	2	1760	1900	witbakkend	indet	1	1550	1700	glas groen	beker	1	1400	1500	glas groen	vensterglas	1			ijzer	gesp?	1			ijzer	hoefijzer	1			ijzer	nagel	1		
Materiaal	Voorwerp	MAI	Dat. vroeg	Dat. laat																																																																													
faience	bord	1	1625	1780																																																																													
faience	bord	1	1625	1780																																																																													
majolica	bord	2	1500	1625																																																																													
roodbakkend	grape	1	1575	1700																																																																													
roodbakkend	indet	3	1575	1700																																																																													
roodbakkend	indet	1	1400	1600																																																																													
roodbakkend	vergiet	3	1575	1700																																																																													
witbakkend	bord	1	1760	1900																																																																													
witbakkend	indet	2	1760	1900																																																																													
witbakkend	indet	1	1550	1700																																																																													
glas groen	beker	1	1400	1500																																																																													
glas groen	vensterglas	1																																																																															
ijzer	gesp?	1																																																																															
ijzer	hoefijzer	1																																																																															
ijzer	nagel	1																																																																															
	Op basis van de samenstelling van het complex, waaronder diverse fragmenten van faience borden, ligt de datering van het materiaal in de periode 1625-1700.																																																																																

Tabel 10: Huis 1+2, fase 5: 1739 - 1807

Spoor	Beschrijving
C80 C316 C319 C322	keldermuren van kelder 13
C321	klampmuur kelder 13, ijsselsteen 14,6x6x3,4, oversnijdt C34
geen nr.	vloer, gele plavuizen, 18,1x18,1x1,2, bovenop C35
C64	opnieuw opgemetseld zijgevel op C63?, lengte baksteen 19/18 cm (01KOLV100146) Het materiaal behorend bij C64 bestaat uit een, secundair als aspot gebruikte, roodbakkende voorraadpot, die niet scherper gedateerd kan worden dan 14e-15e eeuw. N.B. zelfde vondstmateriaal als C63.
C70 C82 C89 S120	kelder 12, baksteenformaat 19,5x8x4 (01KOLV100125) Aan het spoor zijn vier spoornummers uitgedeeld, waarvan slechts één vondsten heeft opgeleverd. Naast fragmenten faience-wandtegels (17) gaat het daarbij om een fragment bijna-steengoed en een fragment steengoed. Laatstgenoemde steengoed fragmenten betreffen vanwege hun oudere datering een verontreiniging van het spoor.
C83 C85 C87 C88	toegang kelder 12, bekleed met witte tegels
C91 C92 C96	klampmuur kelder 12
C320	aanzet overwelling kelder 12
C330	waterput met rode plavuiz afgedekt (plavuiz 24x22x4)
C305	plavuizen 22,5x22,5, baksteen 19x9x4
geen nr.	trap/ toegang kelder
C317 C318	goot richting waterput?, formaat 19x8,5x4

Tabel 11: Huis 1 en 2, fase 6: 1807-heden

Spoor	Beschrijving
S212 S223 S224 S225	afbraakniveau van kelder 13 (01KOLV110219, 01KOLV110239, 01KOLV110244, 01KOLV110236, 01KOLV0232, 01KOLV110235, 01KOLV110242, 01KOLV110243) Aan het spoor zijn vier spoornummers uitgedeeld met bijbehorende vondstnummers. Het materiaal van S121 betreft fragmenten porselein (4), industrieel wit (10), faience (17), steengoed (3), rood- (38) en witbakkend (8) aardewerk. Verder zijn fragmenten van pijpen (4), glas (4), faience wandtegels (1) en een fragment niet nader te specificeren ijzer en een steengoed knikker aangetroffen. Het materiaal van S223 bestaat uit majolica (2), faience (18), pijpaaarde (7), rood- (57) en witbakkend (2) aardewerk. Tevens zijn fragmenten faience wandtegel (6), glas (4) en een fragment leisteen aangetroffen. Het materiaal van S224 omvat fragmenten majolica (3), faience (25), porselein (13), industrieel wit (22), steengoed (18), rood- (53), witbakkend (21) en industrieel rood (1) aardewerk. Verder zijn fragmenten van pijpen (30), faience wandtegels (3), glas (2), loden meubelbeslag (3), ijzeren nagels (4), baksteen (2), niet nader te specificeren ijzer (4) en een dakpan (1) aangetroffen. Het materiaal van S225 bestaat uit fragmenten industrieel wit (10), faience (2), rood- (7), witbakkend (2), steengoed (1) en porselein (1). Verder zijn fragmenten van faience wandtegels (8), leisteen (1), glas (1), daktegel (1) en pijpen (1).
S121 S133 S135 S215	afbraakniveau (01KOLV100126, 01KOLV100151, 01KOLV100143, 01KOLV100144, 01KOLV100148, 01KOLV100124, 01KOLV100226) Aan het spoor zijn vier spoornummers uitgedeeld met bijbehorende vondstnummers. Het materiaal van S121 bestaat uit fragmenten roodbakkend (3), faience (1) en porselein (1). Verder zijn een fragment van een ijzeren nagel en leisteenfragment aangetroffen. Het materiaal van S133 omvat fragmenten bijna-steengoed (2), roodbakkend (8), faience (1), industrieel wit (1), steengoed (1) en witbakkend (1) aardewerk. Verder zijn fragmenten van pijpen (2), ijzeren nagels (4), faience wandtegels (6), een nader te determineren fragment ijzer, een fragment van een koper/ zink gesp en een mes aangetroffen. Het materiaal van S135 betreft roodbakkend (2) aardewerk en een fragment steengoed. Het materiaal van S215 bestaat uit fragmenten grijs-(3), rood- (2) en witbakkend (2), steengoed (1), faience (1) en industrieel wit (1) aardewerk. Tevens zijn fragmenten van pijpen (2), faience wandtegels (13), niet nader te specificeren koper/ zink (2) fragmenten, verbrand leem (1), een loden kogel, een koper/ zink gesp en glas (1) aangetroffen.

Tabel 12: Huis 3, fase 2: omstreeks 1325

Spoor	Beschrijving																																																							
C259	buitenmuur, formaat 27x11,5x5,5 (01KOLV090257) Het materiaal van C259 omvat fragmenten proto-steengoed (1), steengoed (1) en roodbakkend (1) aardewerk. Op basis van de samenstelling van het complex is een datering in de tweede helft van de 13e eeuw mogelijk.																																																							
C343	achtermuur/ brandmuur met schoorsteen en boogconstructie, formaat 27x11,5x5,5 (01KOLV091381) Het materiaal van C343 betreft fragmenten steengoed (5), grijs- (2) en roodbakkend (1) aardewerk. Tevens zijn twee fragmenten natuursteen aangetroffen. Op basis van de samenstelling van het vondstcomplex is geen scherpere datering mogelijk dan het laatste kwart van de 13e eeuw tot en met het eerste kwart van de 15e eeuw.																																																							
C344	tussenmuur voor-/ achterhuis, formaat 27x11,5x5																																																							
C345	oostelijke zijgevel voorhuis, formaat 27x12,5x5																																																							
Geen nr.	goot van baksteen langs zijmuur achterhuis, formaat 27x11,5x5,5																																																							
S637	kuil; (01KOLV081155) In de vulling van de kuil zijn scherven proto-steengoed, bijna- en ongeglazuurd steengoed, grijs- en roodbakkend aardewerk aangetroffen. Overige vondsten betreffen een niet nader te specificeren ijzer fragment en fragmenten leisteen. Deze zijn niet in de onderstaande tabel opgenomen.																																																							
	<table border="1"> <thead> <tr> <th>Baksel</th> <th>Voorwerp</th> <th>Fragm.</th> <th>Dat. vroeg</th> <th>Dat. laat</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>proto-steengoed</td> <td>indet.</td> <td>1</td> <td>1200</td> <td>1280</td> </tr> <tr> <td>bijna-steengoed</td> <td>indet.</td> <td>4</td> <td>1250</td> <td>1310</td> </tr> <tr> <td>steengoed ongeglazuurd</td> <td>kan</td> <td>1</td> <td>1280</td> <td>1400</td> </tr> <tr> <td></td> <td>indet.</td> <td>1</td> <td>1250</td> <td>1310</td> </tr> <tr> <td>grijsbakkend</td> <td>kom</td> <td>1</td> <td>1250</td> <td>1425</td> </tr> <tr> <td></td> <td>indet.</td> <td>3</td> <td>1250</td> <td>1425</td> </tr> <tr> <td>roodbakkend</td> <td>bakpan</td> <td>1</td> <td>1250</td> <td>1450</td> </tr> <tr> <td></td> <td>kan</td> <td>2</td> <td>1250</td> <td>1450</td> </tr> <tr> <td></td> <td>voorraadpot</td> <td>1</td> <td>1300</td> <td>1375</td> </tr> <tr> <td></td> <td>indet.</td> <td>11</td> <td>1250</td> <td>1450</td> </tr> </tbody> </table> <p>Op basis van het verdwijnen van proto-steengoed in het laatste kwart van de 13e eeuw en het verschijnen van de s1-kan in dezelfde periode is een startdatum voor het complex in het laatste kwart van de 13e eeuw waarschijnlijk. Gezien het verdwijnen van bijna-steengoed aardewerk rond 1310 lijkt een sluitdatum in de periode van het laatste kwart van de 13e eeuw tot en met het begin van de 14e eeuw waarschijnlijk.</p>	Baksel	Voorwerp	Fragm.	Dat. vroeg	Dat. laat	proto-steengoed	indet.	1	1200	1280	bijna-steengoed	indet.	4	1250	1310	steengoed ongeglazuurd	kan	1	1280	1400		indet.	1	1250	1310	grijsbakkend	kom	1	1250	1425		indet.	3	1250	1425	roodbakkend	bakpan	1	1250	1450		kan	2	1250	1450		voorraadpot	1	1300	1375		indet.	11	1250	1450
Baksel	Voorwerp	Fragm.	Dat. vroeg	Dat. laat																																																				
proto-steengoed	indet.	1	1200	1280																																																				
bijna-steengoed	indet.	4	1250	1310																																																				
steengoed ongeglazuurd	kan	1	1280	1400																																																				
	indet.	1	1250	1310																																																				
grijsbakkend	kom	1	1250	1425																																																				
	indet.	3	1250	1425																																																				
roodbakkend	bakpan	1	1250	1450																																																				
	kan	2	1250	1450																																																				
	voorraadpot	1	1300	1375																																																				
	indet.	11	1250	1450																																																				
S981	kuil, gesneden door beerput 9 (01KOLV091360) Het materiaal van S981 betreft een fragment steengoed, dat niet scherper gedateerd kan worden dan de periode van het laatste kwart van de 13e eeuw tot en met de 15e eeuw.																																																							
S982	vloer achterhuis																																																							
S979	onbekend (01KOLV091358) In het spoor zijn fragmenten van roodbakkend (2) aardewerk kan aangetroffen, die niet scherper gedateerd kunnen worden dan de tweede helft 13e eeuw tot en met de eerste helft 15e eeuw.																																																							

Tabel 12: Huis 3, fase 2: omstreeks 1325

Spoor	Beschrijving
S980 S986 S987	afvalkuil/ beerkuil, ongeveer 110 cm dik, veen/ beerlaag (01KOLV061370, 01KOLV091372)) Aan het spoor zijn drie spoornummers uitgedeeld, waarvan twee met bijbehorende vondstnummers. Het materiaal van spoor S986 bestaat uit fragmenten bijna-steengoed (2) en twee fragmenten van ijzeren nagels. Het materiaal van S987 omvat fragmenten kogelpot (1), bijna steengoed (1), maaslands wit (1), grijs- (1) en roodbakkend (8) aardewerk. Tevens niet nader te specificeren fragmenten ijzer (4) en baksteen (2) aangetroffen. Op basis van de samenstelling van het complex is een datering omstreeks 1300 waarschijnlijk.
S988 S989	haardplaats voorhuis

Tabel 13, Huis 3, fase 3: 1350-1425

Spoor	Beschrijving																																																							
S983 S984 C30	<p>Beerput 9</p> <p>Opvallend aan beerput 9 is dat, in tegenstelling tot de andere beerputten, vrijwel alle aangetroffen fragmenten aardewerk tot complete vormen samengevoegd kunnen worden. Blijkbaar is de put noch tijdens het gebruik noch in de periode daarna geleegd. De gebruiksfase kan op basis van de datering van de aangetroffen voorwerpen in de periode 1375-1425 geplaatst worden.</p> <p>De enige uitzondering hierop wordt gevormd door een fragment faience. De aanwezigheid daarvan hangt echter waarschijnlijk samen met het feit dat op een gegeven moment een riool is aangelegd, waarbij put 9 als een overloop fungeerde.</p> <p>Vondsten beerput 9, 1375 - 1425</p> <table border="1"> <thead> <tr> <th>Materiaal</th> <th>Voorwerp</th> <th>MAI</th> <th>Dat. vroeg</th> <th>Dat. laat</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>faience</td> <td>bord</td> <td>1</td> <td>1700</td> <td>1780</td> </tr> <tr> <td>roodbakkend</td> <td>bakpan</td> <td>3</td> <td>1375</td> <td>1425</td> </tr> <tr> <td></td> <td>grape</td> <td>2</td> <td>1250</td> <td>1450</td> </tr> <tr> <td></td> <td>grape</td> <td>8</td> <td>1375</td> <td>1425</td> </tr> <tr> <td></td> <td>grape</td> <td>1</td> <td>1375</td> <td>1450</td> </tr> <tr> <td></td> <td>kom</td> <td>1</td> <td>1325</td> <td>1450</td> </tr> <tr> <td></td> <td>pispot</td> <td>1</td> <td>1375</td> <td>1450</td> </tr> <tr> <td></td> <td>pot</td> <td>1</td> <td>1300</td> <td>1375</td> </tr> <tr> <td></td> <td>pot</td> <td>1</td> <td>1300</td> <td>1425</td> </tr> <tr> <td>steengoed</td> <td>kan</td> <td>1</td> <td>1375</td> <td>1425</td> </tr> </tbody> </table> <p>Totaal zijn 11 roodbakkende grappen aanwezig, waarvan de meeste tot het type r-gra-3 behoren dat over het algemeen in de periode 1375-1425 wordt gedateerd. Het materiaal vertoont ook grote overeenkomst met het pottenbakkersafval uit Utrecht van rond 1400 (De Bruijn 1979). Het enige verschil is dat onder het Leidse materiaal geen haakoren en geen klauwpoten aanwezig zijn.</p> <p>Verder komen drie bakpannen voor. Ook de bakpannen vertonen overeenkomsten met het materiaal uit Utrecht: de overgang tussen de bodem en wand is recht en enigszins naar buiten gericht; de bodem is plat en de steel is plat en tweelobbig.</p> <p>Overige roodbakkende vormen betreffen één voorraadpot, één kom en één pispot.</p> <p>Tevens is een steengoedkan aanwezig, een zogenoemde Jacobakan, die in de periode 1375-1475 gedateerd kan worden.</p>	Materiaal	Voorwerp	MAI	Dat. vroeg	Dat. laat	faience	bord	1	1700	1780	roodbakkend	bakpan	3	1375	1425		grape	2	1250	1450		grape	8	1375	1425		grape	1	1375	1450		kom	1	1325	1450		pispot	1	1375	1450		pot	1	1300	1375		pot	1	1300	1425	steengoed	kan	1	1375	1425
Materiaal	Voorwerp	MAI	Dat. vroeg	Dat. laat																																																				
faience	bord	1	1700	1780																																																				
roodbakkend	bakpan	3	1375	1425																																																				
	grape	2	1250	1450																																																				
	grape	8	1375	1425																																																				
	grape	1	1375	1450																																																				
	kom	1	1325	1450																																																				
	pispot	1	1375	1450																																																				
	pot	1	1300	1375																																																				
	pot	1	1300	1425																																																				
steengoed	kan	1	1375	1425																																																				
S988 S989	<p>haardplaats (01KOLV091373, 01KOLV091375)</p> <p>Aan het spoor zijn twee spoornummers uitgedeeld met bijbehorende vondstnummers. Het materiaal van S988 betreft fragmenten bijna-steengoed (8) en grijsbakkend (5) aardewerk.</p> <p>Het materiaal van S989 bestaat uit fragmenten bijna-steengoed (2), steengoed (1), grijs- (1) en roodbakkend (1) aardewerk, evenals twee niet nader te specificeren fragmenten ijzer (2).</p> <p>Op basis van het voorkomen van een g-kom-7, daterend van het begin van de 14e eeuw tot en met het derde kwart van de 14e eeuw, evenals een s1-kan-8 uit de periode 1275-1375, in combinatie met bijna- steengoed uit Brunsum-Schinveld is een datering van het begin van de 14e eeuw tot en met het derde kwart van de 14e eeuw waarschijnlijk.</p>																																																							

Tabel 13, Huis 3, fase 3: 1350-1425

Spoor	Beschrijving
S960 S975 S976	<p>opvullingspakket kelder (01KOLV091354, 01KOLV091335, 01KOLV091378, 01KOLV091429, 01KOLV09XXXX, 01KOLV091355, 01KOLV091378, 01KOLV091356, 01KOLV091378)</p> <p>Aan het spoor zijn drie spoornummers uitgedeeld met bijbehorende vondstnummers.</p> <p>Het materiaal van spoor S960 omvat fragmenten bijna-steengoed (4), steengoed (9), rood- (299), grijs- (2) en kogelpot (1) aardewerk. Tevens zijn fragmenten van ijzeren nagels (34), messen (7), niet indentificeerbare ijzerfragmenten (31), leisteen (5), vuursteen (2) en een fragment van een ijzerslak, een vishaak, een pijp, een gesp, een stukje lood, baksteen, en een niet nader te specificeren fragment natuursteen aangetroffen.</p> <p>Het materiaal van S975 betreft fragmenten roodbakend (39) en steengoed (1) aardewerk. Tevens zijn fragmenten van ijzeren nagels (4) en een koperen/ zinken gordelsluiting aangetroffen.</p> <p>Het materiaal van S976 bestaat, naast een ijzeren nagel, uit fragmenten kogelpot (2) en roodbakend (6) aardewerk.</p> <p>Op basis van de uitvoering van het steengoed en roodbakend aardewerk, spaarzaam geglaazuurd, evenals de aangetroffen vormen (r-gra-, r-dek-, r-bak-), is een datering in de 14e eeuw waarschijnlijk. De enkele fragmenten kogelpot betreffen mogelijk opspit, terwijl de pijpfragmenten vanwege hun jongere datering als een verontreiniging beschouwd moeten worden.</p>

Tabel 14, Huis 3, fase 4: 1425-1739

Spoor	Beschrijving
Fase 4a (1425-1590)	
C196/C197 C342 S981	<p>met een poer, funderingssleuf zijgevel, relatie met C342 niet duidelijk (01KOLV091360)</p> <p>In de funderingssleuf is één fragment roodbakend aardewerk aangetroffen, dat niet scherper gedateerd kan worden dan 14e-15e eeuw.</p>
C259	<p>tweede fase zijmuur, formaat (20)x10x4 (01KOLV090297)</p> <p>Bij de muur zijn fragmenten proto-steengoed (1), grijs- (1) en roodbakend (1) aardewerk aangetroffen. Op basis van de samenstelling van het complex is een datering van de vondsten in het laatste kwart van de 13e eeuw mogelijk.</p>
C253= C343	<p>aanzet schouw (01KOLV091381, 01KOLV091382)</p> <p>Het materiaal van C253 omvat fragmenten steengoed (5), grijs- (2) en roodbakend (1) aardewerk. Verder bevonden zich in het spoor twee niet nader te specificeren fragmenten natuursteen. Op basis van de samenstelling van het complex kunnen de vondsten niet nauwkeuriger gedateerd worden dan de 14e-15e eeuw.</p>
C100	<p>haardplaats met aspot, formaat 24,4x12,2x4,5 (01KOLV090277, 01KOLV090286)</p> <p>Het materiaal van C100 bestaat, naast een fragment van een pijp en roodbakende knikker, uit slechts twee fragmenten roodbakend aardewerk. Laatstgenoemd materiaal kan op basis van de uitvoering in de 14e-15e eeuw gedateerd worden. Het pijpfragment wordt vanwege de afwijkende datering, 17e eeuw tot en met de 20e eeuw, als een verontreiniging beschouwd.</p>
Fase 4b (1590-1739)	
C342	noord-zuid muur, C324 komt meerdere malen voor
C199=C1?	dwarsmuur, formaat 25x12x5,5
C198	plavuizen vloer, 16x16 cm
C307	zijgevel achterhuis, formaat 27x13,5x6,5, dateert van na beerput
V275	haardplaats met aspotten
S220	<p>keldervulling (01KOLV110230, 01KOLV110231)</p> <p>In het spoor zijn fragmenten faience (2), porselein (3), industrieel wit (4), rood- (20) en witbakend (7) aardewerk aangetroffen. Tevens bevonden zich in het spoor fragmenten van pijpen (5) leisteen (8), natuursteen (2), ijzeren nagels (7) en een niet nader te specificeren fragment lood. Op basis van de aanwezigheid van het verschijnen van witbakende Frankfurter waar in de tweede helft van de 18e eeuw is een datering in het derde kwart van de 18e eeuw waarschijnlijk. Enkele fragmenten roodbakend worden vanwege een oudere datering als opspit beschouwd. Een pijpenkop met een datering in de 19e eeuw wordt als een verontreiniging beschouwd.</p>

Tabel 15, Huis 3, fase 6: 1807-heden

Spoor	Beschrijving
S24	muur/ uitbraaksleuf (01KOLV090086) In dit spoor zijn een van ijzer en lood gemaakte muurophanging in de vorm van een leeuwenkop en een koperen/zinken nagel aangetroffen.
S251	muur/ uitbraaksleuf (01KOLV090276, 01KOLV090278, 01KOLV090288, 01KOLV09XXXX) Het materiaal van S251 bestaat uit fragmenten steengoed (5), majolica (5), faience (36), pijpjarde (18), porselein (3), industrieel wit(18), rood- (48) en witbakkend (28) aardewerk. Tevens bevonden zich in het spoor fragmenten glas (10), ijzeren nagels (3), niet nader te specificeren ijzer (8) en een fragment van een faience wandtegel. Een aparte vermelding verdienen twee munten. In beide gevallen betreft het een duit, die in respectievelijk de 17e/18e en 18e/19e eeuw gedateerd kunnen worden.
S252	muur/ uitbraaksleuf (01KOLV090278, 01KOLV0287, 01KOLV091047) Het materiaal van S252 omvat fragmenten steengoed (14), porselein (6), majolica (8), faience (34), pijpjarde (14), europees porselein (3), industrieel wit (21), grijs- (2), rood- (103) en witbakkend (26) aardewerk. Verder bevonden zich in het spoor fragmenten glas (41), faience wandtegels (7), leisteen (2), ijzeren nagels (10) en niet nader te specificeren ijzer fragmenten (18). Een aparte vermelding verdienen vijf duiten, die in de 18e eeuw geslagen zijn.

Tabel 16, ophogingslagen voorafgaand aan aanleg huis 4

S228	ophogingslaag (01KOLV090248) In het spoor zijn fragmenten kogelpot (1), maaslands wit (1), steengoed (5), majolica (2), faience (9), industrieel wit (4) en roodbakkend (36) aardewerk aangetroffen. Tevens bevonden zich in het spoor fragmenten glas (5), leisteen (2), faience wandtegel (3), niet nader te specificeren ijzer (3), natuursteen (3), pijpen (1) en dakpan (1). Op basis van zowel de uitvoering van het roodbakkend aardewerk als het aanwezige industrieel wit aardewerk is een datering in de 17e/18e eeuw waarschijnlijk. De fragmenten steengoed, kogelpot en maaslands wit, evenals enkele fragmenten roodbakkend aardewerk, zijn ouder en worden vanwege deze afwijkende datering als opspit beschouwd.
S230	ophogingslaag
S904	ophogingslaag (01KOLV091228, 01KOLV091230, 01KOLV091235, 01KOLV091242) In het spoor zijn fragmenten kogelpot (4), grijs- (2) en roodbakkend (5) aardewerk aangetroffen. Tevens bevonden zich in het spoor een fragment roodbakkend bouwmetaal, een gesp en een niet nader te specificeren ijzer fragment. Op basis van het aanwezige kogelpot aardewerk en de uitvoering van het roodbakkend aardewerk is een datering omstreeks 1300 mogelijk.
S1011	ophogingslaag
S1016	ophogingslaag

Tabel 17, huis 4, fase onbekend

S229	een vierkante bakstenen constructie in gang van huis, 24x11x5 vierkant 50x80 cm
S270	puin
S271	groen geel kleiig puntjes en hk
S272= S273	dgr klei en puin (01KOLV070167, 01KOLV090293) Het materiaal van S272 bestaat uit fragmenten roodbakend aardewerk (22), porselein (1) en steengoed 1). Tevens zijn fragmenten van pijpen (3), faience wandtegels (2) en niet nader te specificeren fragmenten ijzer (2) aangetroffen. Op basis van de uitvoering van het roodbakende aardewerk, spaarzaam geglazuurd, en het steengoed is een datering in de 14e en/ of de eerste helft van de 15e eeuw het meest waarschijnlijk. De fragmenten faience wandtegel, pijpjarde en porselein worden, vanwege hun 17e/ 18e eeuwse datering, als verontreiniging beschouwd.
S273= S272	bruin grijs zand en puntjes
S455	vleilaag of afbraakniveau kelder?
S457	vleilaag of afbraakniveau kelder? (01KOLV070964) Het materiaal van S457 bestaat uit een niet nader te specificeren ijzer fragment, dat niet gedateerd kan worden.
S458	vleilaag of afbraakniveau kelder?
S462	recent?, vleilaag kelder of afbraakniveau?, licht grijs schoon zand
S904	ophogingslaag of uitbraaksleuf/ afbraakniveau.
S907 = S1006?	ophogingslaag of uitbraaksleuf, hk, klei bruin zand, puntjes
S1004	uitbraaksleuf westgevel?, rechthoekig in doorsnede >40 cm breed
S1008	uitbraaksleuf?, licht grijs zandige klei, hk, fosfaat, ijzer en mortel; 120 cm breed en rechthoekig in doorsnede
S1202	vulling riool C97? (01KOLV091425) In het spoor is, naast een fragment van een faience wandtegel en twee niet nader te specificeren ijzer fragmenten, ook een fragment roodbakend aardewerk aangetroffen. Gezien de aanwezigheid van het fragment faience wandtegel is een datering in 18e/ 19e eeuw het meest waarschijnlijk. Het roodbakend aardewerk, dat gezien de uitvoering ouder is, moet als opspit beschouwd worden.

Tabel 18: huis 4, fase 3 en 4

eind fase 3 en 4a-1 (1425-1490)	
geen C-nr.	w-zijgevel voorhuis, behoort bij zelfde w-gevel als C195, lengte baksteen 21 cm
C3= C195	westelijke zijgevel achterhuis, mogelijk fundering opgetrokken in 21 cm en in een latere fase opgetrokken in 19 cm. Niet zeker.
C6	bestrating/ vloer?, tegels
C7	tussenmuur/ keldermuur, verstoord door S201, 1 ½ steens, 2 versnijdingen, formaat 20x10x4
C9	onbekend, niet diep gefundeerd want in vlak 2 en verder niet aangetroffen
C11	mogelijk losse bakstenen
C12 S466	fundering o-zijgevel, ook abusievelijk aangeduid als C112?, formaat 21x11,5x5,5, C109 en C112: bouwwijze bekisting? S466 insteek (01KOLV091025) In het spoor zijn fragmenten kogelpot (3) aangetroffen, die op basis van de decoratie met bezemstreken, waarschijnlijk in de periode van de 13e tot en met het begin van de 14e eeuw gedateerd moeten worden.
C48	zijmuur kelder

Tabel 18: huis 4, fase 3 en 4 (vervolg)

C60: beerput 1, formaat 20,5x10,5x5
 C61: herstel koepel beerput 1, beerput 1 is een keer geleegd, formaat 19,5x9,5x4.

In het veld is waargenomen dat deze beerput een reparatie in de koepel vertoonde, op basis waarvan is aangenomen dat de put tussentijds minimaal een keer geleegd is. Bij het leeghalen van de put werd onder het gerepareerde deel van de koepel ook een vondstconcentratie van voornamelijk steengoed aardewerk opgemerkt. Bij een eerder uitgevoerde analyse is deze vondstconcentratie aangemerkt als fase b (Van Oosten ???).

De in het kader van dit rapport uitgevoerde analyse geeft aan dat binnen het materiaal afkomstig uit de put wel twee fasen onderscheiden kunnen worden, maar dat deze fasering niet gebaseerd dient te zijn op de locatie van het materiaal binnen de put. Materiaal uit beide fasen komt door de gehele put voor.

Op basis van de datering van de afzonderlijke vondsten beslaat de eerste fase de periode 1425-1475. De tweede fase dateert vermoedelijk van 1550 tot circa 1600. Materiaal uit de tussenliggende periode, 1475-1550, is waarschijnlijk verwijderd bij het legen van de put voorafgaand aan de start van fase 2. Verondersteld wordt dat in principe sprake is geweest van een continue gebruik vanaf circa 1425 en dat een deel van de vulling omstreeks 1550 verwijderd is. Enkele fragmenten van faience wandtegels moeten niet tot de oorspronkelijke vulling van de put gerekend worden, maar als een latere verontreiniging ervan.

Vondsten beerput 1, 1425-1475 en 1550-1600

Materiaal	Voorwerp	MAI	Dat. Vroeg	Dat. Laat
Majolica	kom	1	1500	1525
roodbakkend	bakpan	2	1425	1500
roodbakkend	bord	10	1450	1600
	grape	50	1375	1600
	kan	1	1450	1600
	kom	8	1425	1600
	pispot	2	1400	1520
	test	6	1450	1650
	indet	5	1400	1600
steengoed ongeglazuurd	kan	2	1280	1500
steengoed gelazuurd	kan	6	1400	1600
	indet	1	1580	1700
witbakkend	bord	1	1550	1700
	kop	1	1575	1675
	zalfpot	1	1450	1600
	indet	2	1550	1700
hafnerwaar	indet	1	1425	1680
Faience	tegel	6	1650	1900
glas blauw	indet	1		
glas groen	beker	4	1375	1500
	fles	2	1650	1750
glas kleurloos	kelkglas	1	1670	1710
Lood	lood	1		
	textiellood	4		
Tin	lepel	1	1575	1610

Tabel 18: huis 4, fase 3 en 4 (vervolg)

De samenstelling van het in beerput 1 aangetroffen aardewerk komt overeen met het bekende beeld van het dagelijks consumptiegoed in de 15e en 16e eeuw, namelijk voornamelijk roodbakkend aardewerk, bestaande uit keukengoed, zoals grappen, borden en bakpannen, aangevuld met een kleine hoeveelheid steengoed, dat voornamelijk uit drink- en schenggerei bestaat. In de 16e eeuw wordt dit verder aangevuld met een klein percentage witbakkend aardewerk. Wel bijzonder is de aanwezigheid van een fragment van een vroeg 16e eeuwse majolica-kom. Dergelijke vroege majolica wordt maar weinig aangetroffen, aangezien pas omstreeks het midden van de 16e eeuw de lokale productie daarvan in de Noordelijke Nederlanden op gang kwam.

Onder het roodbakkend aardewerk bevinden zich verder drie roodbakkende borden, die op de spiegel versierd zijn met een in slib uitgevoerd kruis. Twee borden met een vergelijkbare decoratie zijn reeds eerder in Leiden aangetroffen.

De niet-aardewerkvondsten bestaan, naast enkele fragmenten glas, uit vijf loden en een tinnen lepel. Twee van de loden zijn voorzien van de afbeelding van een lelie aan de voorzijde op basis waarvan een herkomst uit Vlaanderen niet uitgesloten kan worden (Van Heeringen 1994). Vergelijkbare exemplaren dateren uit de 15e eeuw. Een van de andere loden betreft een zogenaamd pijp of weverslood (Van Heeringen 1994). Van de tinnen lepel is alleen de steel bewaard gebleven.

Tabel 18: huis 4, fase 3 en 4 (vervolg)

C98	<p>beerput 5, in latere fase verstoord</p> <p>Bij het legen van de put is in het veld een onderscheid gemaakt tussen een opvullingslaag en een echte beerlaag. Ook op basis van de datering van het materiaal is een duidelijke tweedeling zichtbaar. Een deel van de vondsten dateert uit de periode 1375-1425 en de rest uit de 19e eeuw.</p> <p>Het ligt voor de hand om het 18e-eeuwse materiaal in verband te brengen met het dempen van de put. Gezien het grote tijdschaat met de gebruiksfase is dit evenwel onwaarschijnlijk. In het veld is ook geconstateerd dat zowel de beerput zelf, als het terrein daaromheen verstoord was. Waarschijnlijker is dat na de kruitramp van 1807 en de daarmee gepaard gaande sloop en herinrichting de pas is opgevuld.</p> <p>Verder is ook naast de beerput een relatief grote hoeveelheid vondsten aangetroffen (S234 en S235). Gesuggereerd is dat het hier zou gaan om een deel van de inhoud van de put, die bij het legen ervan, naast de put begraven is. Vergelijking van het materiaal staft deze veronderstelling evenwel niet en vooralsnog wordt er vanuit gegaan dat het naast de put aangetroffen materiaal tot een verstoring gerekend moet worden.</p> <p>Vondsten beerput 5, 1375-1425 en 19e eeuw</p> <table border="1"> <thead> <tr> <th>Materiaal</th> <th>Voorwerp</th> <th>MAI</th> <th>Dat. vroeg</th> <th>Dat. laat</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>europes porselein</td> <td>indet</td> <td>1</td> <td>1720</td> <td></td> </tr> <tr> <td>faience</td> <td>kom</td> <td>1</td> <td>1625</td> <td>1780</td> </tr> <tr> <td>industrieel wit</td> <td>bord</td> <td>2</td> <td>1775</td> <td>1850</td> </tr> <tr> <td>pijpaarde porselein</td> <td>pijp</td> <td>0</td> <td>1600</td> <td>1940</td> </tr> <tr> <td></td> <td>bord</td> <td>1</td> <td>1600</td> <td>1900</td> </tr> <tr> <td></td> <td>figurine</td> <td>1</td> <td>1700</td> <td>1900</td> </tr> <tr> <td>roodbakkend</td> <td>bakpan</td> <td>1</td> <td>1450</td> <td>1500</td> </tr> <tr> <td></td> <td>bord</td> <td>1</td> <td>1675</td> <td>1900</td> </tr> <tr> <td></td> <td>deksel</td> <td>1</td> <td>1250</td> <td>1500</td> </tr> <tr> <td></td> <td>gatenpot</td> <td>1</td> <td>1325</td> <td>1400</td> </tr> <tr> <td></td> <td>grape</td> <td>6</td> <td>1350</td> <td>1450</td> </tr> <tr> <td></td> <td>indet</td> <td>1</td> <td>1250</td> <td>1450</td> </tr> <tr> <td></td> <td>kachelpa</td> <td>3</td> <td>1775</td> <td>1825</td> </tr> <tr> <td></td> <td>kom</td> <td>2</td> <td>1375</td> <td>1450</td> </tr> <tr> <td></td> <td>komfoor</td> <td>2</td> <td>1700</td> <td>1900</td> </tr> <tr> <td></td> <td>tuitpot</td> <td>1</td> <td>1695</td> <td>1800</td> </tr> <tr> <td></td> <td>vuurstolp</td> <td>1</td> <td>1250</td> <td>1450</td> </tr> <tr> <td>industrieel steengoed</td> <td>indet</td> <td>1</td> <td>1720</td> <td>1900</td> </tr> <tr> <td></td> <td>smeltkroes</td> <td>1</td> <td>1720</td> <td>1900</td> </tr> <tr> <td>ongeglazuurd steengoed</td> <td>kan</td> <td>1</td> <td>1280</td> <td>1500</td> </tr> <tr> <td>witbakkend</td> <td>indet</td> <td>1</td> <td>1770</td> <td>1900</td> </tr> <tr> <td>faience</td> <td>teg</td> <td>11</td> <td>1640</td> <td>1900</td> </tr> <tr> <td>ijzer</td> <td>nagel</td> <td>5</td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td></td> <td>spijker</td> <td>3</td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>metaal</td> <td>gesp</td> <td>1</td> <td></td> <td></td> </tr> </tbody> </table>	Materiaal	Voorwerp	MAI	Dat. vroeg	Dat. laat	europes porselein	indet	1	1720		faience	kom	1	1625	1780	industrieel wit	bord	2	1775	1850	pijpaarde porselein	pijp	0	1600	1940		bord	1	1600	1900		figurine	1	1700	1900	roodbakkend	bakpan	1	1450	1500		bord	1	1675	1900		deksel	1	1250	1500		gatenpot	1	1325	1400		grape	6	1350	1450		indet	1	1250	1450		kachelpa	3	1775	1825		kom	2	1375	1450		komfoor	2	1700	1900		tuitpot	1	1695	1800		vuurstolp	1	1250	1450	industrieel steengoed	indet	1	1720	1900		smeltkroes	1	1720	1900	ongeglazuurd steengoed	kan	1	1280	1500	witbakkend	indet	1	1770	1900	faience	teg	11	1640	1900	ijzer	nagel	5				spijker	3			metaal	gesp	1		
Materiaal	Voorwerp	MAI	Dat. vroeg	Dat. laat																																																																																																																															
europes porselein	indet	1	1720																																																																																																																																
faience	kom	1	1625	1780																																																																																																																															
industrieel wit	bord	2	1775	1850																																																																																																																															
pijpaarde porselein	pijp	0	1600	1940																																																																																																																															
	bord	1	1600	1900																																																																																																																															
	figurine	1	1700	1900																																																																																																																															
roodbakkend	bakpan	1	1450	1500																																																																																																																															
	bord	1	1675	1900																																																																																																																															
	deksel	1	1250	1500																																																																																																																															
	gatenpot	1	1325	1400																																																																																																																															
	grape	6	1350	1450																																																																																																																															
	indet	1	1250	1450																																																																																																																															
	kachelpa	3	1775	1825																																																																																																																															
	kom	2	1375	1450																																																																																																																															
	komfoor	2	1700	1900																																																																																																																															
	tuitpot	1	1695	1800																																																																																																																															
	vuurstolp	1	1250	1450																																																																																																																															
industrieel steengoed	indet	1	1720	1900																																																																																																																															
	smeltkroes	1	1720	1900																																																																																																																															
ongeglazuurd steengoed	kan	1	1280	1500																																																																																																																															
witbakkend	indet	1	1770	1900																																																																																																																															
faience	teg	11	1640	1900																																																																																																																															
ijzer	nagel	5																																																																																																																																	
	spijker	3																																																																																																																																	
metaal	gesp	1																																																																																																																																	
C189	kelder muur																																																																																																																																		
C191	vloer kelder, rode tegels, ongeglaazuurd 22x22																																																																																																																																		
C192	waterput																																																																																																																																		

Tabel 18: huis 4, fase 3 en 4 (vervolg)

C193	tussenmuur/ kelder muur, formaat 20x10x4C193 is dubbel uitgegeven, S17 is uitbraaksleuf van C193 (01KOLV090967) Het materiaal van C193 bestaat uit fragmenten proto-steengoed (1) en roodbakkend (2) aardewerk. Op basis van de uitvoering van het roodbakkend aardewerk en het verdwijnen van proto steengoed in het laatste kwart van de 13e eeuw, is een datering in het derde kwart van de 13e eeuw mogelijk.
S698= S253 en S254	uitbraaksleuf van westelijke zijmuur (fundering mogelijk gemene muur) in opgaand muurwerk mogelijk twee muren S253 en S254, oorspronkelijke muur behoort tot deze fase; moment van uitbraak onbekend, jonger dan 0-zijmuur huis 5 (=S1026) (01KOLV081221, S253, 01KOLV090279, S254, 01KOLV090280) Aan het spoor zijn drie spoornummers uitgedeeld met bijbehorende vondstnummers. Het materiaal van spoor S698 omvat fragmenten grijs- (1), roodbakkend (21) aardewerk, evenals een fragment van een faience wandtegel. Het materiaal van spoor S253 bestaat uit fragmenten bijna-steengoed (1), steengoed (1) en roodbakkend (1) aardewerk. Tevens is een fragment roodbakkend bouw materiaal aanwezig. Het materiaal van S254 bestaat naast, een fragment steengoed, uit fragmenten glas (2) en ijzeren nagels (2). Op basis van de samenstelling van het vondstcomplex, waaronder de aanwezigheid van zowel bijna-steengoed als steengoed, is een datering in de eerste helft van de 14e eeuw waarschijnlijk. Het fragment faience wandtegel moet vanwege de afwijkende datering, 18e/ 19e eeuw, als een verontreiniging beschouwd worden.
fase 4a-2: 1490-1590	
S21	uitbraaksleuf van C193
S72	uitbraaksleuf van gemene zijmuur huis 4 en 5, zie blad 11; ligt in het verlengde van S253 en S254
S231	vulling beerput 1
S241	vulling beerput 5, beerput mogelijk behorend bij huis 3
S452=C13	niet gecoupeerd, S452/S453/S454=fundering C13, grijs groene klei (01KOLV070959) Het materiaal van S452 omvat fragmenten kogelpot (1), maaslands wit (1), proto-steengoed (5) en roodbakkend (2) aardewerk. Op basis van de samenstelling van het complex is een datering aan het eind van de 13e eeuw waarschijnlijk.
geen Spnr.	mogelijk uitbraaksleuf van o-gevel, is wel smal, uitgebroken in of net voor 1612, gr.br. klei en hk en puntjes, 30-20 cm
fase 4b: 1590-1739	
C97	riool/ goot, 20x10x5 cm, rood overweld, 50 tot 60 cm breed, C97 oversnijdt beerput 5 wordt oversneden door S233; muurwerk sluit aan op rand beerput

Tabel 18: huis 4, fase 3 en 4 (vervolg)

C258	goot, 19x10x4,40 cm breed, mogelijk gelijk aan S966 (01KOLV090295) Het materiaal van C258 omvat fragmenten proto-steengoed (1), grijsbakkend (2) aardewerk, evenals fragmenten natuursteen (1), faience wandtegel (1) en grijsbakkend bouw materiaal (1). Op basis van het verschijnen van grijsbakkend aardewerk in de tweede helft van de 13e eeuw en het verdwijnen van proto-steengoed in het laatste kwart van de 13e eeuw is een datering in het derde kwart van de 13e eeuw het meest waarschijnlijk. Het fragment van de faience wandtegel wordt vanwege de afwijkende datering, 18e/ 19e eeuw, als een verontreiniging beschouwd.
C303 C346	bezinkputje?, 19x9x4 (C303) en 19,4x9x4 (C346), oranje 40x40 cm, vervolg van C97? (01KOLV091336) Het materiaal van C346 betreft alleen een roodbakkende baksteen, die niet gedateerd kan worden.
C304 C311	riool/ goot, 19x9x4 (304) en ijsselsteen 18x8x4 (C311), bovenkant afgedekt met een plavuis, C304/C311 horen bij elkaar; vervolg van C97 (01KOLV091236) Het materiaal van C304 omvat alleen niet nader te specificeren fragmenten ijzer (8), die niet gedateerd kunnen worden.
C309	riool/ goot, overwelfd, 19x10x5 cm, riool oversnijdt S1004; oversnijdt C308 en C312
S205	waterkelder, roodbruine plavuizen, puinvulling van 1807
geen c-nr	bestrating achter huis ten oosten van S205 en beerput 5
geen c-nr.	muur, IJsselsteen 16x8x4 cm, 1-steens muur naast beerput 5

Tabel 19, huis 4, fase 5: 1739-1807

S202	vulling riool C97, geel zand puin (01KOLV090205)
S203	Het materiaal van S202 omvat fragmenten steengoed (1) en witbakkend (1) aardewerk. Op basis van de uitvoering van het steengoed is een datering in de tweede helft van de 16e eeuw waarschijnlijk.
S233	demping/ opvulling/ verstoring of aanleg riool C97 beerput 5, S233/S234/S235 horen bij elkaar, datering na 1775
S234	demping/ opvulling/ verstoring of aanleg riool C97 beerput 5, S233/S234/S235 horen bij elkaar, donkerbruin kleiig zand
S235	demping/ opvulling/ verstoring of aanleg riool C97 beerput 5, S233/S234/S235 horen bij elkaar, blauwgrijs zand met kleilaagjes
S691	vulling bezinkput C303, puin (01KOLV091211) Het materiaal van S691 bestaat uit fragmenten faience (1) en roodbakkend (1) aardewerk, evenals een fragment marmer en een fragment faience wandtegel. Op basis van de uitvoering van de faience tegel, polychroom, is een datering in 18e eeuw het meest waarschijnlijk.
S905= S940	uitbraak/ insteek riool S966, S905=S940 en S966 horen mogelijk bij C258 en C346; zie profiel blad 40, oversnijdt ophogingspakket, klei + br. zand
S966	vulling riool, S905=S940 en S966 horen mogelijk bij C258 en C346
C5	tussenmuur; zijkant gang, koud tegen/ naast C7, vlak 1, blad 10 niet diep gefundeerd want in vlak 2 en verder niet aangetroffen; C5 oversnijdt riool C97; C5 en C10 gelijktijdig?, lengte baksteen 19 cm, ?x11,5x5
C10	tussenmuur; zijkant gang, vlak 1, blad 10; niet diep gefundeerd want in vlak 2 en verder niet aangetroffen

Tabel 20, huis 4, fase 6: 1807-heden

S7	ophoging
S8	keldervulling, donkerbruinzand weinig puin (01KOLV090068, 01KOLV090083, 01KOLV090201) Het materiaal van S8 omvat fragmenten steengoed (3), faience (6), pijpaaarde (2), roodbakkend (28), witbakkend (5) aardewerk, majolica (1) en porselein (1). Tevens zijn fragmenten glas (6), faience wandtegel (4), leisteen (1) en een gesp aangetroffen. Een aparte vermelding verdient een in Dordrecht in 1577 geslagen oord. Op basis van het witbakkend aardewerk, waaronder Franfurter waar, is een laat 18e-eeuwse datering, begin 19e-eeuwse datering waarschijnlijk.
S9	geen beschrijving
S16	keldervulling, puin en licht zand (01KOLV090202) Het materiaal van S16 bestaat uit fragmenten faience (3), roodbakkend (2) en porselein (1). Tevens zijn fragmenten faience wandtegel (16) en glas (1) aangetroffen.
S17	Puinspoor
S19	keldervulling, geen beschrijving
S20	keldervulling, geen beschrijving (01KOLV010022) Het materiaal van S20 omvat een niet nader te specificeren fragment lood, dat niet gedateerd kan worden.
S22	puin licht zand (S22 is dubbel uitgegeven) (01KOLV090207) Het materiaal van S22 betreft fragmenten grijs- (1) en roodbakkend (9) aardewerk, evenals fragmenten faience wandtegel (13), leisteen (14) en roodbakkend bouwmetaal (1). Het fragment grijsbakkend aardewerk en enkele roodbakkende aardewerk fragmenten worden, vanwege een oudere datering als opspit beschouwd.
S22	boomval (S22 is dubbel uitgegeven)
S23	puin
S25	geen beschrijving (01KOLV010044) Het materiaal van S25 bestaat uit roodbakkend (5) aardewerk en een fragment bijna-steengoed. Op basis van de uitvoering van het roodbakkende aardewerk en het verdwijnen van bijna-steengoed aan het begin van de 14e eeuw is een datering in de periode van de tweede helft 13e eeuw tot en met het begin van de 14e eeuw mogelijk.
S26	geen beschrijving (01KOLV010024) Het materiaal van S26 betreft een niet nader te specificeren fragment lood, dat niet gedateerd kan worden.
S28	onbekend (01KOLV060093) Het materiaal van S28 bestaat, naast een niet nader te specificeren aardewerk fragment dat waarschijnlijk een recente datering heeft, uit een loden kogel, een loden miniatuur, een koper/ zinken gesp, een messing gesp, een vingerhoed, een niet nader te specificeren messing object en drie munten. Het gaat hierbij om een oord, duit en een cent, die respectievelijk in de 17e/ 18e eeuw, 1792 en 1878 gedateerd kunnen worden. Op basis van het vondstmateriaal is een datering in de 19e of 20e eeuw het meest waarschijnlijk.
S72	bovenste deel C189/uitbraaksleuf opgaand muurwerk C189, geen beschrijving

Tabel 20, huis 4, fase 6: 1807-heden

S201	geen beschrijving (01KOLV090203, 01KOLV090249) Het materiaal van S201 bestaat uit fragmenten steengoed (4), majolica (2), faience (26), porselein (7), industrieel wit (7), rood- (53) en witbakkend (2) aardewerk. Verder zijn fragmenten van pijpen (3), daktegel (5), faience wandtegel (16), leisteen (3), glas (8), niet nader te specificeren natuursteen, ijzeren nagel (23), plavuizen (1) en een niet nader te specificeren stripje lood aangetroffen. Op basis van de uitvoering van het faience, polychroom, en het verschijnen van Europees porselein in het tweede kwart van de 18e eeuw is datering in het tweede kwart van de 18e eeuw en het begin van de 19e eeuw waarschijnlijk. Enkele roodbakkend fragmenten worden vanwege hun oudere datering op basis van hun uitvoering als opspit beschouwd.
S205	vulling waterkelder, geen beschrijving (01KOLV0090209) Het materiaal van S205 omvat fragmenten steengoed (3), faience (2), Europees porselein (4), rood- (44) en witbakkend (2) aardewerk en een fragment Andenne. Tevens zijn fragmenten van pijpen (12), glas (29), faience wandtegels (22), leisteen (12), roodbakkend bouwmetaal (2), vuursteen (2), ijzeren nagels (4), niet nader te specificeren fragmenten ijzer (19), koper/ zink (2), en een fragment dakpan en niet nader te specificeren lood aangetroffen. Op basis van de aanwezigheid van Europees porselein en Frankfurter waar is een datering in de tweede helft van de 18e tot en met het begin van de 19e eeuw waarschijnlijk. Enkele fragmenten rood- en Andenne aardewerk worden vanwege hun oudere datering als opspit beschouwd.

Tabel 21, huis 5, fase onbekend

geen C-nr	tussenmuur?, naast C59																																																																																																				
S1	afbraakniveau, bouwpuin en veel mortel (01KOLV070063, 01KOLV070139, 01KOLV080071) Het materiaal van S1 bestaat uit fragmenten steengoed (2), grijs- (1), rood- (1), witbakkend (1) aardewerk, faience (2) en industrieel wit (2). Verder zijn een fragment van een ijzeren vijl, een betonijzer, een messing gesp, een koperen knoop en niet nader te specificeren fragmenten lood (4) aangetroffen. Een aparte vermelding verdienen een spinklosje en een in de 18e eeuw geslagen duit. Gezien de datering van de munt en de aanwezigheid van industrieel wit aardewerk en Frankfurter waar is een datering in de tweede helft van de 18e eeuw of het begin van de 19e eeuw waarschijnlijk.																																																																																																				
S107	uitbraaksleuf C 179 (01KOLV070106, 01KOLV070117) Het materiaal van S107 omvat fragmenten steengoed, faience, porselein, industrieel wit, rood en witbakkend aardewerk. Verder zijn fragmenten van ijzeren nagels (3), faience wandtegels (2), niet verder nader te specificeren fragmenten ijzer (11), een fragment glas en een niet nader te determineren fragment lood aangetroffen. Enkele roodbakkende aardewerk fragmenten worden, vanwege de afwijkende datering, tweede helft 13e eeuw tot en met eerste helft 15e eeuw, als opspit beschouwd. Deze en de niet-aardewerk vondsten zijn niet in de onderstaande tabel opgenomen.																																																																																																				
	<table border="1"> <thead> <tr> <th>Baksel</th> <th>Voorwerp</th> <th>Dat. vroeg</th> <th>Dat. laat</th> <th>opmerkingen</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>faience</td> <td>bord</td> <td>1625</td> <td>1780</td> <td></td> </tr> <tr> <td></td> <td>zalfpot</td> <td>1625</td> <td>1780</td> <td></td> </tr> <tr> <td>industrieel wit</td> <td>kom/kop</td> <td>1750</td> <td>1900</td> <td></td> </tr> <tr> <td></td> <td>indet.</td> <td>1750</td> <td>1900</td> <td>witgoed/creamware</td> </tr> <tr> <td>europes porselein</td> <td>bord</td> <td>1730</td> <td>1900</td> <td></td> </tr> <tr> <td>porselein</td> <td>bord</td> <td>1600</td> <td>1900</td> <td></td> </tr> <tr> <td></td> <td>kop</td> <td>1680</td> <td>1780</td> <td></td> </tr> <tr> <td></td> <td>indet.</td> <td>1600</td> <td>1900</td> <td></td> </tr> <tr> <td>roodbakkend</td> <td>kachelpan</td> <td>1700</td> <td>1900</td> <td></td> </tr> <tr> <td></td> <td>deksel</td> <td>1700</td> <td>1900</td> <td></td> </tr> <tr> <td></td> <td>test</td> <td>1700</td> <td>1900</td> <td></td> </tr> <tr> <td></td> <td>grape</td> <td>1700</td> <td>1900</td> <td></td> </tr> <tr> <td>pijpaarde</td> <td>pijp</td> <td>1600</td> <td>1940</td> <td></td> </tr> <tr> <td>industriële steengoed</td> <td>fles</td> <td>1720</td> <td>1900</td> <td></td> </tr> <tr> <td>steengoed gelazuurd</td> <td></td> <td>1750</td> <td>1900</td> <td>voorraadpot</td> </tr> <tr> <td></td> <td></td> <td>1750</td> <td>1900</td> <td>jeneverfles</td> </tr> <tr> <td>witbakkend</td> <td>indet.</td> <td>1760</td> <td>1900</td> <td>Frankfurter waar</td> </tr> <tr> <td></td> <td>kachelpan</td> <td>1760</td> <td>1900</td> <td>Frankfurter waar</td> </tr> <tr> <td></td> <td>indet.</td> <td>1550</td> <td>1750</td> <td></td> </tr> </tbody> </table> <p>Op basis van de samenstelling van het complex lijkt een laat-18e, begin 19e-eeuwse datering aannemelijk.</p>	Baksel	Voorwerp	Dat. vroeg	Dat. laat	opmerkingen	faience	bord	1625	1780			zalfpot	1625	1780		industrieel wit	kom/kop	1750	1900			indet.	1750	1900	witgoed/creamware	europes porselein	bord	1730	1900		porselein	bord	1600	1900			kop	1680	1780			indet.	1600	1900		roodbakkend	kachelpan	1700	1900			deksel	1700	1900			test	1700	1900			grape	1700	1900		pijpaarde	pijp	1600	1940		industriële steengoed	fles	1720	1900		steengoed gelazuurd		1750	1900	voorraadpot			1750	1900	jeneverfles	witbakkend	indet.	1760	1900	Frankfurter waar		kachelpan	1760	1900	Frankfurter waar		indet.	1550	1750	
Baksel	Voorwerp	Dat. vroeg	Dat. laat	opmerkingen																																																																																																	
faience	bord	1625	1780																																																																																																		
	zalfpot	1625	1780																																																																																																		
industrieel wit	kom/kop	1750	1900																																																																																																		
	indet.	1750	1900	witgoed/creamware																																																																																																	
europes porselein	bord	1730	1900																																																																																																		
porselein	bord	1600	1900																																																																																																		
	kop	1680	1780																																																																																																		
	indet.	1600	1900																																																																																																		
roodbakkend	kachelpan	1700	1900																																																																																																		
	deksel	1700	1900																																																																																																		
	test	1700	1900																																																																																																		
	grape	1700	1900																																																																																																		
pijpaarde	pijp	1600	1940																																																																																																		
industriële steengoed	fles	1720	1900																																																																																																		
steengoed gelazuurd		1750	1900	voorraadpot																																																																																																	
		1750	1900	jeneverfles																																																																																																	
witbakkend	indet.	1760	1900	Frankfurter waar																																																																																																	
	kachelpan	1760	1900	Frankfurter waar																																																																																																	
	indet.	1550	1750																																																																																																		
S110	onbekend																																																																																																				
S116	uitbraaksleuf C 109																																																																																																				

Tabel 21, huis 5, fase onbekend (vervolg)

S140	onbekend (01KOLV070165) Het materiaal van S140 omvat fragmenten faience (4), porselein (2), roodbakkend (8) aardewerk en een fragment industrieel wit. Daarnaast zijn fragmenten van pijpen (2), glas (4), ijzeren nagels (3), faience wandtegels (2) en een koper/ zinken gespen en een fragment leisteen aangetroffen. Op basis van een iw-bor-4 en het verdwijnen van faience in het laatste kwart van de 18e eeuw is een datering in het derde kwart van de 18e eeuw waarschijnlijk. Enkele fragmenten roodbakkend (2) worden vanwege de afwijkende datering, tweede helft 13e eeuw tot en met eerste helft 15e eeuw, als opspit beschouwd.
S413	uitbraaksleuf/ vleilaag w-zijmuur (01KOLV080416) Het materiaal van S413 bestaat alleen uit twee fragmenten roodbakkend (2) aardewerk, die op basis van hun uitvoering niet scherper dan de 14e-15e eeuw gedateerd kunnen worden.
S420	onbekend (01KOLV070923) Het materiaal van S420 bestaat uit fragmenten faience (7), porselein (4) en een fragment industrieel wit, rood- en witbakkend aardewerk. Verder zijn fragmenten van pijpen (5), glas (10), leisteen (9), ijzeren nagels (3), niet nader te specificeren fragmenten ijzer (13) en fragmenten van geel- en roodbakkende baksteen aangetroffen. Op basis van de aanwezigheid van een pijpenkop die pas vanaf 1800 voorkomt, is een datering in de 19e eeuw waarschijnlijk.
S481 S704 S705	afbraakniveau, donker grijs bruin tot zwart kleilig zand houtskool puin (01KOLV071385, 01KOLV071044, 01KOLV071386) Aan het spoor zijn drie spoornummers uitgedeeld met bijbehorende vondstnummers. Het materiaal van S704 omvat bijna-steengoed (2), grijs- (2) en roodbakkend (6) aardewerk, evenals vier ijzeren nagels. Het materiaal van S481 omvat fragmenten steengoed (4), grijs- (2) en roodbakkend (1) aardewerk. Op basis van de aangetroffen vormen, s1-kan-8, s2-kan-50, g-kan-5 en een roodbakkende bakpan, is een datering in de periode van het laatste kwart van de 14e eeuw tot en met het eerste kwart van de 15e eeuw het meest waarschijnlijk. Het materiaal van S705 omvat één fragment maaslands wit, één fragment roodbakkend aardewerk en een ijzeren nagel. Op basis van het verdwijnen van bijna-steengoed aan het begin van de 14e eeuw en de aangetroffen roodbakkende vormen, r-gra-3 en r-bak-32, is een datering van het begin van de 14e eeuw tot en met het derde kwart van de 14e eeuw waarschijnlijk.
S484	uitbraaksleuf C40/C39, groen grijze klei zand en diverse puin (01KOLV071043) Het materiaal van S484 bestaat alleen uit een fragment van een bijna-steengoed kan, die niet scherper dan de tweede helft 13e eeuw tot en met het begin van de 14e eeuw gedateerd kan worden.
S485	uitbraaksleuf C40/C39, zandige puin uitbraak
S486	uitbraaksleuf C40/C39, d. gr. klei puin houtskool
S919	uitbraaksleuf? (01KOLV081256) Het materiaal van S919 omvat fragmenten bijna-steengoed (1), grijs- (5) en roodbakkend (1) aardewerk, evenals een fragment niet nader te specificeren ijzer. Op basis van het fragment bijna-steengoed is een datering in de tweede helft 13e eeuw, begin 14e eeuw mogelijk.
S920	uitbraaksleuf? (01KOLV081257) Het materiaal van S920 betreft een fragment kogelpot aardewerk, dat niet nauwkeuriger gedateerd kan worden dan de periode van de 12e tot en met het begin van de 14e eeuw.

Tabel 21, huis 5, fase onbekend (vervolg)

S921	uitbraaksleuf? (01KOLV081249, 01KOLV081259) Het materiaal van S921 bestaat uit fragmenten bijna-steengoed (2), steengoed (1), grijs- (1) en roodbakend (4) aardewerk, evenals een fragment niet nader te specificeren ijzer. Op basis van de uitvoering van het roodbakend aardewerk en het verdwijnen van het bijna-steengoed na het begin van de 14e eeuw is een datering in de periode van de tweede helft 13e eeuw tot en met het begin 14e eeuw mogelijk.
------	---

Tabel 22, huis 5, fase 1: 1300-1325

C122	hardplaats (01KOLV090290) Het materiaal van C122 bestaat alleen uit fragmenten roodbakend (37) aardewerk, die op basis van hun uitvoering uit de eerste helft van de 15e eeuw lijken te dateren.
S1026	uitbraaksleuf (01KOLV081085, S254, 01KOLV090280) Aan het spoor zijn twee spoornummers uitgedeeld met bijbehorende vondstnummers. Het materiaal van S1026 bestaat uit fragmenten grijs- (2) en roodbakend (4) aardewerk, evenals enkele niet nader te determineren fragmenten ijzer (5). Het materiaal van S254 bestaat, naast een fragment steengoed, uit fragmenten glas (2) en ijzeren nagels (2). Op basis van de aanwezigheid van een r-kan-30 is een datering in de eerste helft van de 14e eeuw waarschijnlijk.

Tabel 23, huis 5, fase 3: 1350-1425

Aspot (01KOLV090290) Het gaat hier om een secundair als aspot gebruikte voorraadpot. Slechts de helft ervan is bewaard gebleven. Op basis van de periode 1300-1450 gedateerd worden.																																																																							
C138 S410	onderdeel haardplaats, vierkant (40x40 cm), 30x14x6 verbrand en verpulverd S410 haardvulling C122, zwarte 'beerachtige' substantie; haardvulling, 1300-1400 (jongere vondsten aanwezig; opspit?)																																																																						
C122	haardplaats, afdrukken van bakstenen aangetroffen; ten oosten een ingegraven aspot 01KOLV090290																																																																						
S118B	beerput 12, later opnieuw in gebruik genomen S5/S115 of verstoord door S5 S115; 24x12x5,5. De beerput is in het veld alleen gedocumenteerd door middel van een kleine schets naast de eigenlijke vlaktekening. De hoeveelheid vondsten is gering en onduidelijk is of de put wel of niet gehele geleegd is. Op basis van de steengoed kan fragmenten zou een datering voor de gebruiksfase van de put rond 1400 mogelijk zijn. Het oudere en jongere materiaal betreft dan respectievelijk opspit en verontreiniging. Vondsten beerput 12, rond 1400?																																																																						
	<table border="1"> <thead> <tr> <th>Materiaal</th> <th>Voorwerp</th> <th>MAI</th> <th>Dat. Vroeg</th> <th>Dat. Laat</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>bijna-steengoed</td> <td>indet</td> <td>1</td> <td>1250</td> <td>1310</td> </tr> <tr> <td>proto-steengoed</td> <td>indet</td> <td>1</td> <td>1200</td> <td>1280</td> </tr> <tr> <td>steengoed ongeglazuurd</td> <td>kom</td> <td>2</td> <td>1300</td> <td>1500</td> </tr> <tr> <td>steengoed geglazuurd</td> <td>indet</td> <td>1</td> <td>1400</td> <td>1600</td> </tr> <tr> <td>grijsbakkend</td> <td>indet</td> <td>1</td> <td>1300</td> <td>1425</td> </tr> <tr> <td>roodbakkend</td> <td>grape</td> <td>1</td> <td>1375</td> <td>1450</td> </tr> <tr> <td></td> <td>indet</td> <td>1</td> <td>1300</td> <td>1450</td> </tr> <tr> <td>pijpaarde</td> <td>pijp</td> <td>1</td> <td>1725</td> <td>1940</td> </tr> <tr> <td>glas blauw</td> <td>fles</td> <td>1</td> <td>1675</td> <td>1800</td> </tr> <tr> <td>ijzer</td> <td>nagel</td> <td>1</td> <td>1300</td> <td>1600</td> </tr> <tr> <td></td> <td>nagel</td> <td>6</td> <td>1300</td> <td>1600</td> </tr> <tr> <td></td> <td>slak</td> <td>1</td> <td>1300</td> <td>1600</td> </tr> <tr> <td>koper/zink</td> <td>mantelhaak</td> <td>1</td> <td>1400</td> <td>1450</td> </tr> </tbody> </table>	Materiaal	Voorwerp	MAI	Dat. Vroeg	Dat. Laat	bijna-steengoed	indet	1	1250	1310	proto-steengoed	indet	1	1200	1280	steengoed ongeglazuurd	kom	2	1300	1500	steengoed geglazuurd	indet	1	1400	1600	grijsbakkend	indet	1	1300	1425	roodbakkend	grape	1	1375	1450		indet	1	1300	1450	pijpaarde	pijp	1	1725	1940	glas blauw	fles	1	1675	1800	ijzer	nagel	1	1300	1600		nagel	6	1300	1600		slak	1	1300	1600	koper/zink	mantelhaak	1	1400	1450
Materiaal	Voorwerp	MAI	Dat. Vroeg	Dat. Laat																																																																			
bijna-steengoed	indet	1	1250	1310																																																																			
proto-steengoed	indet	1	1200	1280																																																																			
steengoed ongeglazuurd	kom	2	1300	1500																																																																			
steengoed geglazuurd	indet	1	1400	1600																																																																			
grijsbakkend	indet	1	1300	1425																																																																			
roodbakkend	grape	1	1375	1450																																																																			
	indet	1	1300	1450																																																																			
pijpaarde	pijp	1	1725	1940																																																																			
glas blauw	fles	1	1675	1800																																																																			
ijzer	nagel	1	1300	1600																																																																			
	nagel	6	1300	1600																																																																			
	slak	1	1300	1600																																																																			
koper/zink	mantelhaak	1	1400	1450																																																																			
S1001= S965 S1023	w-muur, uitbraaksleuf, licht grijze bruine klei met puntjes weinig houtskool en zand erbij, puinspoor																																																																						
S1026= S254	o-muur uitbraaksleuf, puin met zand, aanleg vóór ophogingspakket en tegelijk met ophogingspakket uitgebrouwen; S1026 ouder dan S1014/S1018/S1019																																																																						

Tabel 24, huis 5, fase 4a-1: Ophoging voorhuis rond 1425

S255	geen beschrijving; steengoed kan (3); 1280-1400
S256	geen beschrijving; grijsbakkend (2), roodbakkend (2); ook faience tegels aanwezig; 1275-1450.
S257	dagzomende laag met as en vuil; kogelpot (3), proto-steengoed (2), grijsbakkend (1), roodbakkend (6), steengoed (3), natuursteen, faience tegels aanwezig; 1310-1400.
S258	ophoging?, groen grijze kleibrokken en zand; roodbakkend (6), faience tegels aanwezig; 1250-1450
S259	ophoging?, d.gr. klei+brokken+zand, S259=S260=S262=S282; steengoed (2); 1600-1900.
S260	depressie in laag?
S261	laag?, gr. zand+kleibrokken
S262	laag?, donker gr. br. zand, schelpjes en puin
S263	spoor in ophogingspakket?, puin
S282	laag?, geen beschrijving; porselein (1); 1600-1900
S409	opvulling haard C138, licht grijze zandige klei met HK sporen; ijzeroxide (01KOLV080411) Het materiaal van S409 omvat fragmenten steengoed (1), roodbakkend (4) en witbakkend (1) aardewerk. Op basis van het de uitvoering van het witbakkend aardewerk en het steengoed is een datering in de periode van de tweede helft 16e tot en met de 17e eeuw het meest waarschijnlijk. De roodbakkende fragmenten worden vanwege de afwijkende datering, 14e eeuw, als opspit beschouwd.
S695	ophoging; grijsbakkend (5), roodbakkend (15), bouwmetaal en indet. ijzer aanwezig
S696	ophoging; kogelpot (1), bijna-steengoed (1), roodbakkend (2); 1250-1300
S1014	ophoging; roodbakkend (10); 1250-1450
S1015	ophoging, gelijk aan S1022; grijsbakkend (2), roodbakkend (1); 1250-1425
S1016	ophoging
S1017	ophoging
S1018	ophoging
S1019	ophoging
S1022	ophoging
S1024	ophoging, gelijk aan S1015; grijsbakkend (1); 1250-1425; indet ijzer aanwezig
S1025	ophoging
S1028	ophoging; roodbakkend (2); 1250-1700
S1029	ophoging (01KOLV081090) Het materiaal van S1029 bestaat alleen uit een niet nader te determineren fragment ijzer, dat niet gedateerd kan worden.

Tabel 25, huis 5, fase 4

fase 4a-1: 1425-1490	
geen c-nr.	onbekend, ligt in het verlengde van C147 enigszins schuin t.o.v. percelering; gezien breukstenen misschien hergebruikte bakstenen, formaat ?x12 x6, 26x12x6
C12 C106	opgaand muurwerk van C112, formaat 19x9x4 Het materiaal van C12 bestaat uit drie fragmenten roodbakkend (3) aardewerk, die op basis van hun uitvoering niet nauwkeuriger gedateerd kunnen worden dan de 14e-15e eeuw.
C13 =C13*	keldermuur, C13* ligt in het verlengde van C13, maar is duidelijk anders; verband tussen deze is niet vast te stellen, is verstoord; Steehouwer interpreteert deze als één; C13 loopt over in S14, formaat 21x9,5x5,5
C13* =C13	keldermuur, C13* ligt in het verlengde van C13, maar is duidelijk anders, verband tussen deze is niet vast te stellen, is verstoord; Steehouwer interpreteert deze als één; C13 loopt over in S14, formaat 20x9x4
C14 =C14*	tussenmuur koud tegen C13 aan, C14 en C14* liggen in elkaars verlengde maar zijn duidelijk anders; verband tussen deze is niet vast te stellen, is verstoord; Steehouwer interpreteert deze als één, formaat 20x9x4
C14* =C14	tussenmuur, wordt oversneden door riool C173/C174/C175 bestaat uit twee delen; wel hetzelfde C-nr C14 en C14* liggen in elkaars verlengde, maar zijn duidelijk anders; verband tussen deze is niet vast te stellen, is verstoord. Datering van C14* is belangrijk, want geeft een datering waarna de goot is aangelegd; Steehouwer interpreteert deze als één, formaat 19,5x10x4
C18	o-zijmuur?, interpretatie als dragende zijmuur onzeker; muur is smal en niet diep gefundeerd; C49 is wel iets dieper C302=C49=C18?, formaat 21x12x5,2
C38	watergoot opvang hemelwater voor waterput C113, plaatsing in fase 4 niet zeker, formaat 22,5x11,5x4
C49	o-zijmuur?, interpretatie als dragende zijmuur onzeker; muur is smal, C49 en C18 verschillen in doorsnede, C302=C49=C18?, formaat 23x11x4
C57	muurfragment, formaat ?x9,1x3,7
C99 S108 S109 S110 S138	beerput?, buiten gebruik geraakt bij bouw achterhuis; niet volledig uitgegraven, formaat 21x11,5x?, S138 vulling met vondsten periode 1250-1800 (01KOLV0710, 01KOLV070088, 01KOLV070108, 01KOLV070156, 01KOLV0168, 01KOLV070109, S138, 01KOLV070160) Aan het spoor zijn vier spoornummers uitgedeeld met bijbehorende vondstnummers. Het materiaal van S108 omvat fragmenten faience, pijpjarige, industrieel wit, industrieel zwart, rood- en witbakkend aardewerk en een fragment grijsbakkend aardewerk. Daarnaast zijn fragmenten glas (5), niet nader te specificeren ijzer (6) en een fragment van een ijzeren nagel, faience wandtegel, leisteen aangetroffen. Het materiaal van S109 bestaat uit fragmenten steengoed, faience, porselein, industrieel wit, rood- en witbakkend aardewerk. Tevens fragmenten van faience wandtegels (33), glas (1), ijzeren nagels 91) en een munt. Laatstgenoemde betreft een in 1795 in Middelburg geslagen duit. Het materiaal van S110 omvat fragmenten porselein, pijpjarige, rood- en witbakkend aardewerk. Tevens zijn fragmenten glas (3) en hout (1) aangetroffen. Niet opgenomen in bovenstaande tabel zijn enkele fragmenten proto-steengoed (S138), steengoed (S109), grijs- (S108) en roodbakkend (S110, S138) aardewerk. Dit vanwege het feit dat deze vondsten een oudere datering hebben en als opspit beschouwd moeten worden. Op basis van Kangi/ Qianlong porselein, dat gedateerd kan worden van het laatste kwart van de 17e eeuw tot en met het derde kwart van de 18e eeuw, en het voorkomen van witbakkende Frankfurter waar, daterend vanaf de tweede helft van de 18e eeuw, is een datering in de tweede helft van de 18e tot en met het begin van de 19e eeuw mogelijk.

Tabel 25, huis 5, fase 4 (vervolg)

Spnr.	Baksel	Voorwerp	Fragm.	Dat. vroeg	Dat. laat	opmerking
108	faience	bord, zalfpot	10	1625	1780	
108	industrieel wit		1	1763	1800	
108	industrieel wit		1	1775	1900	
108	industrieel zwart		1	1775	1900	
108	roodbakkend	komfoor, test, bloempot, bord	23	1700	1900	
108	witbakkend	kachelpan	3	1760	1900	Frankfurter waar
108	witbakkend	vergiet	5	1550	1750	
108	pijpaarde	pijp	3	1600	1940	
109	porselein		1	1680	1780	
109	roodbakkend	test	13	1700	1900	
109	roodbakkend	bord	2	1695	1900	Nederrijns
109	roodbakkend		20	1600	1800	
109	roodbakkend	kom	1	1650	1675	r-kom-32
109	roodbakkend	grape	1	1600	1700	
109	roodbakkend	pispot	1	1450	1780	
109	steengoed	fles	1	1750	1900	s2-fle-
109	steengoed		2	1280	1780	
109	witbakkend		3	1550	1900	
109	witbakkend		4	1763	1900	
109	witbakkend		5	1775	1900	
109	witbakkend		1	1600	1800	
109	witbakkend	kop	7	1550	1750	
110	porselein		1	1680	1780	familie rose
110	roodbakkend	bord	1	1695	1900	Nederrijns
110	roodbakkend		3	1700	1900	
110	witbakkend		1	1760	1900	Frankfurter waar
110	witbakkend		1	1550	1900	
110	pijpaarde	pijp	1	1600	1940	
110	pijpaarde	pijp	1	1775	1900	onbekend hielmerk
138	steengoed	mineraal-waterfles	2	1750	1750	
138	roodbakkend	bord	1	1400	1900	
138	roodbakkend	kom	1	1400	1900	
138	faience	bord	1	1650	1780	
138	faience	indet.	7	1650	1780	
138	porselein	theepot	1	1680	1900	
138	witbakkend	kachelpot	2	1760	1900	
138	witbakkend	indet.	3	1550	1750	
138	industrieel wit	kop	1	1775	1900	
138	pijpaarde	pijp	3	1650	1900	
C109		aanzet overwelling kelder?, in opgaand muurwerk 19 cm en gemene muur geworden met C12/C112, formaat 21x11x5				
C111 =C183=S34		tussenmuur met toegang kelder, koud tegen zijmuur C109 C183 is natuurstenen drempel 100 cm breed. (01KOLV071023) Het materiaal van C111 bestaat alleen uit een fragment glas, dat niet gedateerd kan worden.				

Tabel 25, huis 5, fase 4 (vervolg)

C112	keldermuur, formaat 21x10x5, in opgaand metselverband kleiner formaat
C113 S459 S460	waterput, inclusief koepel met hierin een gat t.b.v. afwateringsgoot, diam. 1,2 m, 2,6 m diep, vulling licht grijs schoon zand, plaatsing in deze fase niet zeker, eventueel fase 4b, 1590-1739 (01KOLV070955, 01KOLV090962) Aan het spoor zijn twee spoornummers uitgedeeld, waarvan alleen S459 fragmenten kogelpot (1), steengoed (1), grijs- (2), roodbakkend (2) aardewerk heeft opgeleverd, evenals drie fragmenten van ijzeren nagels. Op basis van de aanwezigheid van kogelpot aardewerk is een datering omstreeks 1300 mogelijk.
C114	keldervloer, plavuizen ongeglazuurd 23x23, plaatsing in fase 4 niet zeker
C110 C111 C112	goot langs binnenmuren kelder t.b.v. afwatering, plaatsing in deze fase niet zeker; C110/C111/C112 en C181 gelijktijdig, formaat 19x8x3
C137= S29/S33 (put 1)	bezinkput/ afwatering kelderwater, C187 C317 C326 C187 horen bij elkaar, plaatsing in fase 5 niet zeker, formaat 21x10x4,5 (hergebruikt?)
C147 =S32	tussenmuur, verschillende formaten, hergebruikte bakstenen? 28,2x12,1x6/30x13x?
C181 S419 S456	put waarin afwatering kelder in kon (C110/C111/C112), C110/C111/C112 en C181 gelijktijdig, formaat 19,5x8x3, S456 insteek, S419 vulling 01KOLV070919, 01KOLV070920) Het materiaal van S419 omvat fragmenten steengoed (3) en roodbakkend (39) aardewerk. Verder zijn fragmenten van ijzeren nagels (8), een fragment van een loden pelgrimsinsigne, een fragment leisteen, een niet nader te specificeren fragment ijzer en een fragment natuursteen aangetroffen. Op basis van de uitvoering van het roodbakkend aardewerk en de aanwezigheid van een s2-vel-1 is een datering in de eerste helft van de 15e eeuw waarschijnlijk.
C184	tussenmuur/ achtergevel, gelijktijdig met C99, formaat 21x10x4
C187 C317 C326	bakstenen afwateringsgoot van kelderwater, formaat 21x10x4,5 (C317), 19,5x8,5x4,5 (C326)
C302 C413 C348	w-zijmuur voorhuis, insteek C302, gefundeerd op mortel, ligt direct tegen C119 (huis 6 aan); C348 is waarschijnlijk een vloerniveau fasering ook onduidelijk. C302 is dieper gefundeerd en smaller dan C348. C302=C49=C187 C348 (28x13x6 /26x12x5) is ouder dan riool C329; wordt oversneden door riool, formaat 27x12,5x5 (01KOLV080416, C348) Aan het spoor zijn drie spoornummers uitgedeeld, waarvan alleen S413 twee fragmenten roodbakkend aardewerk heeft opgeleverd, die op basis van hun uitvoering niet nauwkeuriger gedateerd kunnen worden dan de 14e-15e eeuw.
C312 C313	fundering, C313 koud tegen C312 aan, C312 jonger dan C313, C312 en C313 zijn dubbel uitgegeven (01KOLV081258, 01KOLV081310) of riool: afwatering (C313, 01KOLV081258, 01KOLV081310) N.B. C- en Vnr. dubbel uitgedeeld. Aan het spoor zijn twee spoornummers uitgedeeld, waarvan alleen C313 fragmenten kogelpot (1), proto-steengoed (1) en roodbakkend (3) aardewerk heeft opgeleverd, evenals fragmenten van glas (3), ijzeren nagels (2) en een ijzeren boek-/ meubelbeslag. Op basis van de uitvoering van het roodbakkende aardewerk en een proto-steengoed kan uit Brunsum-Schinveld is een datering omstreeks 1300 waarschijnlijk. Enkele fragmenten roodbakkend aardewerk afkomstig van een test worden vanwege hun jongere datering, 17e eeuw, als een verontreiniging beschouwd.

Tabel 25, huis 5, fase 4 (vervolg)

C313 S918 S693	riool afwatering van bezinkput/ kelder, formaat 21x10x4,5, C313 is dubbel uitgegeven
C325	tussenmuur, formaat 23x12x6
C327	zijmuur, blad 26; mogelijk hergebruikte bakstenen, ?x12,5x6,5
S698 =S253 en S254	uitbraaksleuf van westelijke zijmuur (fundering mogelijk gemene muur), in opgaand muurwerk mogelijk twee muren S253 en S254, bovenste laag: donker bruin humeus zandige klei en puin; onderste laag puin met zand, jonger dan 0-zijmuur huis 5 (=S1026), oorspronkelijke muur behoort tot deze fase; moment van uitbraak onbekend. Zie ook pand 4. (01KOLV081221, S253, 01KOLV090279, S254, 01KOLV090280) Aan het spoor zijn drie spoornummers uitgedeeld met bijbehorende vondstnummers. Het materiaal van spoor S698 bestaat uit fragmenten grijs- (1) en roodbakkende (21) aardewerk. Tevens is een fragment van een faience wandtegel aangetroffen. Het materiaal van spoor S253 bestaat uit fragmenten bijna-steengoed (1), steengoed (1) en roodbakkend (1) aardewerk. Verder is een fragment roodbakkend bouwmetaal aanwezig. Het materiaal van S254 bestaat, naast een fragment steengoed fragment, uit fragmenten glas (2) en ijzeren nagels (2). Op basis van de uitvoering van het rood- en grijsbakkend aardewerk, in combinatie met het steen, lijkt een 14e-15e eeuwse datering aannemelijk. Het fragment bijna-steengoed betreft in dat geval opspit. Ook het faience wandtegelfragment moet vanwege de afwijkende datering, 18e-19e eeuw, als een verontreiniging beschouwd.
fase 4a-2: 1490-1590	
S14	o-muur kelder, put 1, vervolg van C13, ook uitgegeven bij pand 6
S17	keldervloer, 17x17x21, put 1 (01KOLV010023) Het materiaal van S36 bestaat alleen uit een fragment van een ijzeren nagel, die niet gedateerd kan worden.
S19	tussenmuur, 2-steens breed, S19 en S20 horen bij elkaar en zijn later dan w-muur S35/ o-keldermuur S14 (01KOLV010045) Het materiaal van S19 bestaat alleen uit twee fragmenten roodbakkend (2) aardewerk, die op basis van hun uitvoering niet nauwkeuriger gedateerd kunnen worden dan de periode van het laatste kwart van de 16e eeuw tot en met de 19e eeuw.
S20	tussenmuur, 2-steens breed, S19 en S20 horen bij elkaar en zijn later dan S35/ S14 (01KOLV010021, 01KOLV010022) Het materiaal van S20 bestaat uit een fragment meubelbeslag en niet nader te specificeren fragmenten lood (2). Op basis van het vondstmateriaal is het niet mogelijk een datering aan het spoor toe te kennen.
S24	onbekend
S25=C165	bezinkput (01KOLV010044) Het materiaal van S25 omvat fragmenten bijna-steengoed (1) en roodbakkend (5) aardewerk. Op basis van de uitvoering van het roodbakkend aardewerk en het verdwijnen van bijna steengoed aan het begin van de 14e eeuw is een datering in de periode van de tweede helft 13e tot en met begin 14e eeuw waarschijnlijk.
S26	bezinkput (01KOLV010024) Het materiaal van S26 bestaat uit een niet nader te determineren fragment lood, dat niet gedateerd kan worden.
S27	fragment muur, eventueel fase 4b
S31	afwateringsgoot afgedekt met plavuizen, put 1, sluit vermoedelijk aan op C137
S35	w- zijgevel keldermuur, 2-steens breed
S36	afbraakniveau keldervloer S17
S72	uitbraaksleuf van gemene zijmuur huis 4 en 5?

Tabel 25, huis 5, fase 4 (vervolg)

S108	demping C99/ ophoging
S109	
S110	
S267	funderingsleuf?, ingegraven in ophogingslaag S258/S261 vgl. profiel blad 19 (01KOLV080292) Het materiaal van S267 bestaat alleen uit een in 1768 in Overijssel geslagen munt.
S924	keldervloer (niet op afb. weer gegeven) (01KOLV081263) Het materiaal van S924 bestaat alleen uit vier fragmenten van ijzeren nagels, die niet nauwkeurig gedateerd kunnen worden.
S925	uitbraaksleuf O-gevel (01KOLV081264) Het materiaal van S925 omvat fragmenten kogelpot (6), proto- steengoed (2), bijna-steengoed 91), grijs- (3) en roodbakkend (4) aardewerk. Op basis van de samenstelling van het complex is een datering in de tweede helft van de 13e eeuw mogelijk.
fase 4b: 1590-1739	
geen C-nr.	tussenmuur ten oosten van S137
geen C-nr.	baksteenconstructie, 20x12x3 cm
geen C-nr.	in S110
C8	zijmuur achterhuis, 18,5x9x4 cm, C8 en C17 liggen in elkaars verlengde, koud verband. C8 komt 2x voor, ook 1 x als tussenmuur met een formaat van 20x10x4 cm.
C17	20x10x4 cm, op C8
C39	zijmuur achterhuis 18x9x4,5, over C40 heen gebouwd
C59 = C179, C329 S8, S9	bakstenen riool overwelfd, C173/C174/C175 sluit aan op C59/C179, C59/C179 sluit aan op C168/C135 en C329, vulling S116, S403, S10, wordt oversneden door S5/S115; insteek C329 oversnijdt insteek muur C302, formaat 9x10x? (01KOLV081313) Aan het spoor zijn drie spoornummers uitgedeeld, waarvan alleen ? een fragment van een ijzeren nagel bevatte, dat niet gedateerd kon worden.
C102 C107 C108	vierkante muur, 19x8x3 cm
C103	put?, 18,5x9x3 cm
C105 C106	plavuis, 23x22x4 cm
C117	18x9,5x3 cm, C8 en C17 liggen in elkaars verlengde (01KOLV100162, 01KOLV100163) Het materiaal van C117 omvat enkel zes fragmenten faience wandtegel, die in de 17e eeuw gedateerd kunnen worden.
C135 C165 C166 C167 C168	bezinkput, S406/S671 is insteek bezinkput of een verstoring vgl. S5/S115?, formaat 19x9x5,5 19x9,5x4, 19x8,5x4,5, 20x9,5x4,5, 21x10x4,5, datering na 1750-1800, C168: hergebruikte baksteen/ muur
C173 C174 C175 S114	bakstenen riool overwelfd C173/C174/C175 sluit aan op C59/C179, jonger dan C14 (=1590?), 20x9x3 (01KOLV070116) Het materiaal van dit spoor bestaat uit één fragment industrieel roodbakkend aardewerk, drie fragmenten van pijpen, vijf fragmenten van ijzeren nagels en een fragment glas. Eén van de pijpenkop is voorzien van een decoratie van schelpen/ ribbels/ knorren en dateert op basis daarvan waarschijnlijk uit de tweede helft van de 18e eeuw.
C176	tussenmuur 19x9x4 cm, C185 en C176 mogelijk 1 muur, koud tegen C13 aan
C177	tussenmuur, 22x10,5x4,5

Tabel 25, huis 5, fase 4 (vervolg)

C178	constructie met bakstenen 20x9x4,5 cm
C179	gelijk aan C59
C180	keldermuren 18x9x4 cm
C185	tussenmuur 19x9x4,5 cm, C185 en C176 mogelijk 1 geheel, koud tegen C184 aan
C187	baksteenconstructie, ?x12x6 cm
C188	muur of onderdeel goot/ riool C179/C59, sluit aan op C179 (goot, uit periode rond 1600), formaat 27x12,5x5 (hergebruikt?)
C329 S692 S917	riool/ goot, is de afvoer van bezinkput C135/165/C166 etc. = vervolg van C59/C179, formaat 20x9x4, S692 is insteek, jonger dan riool C313 (01KOLV081215) Het materiaal van S692 bestaat, naast een fragment van een plavuis, uit fragmenten roodbakkend (4) aardewerk en een fragment steengoed. Op basis van de uitvoering van een fragment roodbakkend aardewerk en het steengoed fragment is een datering in de tweede helft van de 16e eeuw tot en met de 17e eeuw het meest waarschijnlijk. Vier fragmenten roodbakkend aardewerk dateren op basis van hun uitvoering waarschijnlijk uit de 14e-15e eeuw en worden als opspit beschouwd. Het materiaal van S917 bestaat, naast twee fragmenten natuursteen, uit fragmenten roodbakkend (8) en grijsbakkend (1) aardewerk. Op basis van het een r-kan-38 is een datering in de eerste helft van de 14e eeuw waarschijnlijk.

Tabel 26, huis 5, fase 5: 1739-1807

S10	vulling riool/goot C59/S8/S9, gelijk aan S116 (01KOLV070095, 01KOLV080169) Opgemerkt moet worden dat S116 incl. het bijbehorende vondstnummer ook is toebedeeld aan een uitbraaksleuf, zie pand 5, fase 4.0
S116	vulling riool/ goot C59
S280	vulling bezinkput C165/C166 etc. (01KOLV080170) Het materiaal van S280 bestaat uit fragmenten steengoed (1), roodbakkend (5) aardewerk en porselein (1). Tevens zijn fragmenten glas (12), leisteen (3), pijpen (1), vuursteen (1) en niet nader te specificeren fragmenten ijzer (2) aangetroffen. Op basis van het porselein, dat in de 17e eeuw gedateerd kan worden en de aanwezigheid van een pijpfragment is een datering in de tweede helft van de 17e eeuw waarschijnlijk. De fragmenten roodbakkend aardewerk worden vanwege hun afwijkende datering, 14e tot en met eerste helft 15e eeuw, als opspit beschouwd.
S281	vulling riool/ goot C59 in bezinkput C165/C166 (01KOLV080171) Het materiaal van S281 bestaat, naast een enkel fragment roodbakkend aardewerk, alleen uit fragmenten glas (1), leisteen (1), vuursteen (1) en een niet nader te determineren fragment lood. Tevens is een munt aangetroffen, die afkomstig is uit de Bourgondische Nederlanden en uit de periode 1433-1506 dateert.
S403	vulling riool/ goot C59; (01KOLV080405) Het materiaal van S403 omvat fragmenten grijs- (1) en roodbakkend (4) aardewerk. Verder zijn fragmenten leisteen (16), glas (1), plavuizen (1) en faience wandtegel (1) aangetroffen. Op basis van de uitvoering van het roodbakkend aardewerk, spaarzaam geglazuurd, en het verdwijnen grijsbakkend aardewerk na het eerste kwart van de 15e eeuw is een datering in de 14e tot en met het eerste kwart van de 15e eeuw waarschijnlijk. Het fragment faience wandtegel fragment wordt vanwege de afwijkende datering, 18e-19e eeuw, als een verontreiniging beschouwd.
S406 =S671	insteek bezinkput? of verstoring C165/C166 etc. en insteek riool C59, S671 oversnijdt 672, niet afgebeeld (01KOLV080408, S671 (zie onder)) Aan het spoor zijn twee spoornummers uitgedeeld, waarvan alleen S406 fragmenten faience (1), rood- (1) en witbakkend (1) aardewerk heeft opgeleverd, evenals een pijpfragment en een fragment leisteen. Op basis van het pijpfragment, dat op basis van het zijreliëf in de tweede helft van de 18e eeuw tot en met het eerste kwart van de 19e eeuw gedateerd kan worden, is een datering in genoemde periode het meest waarschijnlijk.
S5 S115	boven beerput 12= overloop van riolen?, datering na 1775, oversnijdt C59/ C179/S116 en C14; vergelijk S233/S234/S235, pand 4, niet afgebeeld

Tabel 27, huis 5, fase 6: 1807-heden

S6	vulling kelder (01KOLV070066, 01KOLV070115) Het materiaal van S6 omvat fragmenten steengoed (4), porselein (7), faience (17), industrieel wit (11), rood- (53) en witbakkend (13) aardewerk. Verder zijn fragmenten van pijpen (26), glas (28), ijzeren nagels (17), faience wandtegels (3) en een fragment marmer aangetroffen.
S103	vulling kelder (01KOLV070102) Het materiaal van S103 bestaat uit fragmenten faience (2), faience wandtegel (6) en leisteen (2).
S105	vulling kelder (01KOLV070104, 01KOLV070114) Het materiaal van S105 bestaat uit fragmenten steengoed (6), faience (8), porselein (3), Europees porselein (6), industrieel wit (14), rood- (187), witbakkend (69) aardewerk en industrieel rood (1). Verder zijn fragmenten van pijpen (192), glas (57), faience wandtegels (15), leisteen (9), ijzeren nagels (16), koperen nagels (2), kledinghaken (4), een steengoed knikker (2), fragmenten niet nader te specificeren natuursteen (7), ijzer (36) en een fragment gips(?), roodbakkend bouwmetaal, ijzeren meubelbeslag, koper/ zinken gesp en een oorijzer aangetroffen. Een aparte vermelding verdienen drie munten. Het betreffen een duit/ cent, duit en een rekenpenning uit Neurenberg die respectievelijk in de 18e/19e eeuw, 18e eeuw en 1711-1748 gedateerd kunnen worden.
S106	vulling kelder (01KOLV070105, 01KOLV070110) Het materiaal van S106 bestaat alleen uit vier fragmenten leisteen en vijf ijzeren nagels, die niet nauwkeurig gedateerd kunnen worden.
S111	vulling kelder (01KOLV070111) Het materiaal van S111 omvat enkel een fragment van een ijzeren nagel en een koperen beslag, die niet nauwkeurig gedateerd kunnen worden.
S112	vulling kelder
S113	vulling kelder (01KOLV070113) Het materiaal van S113 bestaat uit een pijpenkop en een fragment van een ijzeren nagel. De pijpenkop is voorzien van een hielmerk in de vorm van een gekroonde 37 en dateert op basis daarvan, in samenhang met de vorm, uit het laatste kwart van de 18e eeuw tot en met het eerste kwart van de 19e eeuw.

Tabel 28, huis 6, fase onbekend

S4 S402	(01KOLV010016, S402) Aan het spoor zijn twee spoornummers uitgedeeld, waarbij alleen S4 fragmenten proto-steengoed (1), steengoed (1), grijs- (4) en roodbakend (5) aardewerk heeft opgeleverd, evenals drie niet nader te determineren fragmenten ijzer. Op basis van de uitvoering van het roodbakend en grijsbakend aardewerk lijkt een datering in de 14e-15e eeuw waarschijnlijk. Het fragment steengoed wordt vanwege de afwijkende datering, 15e/16e eeuw, als een verontreiniging van het spoor beschouwd.
C164	goot, roodbakend (1), fe vishaak; 1400-1600
S422	afbraakniveau; kogelpot (1), bijna-steengoed (7), roodbakend (4), grijsbakend (1); 1250-1280
S491	uitbraaksleuf, 100 cm breed; 20 cm diep, oversnijdt S499; S491 en S492 horen bij elkaar, mogelijk locatie muurwerk uitbreiding fase 5 (01KOLV070983, 01KOLV070984, 01KOLV071389) Het materiaal van S491 omvat fragmenten steengoed (1) en roodbakend (15) aardewerk. Tevens zijn ijzeren nagels (2) en niet nader te specificeren fragmenten ijzer (5) aangetroffen. Op basis van de uitvoering van het steengoed en het roodbakende aardewerk is een datering in de periode van het laatste kwart van de 16e tot en met het einde van de 17e eeuw waarschijnlijk. Enkele fragmenten roodbakken, o.a. van een bakpan, kunnen vanwege een afwijkende datering 14e/ 15e eeuw als opspit beschouwd worden.
S492	uitbraaksleuf, 100 cm breed; 20 cm diep, oversnijdt S499; S491 en S492 horen bij elkaar, mogelijk locatie muurwerk uitbreiding fase 5 (01KOLV070991, 01KOLV071390, 01KOLV071399) Het materiaal van S492 bestaat uit fragmenten kogelpot (1), maaslands wit (1), proto-steengoed (1), steengoed (1) en roodbakend (1) aardewerk. Verder zijn fragmenten van ijzeren nagels (19), niet nader te specificeren ijzer fragmenten (11) en een fragment glas en een textiellood aangetroffen. Op basis van de uitvoering van het roodbakende aardewerk en het steengoed is een datering in de periode van de tweede helft 16e eeuw tot en met het einde van de 18e eeuw het meest waarschijnlijk. De fragmenten kogelpot, maaslands wit en proto-steengoed worden vanwege hun afwijkende datering, 10e tot 14e eeuw, als opspit beschouwd.
S428 S444	afbraakniveau (01KOLV070932, 01KOLV070947, 01KOLV070944) Aan het spoor zijn twee spoornummers uitgedeeld met bijbehorende vondstnummers. Het materiaal van S481 bestaat uit fragmenten bijna-steengoed (1), grijs- (3) en roodbakend (1) aardewerk. Het materiaal van S444 omvat fragmenten bijna-steengoed (1), steengoed (2), roodbakend (28) aardewerk en hafner-waar (1). Op basis van het voorkomen van Hafner-waar en een s1-kop-4 is een datering rond het midden van de 15e eeuw waarschijnlijk.
S670= S673	onbekend/ mogelijk uitbraak
S672	onbekend/ mogelijk uitbraak (01KOLV081154) Het materiaal van S672 bestaat uit een enkel fragment grijsbakend aardewerk dat niet nauwkeuriger gedateerd kan worden dan de 14e-15e eeuw.
S674	onbekend/ mogelijk uitbraak (01KOLV081156) Het materiaal van S674 omvat enkel een fragment leisteen en een ijzeren nagel, die niet nauwkeurig gedateerd kunnen worden.

Tabel 29, huis 6, fase 3: 1350-1425

C40	zijmuur, 24x12/11x5,54; licht rood, 1 steens breed (C-nr. ook bij pand 7 en pand 10 uitgegeven)
C116	poer?, twee versnijdingen, 23x11x4, C116 is dubbel uitgegeven; C116 wordt oversneden door C115
S706	uitbraaksleuf C116, gemengde dgr zandige klei en puntjes en mortel kiezeltjes (01KOLV060706) Het materiaal van S706 bestaat uit twee fragmenten ijzer die niet nader gedetermineerd en gedateerd kunnen worden.
S707	uitbraaksleuf?, donker bruin vette klei hk en puntjes, onder S483 uitbraaksleuf C40; interpretatie onzeker (01KOLV070999) Het materiaal van S707 omvat enkel een fragment roodbakend aardewerk, dat op basis van de uitvoering niet nauwkeuriger dan de 14e-15e eeuw gedateerd kan worden.

Tabel 30, huis 6, fase 4a: 1425 - 1590

C23	C23, 21x10x4, westkant goot,
C24	C24/276, 24/22x11,5/11x5, west- en oostzijde goot S401 vulling
C115=	C115, bodem goot, 21x10x4
C26	C121, oostkant goot, 21x10x4 rood halfsteens
C120	C275 bovenzijde goot, 20x13x3,5, goot is meer naar het noorden toe ook met
C121	leisteel afgedekt (geen C-nr)
C169	(01KOLV080401, 01KOLV081136)
C275	Het materiaal van S401 bestaat uit fragmenten steengoed (7), roodbakkend
C276	(7), majolica (1) en een niet nader te specificeren aardewerkfragment.
S401	Verder zijn fragmenten glas (3), leisteel (2), ijzeren nagels (2), niet nader te specificeren fragmenten ijzer (8), een fragment van een pijp en niet nader te specificeren natuursteenfragment aangetroffen. Op basis van een steengoed kan uit Keulen en het voorkomen van majolica is een datering in de periode in de tweede helft van de 16e eeuw tot en met het eerste kwart van de 17e eeuw waarschijnlijk.
C51	kelder 3, C51 bestaande uit twee delen: fundering: 20x9x4 (2,5 steens),
C52	opgaand muurwerk: 18x9x4, C52 19x9x4, C175 tegels rood 12x12
C148	
C46	oostelijke zijgevel + insteek C46: 24x12x6, C677 gr bruine vlekken hk en puin, blijkens coupetekening is C127 in C46 ingehakt, C46 ouder dan 42: C46 is weggebroken tbv aanleg C42 C46 is jonger dan C277! Huis 6 is jonger dan huis 7; S677 oversnijdt S664/S665 (01KOLV081167); roodbakkend (1); 1400-1575
S677	
C50	bestrating, baksteen of tegels: 12x5
C55	oorspronkelijke oostelijke zijmuur, 20,5x10x4,5 oranje rood steens muur; op vleilaag van zand; geen versnijdingen; (01KOLV080418); kogelpot (2); 800-1300.
C12=S5	keldermuur, C129: 22x10x5, C141: 22x10x5, C141 bovenop een puinlaag, C142: 21x11x5. Gefundeerd op S670, C129 (funderingssleuf) en C141 mogelijk in verband; behorend bij C142 maar deze heeft een ander soort baksteenformaat, C142 mogelijk koud tegen C129; op vlak 4 tocht duidelijk één geheel
C129	
S670	
C141=	
S2	wordt doorsneden door S266
C142	(01KOLV081145, S670, 01KOLV081144, 01KOLV081152, 01KOLV081168)
S411	Aan het spoor zijn twee spoornummers uitgedeeld met bijbehorende vondstnummers. Het materiaal van C129 bestaat uit een enkel fragment steengoed, dat niet nauwkeuriger gedateerd kan worden dan de 14e-15e eeuw. Het materiaal van S670 omvat fragmenten kogelpot (2), steengoed (5), grijs- (6) en roodbakkend (4) aardewerk. Verder zijn fragmenten niet nader te determineren ijzer (3) en een fragment van een ijzeren hark en een fragment van een ijzeren nagel aangetroffen. Het materiaal van S673 bestaat uit fragmenten proto-steengoed (2), bijna-steengoed (1), steengoed (8) en roodbakkend (12) aardewerk, evenals enkele fragmenten niet nader te specificeren ijzer (8). Op basis van de samenstelling van het complex is een datering omstreeks 1300 mogelijk. De fragmenten proto-steengoed betreffen in dat geval opspit.
C136=	waterput, 8x8x4 + vulling waterput
S23	(01KOLV081148)
S415	Aan het spoor zijn twee spoornummers uitgedeeld, waarvan alleen S415 een fragment van een dakpan heeft opgeleverd.
C170	oorspronkelijke west-muur, 21x10x4,5, sluit aan op C142?
C280	?X14,5x7 muur met een rond gat waar as in zit?

Tabel 30, huis 6, fase 4a: 1425 - 1590 (vervolg)

C279	goot, afvoer waterkelder, 19,5x9,5x4,5, N-Z goot in voorhuis; afgedekt met
=C310	verschillende dekstenen (18x9x4,5), goot is ouder dan goot C21: de insteek
S682	van goot C21 (S266) oversnijdt de insteek van goot C279
S605	(01KOLV081170, S605, S689, 01KOLV081207, S913, 01KOLV081250)
S689	Aan het spoor zijn zes spoornummers uitgedeeld, waarvan drie met bij
S913	behorende vondstnummers. Het materiaal van S682 bestaat daarbij alleen uit drie fragmenten van ijzeren nagels, die niet nauwkeurig gedateerd kunnen worden. Het materiaal van S689 omvat fragmenten steengoed (1), grijs- (1) en roodbakkend (5) aardewerk, evenals fragmenten niet nader te specificeren ijzer (11), een fragment graniet en niet nader te specificeren koperfragment. Het materiaal van S913 bestaat enkel uit twee fragmenten kogelpot aardewerk, die op basis van hun bezemstreekdecoratie waarschijnlijk uit de tweede helft van de 13e of het begin van de 14e eeuw dateren. Op basis van de aanwezigheid van kogelpotaardewerk is een datering omstreeks 1300 mogelijk.
S499	kuil met hout en baksteen, wordt oversneden door uitbraaksleuf S491 S492. (01KOLV070993, 01KOLV071391) Het materiaal van S499 bestaat enkel uit een fragment van een plavuus en een niet nader te specificeren fragment ijzer, die beide niet nauwkeurig gedateerd kunnen worden.

Tabel 31, huis 6, fase 4b en 5: 1590-1807

C21	bakstenen goot, 19x8x3, C21 o-zijkant, C22 w-zijkant, C161 bodem?
C22	S142 vulling, S410 vulling, goot is jonger dan goot C279
C161	(01KOLV070153, 01KOLV070153, 01KOLV070265, 01KOLV080406)
S142	Aan het spoor zijn zes spoornummers uitgedeeld, waarvan vijf met
S410	bijbehorende vondstnummers. Het materiaal van C22/C21 omvat fragmenten
S265	bijna-steengoed (1), steengoed (3), porselein (3), roodbakend (7),
S266	witbakend (2) en industrieel wit (1) aardewerk. Verder zijn fragmenten glas (3), leisteen (16), niet nader te specificeren fragmenten natuursteen (2) en een fragment van een pijp aanwezig. Het materiaal van S142 omvat fragmenten van pijpen (14), een ijzer nagel en een niet nader te specificeren fragment lood. Het materiaal van S265 bestaat, naast een fragment grijsbakend aardewerk, uit een fragment kalk, een fragment van een faience wandtegel, een fragment leisteen en een niet nader te specificeren fragment ijzer. Het materiaal van S266 omvat twee fragmenten roodbakend aardewerk, vijf fragmenten glas (5) en een fragment van een pijp. Op basis van de samenstelling van het complex, het aanwezige pijpmateriaal, de aanwezigheid van Frakfurter waar en industrieel wit aardewerk ligt de datering van het complex waarschijnlijk in de periode van de 18e tot en met het begin van de 19e eeuw. De fragmenten bijna-steengoed, het steengoed, alsook diverse fragmenten rood- en grijsbakend aardewerk worden vanwege hun afwijkende datering, tweede helft 13e eeuw tot en met de 15e eeuw, als opspit beschouwd.
C22	o-w haaks aansluitend op goot C21
C27	kelder 4, 19,5x9,5x4, 19x9x4, 18x7x4, 19,5x8,5x3,5, 19x8,5x3,5, 18,5x7x3,
C28	plavuis 22x22, 18x18x4, 19x9x4, 20x9x4, 19x9x4, kelder 4 overlapt deels
C41	met kelder 3; de grens is duidelijk te zien bij de vloer. In het veld opgenomen
C128	maat verschilt bij C151 en C152 4 cm in lengte met de baksteenmonsters:
C151	Steehouwer aangehouden (19 cm), C151 op tekening: 24x12x5,5, C152 op
C155	tekening: 23x9x4,5, C27 ?X9x3,7
C152	
C149	
C150	
C158	
C25	
C159	
C160	
C42	kelder 7 met trap en aanzet gewelf, C42 16x9x4, C278 18x9x5, tegels 18x18,
C278	trap is later dichtgezet met C145 muur 19x10x4, kelder is jonger dan kelder 3
trap	en 4, C146 tussenmuur, 19x9x4, interpretatie onzeker, C171 20x9x4
C143	
C145	
C146	
C171	
S414	
C44	kelder 8, C4419,5x8,5x4 ijsselsteen, C45 19x8,5x4 ijsselsteen, C128 19x8x4
C45	ijsselsteen, C347 19x8,5x4 ijsselsteen, C44 is in het midden van de muur
C128	verstoord
C347	
S76	
C119	muur; (01KOLV080403); pijp (2), natuursteen aanwezig, 1600-1940
C127	tussenmuur; muur staat schuin
C130= S3	tussenmuur, koud tegen C129, 19x9x4; 1,5 steens niet met mortel maar met zand aangelegd
C154	muur, uitbreiding naar achteren
C30	

Tabel 31, huis 6, fase 4b en 5: 1590-1807 (vervolg)

S264	donkerbruin humeus zand (01KOLV080404) Het materiaal van S264 bestaat, naast een fragment grijsbakend aardewerk, uit een ijzeren nagel, fragmenten leisteen (2) en een niet nader te specificeren fragment natuursteen. Het fragment grijsbakend kan niet nauwkeuriger gedateerd worden dan 14e-15e eeuw.
S275	ophoging/ insteek?, donker grijs zand en puin, na aanleg kelder C347/C44 (001KOLV080297, 01KOLV080402) Het materiaal van S275 omvat fragmenten proto-steengoed (2), steengoed (1), faience (2), roodbakend (9) en industrieel wit (1) aardewerk. Tevens zijn fragmenten glas (2), leisteen (2), ijzeren nagels (5), een fragment blik en een Duitse Duit aangetroffen. Laatstgenoemde kan niet scherper gedateerd worden dan 18e/ 19e eeuw. Op basis van de aanwezigheid van industrieel wit aardewerk is een datering in de tweede helft van de 18e/ begin 19e eeuw waarschijnlijk. De fragmenten (proto-) steengoed worden vanwege hun oudere datering als opspit beschouwd.
S277	ophoging? (01KOLV061130, 01KOLV080295) Het materiaal van S277 omvat fragmenten bijna-steengoed (6), grijs- (8) en roodbakend (1) aardewerk. Op basis van het voorkomen van bijna-steengoed en de uitvoering van het roodbakend fragment is een datering in de tweede helft 13e eeuw tot en met begin 14e eeuw waarschijnlijk.
S278	paalgat; roodbakend (1); 1250-1700
S400	vleilaag/ uitbraak?, donker bruin zand en puntjes (01KOLV080400) Het materiaal van S400 bestaat enkel uit een fragment bijna-steengoed, dat niet nauwkeuriger kan worden dan de tweede helft 13e eeuw tot en met begin 14e eeuw.
S404 =S275	onbekend (01KOLV081171, 01KOLV081204) Het materiaal van S404 bestaat uit fragmenten proto-steengoed (2), grijs- (6) en roodbakend (12) aardewerk. Verder zijn een ijzeren nagel en een niet nader te specificeren koperen fragment aangetroffen. Op basis van het voorkomen van proto-steengoed uit Brunsum-Schinveld, de uitvoering van het rood- en grijsbakend aardewerk in het vondstmateriaal is een datering in de periode van tweede helft 13e tot en met derde kwart 14e eeuw waarschijnlijk.
S417	donker grijze klei en puntjes
S487	uitbraaksleuf C40/C39, donkergrijze klei hk puin groen grijze kleibrokken
S488	uitbraaksleuf C40/C39zandige puin uitbraak
S493	muur (01KOLV070979) Het materiaal van S493 bestaat uit fragmenten kogelpot (3), proto-steengoed (4), steengoed (1), grijs- (7) en roodbakend (3) aardewerk. Op basis van het voorkomen van kogelpot, proto-steengoed in combinatie met de uitvoering van het grijs- en roodbakend aardewerk is een datering in de tweede helft van de 13e eeuw waarschijnlijk.
S1035	paalgat; grijsbakend (1250-1425)
geen spnr.	uitbraaksleuf, schoon geel zand, uitbraaksleuf deels in het verlengde van C154

Tabel 32, huis 7, fase onbekend of natuurlijk

S153	activiteit op het achtererf/ dagzomende ophogingslagen
S168	activiteit op het achtererf/ dagzomende ophogingslagen
S176	activiteit op het achtererf/ dagzomende ophogingslagen
S177	activiteit op het achtererf/ dagzomende ophogingslagen
S179	activiteit op het achtererf/ dagzomende ophogingslagen
S180	activiteit op het achtererf/ dagzomende ophogingslagen
S181	activiteit op het achtererf/ dagzomende ophogingslagen
S182	natuurlijk
S183	activiteit op het achtererf/ dagzomende ophogingslagen
S184	activiteit op het achtererf/ dagzomende ophogingslagen
S185	activiteit op het achtererf/ dagzomende ophogingslagen (01KOLV050821) Het materiaal van S185 bestaat uit fragmenten grijs- (2) en roodbakkend (6) aardewerk. Op basis van de uitvoering van het aardewerk is een datering in de 14e-15e eeuw waarschijnlijk.
S187	activiteit op het achtererf/ dagzomende ophogingslagen (01KOLV050825) Het materiaal van S187 bestaat uit een enkel fragment roodbakkend aardewerk dat op basis van de uitvoering niet nauwkeuriger gedateerd kan worden dan 15e-16e eeuw.
S196	onbekend/ laag? (01KOLV051006, 01KOLV051007) Het materiaal van S196 bestaat uit fragmenten steengoed (2), faience (21), porselein (8), industrieel wit (18), industrieel steengoed (1), majolica (1), rood- (31) en witbakkend (14) aardewerk, evenals fragmenten van pijpen (3), faience wandtegels (5), glas (5) en ijzeren nagels (9). Op basis van het voorkomen van industrieel wit aardewerk en zogenoemde Frankfurter waar is een datering in de tweede helft van de 18e eeuw en het begin van de 19e eeuw waarschijnlijk. Vanwege de afwijkende datering van het majolica, laat-16e en 17e eeuw, en een enkel roodbakkend fragment, 14e eeuw, worden deze als opspit beschouwd. Eén pijpenkop heeft verder op basis van het merk, gekroonde CB, een datering rond 1700. De vorm van de kop wijst evenwel op een datering in de late 18e eeuw.
S199	activiteit op het achtererf/ dagzomende ophogingslagen (01KOLV050191, 01KOLV050199, 01KOLV050800, 01KOLV050805, 01KOLV050826) Het materiaal van S199 omvat fragmenten kogelpot (14), bijna-steengoed (1), grijs- (2) en roodbakkend (3) aardewerk, evenals fragmenten grijsbakkend bouwmetaal (3), niet nader te specificeren fragmenten ijzer (2) en een fragment leisteen. Op basis van het voorkomen van kogelpotmateriaal en een bijna-steengoed fragment is een datering in de periode van het laatste kwart van de 13e eeuw tot en met begin 14e eeuw waarschijnlijk.
S207	onbekend/ laag? (01KOLV050211) Het materiaal van S207 bestaat uit fragmenten porselein (1), industrieel wit (2), rood- (7) en witbakkend (2) aardewerk. Tevens zijn fragmenten van pijpen (5), niet nader te specificeren fragmenten ijzer (4), een fragment van een faience wandtegel en een gesp aangetroffen. Op basis van de aanwezigheid van Frankfurter waar en de uitvoering van de roodbakkende fragmenten is een datering in de tweede helft van de 18e eeuw en het begin van de 19e eeuw het meest waarschijnlijk.
S209	recent? v/leilaag
S211	onbekend/ laag? (01KOLV050215) Het materiaal van S211 omvat fragmenten steengoed (2), faience (1) en roodbakkend (41) aardewerk, evenals fragmenten van faience wandtegels (5), ijzeren nagels (1) en natuursteen (2). Op basis van relatief grote hoeveelheid roodbakkend aardewerk (41), in samenhang met de steengoedfragmenten, is een datering in de eerste helft van de 15e eeuw waarschijnlijk. Het overige materiaal daarentegen dateert uit de 18e eeuw of later.

Tabel 32, huis 7, fase onbekend of natuurlijk

S312	onbekend (01KOLV060311) N.B. De vondsten van 312 en 313 zijn niet gescheiden. Het materiaal van S312/S313 bestaat alleen uit twee fragmenten roodbakkend aardewerk, die op basis van hun uitvoering niet scherper gedateerd kunnen worden dan de 14e-15e eeuw.
S313	onbekend; zie 312
S395	onbekend, ongestoorde bodem? (01KOLV060708) Het materiaal van S395 bestaat slechts uit twee niet nader te determineren fragmenten ijzer, die niet gedateerd kunnen worden.
S396	onbekend (01KOLV060711) Het materiaal van S396 omvat, naast een fragment roodbakkend bouwmetaal, alleen twee fragmenten roodbakkend aardewerk. Op basis van het aardewerk is een datering in de periode van de tweede helft 15e eeuw tot en met de 16e eeuw waarschijnlijk.
S397	onbekend
S398	ongestoorde bodem? (01KOLV060713) Het materiaal van S398 bestaat slechts uit een niet nader te determineren fragment ijzer, dat niet gedateerd kan worden.
S399	ongestoorde bodem?

Tabel 33, ophoging voorafgaand aan aanleg huis 7 (1300-1350)

S144	(01KOLV050176) Het materiaal van S144 omvat fragmenten steengoed (1), roodbakkend aardewerk (29), evenals fragmenten van ijzeren nagels (4) en niet nader te determineren fragmenten ijzer (2). Op basis van de uitvoering van het roodbakkend aardewerk is een datering in de 14e-15e eeuw waarschijnlijk.
S146	activiteit op het achtererf/ dagzomende ophogingslagen, hoort mogelijk bij S144 (01KOLV050178) Het materiaal van S146 bestaat enkel uit drie fragmenten maaslands wit, die niet scherper gedateerd kunnen worden dan 10e-14e eeuw. Muur: uitbraaksleuf (S149, 01KOLV050804) Het materiaal van S149 bestaat uit fragmenten kogelpot (3) en grijsbakkend (1) aardewerk. Op basis van het verdwijnen van kogelpot aan het einde van de 13e, begin 14e eeuw en het verschijnen van grijsbakkend aardewerk vanaf het midden van de 13e eeuw is een datering omstreeks 1300 waarschijnlijk.
S150 S151 S154	activiteit op het achtererf/ dagzomende ophogingslagen, lijkt S149 en S199 te oversnijden. (01KOLV050196, S151, 01KOLV050195, S154) Aan het spoor zijn 3 spoornummers uitgedeeld met bij behorende vondstnummers. Het materiaal van S150 omvat fragmenten steengoed (1), grijs- (2) en roodbakkend (24) aardewerk. Verder zijn een ijzeren nagel en vier niet nader te determineren fragmenten ijzer aangetroffen. Het materiaal van S151 omvat fragmenten kogelpot (1) en roodbakkend aardewerk (11). Op basis van het voorkomen van een roodbakkende grape, r-gra-2a, die vanaf het laatste kwart van de 14e eeuw gedateerd kan worden, is een laat 14e eeuwse datering waarschijnlijk. Het fragment kogelpot moet als opspit beschouwd worden.
S152	activiteit op het achtererf/ dagzomende ophogingslagen, lijkt S149 en S199 te oversnijden (01KOLV050818) Het materiaal van S152 bestaat enkel uit een fragment grijsbakkend aardewerk, dat niet nauwkeuriger gedateerd kan worden dan de 14e-15e eeuw.
S175	activiteit op het achtererf/ dagzomende ophogingslagen (01KOL050820) Het materiaal van S175 omvat fragmenten grijs- (3) en roodbakkend (8) aardewerk. Op basis van de uitvoering van het aardewerk is een 14e-15e eeuwse datering waarschijnlijk.
S179	(01KOLV050820) Het materiaal van S179 bestaat enkel uit een ijzeren mestvork en niet nader te determineren fragment natuursteen. Op basis van de uitvoering van de mestvork is een datering in de tweede helft van de 16e eeuw waarschijnlijk.

Tabel 34, huis 7, fase 3: 1350-1425

C131	natuurstenen 'osendrop', 34,2x26x5,2 (01KOLV060312) Het vondstmateriaal van C131 bestaat enkel uit fragmenten leisteen (40), die niet gedateerd kunnen worden.
C134	oostelijke zijmuur, 19,5x19,5x4,5 (opgaand), 24/25/26 (fundering); onregelmatig verband, vgl. Steehouwer; oversneden door C133 (kelder) (01KOLV060320) Het materiaal van C134 omvat fragmenten rood- (1) en witbakkend (1) aardewerk, alsook een fragment van een ijzeren nagel, een pijpenkop en een niet nader te specificeren fragment natuursteen. Op basis witbakkend aardewerk en de pijpenkop is een datering in de 18e eeuw tot en met het begin van de 19e eeuw waarschijnlijk. Het fragment roodbakkend aardewerk wordt vanwege zijn afwijkende datering, 14e eeuw tot en met eerste helft 15e eeuw, als opspit beschouwd.
C255 S322 C254	tussenmuur/ brandmuur voorhuis, rond gat in muur, 22x10x4, 2 versnijdingen, S640 waarschijnlijk poer tegenhanger van C255 (01KOLV060718, 01KOLV060320) Aan het spoor zijn drie spoornummers uitgedeeld, waarvan bij twee vondsten zijn gedaan. Het materiaal van C255 bestaat uit fragmenten rood- (2), witbakkend (1) aardewerk en glas (2). Het materiaal van S322 bestaat enkel uit fragmenten roodbakkend aardewerk. Op basis van de uitvoering van het aardewerk is geen scherpere datering dan de 16e/17e eeuw mogelijk.
C270 S340 C260 S394	oostelijke zijmuur, ?x15x6, ? x11x6, deels uitgebroken aan voorzijde, geel vuil zand; funderingssleuf, ?x14,2x6,8, uitbraaksleuf; zeer dbr hum. klei, puntjes en bs (01KOLV061159, S394) Aan het spoor zijn vier spoornummers uitgedeeld, waarbij alleen C260 een fragment roodbakkend aardewerk heeft opgeleverd, dat op basis van de uitvoering in de 14e-15e eeuw gedateerd moet worden.
C277	westelijke zijmuur, 30x14x7, datering na 1300 (steengoed onder muur aangetroffen), C277 is weggebroken om C124/C123/C126 te bouwen; boven C277 S666; daarboven C125= opgaand muurwerk; C277 is gelegen boven S664 en S665; datering na 1300 (steengoed); in het muurwerk is een vondst gedaan 061130; waarschijnlijk afkomstig van puinvulling S666. C277 wordt oversneden door C46; huis 7 is ouder dan huis 6.
S640	poer/ achtergevel, waarschijnlijk tegenhanger van C255, 24x12x6. Geen spoornummer of coupnummer.
C328	beerput 8, deel koepel nog intact, niet uitgegraven

Tabel 35, huis 7, fase 4 en 5 (1425-1807)

fase 4a-1: 1425-1490	
C262	kelder + vloer, 18,5x8x4, 21,5x10,5x4,5, 21x7x5,5
C272	opvulling kelder zie fase 6, uitbraak opgaand muurwerk zie fase 6,
C274	M01KOLV060732: twee bakstenen nog op elkaar vast; een vloer bestaande
S303	uit twee lagen? Bakstenen vloer?, onduidelijk of er nog een muur onder is
S301	aangetroffen
S300	
S645	
S385	spoortje onder vloer, onder C238; fasering is dubieus, niet afgebeeld (01KOLV060385) Het vondstmateriaal van S385 bestaat uit een enkel fragment leisteen, dat niet gedateerd kan worden.
fase 4a-2: 1490-1590	
C34	bestrating, 17x4x9; staand op lange zijde
C125	opgaand muurwerk van C277 en zelfstandig w- zijmuur, puinfundering van
=C32	C125; gelegen op C277, C125 is voor het meest noordelijke deel ter hoogte
S666	niet meer gefundeerd op C277 (01KOLV061149) Aan het spoor zijn drie spoornummers uitgedeeld, waarbij alleen S666 fragmenten grijs- (1), bijna-steengoed (1) en roodbakkend (2) heeft opgeleverd, evenals fragmenten van ijzeren nagels (5) en een fragment van een faience wandtegel. Op basis van de samenstelling van het complex is een datering aan het begin van de 14e eeuw mogelijk. Het faience wandtegelfragment betreft in dat geval vanwege de afwijkende datering, 18e-19e eeuw, een verontreiniging van het spoor.
C273	tussenmuur, 19x8x4,5, muur is sterk verzakt; koud gemetseld tegen C272
S194	S194: 1300-1500, C273 is ook boven S189 en S188 gebouwd; S189 1275-1425 (01KOLV051003) Aan het spoor zijn twee spoornummers uitgedeeld, waarbij alleen S194 fragmenten roodbakkend (8) aardewerk en een fragment steengoed heeft opgeleverd, die op basis van hun uitvoering in de 14e-15e eeuw gedateerd kunnen worden.
C35	achtergevel, geen beschrijving
C59	
fase 4a-2: 1490-1590, Ververij	
C138	haardplaats, 17x9,5x4, opvulling C138 met as en hk, blauw grijze klei hk en
S327	puintjes met aspot, C138 is dubbel uitgegeven. Het betreft in beide gevallen
S374	een vierkanten constructie; S327 ligt boven S330; S327 is jonger dan S330; S374 is dubbel uitgegeven. (01KOLV060328, 01KOLV060391, 01KOLV060394) Aan het spoor zijn drie spoornummers uitgedeeld, waarvan bij twee vondsten zijn aangetroffen. Het materiaal van S327 bestaat slechts uit een fragment van een ijzeren nagel, die niet gedateerd kan worden. Het materiaal van S374 omvat fragmenten steengoed (1) en roodbakkend (28) aardewerk, evenals een ijzeren nagel en een niet nader te specificeren ijzer fragment. Op basis van de aanwezigheid van het steengoedfragment en een roodbakkende pot is een datering in de 14e-15e eeuw waarschijnlijk.
C139	rode plavuizenvloer, 17x17x3 zwart geblakerd

Tabel 35, huis 7, fase 4 en 5 (1425-1807) (vervolg)

C140	muur of vloer?, 22x11x5,5, verzakt, op het vlak lijkt C140 een vloer; in het profiel duidelijk een muur; is gefundeerd op verschillende aslagen/ hk; mogelijk dan later dan ververij, maar staat gezien het vlak toch met de rest van het muurwerk van de ververij in verband; in profiel is geen koppeling met spoornummers uit het vlak. (01KOLV060393) Het materiaal van C140 bestaat uit roodbakkend (2) aardewerk. Daarnaast zijn fragmenten bot (2) en ijzeren nagels (2) aangetroffen. Op basis van de uitvoering van het roodbakkend aardewerk is een datering in de 14e-15e eeuw waarschijnlijk.
C237	vloer, 20x9,5; sterk versleten, S385 ligt onder C237, S361 uitgebroken
S361	vloer? van C237?, S365 vleilaag vloer C237, gele klei oranje door hitte
S365	met roestbrokjes loopt onder vloer door, datering voor aanleg ververij, S366
S366	vleilaag vloer C237, bruin grijze vette klei en hk en bot en puintjes loopt onder C237 door, datering voor aanleg ververij (01KOLV050590) Het materiaal van C237 omvat fragmenten roodbakkend (15) aardewerk, fragmenten van pijpen (5), glas (2), een fragment faience wandtegel en niet nader te specificeren fragment natuursteen. Het roodbakkend aardewerk kan op basis van de uitvoering in de 14e-15e eeuw gedateerd worden. Dit in tegenstelling tot de pijp- en faience wandtegelfragmenten, die in de 18e-19e eeuw gedateerd moeten worden. Het materiaal van S365 omvat fragmenten maaslands wit (1), bijna-steengoed (1) en roodbakkend (7) aardewerk. Tevens zijn een fragment van een plavuis, een fragment natuursteen en niet nader te specificeren fragmenten ijzer (4) aangetroffen. Op basis van het voorkomen van maaslands wit en bijna-steengoed is een datering in de periode van de tweede helft 13e tot en met begin 14e eeuw mogelijk. Het materiaal van S366 bestaat uit fragmenten kogelpot (1), bijna-steengoed (1) en roodbakkend (6) aardewerk, evenals zes ijzeren nagels. Op basis van het verdwijnen van het kogelpot en het bijna-steengoed aan respectievelijk het eind van de 13e eeuw, begin 14e eeuw en de uitvoering van het roodbakkende aardewerk is een datering omstreeks 1300 waarschijnlijk.
C238C239	C238, half cirkelvormige constructie
C240	C239, 20x11x4 oranje, gefundeerd op hout?, hierboven ligt S392; al geeft de
C244	Harris-matrix juist andersom aan (S392 geen vondsten van in determinatielijst;
S367	op tekening staat wel AW vermeld) S367 brandlaag op vloer
S154	uitbraaksleuf oostelijke zijgevel?
S150	
S151	
fase 4b en 5: 1590-1739/1807	
C36	muur, 9,5x8,5x?, enkel op vlak 1 aangetroffen, C36=C237; C237 verder niet
=C237	aangetroffen; C237 is dubbel uitgegeven
C37	muur?

Tabel 35, huis 7, fase 4 en 5 (1425-1807) (vervolg)

C123 C124 C126 S302 S307	goot/ riool, 9,5x9,5x7, 19,5x9,5x4,5, aanzet overwelling is halfsteens, C123 en C124 vormden oorspronkelijk één geheel, oversnijdt C277; oversnijdt beerput 8 (01KOLV060303, S307, 01KOLV0306) Aan het spoor zijn vijf spoornummers uitgedeeld, waarvan twee met bij behorende vondstnummers. Het materiaal van S302 omvat fragmenten steengoed (1), industrieel wit (1) en roodbakkend (2) aardewerk. Tevens zijn fragmenten van pijpen (5), plavuizen (10), faience wandtegels (6), glas (30), ijzeren nagels (3), marmer (2), leisteen (9), natuursteen (3), grijsbakkend bouwmetaal 91) en dakpan (1) aangetroffen. Het materiaal van S307 omvat allen fragmenten van pijpen (14), glas (257), leisteen (4), marmer(14), overig natuursteen (6), ijzer (1) en lood (1). Op basis van een industrieel wit kom, iw-kom-1, en verschillende pijpenkoppen is een datering in de tweede helft van 18e eeuw waarschijnlijk. Het fragment steengoed wordt vanwege zijn afwijkende datering, einde 13e eeuw tot en met de 15e eeuw, als opspit beschouwd.
C133 C132 S317 S311 S1104 S1105	kelder, 19x9x4,5, muur bepleisterd, S311 ligt boven S317, op tekening staat dat S1104/1105 de keldervulling betreft; dit spoor bevindt zich echter een vlak dieper dan het muurwerk en is daarom waarschijnlijk een afbraakniveau (01KOLV0310, S1104 en S1105) Aan het spoor zijn zes spoornummers uitgedeeld, waarbij alleen S311 een onversierde pijpensteel heeft opgeleverd, die niet nauwkeuriger gedateerd kan worden dan 17e eeuw of later.
C271	klammuur kelder, 18x9x4; bovenste laag op hun lange zijde
S309	ophoging (01KOLV060308) Het materiaal van S309 betreft een enkel fragment steengoed, dat op basis van de uitvoering niet scherper dan de 15e eeuw tot en met de 17e eeuw gedateerd kan worden.
310	ophoging (01KOLV060309) Het materiaal van S310 bestaat uit twee fragmenten roodbakkend aardewerk, die op basis van de uitvoering in de 14e-15e eeuw gedateerd kunnen worden.
S314 S320 S323 S324	ophoging (01KOLV060313, 01KOLV0325, 01KOLV060321, 01KOL060317) Aan het spoor zijn vier spoornummers uitgedeeld met bijbehorende vondstnummers. Het materiaal van S314 omvat fragmenten steengoed (1), grijs- (3) en roodbakkend (20) aardewerk, evenals fragmenten van ijzeren nagels (5). Het materiaal van S320 en S323 bestaat uit respectievelijk één en drie fragmenten roodbakkend aardewerk. Op basis van de samenstelling van het vondstcomplex lijkt een 14e tot vroeg-15e eeuwse datering aannemelijk.
S319	ophoging (01KOLV060316, 01KOLV060337) Het materiaal van S319 omvat enkel roodbakkend (15) aardewerk dat, op basis van de aanwezigheid van een r-bak-27 en de uitvoering van een grape, in het tweede kwart van de 15e eeuw gedateerd kan worden.
S325	ophoging na ververij, gr humeus kleig zand vrij schoon (01KOLV060323, 01KOLV060326) Het materiaal van S325 omvat een fragment roodbakkend aardewerk, een munt, een cent, geslagen tussen 1817-1877, en een messing gesp. Op basis van de uitvoering van de gesp en de munt is een datering in de 19e eeuw waarschijnlijk. Het roodbakkend aardewerk kan op basis van de uitvoering ervan in de 14e-16e eeuw gedateerd worden en betreft dus waarschijnlijk opspit.
S329	ophoging na ververij, bruine klei kwam ook voor als dunne laag op C149

Tabel 35, huis 7, fase 4 en 5 (1425-1807) (vervolg)

S330	na ververij, grijs kleig zand met veel schelpen en as, S330 ligt onder S327; S330 is ouder dan S327 (01KOLV060330, 01KOLV060331, 01KOLV060348) Het materiaal van S330 bestaat uit fragmenten roodbakkend (5), faience (1) en witbakkend (1) aardewerk. Tevens zijn fragmenten van pijpen (2), grijsbakkend bouwmetaal (3), glas (2), ijzeren nagels (7), niet nader te specificeren natuursteen (2) en leisteen (1) aangetroffen. Op basis van het voorkomen van witbakkende frankfurter waar en een pijpfragment is een datering aan het eind van de 18e eeuw waarschijnlijk. De fragmenten roodbakkend aardewerk worden vanwege de afwijkende datering, tweede helft 13e eeuw tot en met eerste helft 15e eeuw als opspit beschouwd.
S331	na ververij, l bruin schoon zand
S351	na ververij, gr puntjes
S353	na ververij, geen beschrijving
S355	na ververij, l gr klei puntjes hk
S357	na ververij, puntjes br z klei etc.
S358	na ververij, l gr bruine klei as puinlaag
S359	na ververij, geen beschrijving, S359 ligt boven S360 en boven C239
S360	geen beschrijving
S361	na ververij, gr br hk
S363	na ververij, geen beschrijving
S392	na ververij, d gr klei met scherven, vermeldt wordt dat deze laag onder C239 zou liggen

Tabel 36, huis 7, fase 6: 1807-heden

S12	uitbraak/ ophoging? (01KOLV080027) Het materiaal van S12 bestaat enkel uit een koper/ zinken knoop, die waarschijnlijk in de periode van de 16e eeuw tot en met de 18e eeuw gedateerd moet worden.
S30	uitbraak opgaand muurwerk C255 (01KOLV010027) Het materiaal van S30 bestaat enkel uit een niet nader te determineren fragment lood, dat niet gedateerd kan worden.
S31	uitbraak/ ophoging?
S33	Uitbraak
S35	Uitbraak
S50	uitbraak of opvulling
S51	uitbraak of opvulling
S52	uitbraak of opvulling
S53	uitbraak of opvulling
S54	uitbraak of opvulling
S206	uitbraak of opvulling (01KOLV050210) Het materiaal van S206 bestaat uit fragmenten wit- (5) en roodbakend (15) aardewerk. Tevens zijn fragmenten glas (3), faience wandtegels (1), leisteen (1) en natuursteen (1) aangetroffen. Op basis van het voorkomen van een kachelpan, w-kap-1, een sluitpan, w-pot-7, is een datering in de eerste helft van de 19e eeuw waarschijnlijk.
S341	verstoring? (01KOLV060785)
S342= S615	Aan het spoor zijn drie spoornummers uitgedeeld, waarvan alleen S615 twee fragmenten roodbakend aardewerk heeft opgeleverd, die niet nauwkeuriger gedateerd kunnen worden dan 14e-15e eeuw.
S332 S333 S334 S338 S339	afbraakniveau's en uitbraaksleuven
S300 S301 S645	opvulling kelder, uitbraak opgaand muurwerk (01KOLV060301, S300, S645) Aan het spoor zijn drie spoornummers uitgedeeld, waarvan alleen S301 een fragment industrieel wit aardewerk en een fragment van een steengoed (mineraalwater)fles heeft opgeleverd. Op basis van dit materiaal is een datering aan het eind van de 18e tot met de 19e eeuw waarschijnlijk.

Tabel 37, huis 8, fase onbekend: uitbraakniveau's en/ of dagzomende ophogingslaag of activiteiten op het achtererf

S147	dagzomende ophogingslaag, donkerbruin gemengde klei wat hk partikels hk brokjes Het materiaal van S147 (01KOLV050192, 01KOLV050801) bestaat, naast een ijzeren ring of weefgewicht, uit fragmenten kogelpot (1), bijna-steengoed (1), steengoed (1), grijs- (5) en roodbakend (6) aardewerk. Op basis de samenstelling van het complex is een datering omstreeks 1300 mogelijk.
S148	afbraakniveau, puin Het materiaal van S148 (01KOLV050194) bestaat enkel uit een fragment porselein, dat niet scherper gedateerd kan worden dan 17e-19e eeuw.
S156	mogelijke uitbraaksleuf, licht bruin en puntjes en aardewerk
S157	dagzomende ophogingslaag, licht grijs zandige klei
S158	dagzomende ophogingslaag schone klei
S159	dagzomende ophogingslaag, grijs zand
S160	dagzomende ophogingslaag, licht bruine zandige klei
S161	dagzomende ophogingslaag, grijze klei
S163	dagzomende ophogingslaag, grijze bruine zandige klei
S164	dagzomende ophogingslaag, licht grijze zandige klei
S560	zeer donker kleiig venig, 20 cm breed, wordt doorsneden door S562 insteek kelder. Het materiaal van S560 (01KOLV050621) bestaat uit fragmenten steengoed (1) en roodbakend (8) aardewerk, die niet scherper gedateerd kunnen worden dan 14e-15e eeuw.
S561	veel hk donker kleiig, 42 cm ovaal Het materiaal van S561 (01KOLV050619) bestaat enkel uit een fragment roodbakend aardewerk dat niet scherper gedateerd kan worden dan 14e-15e eeuw.
S563	ophogingslaag, groen grijze klei, insteek kelder? Het materiaal van S563 (01KOLV050622) bestaat enkel uit een fragment bijna-steengoed, dat in de periode 1250-1350 gedateerd kan worden.
S603 S604 S605	paalsporen
S606	onbekend
S626 S627 S628	uitbraaksleuf?
S629	d. bruin vette klei, gaat door S158
S935	uitbraaksleuf?

Tabel 38, huis 8, fase 3: 1350-1425

S619 S934	uitbraaksleuf?, dgr/dbr. klei: met veel ijzer + hk, S619=S934, mogelijk funderingsleuf (01KOLV060715, 01KOLV060751, 01KOLV060772) Het materiaal van S619 bestaat uit fragmenten steengoed (1), grijs- (1) en roodbakkend (22) aardewerk, evenals vier fragmenten van ijzeren nagels. Op basis van de aanwezige aardewerkvormen is een datering in de eerste helft van de 14e eeuw waarschijnlijk. Het fragment steengoed wordt vanwege de afwijkende datering, 15e-16e eeuw, als een verontreiniging beschouwd.
C268= C269= C47 C260	westelijke zijmuur, 24x12x5,5, 1,5 steens, 32x14x7, oranje rood vnl breuksteen, 2-steens; onregelmatig verband 31x14,5x6,5. Gefundeerd op ophogingslagen S665/S688/S662. C260 betreft een dubbele muur met slechts 1 constructienr. (01KOLV061159) Alleen C260 heeft een enkel fragment roodbakkend aardewerk opgeleverd, dat op basis van de uitvoering niet nauwkeuriger dan 14e-15e eeuw gedateerd kan worden.
C247 C265 S601 S602	oostelijke zijmuur, 2 steens verschillende baksteenformaten, 3,5 steens muur in fundering; in opgaand muurwerk 1,5 steens, d br zandige klei humeus met hk puntjes aw en kleibrokken, donkerbruinzand. S601 is ingegraven in S602, laatstgenoemde veel breder dan S601. Het materiaal van C247 (01KOLV050609) omvat enkel vier fragmenten roodbakkend aardewerk, die op basis van de uitvoering niet nauwkeuriger dan 15e-17e eeuw gedateerd kunnen worden. Het materiaal van S602 (01KOLV060725) bestaat uit fragmenten steengoed (3), grijs- (1) en roodbakkend (4) aardewerk, evenals twee fragmenten natuursteen (2). Op basis van het voorkomen van fragmenten van roodbakkende bloempotten en een steengoed scherf is een datering rond het einde van de 17e, begin 18e eeuw waarschijnlijk. Verschillende fragmenten rood- en grijsbakkend aardewerk worden vanwege de afwijkende datering, 14e eeuw tot en met eerste helft 15e eeuw, als opspit beschouwd.
S374	achtergevel, uitbraaklaag, wordt oversneden door C245; S374 is ouder dan C245. S374 ook uitgegeven bij pand 7 (01KOLV060366, 01KOLV060391, 01KOLV060394) Het materiaal van S374 omvat fragmenten steengoed (1) en roodbakkend (28) aardewerk. Tevens zijn een ijzeren nagel en niet nader te determineren fragment ijzer aanwezig. Op basis van de aanwezigheid van een steengoed fragment en een roodbakkende pot is een datering in de 14e-15e eeuw waarschijnlijk. N.B. nummer komt ook voor bij de ververij.
C241 C242 C264	vloer 23,7x11,5x5 (geen mortel), 26x12,5x5?, ?x11x7, gefundeerd op S368 (sintellaag)
C243	tussenmuur, 22,5x11x4,5; opgaand muurwerk waarschijnlijk 2 steens 2 versnijdingen (01KOLV060712) Het materiaal van C243 bestaat enkel uit twee niet nader te determineren fragmenten ijzer, die niet gedateerd kunnen worden.
C245 C248	tussenmuur, 20x10,5x4,5, C245 oversnijdt uitbraaksleuf S374; C245 gefundeerd op S377. (01KOLV060363) Alleen C245 heeft een enkel fragment roodbakkend aardewerk opgeleverd, dat op basis van de uitvoering niet nauwkeuriger gedateerd kan worden dan 14e-15e eeuw.
C256	tussenmuur, 22x10,5x5
C261 C266	tussenmuur?, ?x15,5x7 rood div. maten gebroken baksteen, 32x16x7,5 oranje rood zeer oud metselwerk van gebroken baksteen

Tabel 38, huis 8, fase 3: 1350-1425 (vervolg)

C267	tussenmuur uitbraaksleuf, 23x11x4 oranje, mortel en puin concentratie fijne puntjes met kleibrokken en hk, boven kuil S1200, S646, S642, S643 boven uitbraakspoor S619 en S934
C131	osendrop (01KOLV06312) Het materiaal van C131 bestaat enkel uit fragmenten leisteen (40), die niet gedateerd kunnen worden.

Tabel 39, huis 8, Fase 4a: 1425-1590

C203	oostelijke zijmuur, 22x10x4,5
S550	uitbraaksleuf; begrenzing C200 gezien bij verwijdering bovengrond. D gr br
C200	puin klei, 29,5x16x6 vooral rode bs waarschijnlijk hergebruikt
S269=?	gefundeerd op puinlaag, C200 doorsnijdt S170 S171; is gefundeerd op S169
S169	(puinlaag) en puinlaag ligt boven S172 Het materiaal van S550 (01KOLV0607) bestaat uit een fragment roodbakkerd aardewerk, fragmenten van pijpen (3), ijzeren nagels (4, een fragment leisteen en een ijzeren meubelbeslag. Op basis van de pijpenkoppen is een datering in de periode van het tweede kwart van de 18e eeuw tot en met het derde kwart van de 19e eeuw waarschijnlijk. Het roodbakkerd aardewerk wordt vanwege de afwijkende datering, 14e-15e eeuw, als opspit beschouwd. Het materiaal van C200 (01KOLV05060) omvat enkel vier fragmenten roodbakkerd aardewerk, die op basis van hun uitvoering niet nauwkeuriger gedateerd kunnen worden in de periode van de 15e tot en met de 17e eeuw. N.B. vondsten niet gescheiden van C247 Het materiaal van S269 (01KOLV080289) bestaat uit een ijzeren nagel en drie fragmenten roodbakkerd aardewerk. Op basis van de uitvoering van het aardewerk is geen nauwkeuriger datering mogelijk dan 14e-15e eeuw. Het materiaal van S169 (01KOLV050806) bestaat uit zeven fragmenten roodbakkerd (7) aardewerk, waaronder een bakpan. Op basis van de uitvoering van het materiaal is een 15e eeuwse datering waarschijnlijk.
C246	muur, 19 cm
C234	achtergevel, 23x14,5x5; mix rood oranje, wordt doorsneden door kelder C233 Het materiaal van C234 (01KOLV050591) omvat drie roodbakkerd aardewerk, drie indetermineerbare fragmenten ijzer (5) en een fragment natuursteen. Op basis van de uitvoering van het aardewerk, spaarzaam geglazuurd, is een datering in de 14e-15e eeuw waarschijnlijk.

Tabel 40, pand 8, Fase 4b: 1590-1739

	kelder, 19x9,5x4,5, kelder vierkant 2,40x2,10, 23x11,5x5 insteek kelder, bodem niet opgegraven, 2 witte tegels op de wand insteek datering tot 1475, C226 is dubbel uitgegeven C233 doorsnijdt S592 en S563, insteek wordt op tekening blad 28 veel smaller weergegeven. Het materiaal van C233 (01KOLV050590, 01KOLV050600) bestaat uit vier fragmenten roodbakkerd aardewerk, een fragment witbakkerd aardewerk, twee fragmenten van ijzeren nagels en een fragment van een faience wandtegel. Op basis van de uitvoering van het roodbakkerd aardewerk, in combinatie met het witbakkerd aardewerk, is een laat 15e-16e eeuwse datering waarschijnlijk. Het fragment faience wandtegel wordt vanwege de afwijkende datering, 18e/ 19e eeuw, als een verontreiniging van het spoor beschouwd.
C233	
C226	Het materiaal van S562 (01KOLV050620) bestaat uit fragmenten bijna-steengoed (2), steengoed (8) en roodbakkerd (17) aardewerk. Op basis van de aangetroffen vormen, s1-kan-8 en r-gra-3, is een datering in de 14e-15e eeuw waarschijnlijk.
S562	

Tabel 41, huis 8, fase 6: 1807-heden

S1107	uitbraaksleuf, tussenmuur, d gr klei hk en puinjes Het materiaal van S1107 (01KOLV061411) omvat fragmenten bijna-steengoed (1), grijs- (2) en roodbakkend (2) aardewerk. Het materiaal moet vanwege de afwijkende datering, rond 1300, als opspit beschouwd worden.
S18	uitbraak/ afbraak/ ophoging, donker licht zand schelpen Het materiaal van S18 (01KOLV090084, 01KOLV090204) bestaat uit fragmenten grijs- (1) en roodbakkend (1) aardewerk. Tevens zijn fragmenten van faience wandtegels (12) en leisteen (2) aangetroffen. Op basis van de faience wandtegelfragmenten is een datering in de 19e eeuw waarschijnlijk. De fragmenten grijs- en roodbakkend aardewerk worden vanwege de afwijkende datering, 14e eeuw tot en met eerste kwart 15e eeuw, als opspit beschouwd.
S27	uitbraak/ afbraak/ ophoging, puin lichte concentratie Het materiaal van S27 (01KOLV060092) omvat enkel een koperen/ zinken gesp, die niet nauwkeurig gedateerd kan worden.
S28	uitbraak/ afbraak/ ophoging, donker grijs bruin zand en puin Het materiaal van S28 (01KOLV060093) bestaat uit drie munten, een kogel, een loden miniatuur, twee gespen, een fragment loden meubelbeslag en een niet nader te identificeren fragment messing. De munten betreffen een cent, een oord en een duit, die respectievelijk in 1878, 17e/ 18e eeuw en 1792 gedateerd kunnen worden. De gesp kan op basis van zijn uitvoering in de 15e eeuw gedateerd worden.
S29	uitbraak/ afbraak/ ophoging, puin (lichte concentratie)
S37	licht zand; verstoring
S1106	verstoring, donkergrijszand, oversnijdt C243 (tussenmuur)

Tabel 42, huis 9, fase 3: 1350-1425

C250	achtergevel, 20x10x5;2,5 steens muur in opgaand muurwerk? oranje en geel
C252	18,5x9x4,5, C252:19,5x9x3,5 1 laag steen, ligt schuin, C250 en C252 vormen 1 geheel.
C251	27x12,5x6; opgaand muurwerk oranje-rood; 2 versnijdingen; 19x9? appelbloesem, C251 ligt bovenop C201, C251=C201?
C201	westelijke zijmuur, ?x13,5x6,5; 26x12x5,5 28x16x? verhakke baksteen, vrij slordig gemetseld hergebruikt, l br zand met veel schelpen en bouwpuin, S549 ligt bovenop S548
S549	Het materiaal van C201 (01KOLV050509) omvat fragmenten steengoed (1), grijs- (1), roodbakkend (5) aardewerk en faience (1), evenals een fragment leisteen. Het rood- en grijsbakkend aardewerk kan niet scherper gedateerd worden dan 14e-15e eeuw. Het fragment faience moet vanwege zijn afwijkende datering, 17e eeuw, als een verontreiniging beschouwd worden. Het materiaal van S549 (01KOLV050606) bestaat enkel uit fragmenten faience wandtegels (4), glas (3) en natuursteen (4). Op basis van de dikte en decoratie van de faience wandtegelfragmenten is een datering in de tweede helft 17e eeuw waarschijnlijk.
C235	muur, 32x16x8, mogelijk hergebruikte steen in welk geval muur tot latere fase behoort
C231	muur, 21x10x4,5, mogelijk hergebruikte steen in welk geval muur tot latere fase behoort
C232	muur, 21x10x4,5, mogelijk hergebruikte steen in welk geval muur tot latere fase behoort
S376	afbraakniveau/ uitbraaksleuf, d gr bruin klei hk aw puntjes en slakken Het materiaal van S376 (01KOLV060368) bestaat uit fragmenten proto-steengoed (5), steengoed (6), grijs- (2) en roodbakkend (3) aardewerk. Tevens is een niet nader te specificeren fragment ijzer aangetroffen. Op basis van de aanwezigheid van zowel proto-steengoed als steengoed en ook roodbakkend aardewerk is een datering in het laatste kwart van de 13e eeuw waarschijnlijk.
S378	afbraakniveau/ uitbraaksleuf, puinspoor Het materiaal van S378 (01KOLV060370, 01KOLV060395) omvat fragmenten bijna-steengoed (1), grijs- (1), faience (3) en roodbakkend (6) aardewerk, evenals fragmenten van faience wandtegels (5), natuursteen (1) en bouw materiaal (1). Op basis van de uitvoering van het roodbakkend aardewerk en de aanwezige faience wandtegels is een datering in de periode van de tweede helft van de 17e eeuw tot en met het laatste kwart van de 18e eeuw waarschijnlijk. De bijna-steengoed en grijsbakkende aardewerk fragmenten worden vanwege hun afwijkende datering, laatste kwart 13e eeuw tot en met eerste kwart 15e eeuw, als opspit beschouwd.
S379	afbraakniveau, puinspoor Het materiaal van S379 (01KOLV060371, 01KOLV060373) bestaat uit fragmenten bijna-steengoed (1), steengoed (1), witbakkend (1) en roodbakkend (11) aardewerk. Tevens zijn fragmenten van pijpen (2), faience wandtegels (7), marmer (10), overig natuursteen (24), ijzeren nagels (1) en leisteen aangetroffen. Op basis van de uitvoering van het rood- en witbakkende aardewerk, evenals de aanwezigheid van pijp- en faience wandtegelfragmenten is een datering in de late 17e eeuw waarschijnlijk. De bijna-steengoed, steengoed en enkele roodbakkende fragmenten worden vanwege hun afwijkende datering, tweede helft 13e eeuw tot en met 15e eeuw als opspit beschouwd.

Tabel 42, huis 9, fase 3: 1350-1425

S390	uitbraaksleuf, is deels gelegen onder of is gelijk aan S675, puinlaag met klei etc. Het materiaal van S390 (01KOLV060399) bestaat uit grijs- (1) en roodbakkend (10) aardewerk. Verder zijn fragmenten van glas (7), pijpen (1), faience wandtegels (1), ijzeren nagels (1), leisteen (1), marmer (1) en overig natuursteen (2) aangetroffen. Op basis van de faience wandtegel fragment en het roodbakkende aardewerk is een datering in de periode van de tweede helft 17e eeuw tot en met de 18e eeuw het meest waarschijnlijk. Het grijsbakkende aardewerk wordt vanwege de afwijkende datering, tweede helft 13e eeuw tot en met eerste kwart van de 15e eeuw als opspit beschouwd.
S555	afbraakniveau?, grijs bruin gevlekt kleiig zand met veel schelpen bouwpuin, wordt oversneden door C201; oversnijdt S557; S554; S558. Niet afgebeeld. Het materiaal van S555 (01KOLV050612) bestaat enkel uit een fragment roodbakkend aardewerk en niet nader te determineren fragmenten natuursteen (3). Op basis van de uitvoering van het roodbakkende aardewerk is een datering in de periode van de 15e eeuw tot en met 16e eeuw waarschijnlijk.
S675	zijmuur Het materiaal van S675 (01KOLV061160) bestaat uit fragmenten kogelpot (1), proto-steengoed (1) en roodbakkend (2) aardewerk. Op basis van de samenstelling van het complex is een datering rond 1300 waarschijnlijk.

Tabel 43, huis 10, fase 3: 1350-1425

C202	westelijke zijmuur en tussenmuur, 24x12x4; 2,5 steens muur, 23x12x5 3 steens muur, 23x12x5 2,5 steens harde specie rode en gele bs
C223 C229	achtergevel, minimaal 1,5 steens muur, doorsneden door C225
C224	tussenmuur, 1,5 steens
geen S-nr	puin aw etc. uitbraaksleuf
C226= C40	beerput 7 of een waterput?, 22,5x11x5, diam. 220cm, 23/22 cm, goot en uitbraaksleuf goot. Fasering is niet zeker.
C225 S174	op blad 39 (copie blad 38) aangeduid als beerput; ook door Steehouwer. Op blad 5 als waterput (recent verstoord); put is niet opgegraven C225 goot die (bijna?) aansluit op put; goot doorsnijdt achtergevel huis
vloer?	verstoord, 25x12,5x5,5, gebroken baksteen 22x10x5,5

Tabel 44, huis 10, fase 4b: 1590-1739

C230	kelder?, geen baksteenformaat bekend; gefundeerd op hout?
C228	beerput 10?, 1,5 steens muur
C227	Ø260 cm; geen beschrijving vulling put, S501 insteek put; groen zandige klei
S501	Het materiaal van S501 (01KOLV030502) omvat fragmenten rood- (2) en witbakkend (1) aardewerk.

Tabel 45, huis 9 en 10, fase 6:1807-heden

S37	geel schoon zand, lijkt geen verband te houden met onderliggende sporen
S39	puin, lijkt geen verband te houden met onderliggende sporen Het materiaal van S39 (01KOLV050076) bestaat uit een speelpenning en een ijzeren pelgrimsinsigne.
S40	geen beschrijving, lijkt geen verband te houden met onderliggende sporen
S502= S505	laag?, donkergrijze klei met fab steen aw bot en hk Aan het spoor zijn twee spoornummers uitgedeeld met bijbehorende vondstnummers. Het materiaal van S502 (01KOLV050503) bestaat uit fragmenten grijs- (1) en roodbakkend (9) aardewerk, evenals een fragment niet nader te determineren ijzer. Op basis van de uitvoering van het aardewerk is geen scherpere datering mogelijk dan 14e eeuw. Het materiaal van S505 (01KOLV050507) bestaat enkel uit een fragment van een faience wandtegel, die in de 18e-19e eeuw gedateerd kan worden.
S503	laag?, licht grijze klei met fosfaat iets hk Het materiaal van S503 (01KOLV050504) bestaat slechts uit twee fragmenten roodbakkend aardewerk (2), die in de 14e-15e eeuw gedateerd kunnen worden.
S41	schelp. lijkt geen verband te houden met onderliggende sporen. Het materiaal van S41 (01KOLV030079) bestaat enkel uit een munt, die in de 15e eeuw gedateerd kan worden.
S42	geen beschrijving, lijkt geen verband te houden met onderliggende sporen.
S43	schelp, lijkt geen verband te houden met onderliggende sporen.
S543	recente ophogingslaag?, d br zandige klei puntjes en hk, S543 dekt de insteek van C210 (beerput 4) af en moet hierna dateren; na in elk geval ongeveer 1550. Het materiaal van S543 (01KOLV030584) bestaat uit enkel uit een fragment grijsbakkend aardewerk en een fragment leisteen. Een scherpere datering dan 14e-15e eeuw is niet mogelijk.

Tussen huis 10 en 11 is verder een gouden ring aangetroffen. Opvallend is dat volgens de historische bronnen Jannetje Maagdelyjn, dienstbode van dhr. Romswinkel, eigenaar van huis 3, bij de schadecommissie voor de kruitramp een gouden ring declareert (Bron: Archief van de Ramp (RAL 34) no. 95, Schadecohier no. 4).

Gezien de locatie van de ring binnen de opgraving, tussen huis 10 en 11 lijkt het echter onwaarschijnlijk dat de gevonden ring aan Jannetje Maagdelyjn toebehoorde.

Tabel 46, huis 11, fase 3: 1350-1425; waarschijnlijk 1375-1400

C203	westelijke zijmuur, 3 versnijdingen, C203 komt vaker voor
C215	C215 22x10x4,5 oranje baksteen secundair gebruikt, C 203 21,5x10,5x5,5
C205	tussenmuur, 25x12x4
C214	Het materiaal van C205 + C214 (01KOLV040519) bestaat uit een enkel fragment roodbakend aardewerk, dat op basis van de uitvoering waarschijnlijk in de late 15e eeuw gedateerd moet worden.
C213	oostelijke zijmuur, 26x15x6,5 hergebruikte baksteen, en uitbraaksleuf
S525	
C217	tussenmuur, 24x11,5x5,5; Het materiaal van C217 (01KOLV030549) bestaat enkel uit een baksteenfragment, dat niet gedateerd kan worden.
C221	houten waterput, diam. 80 cm Het materiaal van C221 (01KOLV030555) bestaat uit een enkel fragment roodbakend aardewerk, dat op basis van de uitvoering niet scherper dan 14e-15e eeuw gedateerd kan worden.
C222	houten put ? met beerputvulling, diam. 60 cm Het materiaal van C222 (01KOLV030588) omvat fragmenten steengoed (1) en roodbakend (3) aardewerk. Op basis van de aangetroffen roodbakende vorm, r-kan-24, is een datering in de derde kwart van de 14e eeuw waarschijnlijk.
C206	put met beerputvulling, 24x11,5x5,5 oranje rood; put diameter binnenkant 130 cm; rand 26 cm, buitenmaat dus ca. 190 cm; 1 steens.24,5x12x4,5 en 22x11,5x5,5 Het materiaal van C206 (01KOLV030581, 01KOLV030582) bestaat alleen uit zeven fragmenten roodbakend (7) aardewerk, die, op basis van de uitvoering van de aangetroffen vorm, r-bak-, in de eerste helft van de 15e eeuw gedateerd kunnen worden.
S524	(01KOLV040538, 01KOLV041433) Het materiaal van S524 bestaat uit fragmenten kogelpot (1), proto-steengoed (1) en grijsbakend (6) aardewerk Tevens zijn fragmenten leisteen (1) en natuursteen (2) aangetroffen. Op basis van de samenstelling van het complex is een datering omstreeks 1300 waarschijnlijk.
S526	haardplaats, baksteen en hk; gevlekte klei met veel hk aw ijzer en puntjes Het materiaal van S526 (01KOLV040539) bestaat enkel uit vier fragmenten ijzeren meubelbeslag, die niet nauwkeurig gedateerd kunnen worden.
S527	fundering keldervloer, donker grijze klei en hk; funderingsingravingen Het materiaal van S527 (01KOLV040540) bestaat enkel uit een fragment roodbakend aardewerk en een fragment leisteen. Het fragment roodbakend aardewerk kan niet scherper gedateerd worden dan 14e-15e eeuw.
S533	uitbraaksleuf/ funderingssleuf C205
S535	Het materiaal van S533 (01KOLV040565) bestaat enkel uit een fragment steengoed, dat niet scherper dan de periode van de 14e tot en met het begin van de 15e eeuw gedateerd kan worden. Het materiaal van S535 (01KOLV040568) bestaat, naast een fragment steengoed, uit een fragment van een tinnen lepel, een messing gesp en een loden drukletter. Op basis van het fragment steengoed, gesp en de drukletter is een datering in de eerste helft van de 15e eeuw waarschijnlijk.

Tabel 47, huis 11, fase 4a: 1425-1590

C207	beerput 2, 23x11,5x5, diam. 200cm; ½-steens; diepte verschil met vlak is -77
S528	cm, vulling beerput 1425-1525; wordt doorsneden door C218.
S529	Deze beerput heeft de grootste hoeveelheid vondsten opgeleverd. Op basis
S532	van de samenstelling van het complex en de datering van de afzonderlijke
S534	vondsten moet het gebruik van de put in de periode 1425-1550 geplaatst worden. De begindatering is daarbij gebaseerd op het voorkomen van een grote hoeveelheid spaarzaam geglazuurde grappen, die voor het merendeel tot het type r-gra-6 behoren dat in de periode 1425-1475 gedateerd wordt. Vroegere grape-typen, zoals r-gra-3, ontbreken. De einddatering wordt ingegeven door de aanwezigheid van een steengoedkruikje, s2-kan-45, dat in de periode 1500-1550 gedateerd kan worden. Onder het roodbakend aardewerk bevinden zich, naast de eerder genoemde grappen, ook diverse andere vormen, waaronder borden, kommen, bakpannen, pispotten, vetvangers en bloempotten. Tevens zijn een miniaturgrape, een vuurstolp een komfoor en een zogenoemde spreuwenpot aanwezig. Laatstgenoemde vorm werd, zoals de naam aangeeft gebruikt als 'nestkastje' voor spreuwen. Via een luikje aan de achterzijde konden de jonge spreuwen op het juiste moment verwijderd en geconsumeerd worden. Onder de borden bevindt zich o.a. een exemplaar dat op de spiegel versierd is met een kruis in slib. Vergelijkbare zijn ook in beerput 1 en elders in Leiden aangetroffen. Verder zijn fragmenten van twee ongeglazuurde vuurtesten aangetroffen. Deze vorm dateert over het algemeen vanaf het midden van de 16e eeuw en de in deze put aangetroffen exemplaren dateren dus uit de eindfase van het gebruik of betreffen vroege exemplaren. Onder het roodbakende aardewerk bevinden zich ook twee bijzondere vondsten. De eerste betreft een klein potje dat secundair verbrand is en voorzien van een witte aanslag. Een ambachtelijk gebruik, misschien als smeltkroes, kan niet uitgesloten worden. Het tweede voorwerp betreft een zogenoemde ton- of varkenspot, een tonvormige pot op pootjes en met een handvat. De binnenzijde ervan is voorzien van loodglazuur met koperoxide en de buitenzijde van een witte engobe. Zowel de dunheid van het baksel als het gespikkelde karakter van het glazuur doen aan uit het Duiste Rijnland afkomstige Hafnerwaar denken. Feit is echter dat Hafnerwaar witbakend is het het aangetroffen fragment is roodbakend. Gezien de witte engobe aan de buitenzijde gaat het hier dus waarschijnlijk om een (lokale) roodbakende imitatie van Hafnerwaar. Waarschijnlijk wel afkomstig uit het Duitse Rijnland is een groen geglazuurd bord van witbakend aardewerk. Dergelijke witbakende vormen werden in het Rijnland al gedurende langere tijd geproduceerd en geëxporteerd. In onze streken kwam lokale productie pas omstreeks het midden van de 16e eeuw op gang.

Tabel 47, huis 11, fase 4a: 1425-1590 (vervolg)

Vondsten beerput 2, 1425-1550				
Materiaal	Voorwerp	MAI	Dat. Vroeg	Dat. Laat
grijsbakkend	kan	2	1300	1350
hafnerwaar?	tonpot	1	1500	1600
pijpaarde	beeldje	1		
roodbakkend	bakpan	14	1300	1600
	bloempot	2	1400	1500
	bord	5	1400	1600
	grape	77	1375	1750
	kan	3	1350	1600
	kom	14	1350	1600
	komfoor	1	1450	1500
	lekschaal	1	1530	1625
	minatuurgrape	1	1400	1600
	pispot	8	1350	1600
	pot	1	1300	1600
	spreeuwenpot	1	1500	1600
	test	2	1550	1600
	test	1	1550	1600
	vetvanger	4	1450	1700
	vuurstolp	4	1375	1450
	potje?	1	1425	1550
	indet.	9	1350	1600
witbakkend	bord	1	1400	1550
steengoed ongeglazuurd	beker	1	1325	1425
	beker	2	1425	1525
	drinkschaal	1	1375	1475
	kan	1	1375	1500
steengoed geglazuurd	kan	6	1400	1600
glas groen	beker	4	1400	1475
	kelkglas	1	1500	1700
	maigelein	2	1500	1525
	urinaal	2	1450	1725
	indet	6	1375	1475
ijzer	deurslot	2		
	nagel	2		
lood	bak	1		
	loodplak	2		
	indet.	1		
koper	tapkraan	1		
messaging	vingerring	1		
tin	lepel	1	1400	1610

Tabel 47, huis 11, fase 4a: 1425-1590 (vervolg)

	<p>Naast aardewerk zijn verder ook een fragment van een pijpaaarde beeldje en enkele glazen en metalen voorwerpen aangetroffen.</p> <p>Van het pijpaaarde beeldje is alleen de sokkel overgeleverd en het is onduidelijk wie of wat afgebeeld.</p> <p>Tot de glazen voorwerpen behoort, naast enkele bekers, waaronder een maigelein, ook een urinaal.</p> <p>De metalen voorwerpen omvatten enkele niet nader te determineren loden plakken, een loden bakje dat gezien drie gaatjes aan een wand bevestigd kon worden en een ijzeren deurslot.</p> <p>Opgemerkt moet worden dat vondstnummer 589 tijdens het veldwerk twee keer is uitgegeven, eenmaal aan beerput 2 en eenmaal aan ophogingslaag 547. Vondsten, ingeboekt onder V589, en behorend bij laatstgenoemde context zijn later op papier omgenummerd naar vondstnummer 1417. Onduidelijk is echter of de vondsten zelf ook omgenummerd zijn. Vondstnummer 1417 komt in ieder geval niet voor in de database.</p> <p>Bij de diverse in het verleden uitgevoerde her- en omnummering zijn de destijds als zodanig herkenbare vondsten van 589 in ieder geval bij beerput 2 gerekend en omgezet naar een 2002 contextnummer. Niet uitgesloten kan worden dat (een deel van) de vondsten echter niet tot beerput 2 behoort, maar tot ophogingslaag 547.</p>
C211 C214 C223	<p>afwateringsput voor kelderwater</p> <p>C214: 22x11x5, C23: 21x10x4,5, C211 sluit aan op C223; C211 heeft een ijzeren rooster, goot afgedekt met baksteen en bodem ook van baksteen. Aan het spoor zijn drie spoornummers uitgedeeld, waarvan twee met bijbehorende vondstnummers. Het materiaal van C211 (01KOLV040524) bestaat enkel uit ijzeren rooster dat niet nauwkeurig gedateerd kan worden. Het materiaal van C214 (01KOLV040519) omvat fragmenten grijs- (5) en roodbakkend (4) aardewerk. Tevens zijn naast fragmenten bouw materiaal (2), een koperen nagel en drie ijzeren nagels aangetroffen. Op basis van het grijsbakkend aardewerk is een datering in de 14e-15e eeuw waarschijnlijk.</p>

Tabel 48, huis 11, fase 4b: 1590-1739

C210	<p>beerput 4, 20x9,5x4 rood oranje; steens, diam. 230 cm (buitenmaat) Opvallend aan beerput 4 is dat deze is opgemetseld met een baksteenformaat van 20x9,5x4,5 cm op basis waarvan de aanleg in de periode 1465-1550 geplaatst zou kunnen worden. Een ander argument voor een dergelijke aanlegdatum wordt gevormd door het feit dat beerput 4 naast beerput 2 is gelegen, en deze na diens buiten gebruikstelling omstreeks 1550 vervangt. De in de put aangetroffen vondsten dateren evenwel allen uit de periode 1625 - 1700. Hoewel niet uitgesloten kan worden dat de put tussentijds gelegeerd is, zijn hiervoor geen aanwijzingen in het veld voor waargenomen. Gezien het relatief kleine aantal vondsten moet misschien eerder een relatie gezocht worden met het riool dat op de put aansluit. Mogelijk is een groot deel van de inhoud van de put reeds tijdens het gebruik via de goot afgevoerd.</p> <p>Vondsten beerput 4, 1625-1700</p> <table border="1"> <thead> <tr> <th>Materiaal</th> <th>Voorwerp</th> <th>MAI</th> <th>Dat. vroeg</th> <th>Dat. laat</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>faience</td> <td>zalfpot</td> <td>1</td> <td>1650</td> <td>1750</td> </tr> <tr> <td>glas groen</td> <td>fles</td> <td>1</td> <td>1650</td> <td>1750</td> </tr> <tr> <td></td> <td>vensterglas</td> <td>0</td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>glas kleurloos</td> <td>beker</td> <td>4</td> <td>1525</td> <td>1700</td> </tr> <tr> <td>pijpaarde</td> <td>beeldje</td> <td>1</td> <td>1550</td> <td>1575</td> </tr> <tr> <td>hout</td> <td>borstel</td> <td>1</td> <td>1550</td> <td>1750</td> </tr> <tr> <td>bot</td> <td>tandwiel</td> <td>1</td> <td>1550</td> <td>1750</td> </tr> <tr> <td>ijzer</td> <td>indet.</td> <td>1</td> <td></td> <td></td> </tr> </tbody> </table>	Materiaal	Voorwerp	MAI	Dat. vroeg	Dat. laat	faience	zalfpot	1	1650	1750	glas groen	fles	1	1650	1750		vensterglas	0			glas kleurloos	beker	4	1525	1700	pijpaarde	beeldje	1	1550	1575	hout	borstel	1	1550	1750	bot	tandwiel	1	1550	1750	ijzer	indet.	1		
Materiaal	Voorwerp	MAI	Dat. vroeg	Dat. laat																																										
faience	zalfpot	1	1650	1750																																										
glas groen	fles	1	1650	1750																																										
	vensterglas	0																																												
glas kleurloos	beker	4	1525	1700																																										
pijpaarde	beeldje	1	1550	1575																																										
hout	borstel	1	1550	1750																																										
bot	tandwiel	1	1550	1750																																										
ijzer	indet.	1																																												
C218	<p>kelder 17, 18,5x8,5x4; vloer is eveneens van baksteen 18,5x8,5x4 rechthoekige kelder 260x180 cm; geen toegang aangetroffen. Oversnijdt beerput C207; dateert in elk geval na 1525; is koud tegen C217 aangebouwd.</p>																																													
C204	<p>kelder, 18x8,5x4, vloer is van gemetselde baksteen die glad gemaakt is met een dikke laag specie; geen toegang aangetroffen; in de hoek van de kelder zit een kleine vierkante (40x40 cm uitsparing in de vloer), C204 is koud tegen C218 aangebouwd; C204 is jonger dan C218</p>																																													
C208 C209 S508	<p>riool/ goot, 20x10x4,5, zijkant riool vloer 20x10x4,5 vulling riool, sluit aan op C212 Het materiaal van S508 (01KOLV040516) bestaat, naast een fragment grijs- en een fragment roodbakend aardewerk, uit een pijpensteelfragment, faience wandtegelfragmenten (4) en niet nader te determineren fragmenten natuursteen (3). Op basis van de pijpensteel en de faience wandtegel fragmenten is een datering in de 18e-19e eeuw waarschijnlijk. Het grijs- en roodbakend aardewerk wordt vanwege de afwijkende datering, 14e-15e eeuw, als opspit beschouwd.</p>																																													
C212	<p>riool/ goot met 2 muren met daartussen in geel-oranje plavuizen 16,1x16,1x2,9; plavuizen zijn gefundeerd op baksteen 18,5x9x3,5, sluit aan op/ loost in C208/C209/S508; bij de monsternamen van C212 is nog een grote zwarte natuurstenen plavuis aangetroffen; of en hoe deze met C212 in verband gebracht kan worden is onduidelijk</p>																																													
C219	<p>18,5x9x4, staat koud tegen tussenmuur C205</p>																																													
C220	<p>vloer kelder; gefundeerd op baksteen 22,1x22,3, 7,5x3,8</p>																																													

Tabel 49, huis 11, fase 5: 1739-1807

C205	<p>blauw-witte tegels gemetseld tegen C205 aan 1700-1900; in kelder 16 ook een aantal wandtegels met hetzelfde motief verzameld 1700-1900; onder 01KOLV040521</p>
------	---

Tabel 50, huis 11, fase 6: 1807-heden

S45	afbraak Het materiaal van S45 (01KOLV030586) bestaat enkel uit twee fragmenten roodbakkerd aardewerk, die op basis van hun uitvoering waarschijnlijk uit de eerste helft van de 15e eeuw dateren.
S46	afbraak Het materiaal van S46 (01KOLV070157) bestaat uit fragmenten steengoed (5), majolica (2), faience (29), porselein (5), europees porselein (2), industrieel wit (13), industrieel steengoed (2), rood- (40) en witbakkerd (19) aardewerk. Verder zijn fragmenten van pijpen (22), faience wandtegels (7), glas (7), indetermineerbaar ijzer (3), leisteen (1), dakpan (1) en roodbakkerd bouwmetaal (1) aangetroffen.
S514	opvulling
S537	afbraakniveau/ kelder opvulling Het materiaal van S537 (01KOLV040571) bestaat enkel uit een fragment roodbakkerd aardewerk, dat op basis van de uitvoering uit de 14e-15e eeuw dateert.
S540	afbraakniveau/ opvulling Het materiaal van S540 (01KOLV040579) bestaat enkel uit een fragment niet nader te determineren ijzer.
S539	afbraakniveau/ opvulling
S1211	opvulling kelder 16 Het materiaal van S1211 (01KOLV041439) bestaat uit fragmenten van faience wandtegels (86), die in de periode van de 18e eeuw tot en met de 19e eeuw gedateerd kunnen worden.
S1212	opvulling kelder 16 Het materiaal van S1211 (01KOLV041440) bestaat enkel uit fragmenten van faience wandtegels (17), die in de periode van de 18e eeuw tot en met de 19e eeuw gedateerd kunnen worden.
S516 S519 S520	uitbraaksleuf? Aan het spoor zijn drie spoornummers uitgedeeld, waarvan twee met bij behorende vondstnummers. Het materiaal van S516 (01KOLV030523, 01KOLV030527) bestaat uit fragmenten steengoed (11), europees porselein(7), grijs- (12), wit- (1) en roodbakkerd (15) aardewerk. Verder zijn fragmenten faience wandtegel (8) en een ijzeren nagel aangetroffen. Het materiaal van S520 (01KOLV030525) omvat fragmenten grijs- (44) en roodbakkerd (6) aardewerk. Op basis van de aangetroffen vormen, r-bak-23, r-pot-21 en g-kan-, is een datering rond het einde van de 13e eeuw en begin 14e eeuw waarschijnlijk. Op basis van de aanwezigheid van europees porselein en faience wandtegel is een datering in de periode van de het begin van de 18e eeuw tot en met de 19e eeuw het meest waarschijnlijk. De fragmenten steengoed, grijs- en roodbakkerd aardewerk worden vanwege de afwijkende datering, 14e tot en met de 16e eeuw, als opspit beschouwd.
S533	uitbraaksleuf/ funderingsleuf C205
S535	uitbraaksleuf/ fundering van C205
S536	afbraak? Het materiaal van S536 (01KOLV040659) bestaat uit twee fragmenten steengoed en een fragment roodbakkerd aardewerk. Op basis van de uitvoering van het roodbakkerd aardewerk en de steengoed fragmenten, geproduceerd in Langerwehe, is een datering in de periode van het begin van de 15e eeuw tot en met het derde kwart van de 15e eeuw mogelijk.
S539	afbraak?
S540	afbraak? Het materiaal van S540 (01KOLV040579) bestaat enkel uit een fragment niet nader te determineren ijzer fragment, dat niet gedateerd kan worden.

Tabel 50, huis 11, fase 6: 1807-heden (vervolg)

S541	uitbraaksleuf o-zijmuur? C203 Het materiaal van S541 (01KOLV040576) bestaat uit een fragment kogelpot en een fragment grijsbakkerd aardewerk, die omstreeks 1300 gedateerd kunnen worden.
S507	dagzoomende ophogingslaag? Het materiaal van S507 (01KOLV030512) omvat fragmenten steengoed (2), grijsbakkerd aardewerk (1) en glas (4). Op basis de uitvoering van het steengoed en het voorkomen van grijsbakkerd aardewerk is een datering in de eerste helft van de 15e eeuw waarschijnlijk.
S509	dagzoomende ophogingslaag?
S510	dagzoomende ophogingslaag? Het materiaal van S510 (01KOLV030530) bestaat uit een fragment bijna-steengoed, dat op basis van de aangetroffen vorm, s4-kan-, in de periode van het laatste kwart van de 13e eeuw tot en met het begin van de 14e eeuw gedateerd kan worden.
S517	kuil?
S518	kuil? Het materiaal van S518 (01KOLV030533) bestaat uit vier fragmenten roodbakkerd aardewerk en een ijzeren nagel. Op basis van de uitvoering van het roodbakkerd aardewerk is een datering in de 14e-15e eeuw waarschijnlijk.
S521	dagzoomende ophogingslaag?
S522	dagzoomende ophogingslaag Het materiaal van S522 (01KOLV030529) omvat een fragment grijs- en een fragment roodbakkerd aardewerk. Op basis van de aangetroffen roodbakkerd aardewerk vorm, r-gra-3, is een datering in de periode van het laatste kwart 14e eeuw tot en met de eerste helft van de 15e eeuw het meest waarschijnlijk.
S523= S512	dagzoomende ophogingslaag? afbraakniveau/ ophoging? Het materiaal van S523 (01KOLV030532) bestaat enkel uit twee fragmenten van een roodbakkerd grape, die in de periode van het laatste kwart van de 14e eeuw tot en met de eerste helft van de 15e eeuw gedateerd kunnen worden.
S511	S523 ligt boven S511

Colofon

Bodemonderzoek en Bouwhistorie in Leiden 2

Archeologisch, bouwhistorisch en archiefonderzoek naar de bewoning aan het Steenschuur, ter plaatse van het voormalige Kamerlingh Onnes Laboratorium

Redactie: C.R. Brandenburgh

Auteurs: C.C. Bakels, C.R. Brandenburgh, E. Jacobs, R.M.R. van Oosten,
E.D. Orsel, D.R. Stiller, E.T. van der Vlist

Tekstredactie: Comover, communicatieadvies en –uitvoering
(V.M. van der Burght)

Ontwerp: Grafisch Productie Centrum

Lay-out: Grafisch Productie Centrum

Foto's, tekeningen en kaarten: Gemeente Leiden, tenzij anders vermeld

ISBN/EAN: 978-90-74240-00-0

Oplage: 150

Opdrachtgever: Gemeente Leiden

© Gemeente Leiden
Monumenten en Archeologie
Postbus 9100
2300 PC Leiden
Juli 2011

In 2011 bestaat de Monumentenwet 50 jaar (1961-2011). Inmiddels is Leiden de derde monumentenstad van Nederland. Daarom viert Leiden dit jaar 50 jaar monumentenstad.

Benieuwd wat Leiden nog meer te bieden heeft op het gebied van monumenten, historie en cultureel erfgoed?

Alle activiteiten zijn te vinden op: www.leiden.nl/monumentenstad.